

TÜBA **TÜBA-AR**
Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

21 2017
ISSN: 1301-8566

ANKARA

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Sayı: 21
Volume: 21
2017

TÜBA Arkeoloji (TÜBA-AR) Dergisi

TÜBA-AR uluslararası hakemli bir dergi olup TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) ve Avrupa İnsani Bilimler Referans İndeksi (ERIH PLUS) veritabanlarında taranmaktadır.

TÜBA Journal of Archaeology (TÜBA-AR)

TÜBA-AR is an international refereed journal and indexed in the TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) and The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS) databases.

Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi adına
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR
(Başkan / President)

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Managing Editor**

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

**Basın ve Halkla İlişkiler
Press & Public Relations**

Asiye KOMUT

Grafik Tasarım / Graphic Design

Fatih Akın ÖZDEMİR

**TÜBA-AR İletişim Asistanı
Communication Assistant**

Cansu TOPRAK

Baskı: Ses Reklam Paz.Tur.San.Tic.Ltd.Şti.

Tel: 0.312 215 62 00

Sayı: 21/2017 (750 adet)

Basıldığı Tarih: 2017

ISSN: 1301-8566

**TÜBA-AR Yazışma Adresi
Correspondence Address**

TÜBA İstanbul Ofisi
İTÜ Maçka Yerleşkesi
Yabancı Diller Yüksek Okulu 34367,
Maçka-İSTANBUL
Tel: 0212 219 16 60
Faks: 0212 225 20 66
E-posta: cansu.toprak@tuba.gov.tr

**Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences**

Piyade Sokak, No: 27, 06690
Çankaya- ANKARA
Tel: 0312 442 29 03
Faks: 0312 442 72 36
www.tuba.gov.tr
E-posta: tuba-ar@tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2017
© Turkish Academy of Sciences, 2017
(All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.
(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin yazarlarına aittir.)

TÜBA-AR YEREL VE SÜRELİ BİR YAYINDIR

Kapak Fotoğrafı
İnsan Yüzü Betimli Çömlek, Hipodrom,
Geç Kalkolitik Çağ (MÖ 4500), Pışmış Toprak
Şevket DÖNMEZ

TÜBA-AR**TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ARKEOLOJİ DERGİSİ**

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak, arkeoloji ile bağlantılı olmak koşuluyla, sosyal bilimlerin tüm uzmanlık alanlarına açıktır; bu alanlarda gelişen yeni yorum, yaklaşım, analizlere yer veren bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Dergi, arkeoloji ile ilgili yeni açılımları kapsamlı olarak ele almak için belirli bir konuya odaklanmış yazıları “dosya” şeklinde kapsamına alabilir; bu amaçla çağrılı yazarların katkısının istenmesi ya da bu bağlamda gelen istekler Yayın Kurulu tarafından değerlendirir. Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere, yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren önemli buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir. Yazarlar dergiye makale gönderdiklerinde, söz konusu yazının daha önce, çeviri olarak bile başka bir yerde yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

TÜBA-AR**TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF ARCHAEOLOGY**

TÜBA-AR is an internationally referenced journal, published annually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). Decisions related to the publication policy, the coverage, and the contents of the journal are admitted by the Editorial Board, formed by the Council of the Turkish Academy of Sciences.

COVERAGE AND PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL

Principally, the TÜBA-AR journal covers all recent studies, comments, evaluations, and methods in archaeology, and in adjacent areas related to archaeology, without limitation to any periods or geographic regions. In addition to studies carried out in the field of archaeology, as a publication organ of an academy of science, the journal is open to all professional fields of the social sciences, provided that they are related to archaeology; it has also undertaken the function to create a forum covering recent interpretations, approaches, and analyses developing in these fields.

The journal may feature writings focused on a specific subject as a “file” in order to comprehensively cover new initiatives related to archaeology; and to this end, the Editorial Board decides whether contributions of invited writers are required, or evaluates any requests received in that context. Articles that do not introduce new interpretations and initiatives, but are rather in the form of a preliminary report containing only introductions to materials, including archaeological excavations and surface researches, are out of the scope of the journal. Important findings introducing significant innovations in terms of the cultural history can be accepted as pieces of “news”. When writers send articles to the journal, they are deemed to have agreed and undertaken that the article in question has not been published in any other journal, including its translations into any languages, and that it has not been submitted to any other journal for publication, including its translations.

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Kurucu (Founder)

Prof. Dr. Ufuk ESİN

Onursal Yayın Kurulu (Honorary Members of The Editorial Board)

Prof. Dr. Refik DURU - Prof. Dr. Veli SEVİN

Prof. Dr. Harald HAUPTMANN - Prof. Dr. Önder BİLGİ

Yayın Kurulu Başkanı (Editor in Chief)

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU

Doç. Dr. Harun ÜRER

Yrd. Doç. Dr. Haydar YALÇIN

Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Gülsün UMURTAK

Prof. Dr. Aynur ÖZFİRAT

Prof. Dr. Engin AKDENİZ

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Prof. Dr. Şule PFEIFFER-TAŞ

Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL

Yrd. Doç. Dr. Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Tarihöncesi Arkeolojisi (Prehistory)

Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN

Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU

Prof. Dr. Metin KARTAL

Doç. Dr. Bahattin ÇELİK

Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi (Protohistory and Near Eastern Archaeology)

Prof. Dr. Aliye ÖZTAN

Prof. Dr. Gülsün UMURTAK

Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU

Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM

Prof. Dr. Aynur ÖZFİRAT

Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT

Prof. Dr. Engin AKDENİZ

Prof. Dr. İbrahim Tunç SİPAHİ

Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU

Prof. Dr. Özlem ÇEVİK

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Yrd. Doç. Dr. Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT

Yrd. Doç. Dr. Çiğdem MANER

Klasik Arkeoloji (Classical Archaeology)

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU

Prof. Dr. Turgut HACI ZEYREK

Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY

Prof. Dr. Gül IŞIN

Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ-ÖĞÜN

Prof. Dr. Gürcan POLAT

Prof. Dr. Ralf von den HOFF

Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM

Prof. Dr. Sümer ATASOY

Doç. Dr. Veli KÖSE

Doç. Dr. Daniş BAYKAN

Karadeniz Arkeolojisi (Black Sea Archaeology)

Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ

İran – Orta Asya Arkeolojisi (Iran – Central Asia Archaeology)

Prof. Dr. Aiman DOSSYMBAYEVA

Doç. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ

Doç. Dr. Anıl YILMAZ

Doç. Dr. Farshid İRAVANI GHADİM

Türk - İslam Arkeolojisi (Turkish - Islamic Archaeology)

Prof. Dr. Bozkurt ERSOY

Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ

Prof. Dr. Kenan BİLİCİ

Dr. Olcay AYDEMİR

Doç. Dr. Harun ÜRER

Yrd. Doç. Dr. Rüstem BOZER

Ortaçağ Arkeolojisi (Medieval Archaeology)

Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ Doç. Dr. Lale DOĞER
Prof. Dr. Ayşe AYDIN Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP
Prof. Dr. Osman ERAVŞAR Doç. Dr. Emel Emine DÖNMEZ
Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ Yrd. Doç. Dr. Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU

Sualtı Arkeolojisi (Underwater Archaeology)

Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖNİZ

Eskiçağ Tarihi (Ancient History)

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR Prof. Dr. Mustafa ADAK
Prof. Dr. Turgut YİĞİT Yrd. Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK
Prof. Dr. Turhan KAÇAR Yrd. Doç. Dr. Salih KAYMAKÇI

Hititoloji (Hittitology)

Prof. Dr. Aygöl SÜEL
Doç. Dr. Hasan PEKER

Mısırbilim (Egyptology)

Doç. Dr. Hasan PEKER

Arkeojeofizik (Archaeogeophysics)

Prof. Dr. Selma KADIOĞLU Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL

Arkeojeoloji (Archaeogeology)

Prof. Dr. Yusuf Kağan KADIOĞLU

Arkeometalurji (Archaeometallurgy)

Prof. Dr. Ünsal YALÇIN

Arkeozooloji (Archaeozoology)

Prof. Dr. Vedat ONAR Doç. Dr. Levent ATICI

Arkeobotanik (Archaeobotanic)

Doç. Dr. Evangelia PIŞKİN

Antropoloji (Anthropology)

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL Doç. Dr. Ömür Dilek ERDAL
Prof. Dr. Ayla Sevim EROL

Sosyoloji (Sociology)

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

**Kültürel Mirasın Korunması / Koruma Amaçlı Planlama
(Protection of Cultural Heritage / Protection Planning Policies and Approaches)**

Doç. Dr. Kübra CİHANGİR ÇAMUR

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Şevket DÖNMEZ

Sunu / *Presentation* 8

Abdullah HACAR

Possible Links Between the Highland Regions North of the Central

Taurus and West Cappadocia in the Middle Chalcolithic Period (6th and 5th Millennium Bc) 11

Orta Kalkolitik Dönemde Orta Torosların Kuzeyi Dağlık Alan ile

Batı Kapadokya Arasındaki Olası Bağlantılar (MÖ 6.-5. Binyıllar)

Salih KAYMAKÇI

Doğu Karadeniz Bölgesinde Karaz-Erken Transkafkasya Kültürü'ne Ait

Yeni Bir Yerleşim: Alucra-Gavur Kalesi, Giresun 25

A New Settlement Belonging to Karaz- Early Transcaucasian

Culture in Eastern Black Sea Region. Alucra-Gavur Kalesi, Giresun

Bülent KIZILDUMAN

Kral Tepesi: Karpaz Yarımadası'nda Bir Geç Tunç Çağı Yerleşimi 35

Kral Tepesi/ Vasili: A Cyprus Late Bronze Age Site at Karpas Peninsula

Aynur ÖZFIRAT

Eriqua and Minuahinili An Early Iron Age-Nairi Kingdom and

Urartian Province an the Northern Slope of Mt Ağrı

(Settlement Complexes at Melekli and Karakoyunlu) 63

Eriqua ve Minuahinili Ağrı Dağı'nın Kuzey Eteğinde

Bir Erken Demir Çağ-Nairi Krallığı ve Urartu Eyaleti

(Melekli ve Karakoyunlu Yerleşim Kompleksleri)

Şevket DÖNMEZ

The Protohistoric Times of Istanbul in the Light of New Evidence 93

Yeni Bulgular Işığında İstanbul Öntarihi

Suhal SAĞLAN - Fatma BAĞDATLI ÇAM

Sinope'den Hellenistik Döneme Ait İki Mezar Steli 117

Two Hellenistic Grave Stelae from Sinope

Özgür TURAK

Eski Roma Uygarlığı ve Heykel: Yağma – Koleksiyonculuk 135

Ancient Roman Civilization and Sculpture: Plunder and Collectorship

Seda KARAÖZ ARIHAN - Ali Akın AKYOL - İsmail ÖZER - Okan ARIHAN	
Elemental Analysis of Beybağ-Muğla (Turkey) Byzantine Skeletons	147
<i>Beybağ-Muğla (Türkiye) Bizans Dönemi İskeletlerinin Element Analizi</i>	
 Ayşe Tuba ÖKSE	
Salat Tepe IV Mevsimlik Barınakları: Yukarı Dicle Havzasında	
Orta Çağ ve Sonrasında Göçerler	163
<i>Seasonal Dwellings of Salat Tepe IV: Nomads in the</i>	
<i>Upper Tigris Region Since the Middle Age</i>	
 TÜBA-AR Genel Yazım Kuralları	190

SUNU

1998 yılında ilk sayısıyla yayın hayatına başlayan Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi TÜBA-AR, 20. Yaşı ile birlikte yayın periyodunu değiştirerek yılda iki kez (Haziran - Aralık) yayınlanmaya başlandı. 20. Sayısı ile Haziran dönemini, incelemekte olduğunuz 21. Sayısı ile ise Aralık dönemini başarıyla tamamlayan TÜBA-AR, yeni sistemi ile her geçen gün artan yayınlanma talebi baskısı sonucunda yayın kurulumuza gönderilen makalelerin zamanında basılabilmesi için önemli bir hamle yapmış bulunmaktadır. Bununla birlikte akademik süreli yayınların bilim dünyasındaki rolünü titizlikle takip eden editörler kurulumuz, yeni yayın politikamızın bu süreçle de uyumlu olduğunu gözlemlemiştir.

Akademik süreli yayın dünyasındaki yenilik ve gelişmeleri izlemek ve TÜBA-AR'ın yakın gelecekteki yayın stratejilerini belirlemek amacıyla 2-3 Kasım 2017 tarihleri arasında ulusal ve uluslararası indeks kurumları ile ilişkilerimizden sorumlu editörümüz Yrd. Doç.Dr. Haydar Yalçın ile birlikte Ulusal Akademik Yayıncılık Sempozyumu'na katıldım. Ulusal Akademik Yayıncılık Sempozyumu'nda özellikle Dergi Park yapısı hakkında önemli bilgiler verildi. Ulusal atıf dizini hazırlık çalışmalarının tamamlanmakta olduğu ve Aralık ayı içerisinde lansmanının yapılacağı bildirildi. Dergilerin yayın sıklıklarına, İngilizce öz ve anahtar kelime uygulamalarına dikkat etmeleri gerektiği belirtildi. İntihal konusunun altı etrafıca ve önemle çizildi. Hakemlik kurumunun doğru ve etik kurallar çerçevesinde yürütülmesi gerekliliğine vurgu yapılırken, hakem formlarında mümkün olduğu kadar açık uçlu sorularla kaliteyi ölçmeye dair soruların yer alması

gerektiği belirtildi. Özellikle Web of Science indekslerine başvuru süreci hakkında kurumun İspanyol temsilcisi bilgi verdi. Onaylanmayan başvurulardan sonra üç yıl boyunca yeniden başvuru yapılamayacağı, kriterlerin sağlandığından emin olmadan başvuru yapılmaması gerektiği belirtildi. Makale geliş, kabul ve yayımlanma tarihlerinin makale son kullanıcı kopyasına eklenmesi genel prensip olarak kabul edildi. Makalelerin ham verilerinin paylaşılması konusunda dergi editörlerinin cesaretlendirici olması gerektiği belirtildi. Diğer yandan açık erişim politikasının benimsenmesi gerektiği ve bu bağlamda OpenAir ve Horizontal 2020 gibi çerçeve programların önerdiği veri paylaşım politikalarına uygun bir veri politikası belirlenmesi gerektiği aktarıldı.

21. Sayı sürecinde desteklerini her zaman hissettiğimiz TÜBA Başkanı Prof.Dr. Ahmet Cevat Acar'a, Başkan Danışmanı ve Danışma Kurulu üyemiz Prof. Dr. Kenan Çağan'a, Editör, Yayın ve Danışma kurullarındaki değerli hocalarım ile meslektaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum. 21. Sayının teknik ve bürokratik işlerini başarı ile tamamlayan Asiye Komut, Fatih Akın Özdemir, Cansu Toprak ve Filiz Mazlum'a çok teşekkür ederim. Arkeolojik kazıların sonsuza kadar devam etmesi dileği ile.

Prof. Dr. Şevket Dönmez
TÜBA-AR Yayın Kurulu Başkanı

PRESENTATION

With it's 20th volume, Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology TÜBA-AR, which began it's publication life in 1998, changed it's publication period (June-December) and started to be published twice a year. TÜBA-AR, which successfully concluded it's June period with 20th and December period with the 21st volume that you are currently reading, had made an important move to publish on time the ever growing number of articles sent to our editorial board for publishing in daily basis. Additionally our editorial board which meticulously observes the role of the periodicals in the scientific world, has deduced that our new publication politics is in harmony with this process.

In order to closely observe the innovations and news in the publication world and to decide the publication strategies of TÜBA-AR in near future I have attended the National Academic Publication Symposium in 2-3 November 2017 with our editor, Assoc. Prof. Haydar Yalçın who is responsible for our communication with the national and international index organizations. In National Academic Publication Symposium we have received important information especially on Dergi Park framework. It is announced that the national attribution index is about to be concluded and it is going to be launched in December. It was indicated that the journals should be careful on their periodic frequency and the implication of their English abstracts and keywords. The issue of plagiarisation has specifically and thoroughly underlined. While the importance of the correct and ethical peer review have been emphasized, it is indicated that in peer review forms should have open-ended questions in order to qualify the quality of the

articles. Especially the application process of the Web of Science indexes have been detailed by the Spanish representative of the organization. It is indicated that there cannot be another application for three years after a failed application, so no application should be done without being sure that it satisfies all the criteria. As a general principle, the inclusion of the arrival, acceptance and publication dates of the article to the final copy of the article is accepted. It is also indicated that the Journal Editors should be encouraged to share the raw data of the articles. On the other hand, the necessity of an open access policy is underlined and in this context the need of deciding on a data policy matching the data sharing policies offered by framework programs such as OpenAir and Horizontal 2020.

I would like to thank Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar, Chairman of Turkish Academy of Sciences and Prof. Dr. Kenan Çağan, Chairman Advisor and the member of our Advisory Board whose support we constantly have felt, and the esteemed mentors and colleagues of the Editorial, Publication and Advisory boards for their support in the publication of the 21st Volume. I would also like to thank Asiye Komut, Fatih Akın Özdemir, Cansu Toprak and Filiz Mazlum for successfully concluding the technical and bureaucratic work on the 21st volume. With our sincere wishes that the archaeological excavations to continue forever.

Prof. Dr. Şevket Dönmez
TÜBA-AR Chairman of the Editorial Board

POSSIBLE LINKS BETWEEN THE HIGHLAND REGIONS NORTH OF THE CENTRAL TAURUS AND WEST CAPPADOCIA IN THE MIDDLE CHALCOLITHIC PERIOD (6th AND 5th MILLENNIUM BC)

ORTA KALKOLİTİK DÖNEMDE ORTA TOROSLARIN KUZEYİ DAĞLIK ALAN İLE BATI KAPADOKYA ARASINDAKİ OLASI BAĞLANTILAR (MÖ 6-5. BİNYILLAR)

Makale Bilgisi

Başvuru: 28 Kasım 2016

Hakem Değerlendirmesi: 15 Şubat 2017

Kabul: 8 Eylül 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.21.001

Article Info

Received: November 28, 2016

Peer Review: February 15, 2017

Accepted: September 8, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.21.001

Abdullah HACAR *

Keywords: Kestel Mine, Çardacık-Karatepeler, Mahmatlı-Boztepe, North of the Central Taurus, West Cappadocia, Middle Chalcolithic Period

Anahtar Kelimeler: Kestel Madeni, Çardacık-Karatepeler, Mahmatlı-Boztepe, Orta Torosların Kuzeyi, Batı Kapadokya, Orta Kalkolitik Dönem

ABSTRACT

When the data obtained from recent archaeological studies concerning the Middle Chalcolithic Period in west Cappadocia are put together, the results are often illuminating. A re-evaluation of finds from Kestel Mine and the northern Taurus survey carried out by Aslıhan Yener, during the years 1987-1996, made it possible to reveal the bigger picture. The cultural patterns of the Middle Chalcolithic Period are quite well-known not only due to Güvercinkaya I-II and Köşk Höyük I but also to the layers in Canhasan I 2A/B in the Karaman district and Mersin-Yumuktepe XVI in the Anatolian south coast. All remains that are present in the area point to a culturally and perhaps socio-politically linked community structure which had shared certain standards in the types of settlements, styles of architecture and pottery production. They also maintained similar storage and goods preservation practices. Contrary to earlier

* Dr., Hitit University, Department of Archaeology, Ulukavak 19040- Çorum, E-mail: abdullahhacar@hotmail.com

I'm particularly grateful to Professor Aslıhan Yener for the many valuable comments, suggestions and for revising the English text. I would like to also express my sincere thanks to Professor Sevil Gülçur who also made numerous valuable comments and suggestions, as well as Professor Fikri Kulakoğlu for sharing unpublished information of Kayseri Survey. Once again I would like to acknowledge the support of Fazlı Açıkgöz, Niğde Archaeological Museum Director and experts of Niğde Archaeological Museum.

assumptions, the relatively contemporary material that was found in the highland regions in the north Central Taurus indicates that the community structure during this period may have had a more complex organization pattern. The sites of Kestel mine, and two close settlements (Çardacık-Karatepeler and Mahmatlı-Boztepe) could provide evidence for the possibility that the Middle Chalcolithic communities had a system that utilized surplus products effectively and thus developed craft specialization.

ÖZET

Batı Kapadokya'da Orta Kalkolitik Çağ'a yönelik değişik uzmanlarca son yıllarda yapılan arkeolojik araştırmalardan elde edilen veriler birleştirildiğinde oldukça ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Son olarak Aslıhan Yener başkanlığında, 1987-1996 yıllarında, bölgenin güneyinde Orta Torosların kuzeyindeki dağlık alanlarda yapılan yüzey araştırması ve Kestel maden ocağı kazısı buluntularının tekrar değerlendirilmesi, büyük resmin daha net anlaşılmasına olanak sağlamıştır. OKÇ'nin kültür özellikleri, Batı Kapadokya'da yer alan Güvercinkayası I-II, Köşk Höyük I dışında, Karaman yöresindeki Canhasan I 2A/B ve güneyde Akdeniz bölgesindeki Mersin-Yumuktepe XVI. tabakalarından iyi bilinmektedir. Bu dönemin tüm buluntuları, yerleşim alanlarının seçiminde, mimari ve çanak çömlek üretiminde belli standartları olan, ürün depolamaya ve bu ürünü korumaya önem veren, kültürel ve belki de siyasal olarak birbirine bağlı bir toplumsal yapıyı işaret etmektedir. Orta Torosların kuzeyindeki dağlık alanlarda rastlanan çağdaş malzeme ise dönemin toplumsal yapısının tahminlerin ötesinde, daha karmaşık bir örgütlenmeye sahip olabileceğini göstermektedir. Buluntu alanlarından biri olan Kestel maden ocağı ile yakınındaki iki yerleşme, Anadolu'nun bu bölgesinde OKÇ toplumlarının artı ürünü işlevsel olarak kullandıklarının ve buna bağlı olarak da besin üretimi dışında uzmanlaşmaya imkan sağlayan bir sistemi oluşturduklarının kanıtı olabilir.

INTRODUCTION

Following a thorough re-evaluation of materials obtained from increasing numbers of archaeological studies in Anatolia in the last 30 years, prehistoric cultures of most areas have gradually become more definable. One of those areas is the western region of Cappadocia, which covered an area of what is now Aksaray, Nevşehir and Niğde. Little had been known about the period between 6th and 5th millennium BC in the region until 20 years ago. Excavations at Köşk Höyük (Bahçe, Bor-Niğde), Tepecik Çiftlik (Çiftlik, Niğde), Güvercinkayası (Çatalısu, Gülağaç-Aksaray) and soundings at Gelveri Yüksekilise (Güzelyurt, Aksaray) shed light on the region's history¹. Analysis of the pottery found at those excavation sites has brought about alternative ways of thinking which made it possible to attribute new meanings to field survey finds as well as uncovering information concerning the way of life during the period.

Within the scope of what recent data has shown, there has been a re-evaluation of the Chalcolithic finds which belonged to the field survey started in the Taurus and the excavations at Kestel mine directed by Yener². After reassessments, finds from Kestel mine and the settlements of Mahmatlı-Boztepe and Çardacık-Karatepeler near the Kestel region have been dated back to the last quarter of 6th BC and first quarter of 5th millennium BC. Those finds are well-known from the Middle Chalcolithic levels of Güvercinkayası I-II and Köşk Höyük I. The finds suggest that early metal production in the highland regions started during the Middle Chalcolithic Period. Furthermore, it is possible that the as-yet little known societal structure of the period may have been more complex than we had assumed it to be.

The finds from Güvercinkayası I-II and Köşk Höyük I with other field survey finds from the western Cappadocia point at marked changes that took place in human lifestyles approximately at the end of the 6th millennium BC. Changes in settlement choice, architecture and pottery production, can easily be observed in most finds. The majority of settlements, unlike the ones in earlier or later periods, were located on a natural hill that overlooked the landscape or on a slope³. It can be clearly understood from the excavations at Güvercinkayası that the preference of settlement choice was due to security concerns⁴.

Similarities are also visible in their architecture styles. The buildings in Güvercinkayası and Köşk Höyük have generally similar plans, they only differ in size. Rectangular shaped buildings had a single-room with a cellar constituted by a dividing wall at the back of the room. There was always a domed oven and fireplace in the main room. In some of the buildings, there was a platform with grinding stones. The cellar and bins, which were found in every house, were used for storing grains⁵.

The pottery collected both from excavations and surveys show that the dominant ware group dated to the Middle Chalcolithic Period was the black/dark burnished wares⁶. The uniformity in architecture can better be observed in pottery. The sherds that were found in different settlements were quite similar concerning their production techniques and forms. The clays generally have added minerals. In addition to mineral temper, chopped straw and mica can also be found in the paste. The majority of pots were carefully burnished to have a shiny effect. The surface of some pots were mottled. However, all the large, narrow-neck storage pots are black on the exterior and brown or red on the interior surface⁷. Those pots were probably fired in an oxidizing environment and then their exterior surface was carbonized with well-controlled firing.

Storage vessels and jars have an important place in shape variations⁸. The pots usually have an egg-shaped body. The storage vessels generally have a long, vertical neck whereas jars do not have necks. Apart from these, bowls of all shapes and sizes are objects used on a daily basis. An important feature of storage vessels is the naturalistic and symbolic relief-decorated figures applied on the exterior surface. Among these relief-decorated figures, cattle, goats, deer, dogs and snakes are the frequently observed ones⁹. The fact that the figures were applied especially on storage vessels may well be an indicator of the changing religious beliefs with the increasing complexity of a new economy based on surplus production.

strengthened by two towers. Several important structures were aligned behind the fortification wall. The lower settlement expanded through the north and the east. For more details see: Gülçur 2012: 218-219; Gülçur 2004: 142-144.

¹ Silistreli 1985; Bıçakçı 2001; Öztan 2002; Öztan/Açıkgöz/Özkan/Erek/Arbuckle 2007; Gülçur 2012.

² Yener 1993.

³ Gülçur 1999: 199, 203; Gülçur 2012: 217-18.

⁴ Güvercinkayası is located on a steep rock that is almost impossible to reach from western and southern slope. The upper and lower settlements are divided by a fortification wall

⁵ Öztan 2002: 56; Gülçur 2004: 143; Gülçur 2012: 218-19, Öztan/Açıkgöz/Arbuckle 2009: 315.

⁶ Silistreli 1991: 97; Gülçur 2004: 144-46.

⁷ Silistreli 1985: 32; Gülçur 2004: 144-45; Gülçur 2012: 221.

⁸ Gülçur 2004: 145.

⁹ Silistreli 1985: 32-33; Öztan 2002: 58; Gülçur 2004: 146; Gülçur 2012: 216.

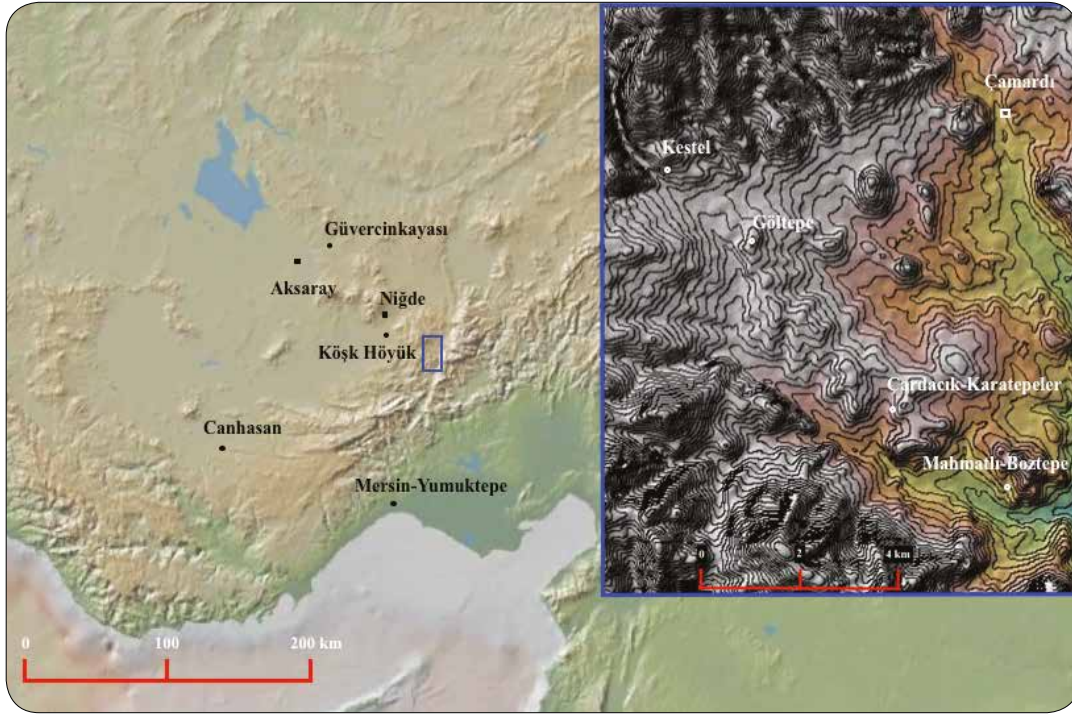

Figure 1: Map of Sites Mentioned in the Text with Inset Map of Çamardı District / *Makalede Sözü Geçen Arkeolojik Alanları Gösterir Harita*

Figure 2: Kestel's Main Gallery and Tunnels (A. Hacı) / *Kestel Ana Galerisi ve Maden Tünelleri*

THE FINDS IN THE HIGHLAND REGIONS

The field survey in the north of Central Taurus range in the south of Niğde province in 1987-1996 along with the Göltepe and Kestel excavations carried out by Yener have significantly changed what we knew about early metallurgy during Early Bronze Age in Anatolia¹⁰. The ceramics, which were found, feature important information about mining practices. These data have been re-evaluated under the light of current thinking since 2012. At the initial stages, the re-evaluation process was

limited to the examination of the pottery that belonged to the Early Bronze Age. However, it was inevitable that the scope of examination had to be extended once the Middle Chalcolithic Period finds that we are familiar with from Güvercinkaya and Köşk Höyük were discovered in the same zone. The finds unearthed in the highland regions also force us to reconsider our knowledge about the early history of ancient Anatolia.

The sites where the finds dating back to the Middle Chalcolithic Period brought to light are located in the highland Çamardı district in today's Niğde province and at an altitude between 1800 and 2000 m. One of those sites, Kestel mine, is located in the 2km west of Celaller village, on a steep slope¹¹. The other two sites, Çardak-Karatepeler and Mahmatlı-Boztepe, are positioned on a natural hill, in accordance with the settlement types in the Middle Chalcolithic Period. The two settlements surveyed by Yener in 1991 are situated 7 and 9km from the mine in the southeast direction (Fig. 1)¹².

Kestel mine was also discovered as a result of the same research project directed by Yener in 1987 and soundings were initiated immediately following the discovery in the same year¹³. The mine comprises of a gallery entered

¹⁰ Yener 1988: 19-28; Yener 1993: 233-246; Yener 2000: 71-128; Willies 1991: 241-247.

¹¹ Kaptan 1988: 5; Yener 1988: 18-19.

¹² Yener 1993: 235.

¹³ Kaptan 1988: 5; Yener 1988: 18-19; Yener/Özbal/Kaptan/Pehlivan/Goodway 1989: 201.

through a 5-8 m diameter corridor and tunnels leading to the gallery (Fig. 2). The diameters of the tunnels can be as small as 60 cm¹⁴. Early Bronze Age materials similar to Göltepe were found during the intermittent excavations done up until 1996¹⁵. In addition, dark burnished pottery, which had been dated to Late Chalcolithic Period, were also identified¹⁶.

POTTERY

The Middle Chalcolithic pottery from Kestel mine was retrieved from soundings S.2, S.9 and trenches T.10, T.12. The finds in Çardacık-Karatepeler and Mahmatlı-Boztepe sites were collected in 1991. All pottery collected from the three sites reflect the uniformity of the period.

The sherds, similar to the ones found in the north of the area, comprise of usually black/grey burnished pottery (Figs. 7-9). The paste is generally medium-fine and mineral tempered; chopped straw or mica were used as well¹⁷. The dark colours on the exterior surfaces were probably achieved by deliberate blocking of oxygen access through the later stages of firing. It is assumed that reversing some wide and narrow-neck vessels before firing them might have prevented their inner parts from being affected by the reducing environment. As a result of the process, unlike their exterior surface, the interior surface acquired tones of light red, reddish brown and grey (Fig. 7). Apart from the vessels of this kind, there are also ones with dark colour or mottled examples (Figs. 8-9).

The pottery is thought to have variable firing temperatures; particularly some of the elaborately shaped examples are well-fired and have clinky features (Figs. 8. 2-4). Most examples display special emphasis on burnishing similar to the ones at Güvercinkayası and Köşk Höyük¹⁸. Shiny burnishing was applied to the exterior and interior surfaces of the open vessels, whereas only exterior surfaces of the closed vessels were burnished (Figs. 7-9).

The shape variations comprise of storage vessels, jars and bowls. However, the proportion of storage vessels is higher just as it is the case in Güvercinkayası and Köşk Höyük. This similarity also applies to vessel shapes. The storage vessels that were examined have a lot in common with the ones found in Güvercinkayası I-II and Köşk

Höyük I. They usually have a conical base, egg-shaped body and long cylindrical necks¹⁹ (Figs. 5. 5-7, 6. 1, 3, 5-7, 7. 3-7, 9. 3, 5). The transition from the body to the neck is sharply angular. As is known from the finds at Güvercinkayası, in order to give more strength the base was thickened with a separate element of clay²⁰ (Figs. 5. 7, 9. 3).

All the jars are formed neckless except from one example with a wide-neck formed by the irregular everted rim (Figs. 5. 2, 7. 2). Other examples have a globular body and simply rounded or slightly everted rim (Figs. 5. 1, 3). A carinated body sherd must have belonged to a jar also known at Güvercinkayası²¹ (Fig. 5. 4).

The rim diameters of the bowls are between 10 to 33 cm. Those bowls have a hemispherical, conical or slightly carinated profile (Figs. 3, 4, 8. 2-6, 9. 1-2, 4). Similar examples of the carinated bowls were found in Güvercinkayası²². Most of the bowls' lips are generally simply rounded. Apart from the simply rounded or flat base, the bowls with omphalos or a distinctive body-bottom transition can be seen (Figs. 4. 5-8, 8. 5-6, 9. 1). Parallel forms are commonly found at Güvercinkayası²³. One of the two-handled examples has a strap-handle attached to the rim and extends to the middle of the body (Fig. 4. 2). The other example has a horned-handle which is known to have spread during this period from northern Anatolia to Cilicia (Figs. 4. 4, 9. 2)²⁴.

One of the characteristic features of the Middle Chalcolithic pottery is the stylized relief-decoration applied especially on the bodies of storage vessels. Those fragments were found in all of the three sites. The horn relief on a body sherd from Kestel probably formed a stylized animal head by composing a thick vertical or horizontal handle just like the examples found in various contemporary sites (Figs. 6. 4, 7. 1)²⁵. A similar example to the ones that belong to Çardacık-Karatepeler is also known from Güvercinkayası. It is composed of parallel incised stripes and regularly embossed knobs that cover the bottom of the handle. The incised stripes are decorated on the horizontal handle-body join (Figs. 6. 6, 7. 3). There are only two of the knobs remaining in the sherd collected from Çardacık-Karatepeler. An examination of the example from Güvercinkayası

¹⁴ Yener/Özbal/Kaptan/Pehlivan/Goodway 1989: 201.

¹⁵ Willies 1991: 242-46; Yener 2000: 87-98.

¹⁶ Kaptan 1988: 5-6; Yener/Özbal/Kaptan/Pehlivan/Goodway 1989: 201-202, Yener 2000: 92.

¹⁷ Silistreli 1984: 84; Silistreli 1985: 32; Öztan 2002: 58-59; Gülçur 2004: 145-46.

¹⁸ Silistreli 1984: 84; Gülçur 2004: 145.

¹⁹ Gülçur 2004: 145-46, Figs. 7. 2, 8. 1, 9. 1; Çaylı 2010: 146; Öztan/Açıkgöz 2011: 139, Fig. 2.

²⁰ Çaylı 2010: 20, kat. 68.

²¹ Gülçur 2004: Fig. 5. 1.

²² Gülçur 2004: 145, Figs. 2. 4, 8. 3, 4-7.

²³ Gülçur 2004: Figs. 2. 4, 7.

²⁴ Garstang 1953: Fig. 93. 11; Koşay/Akok 1957: 14, Fig. XVIII. 2; Gülçur 2004: Fig. 4. 2.

²⁵ Gülçur 2004: Figs. 5: 1, 6. 1.

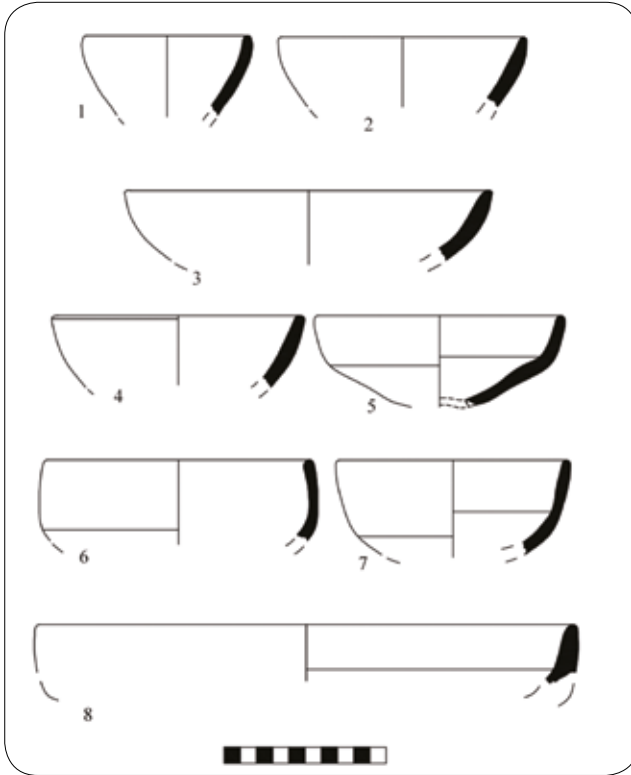

Figure 3: Middle Chalcolithic Ceramics (1-2,5-6 from Kestel, 3-4,7 from Çardacık-Karatepeler, 8 from Mahmatlı-Boztepe) (A. Hacılar) / *Orta Kalkolitik Dönem Çanak Çömleği* (No: 1-2,5-6 Kestel, 3-4,7 Çardacık-Karatepeler, 8 Mahmatlı-Boztepe)

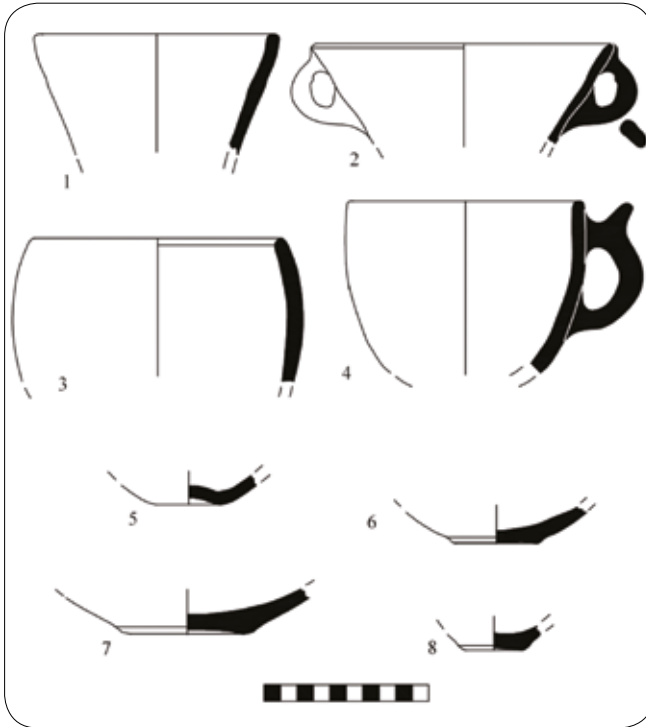

Figure 4: Middle Chalcolithic Ceramics (1-5 from Kestel, 6 from Çardacık-Karatepeler, 7-8 from Mahmatlı-Boztepe) (A. Hacılar) / *Orta Kalkolitik Dönem Çanak Çömleği* (No: 1-5 Kestel, 6 Çardacık-Karatepeler, 7-8 Mahmatlı-Boztepe)

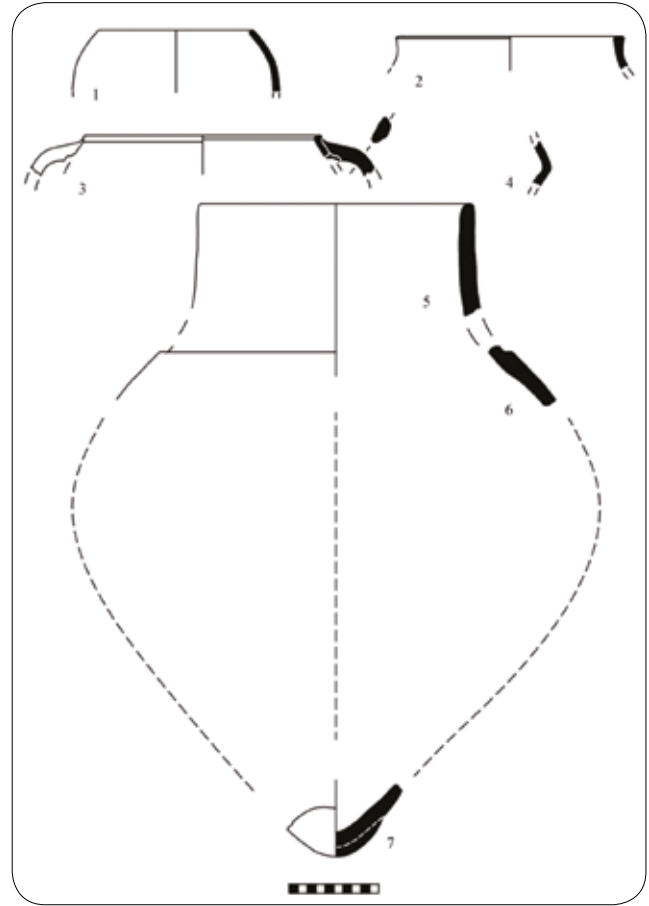

Figure 5: Middle Chalcolithic Ceramics (1-4 from Kestel, 5-7 from Mahmatlı-Boztepe) (A. Hacılar) / *Orta Kalkolitik Dönem Çanak Çömleği* (No: 1-4 Kestel, 5-7 Mahmatlı-Boztepe)

makes it clear that the decoration belonged to a panel of 20 knobs in rows of four horizontal lines²⁶.

Mahmatlı-Boztepe offers a variety of examples that belong to storage vessels with relief decoration of the period. One of those sherds has relief eyebrow/horn making up a stylized animal or human face combining with a handle, which is commonly found in Güvercinkayası and Köşk Höyük (Figs. 6, 5, 7, 7)²⁷. Another commonly preferred example, which reflects the thin parallel fluting, applied on the intersecting parts of the body and the handles was also discovered at Güvercinkayası (Fig. 9, 6)²⁸. That pattern gives the impression of a claw tying the body to the handle. A different piece obtained at Mahmatlı-Boztepe is known both from Güvercinkayası and Köşk Höyük. The fragment, which belongs to the upper part of a body, has a snake figure in high relief (Figs. 6, 7, 9, 5)²⁹. Just like the ones found in the two other settlements,

²⁶ Çaylı 2010: kat. 68.

²⁷ Gülçur 2004: Fig. 25; Çaylı 2010: kat. 72, 82-84.

²⁸ Gülçur 2004: Figs. 10: 5, 22; Çaylı 2010: kat. 68.

²⁹ Silistreli 1985: 32-33; Esin 1998: 98; Gülçur 2004: Figs. 11, 7, 23.

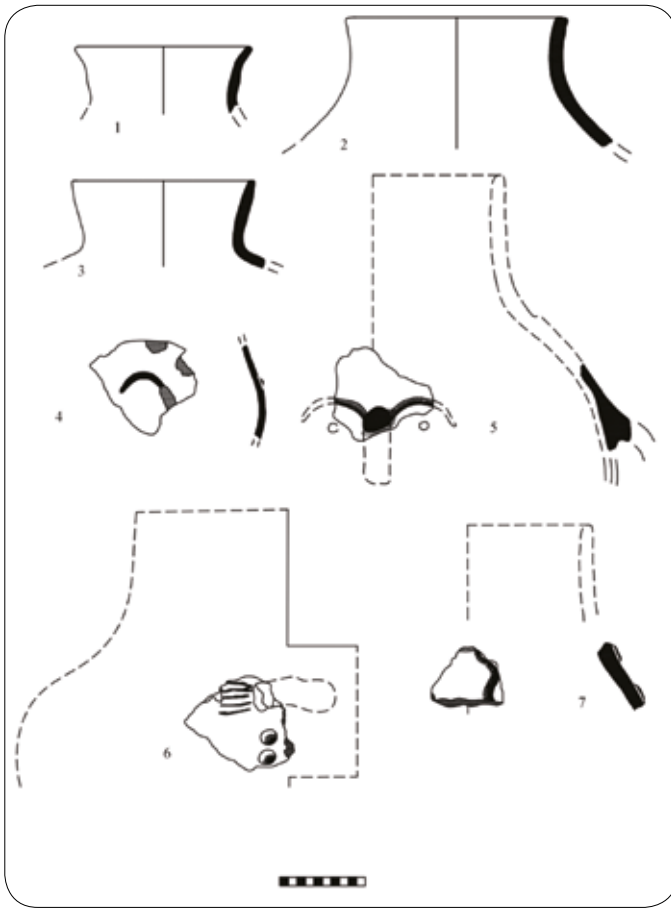

Figure 6: Middle Chalcolithic Ceramics (1-4 from Kestel, 6 from Çardacık-Karatepeler, 5, 7 from Mahmatlı-Boztepe) (A. Hacılar / *Orta Kalkolitik Dönem Çanak Çömleği* (No: 1-4 Kestel, 6 Çardacık-Karatepeler, 5, 7 Mahmatlı-Boztepe'))

the snake figure from Mahmatlı-Boztepe is adorned with impressed dots. Those dots probably represent the scales of snakes in nature. Based upon the examples found in Güvercinkayaşı and Köşk Höyük, one can conclude that those dots were encrusted.

DATING

The pottery from Kestel, Çardacık-Karatepeler and Mahmatlı-Boztepe belong to a standardized ware group in terms of their production technique, surface treatment and forms. The ware group which is regarded as black/dark burnished ware have been safely documented at Köşk Höyük I and Güvercinkayaşı I-II. Radiocarbon dating revealed that the examples taken from the layers of Güvercinkayaşı date back to a period between 5210 and 4860 BC (cal. C14)³⁰. Similarly, dates for Köşk Höyük Layer I pointed at a period between 5211 and 4911 BC (cal. C14)³¹.

³⁰ Gülçur 2012: 223.

³¹ Öztan 2002: 56, Öztan/Açıkgöz/Özkan/Erek/Arbuckle 2007: 533.

At the same layers of Güvercinkayaşı and Köşk Höyük a few imported painted pottery known from Canhasan I 2A/B were found out during excavations³². Despite the fact that there have been continuous debates about the absolute dating of the levels of Canhasan I 2A and B, it is quite important in that it links Güvercinkayaşı and Köşk Höyük Middle Chalcolithic levels with Canhasan Chalcolithic levels³³.

There are striking similarities between Güvercinkayaşı I-II and Mersin Yumuktepe XVI, which date back to 5000 BC. In Layer XVI, unlike in its preceding phases, drastic changes came into play in architecture, pottery and other finds³⁴. Those changes are parallel to the ones at Güvercinkayaşı. Apart from general building types, the settlement plan consisting of an upper and lower settlement is also similar to that of Güvercinkayaşı. Among the pottery that was obtained from Mersin Yumuktepe, there were examples with dark burnished which resemble the ones in the northern part of Central Taurus range³⁵. Mersin level XVI came to an end following a catastrophe like Güvercinkayaşı probably at the same period³⁶.

The bulk of the data has shown that the black/dark burnished pottery obtained from Kestel, Çardacık-Karatepeler and Mahmatlı-Boztepe should be dated back to 5250-4750 BC, corresponding to the levels at Güvercinkayaşı I-II, Köşk Höyük I and Mersin XVI.

DISCUSSION

As a result of the re-evaluation of the finds from Kestel Mine and the northern Taurus survey carried out by Aslıhan Yener, for the first time Middle Chalcolithic finds are documented in this region. This significant discovery has brought about many questions regarding the social structures. At this point it will be more

³² Gülçur states that the painted pieces which were obtained from Güvercinkayaşı are the contemporaries of the ones in Canhasan I level 2A (Gülçur 2012: 221; Gülçur/Endoğlu 2001: 50). Öztan and Silistreli, however, associate the similar material of Köşk Höyük Level I to Canhasan I level 2B (Öztan 2002: 58-59; Silistreli 1985: 34). The radiocarbon dating from Canhasan I level 2B suggests that the layer dates back to an earlier time before Middle Chalcolithic Period, approximately to the first half of 6000 BC (Thissen 2002: 303, 324, 326-327). Despite the lack of reliable analysis, level 2A is said to be dating back to the Middle Chalcolithic Period, according to French (French 1998: 65-69). That is why we believe that both of the settlements are contemporaries of Canhasan 2A.

³³ French 1967: 165-173, chart. 1-2; Thissen 2002: 303, 324, 326-327.

³⁴ Garstang 1953: 131-53; Caneva/Köroğlu 2010: 37-44.

³⁵ Garstang 1953: 143, Figs. 11, 16-17; Caneva/Köroğlu 2010: 42-43.

³⁶ Caneva/Köroğlu 2010: 42, 44; Gülçur 2012: 222-23.

Figure 7: Middle Chalcolithic Ceramics (1-2 from Kestel, 3 from Çardacık-Karatepeler, 4-7 from Mahmatlı-Boztepe) (A. Hacı) / *Orta Kalkolitik Dönem Çanak Çömleği* (No: 1-2 Kestel, 3 Çardacık-Karatepeler, 4-7 Mahmatlı-Boztepe)

Boztepe were settlements where groups of miners settled. The fact that they were located on a quite mountainous area which was not fertile enough for agricultural production and the rich resources for mining in the area makes it possible to consider that the place might have been used to accommodate groups of miners. An alternative point of view may suggest that the settlements belonged to semi-nomadic communities who were engaged in animal husbandry. The increased variety of dairy products in this period may be considered as an evidence supporting this view³⁷.

Figure 8: Middle Chalcolithic Ceramics (1-3 from Kestel, 4-6 from Mahmatlı-Boztepe) (A. Hacı) / *Orta Kalkolitik Dönem Çanak Çömleği* (No: 1-3 Kestel, 4-6 Mahmatlı-Boztepe)

But here in order to discuss, we want to accept the first hypothesis as true, taking the uniformity of the finds from Cappadocia into consideration. Nevertheless it is still not possible to determine whether Çardacık-Karatepeler and Mahmatlı-Boztepe, both of which are claimed to be the miners' settlements, belonged to the miners who exploited Kestel mine. When the distance between Kestel and the two settlements (approximately 7-9kms) are examined, it seems more probable that the groups who stayed in those settlements continued production in mines nearby. Another uncertainty about those mining communities is that it is not clear which

accurate to evaluate Middle Chalcolithic finds from the northern Taurus as two separate groups: as mine and settlement finds.

The Middle Chalcolithic finds retrieved from Kestel mine have presumably shown that early metal production in the region commenced in the late 6th millennium BC onwards. However, it is not certain whether or not Çardacık-Karatepeler and Mahmatlı-

mineral(s) they produced. Were attempts made to produce other minerals apart from copper, which was commonly found in settlements of the Middle Chalcolithic Period? It may be possible to answer the question once further research is done, however, there is no definite answer for such a question for the time being.

³⁷ Gülçur 2012: 223.

Figure 9: Middle Chalcolithic Ceramics (2 From Kestel, 1,4 From Çardacık-Karatepeler, 3,5-6 From Mahmatlı-Boztepe) (A. Hacılar) / Orta Kalkolitik Dönem Çanak Çömleği (No: 2 Kestel, 1,4 Çardacık-Karatepeler, 3, 5-6 Mahmatlı-Boztepe)

Despite the uncertainty, the fact that the Middle Chalcolithic finds similar to the ones that are common to the north were obtained from Kestel mine and the two settlements of the highlands show that specialized mining practice had started in the area far earlier than it was assumed. That puts us in a position to reconsider our knowledge regarding the social life during the Middle Chalcolithic Period in the western part of Cappadocia and produce new hypotheses. The main and most important of all the hypotheses is the probability that the Middle Chalcolithic communities in western Cappadocia managed to establish a societal structure including craft specialization other than agriculture.

The majority of data derived from the excavations and field surveys dating back to the Middle Chalcolithic Period shows that an organised community which probably had strong socio-political links established in the western region of Cappadocia and that a stratified social structure was on the verge of coming into existence³⁸. The settlement plans, choice of

location and similarities in architecture point at a striking uniformity³⁹. The uniformity of the period is even more apparent in pottery that was produced. The style of production, forms and decorations are so standard that they look as if they were produced in the same workshop.

Apart from the finds of architecture and pottery, there were few other finds, which suggest that craft specialization in mining had already started in the region. A furnace used for smelting process, parts belonging to multiple dimpled stones and residuals of copper were brought to light in a forecourt in Köşk Höyük level I⁴⁰. As it

is described above, the finds which were obtained from the two places other than Cappadocia but were found to be in relation to it were considered to be important. One of those two sites, Canhasan I level 2B yielded a mace head that was put into shape with a process of annealing and hammering⁴¹. The finds from the Cilician site Mersin-Yumuktepe have even more importance. An axe and needles made from copper put into shape following a process of casting and hammering were found in level XVI and they clearly show the level of specialization in mining during the period⁴². A copper seal from level XVII contains significant amounts of tin (%2.6)⁴³.

Kestel mine, Çardacık-Karatepeler and Mahmatlı-Boztepe probably played a role in the first production stage of early metallurgy. Although it has not been proven yet, the finds from Köşk Höyük and Mersin-Yumuktepe suggest that craftsmen who

enough to cover Kayseri as a province.

³⁹ Gülçur 1999: 199, 203; Gülçur 2012: 217-219.

⁴⁰ Öztan 2002: 56-57.

⁴¹ Yalçın 1998: 286.

⁴² Garstang 1953: 134-40, Figs. 80b, 85; Yalçın 2000: 114-15; Caneva/Koroğlu 2010: 44. Those finds provide information not only on the level of technology they had reached in mining practices but also on the phases of mine production and circulation. Geographically, Yumuktepe is not far away from the aforementioned region. However, as shown in Fig. 1, the archaeological areas evaluated in the article are located on the far north edge of the natural ways that connect Central Anatolia to Cilicia.

⁴³ Garstang 1953: 108; Esin 1969: 97, 144.

³⁸ It is uncertain as to which regions the societal organization had managed to spread to. However, field survey done on the area is informative. The field survey conducted by Gülçur and Yener confirms the existence of the culture in Aksaray, Niğde and the south of Nevşehir. In addition, in field surveys done by Kulakoğlu reveal similar pottery forms in contemporary settlements in Kayseri (Kulakoğlu, personal communication). That brings us to the possibility that the culture we definitely know that existed in western Cappadocia might have spread an area large

performed the next stages of metal technology were in existence. The specialization of mining may have triggered expertise in other fields⁴⁴. For instance, the uniformity of the materials mentioned in the article and obtained from northern areas indicate a possible specialization in the production of pottery.

The finds found in the northern part of the highlands prove the transition to a new socioeconomic model. The protected spacious silos that were found in excavations at Güvercinkayası I-II and Köşk Höyük I along with the proportional majority of storage jars can be considered as archaeological proof for our hypotheses⁴⁵.

CONCLUSIONS

It is clear that the highlands in the north Central Taurus range connected since the Pre-Pottery Neolithic Period⁴⁶ were integrated together in a new socioeconomic structure centred in the north after the last quarter of 6th millennium BC. For the time being, the archaeological data is incomplete regarding the nature of the hierarchical structure. However, the excavations and field surveys give clues about the structure of this organization. The data obtained point to a societal structure where communities are culturally, economically and politically interlinked. They also signal relationships between neighbouring regions. Additionally, the size of the storage units found in Güvercinkayası and Köşk Höyük refers to a society where surplus products are used effectively. The data regarding stages of controlling and redistribution of goods is incomplete for the present. However, as Gülçur points out, storage unit number 13 located in the upper settlement of Güvercinkayası which was behind the fortification wall and the storage unit number 14 which is attached to the former but larger

in size than the other units may show that the surplus products were protected strictly by an elite class⁴⁷.

The existence of surplus products and an elite class in Middle Chalcolithic societies have been demonstrated by the finds obtained from the highlands. If our interpretations are correct, we suggest that craft specialization may have started in Anatolia in the Middle Chalcolithic Period. Mining is one of the fields of specialization.

This organizational pattern came to an end between 4750-4500 BC following a catastrophe that broke out in the main layers of Güvercinkayası I-II, Köşk Höyük I and Mersin Yumuktepe XVI⁴⁸. Both the nonlocal mud-brick architecture of Güvercinkayası and the other finds similar to the Late Ubaid can provide information regarding the origin of the cultural change⁴⁹.

There are few archaeological data that remain from the cultural change that took place from 4750-4500 BC to the end of the EB I (2800 BC) in western Cappadocia. Although the research carried out in the nearby regions show that mining production continued in a similar way during the Late Chalcolithic Period and first stage of the Early Bronze Age I, it was not done in an organised and intensive manner⁵⁰. Besides Kestel and other find spots in its region, Çamlıbel Tarlası and Derekütüğün near Çorum which dated back to the Late Chalcolithic Period can be cited as examples⁵¹. After examining the finds in Çamlıbel Tarlası, Schoop concluded that the area could have been a camping site for groups who did seasonal production in a copper mine nearby⁵². Similar conclusions can be seen in Derekütüğün mine and in its vicinity, which yielded Late Chalcolithic, finds⁵³. Another example in the highlands might be Senir Sırtı which had mining activity during the Early Bronze Age II and III located near Hisarcık, Kayseri. The pottery collected from that mine included pieces which belonged to the Early Bronze Age II as well as the Late Chalcolithic Period⁵⁴.

⁴⁴ Nissen 2004: 51-52.

⁴⁵ Silistreli 1991: 95; Özkan/Faydalı/Öztan/Erek 2004: 196; Gülçur/Kiper 2008: 246-49, 251; Öztan/Açıkgöz/Özkan/Erek/Arbuckle 2007: 535-536; Öztan/Açıkgöz 2011: 139-140; Gülçur 2012: 219-20. A study by Çaylı presents some valuable information about the structures (numbers 13 and 14) which were protected by the two-tower fortification wall of Güvercinkayası. During excavation, storage jars that are characteristic to the Middle Chalcolithic period were found semi-buried and arranged in a line in a cellar of the house 14. Initially designed as an ordinary structure, adjacent to number 14, house 13 was turned into a storage area by building in storage units that are attached to each other. For further information on yearly distribution and the storage capacity of those units, see Çaylı 2010: 128-130, 146-147; Gülçur 2012: 220.

⁴⁶ The trace element analysis of a copper sample from Aşıklı was well-matched by Bolkardağ and Bakır Çukuru in the north of the Central Taurus range see: Esin 1999: 28-29, Yener 2000: 23.

⁴⁷ Gülçur 2012: 224.

⁴⁸ Garstang 1953: 134; Caneva/Köroğlu 2010: 40; Öztan 2002: 56; Gülçur 2012: 219-220.

⁴⁹ Gülçur 2004: 144; Gülçur 2012: 220.

⁵⁰ Contrary to Central Anatolia, there is specialized metal production including stratified societies in southeastern Anatolia see Yener 2000; Lehner/Yener 2014: 540.

⁵¹ Aksoy 1998; Schoop 2011; Lehner/Yener 2014: 542-544; Yalçın/Yalçın/Maass/İpek 2015: 148-184.

⁵² Schoop 2011: 142-43.

⁵³ Yalçın/Yalçın/Maass/İpek 2015: 151-52.

⁵⁴ Yener/Kulakoğlu/Yazgan/Kontani/Hayakawa/Lehner/Dardeniz/Öztürk/Johnson/Kaptan/Hacar 2015: 604, Figs. 7-8.

During the Early Bronze Age II, the growth of interregional trade brought about an increase in wealth and population. In this period, there is a striking intensity in the amount of the archaeological data obtained from all the regions in Anatolia. Both the excavation finds and the survey finds point to cultural zones that are usually shaped within geographical territories⁵⁵. In addition, upper-lower settlements systems and monumental structures that once belonged to an elite social class imply a fully stratified society. It is therefore fair to say that those cultural zones were the political territories managed by a certain ruling class⁵⁶.

The uniformity of pottery and architecture, divided settlements systems that point to differences in social classes, the efficient use of surplus and mine production in the Central Taurus range which apparently depended upon another structure in the western Cappadocia in the Middle Chalcolithic Period, have a lot in common with the societal structure of Early Bronze Age II. Without a doubt, that system in the Middle Chalcolithic Period might not have had a hierarchical structure that was as institutional as it was in the Early Bronze Age II. However, it can be concluded that primitive building blocks of the economic and political institutions that would shape Anatolia in the later periods began to form during this period.

BIBLIOGRAPHY

AKSOY, B. 1998.

“Prehistoric and Early Historic Pottery of the Bolkardag Mining District” Proceedings of the 34th International Assyriology Congress, July 6-10, 1987, Istanbul: 565-572.

BIÇAKÇI, E. 2001.

“Tepecik/Çiftlik Höyüğü (Niğde) Kazısı Işığında Orta Anadolu Tarihöncesi Kültürleri ile ilgili Yeni Bir Değerlendirme”, TÜBA-AR 4: 25-41.

BITTEL, K. 1942.

Kleinasiatische Studien. Berlin. 5.

CANEVA, I. / KÖROĞLU, G. 2010.

Yumuktepe. Dokuzbin Yıllık Yolculuk. İstanbul.

ÇAYLI, P. 2010.

Güvercinkaya 14 Numaralı Evin Çanak Çömlek Verilerinden Yola Çıkarak Yerleşme Düzeni ve Toplumsal Yapılanmanın Değerlendirilmesi (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.

EFE, T. 1998.

“New Concepts on Tarsus Troy Relations at the Beginning of the EB 3 Period”, 34th ème Rencontre Assyriologique Internationale: 297-304.

EFE, T. 2004.

“Kültür Gruplarından Krallıklara: Batı Anadolu’nun Tarihöncesi Kültürel ve Siyasal Gelişim Profili”, Colloquium Anatolicum 3: 15-29.

ESİN, U. 1969.

Kuantitatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu’da Başlangıcından Asur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği. İstanbul.

ESİN, U. 1998.

“Paleolitik’ten İlk Tunç Çağı’nın Sonuna: Tarihöncesi Çağların Kapadokyası”, Kapadokya (Ed. M. Sözen). İstanbul: 62-123.

ESİN, U. 1999.

“Copper Objects from the Pre-Pottery Neolithic site of Aşıklı (Kızılkaya Village, Province of Aksaray, Turkey)”, The Beginnings of Metallurgy: 22-30.

⁵⁵ Bittel 1942: 187-191; French 1969: 19-55; Efe 2004: 17-21.

⁵⁶ Efe 1998: 298-299, Map.1; Efe 2004: 23-24.

- FRENCH, D. 1967.
“Excavations at Can Hasan, 1966: Sixth Preliminary Report”, *Anatolian Studies* 17: 165-178.
- FRENCH, D. 1969.
Anatolia and the Aegean in the Third Millennium BC. PhD thesis, Cambridge University.
- FRENCH, D. 1998.
Canhasan Sites 1: Canhasan 1: Stratigraphy and Structures. The British Institute of Archaeology. Ankara.
- GARSTANG, J. 1953.
Prehistoric Mersin: Yümük Tepe in Southern Turkey. Oxford.
- GÜLÇUR, S. 1999.
“Western Cappadocia, Distribution of the Mounds and Flat-Settlements”, *International Symposium on Settlement and Housing in Anatolia Through the Ages*: 197-210.
- GÜLÇUR, S. 2004.
“Güvercinkayası The Black-Dark Burnished Pottery A General Overview”, *TÜBA-AR* 7: 141-164.
- GÜLÇUR, S. 2012.
“The Chalcolithic Period in Central Anatolia Aksaray-Niğde Region”, *Origini* 24 Nuova Serie 5: 213-227.
- GÜLÇUR, S. / ENDOĞRU, M. 2001.
“Güvercinkayası 1999 Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 22-1. Ankara: 47-62.
- GÜLÇUR, S. / KİPER, Y. 2008.
“Güvercinkayası 2006 Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 29-3. Ankara: 243-260.
- KAPTAN, E. 1988.
“Türkiye Madencilik Tarihine Ait Çamardı Celaller Köyü Yöresindeki Buluntular”, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 4. Ankara: 1-16.
- KOŞAY, H. / AKOK, M. 1957.
Büyük Güllücek Kazısı: Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan 1947 ve 1949’daki Çalışmalar Hakkındaki İlk Rapor. Ankara.
- LEHNER, J. W. / YENER, K. A. 2014.
“Organization and Specialization of Early Mining and Metal Technologies in Anatolia”, *Global Archaeometallurgy: Methods and Syntheses* (Eds. B. Roberts/C.P. Thornton): 529-557.
- NİSSEN, H. J. 2004.
Ana Hatlarıyla Mezopotamya. İstanbul.
- ÖZKAN, S. / FAYDALI, E. / ÖZTAN, A. / EREK, M. 2004.
“2002 Yılı Köşk Höyük Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 25-2. Ankara: 195-204.
- ÖZTAN, A. 2002.
“Köşk Höyük: Anadolu Arkeolojisine Yeni Katkılar”, *TÜBA-AR* 5: 55-72.
- ÖZTAN, A. / AÇIKGÖZ, F. 2011.
“2009 Yılı Köşk Höyük Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 32-3. Ankara: 135-147.
- ÖZTAN, A. / AÇIKGÖZ, F. / ARBUCKLE, B. S. 2009.
“2007 Yılı Köşk Höyük Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 30-3. Ankara: 311-328.
- ÖZTAN, A. / AÇIKGÖZ, F. / ÖZKAN, S. / EREK, M. / ARBUCKLE, B. S. 2007.
“2005 Yılı Köşk Höyük Kazıları Raporu”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 28-2. Ankara: 529-548.
- SCHOOP, U. D. 2011.
“Çamlıbel Tarlası ve Kuzey-Orta Anadolu’da Geç Kalkolitik Dönem”, *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu* 1. Çorum: 137-160.
- SİLİSTRELİ, U. 1984.
“Pınarbaşı ve Köşk Höyükleri”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 5. Ankara: 81-86.
- SİLİSTRELİ, U. 1985.
“Köşk Höyüğü”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 6. Ankara: 31-36.
- SİLİSTRELİ, U. 1991.
“1989 Köşk Höyük Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 12-1. Ankara: 95-104.

THISSEN, L. 2002.

“The CANEW C14 Databases. Anatolia 10,000-5,000 cal BC”, The Neolithic of Central Anatolia, Proceeding of the International CANeW Table Ronde, 23-24 November 2001 (Eds. H. Gerard/L. Thissen). İstanbul: 299-338.

WILLIES, L. 1991.

“Report on the 1991 Archaeological Survey of Kestel Tin Mine, Turkey”, Bulletin of the Peak District Mines Historical Society 11: 241-247.

YALÇIN, Ü. 1998.

“Der Keulenkopf von Can Hasan Naturwissenschaftliche Untersuchung und neue Interpretation”, Metallurgica Antiqua (Der Anschnitt Beiheft 8): 279-289.

YALÇIN, Ü. 2000.

“Frühchalkolitische Metallfunde von Mersin-Yumuktepe: Beginn der Extraktiven Metallurgie?”, TÜBA-AR 3: 111-130.

YALÇIN, Ü. / YALÇIN, G.H. /MAASS, A. / IPEK, Ö. 2015.

“Prähistorischer Kupferbergbau in Derekutuğun”, Der Anschnitt (Eds. Ü. Yalçın/H.-D. Bienert) Anatolien-Brücke der Kulturen 27: 147-184.

YENER, K. A. 1988.

“Niğde-Çamardı’nda Kalay Buluntuları”, Arkeometri Sonuçları Toplantısı 1. Ankara: 17-28.

YENER, K. A. 1993.

“Göltepe Kazısı 1991 Sezonu”, Kazı Sonuçları Toplantısı 14-I. Ankara: 231-246.

YENER, K. A. 2000.

Domestication of Metal: The Rise of Complex Metal Industries in Anatolia. Leiden.

YENER, K. A. / ÖZBAL, H. / KAPTAN, E. / PEHLİVAN, N. / GOODWAY M. 1989.

“Kestel: An Early Bronze Age Source of Tin Ore in the Taurus Mountains”, Science New Series 244-4901: 200-203.

YENER, K. A. / KULAKOĞLU, F. / YAZGAN, E. / KONTANI, R. / HAYAKAWA, Y.H. / LEHNER, J. W. / DARDENİZ, G. / ÖZTÜRK, G. / JOHNSON, M. / KAPTAN, E. / HACAR, A. 2015.

“New Tin Mines and Production Sites near Kültepe in Turkey: A Third-Millennium BC Highland Production Model”, Antiquity 89: 596-612.

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE KARAZ-ERKEN TRANSKAFKASYA KÜLTÜRÜ'NE AİT YENİ BİR YERLEŞİM: ALUCRA-GAVUR KALESİ, GİRESUN

A NEW SETTLEMENT BELONGING TO KARAZ- EARLY TRANSCAUCASIAN CULTURE IN EASTERN BLACK SEA REGION. ALUCRA-GAVUR KALESİ, GİRESUN

Salih KAYMAKÇI *

Makale Bilgisi

Başvuru: 13 Şubat 2017

Hakem Değerlendirmesi: 24 Mart 2017

Kabul: 8 Eylül 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.21.002

Article Info

Received: February 13, 2017

Peer Review: March 24, 2017

Accepted: September 8, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.21.002

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz, Giresun, Alucra, Karaz Kültürü, Erken Transkafkasya, Erken Tunç Çağı

Keywords: Eastern Black Sea, Giresun, Alucra, Karaz Culture, Early Transcaucasia, Early Bronze Age

ÖZET

Karaz Kültürü Geç Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağı boyunca Transkafkasya, Azerbaycan ve Kuzeybatı İran'ı da içine alan bölgede etkili olan bir kültür olmuştur. Bu kültür aynı zamanda Doğu Karadeniz Bölgesi'nin bir bölümünün içinde bulunduğu Karadeniz dağlarına kadar yayılım göstermiştir. Erken Transkafkasya kültürü olarak tanımlanan ve terminolojisi hakkında birçok teklif yapılan Karaz Kültürü, Kura-Aras Kültürü olarak da isimlendirilmiştir. Suriye-Filistin'de Erken Tunç Çağı'ndan Orta Tunç Çağı'na geçiş aşamasında görülen bu kültür keramiğinin, bir halk hareketi sonunda veya yabancı bir kültüre bağlı olarak bölgeye yayıldığı düşünülmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesi- Giresun- Alucra sınırları içerisinde bulunan Gavur Kalesi Yerleşimi'nin Karaz Kültürü Keramiği'nin etki alanı içerisinde olduğu düşüncesindeyiz. Bölgede devam eden arkeolojik yüzey araştırmaları sonuçlarının Karaz Kültürü'nün yayılım alanı ile ilgili ilerleyen zamanlarda daha kesin sonuçlar vereceği kanısındayız.

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Erzincan,
E-mail: skaymakci@erzincan.edu.tr

ABSTRACT

Karaz culture was an influential culture in the region that includes Transcaucasia Azerbaijan and Northwestern of Iran throughout the late chalcolithic and Early Bronze Ages. At the same time this culture spread to Black Sea Mountains in which part of eastern Black Sea region is located. Karaz culture was defined as early Transcaucasia culture and many suggestions were made about its terminology. It was also called as Kura-Aras culture. The stonewares of this culture, which were seen in Syria-Palestine in the transition stage from Early Bronze Age to Middle Bronze Age, were believed to spread the zone as a result of migration or a foreign culture. We are on the opinion that Gavur Kalesi settlement which is located in eastern Black Sea region- Giresun- Alucra is in the effect zone of stoneware of Karaz culture. We also believe that the result of ongoing Archeological surface survey in the region will reveal more accurate results about the spread of Karaz culture in the future.

GİRİŞ

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin eski çağ tarihi üzerine son yıllarda yapılan arkeolojik yüzey araştırmaları sayesinde oldukça önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bölgenin Tarihöncesi çağları Neolitik Çağ ile başlamaktadır. Fakat Neolitik merkezler bölgenin topoğrafyası ve yeteri kadar araştırılmaması gibi nedenlerle az sayıdadır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin tarihöncesi çağları Kalkolitik Çağ ile başlıyor diyebiliriz¹.

Kalkolitik Çağ'ın geç evreleri ile Erken Tunç Çağ'ın (ETÇ) sonuna kadar olan dönemde ortaya çıkan Karaz Kültürü ise Doğu Karadeniz Dağları'na kadar etkisini sürdürmektedir².

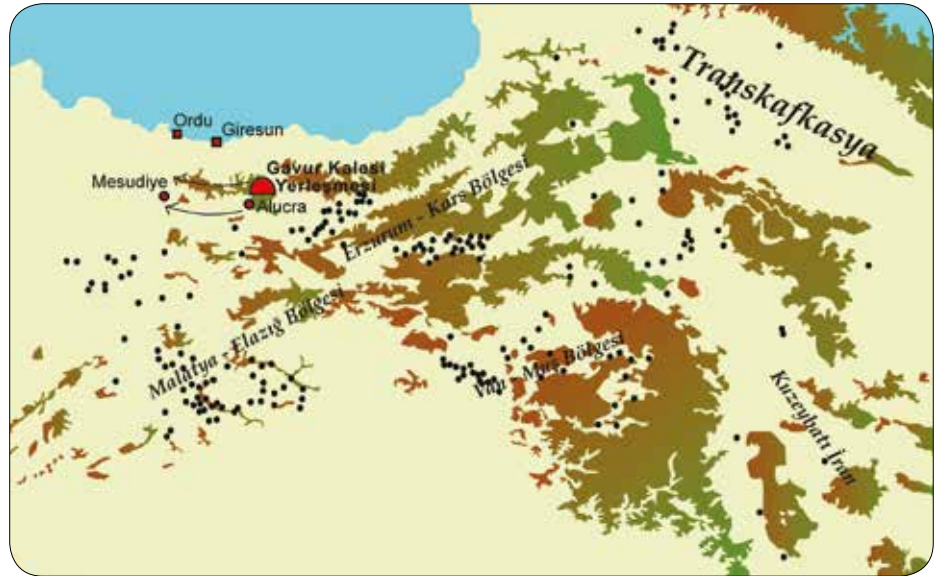
Doğu Anadolu Bölgesi'nde ETÇ'yi temsil eden Karaz Kültürü Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Kuzeybatı İran'ı içine alan bir bölgede varlığını hissettiren bir kültür olmuştur. Çok geniş bir yayılım alanına sahip olan Karaz Kültürü'nün yayılım alanının bu sınırlar dışında Doğu Karadeniz Bölgesi'ne kadar etki yaptığı yüzey araştırmaları ile tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Karaz³ olarak tanımlanan ve terminolojisi hakkında birçok teklif yapılan kültür, Kura-Aras Kültürü ve Erken Trans-Kafkasya Kültürü⁴ olarak isimlendirilmiş ve Kafkaslardaki buluntu toplulukları ile yakın ilgisi olabileceği düşüncesi hâkim olmuştur. Suriye-Filistin'de Erken Tunç Çağı'ndan Orta Tunç Çağı'na geçiş aşamasında görülen bu kültür keramiğinin, bir halk hareketi sonunda veya yabancı bir kültüre bağlı olarak bölgeye yayıldığı düşünülmektedir. M. Işıklı Karaz kültürünün Terminoloji ile paralel bir gelişim süreci izleyen ve belki de kültüre dönük en hareketli tartışmaların olduğu alan "kültürün köken topraklarına yönelik problem olduğunu belirtmiştir⁵.

Köken topraklarına dair görüşlerde ağırlık, kültürün Kura ve Aras ırmakları arasında kalan geniş düz verimli toprakları olabileceği yönündedir. Kültürün sınırları ile ilgili Burney'in

önerisi ise Orta Aras Havzası ile Elazığ Malatya Bölgesi'dir. Burney kültürün ismini de "Erken Transkafkasya Kültürü" olarak sunmuştur⁶ (Harita 1).

Uzun bir zamanı kapsayan Karaz Kültürü'nün çok geniş bir alana yayılması ve buna bağlı olarak farklı çanak çömlek grupları ile benzerlik göstermesi göz önünde bulundurularak Giresun'da bu kültüre ait Gavur Kalesi Yerleşimi bölgede arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları ile tespit edilen bulgular ile değerlendirilecektir. (Harita 1-2).

Harita 1: Erken Transkafkasya Kültürü'nün Genel Yayılım Alanı. Işıklı 2011: 16. (M. Işıklı'nın Haritası Üzerinde Gavur Kalesi Yerleşmesi Konumlandırılmıştır) / The Range of Early Transcaucasian Culture- Işıklı 2011: 16. (Gavur Kalesi Positioned on M. Işıklı's Map.)

KARAZ-ERKEN TRANSKAFKASYA KÜLTÜRÜ'NÜN ÖZELLİKLERİ

Coğrafi açıdan oldukça geniş bir alanda yayılım gösteren ve MÖ IV. Binyıl ortalarından MÖ II. binyıl ortalarına kadar uzanan Karaz-Erken Transkafkasya Kültürü'nü oluşturan alan günümüz Ermenistan ve Azerbaycan toprakları, Kuzeybatı İran toprakları, Doğu Anadolu Bölgesi'nin büyük bir bölümü ile Kuzey Suriye-Levant topraklarının da önemli bir bölümünü oluşturmaktadır⁷.

Kültür, farklı türde el yapımı, kazıma ve kabartma bezemeli ve iyi derecede açkılamaya sahip çanak çömlek geleneğini, yuvarlak, kare veya dikdörtgen planlı kerpiç veya çamur-dal örgü tekniğinde uygulamalar bulan bir mimari geleneği ve zengin bezemelere sahip pişmiş toprak objeleri ile ayırt edilebilmektedir⁸.

¹ Sagona/Sagona 2004: 147, 150-151, 154-155.

² Pehlivan 1984: 45 vd; Ünsal 2012: 320; Sagona/Sagona 2004: 7, 133.

³ Wright 1937: 72.

⁴ Ünal 2002: 159-160.

⁵ Işıklı 2005: 124; Işıklı 2011: 15, 21.

⁶ Işıklı 2005: 129.

⁷ Işıklı 2011: 15.

⁸ Işıklı 2005: 1; Işıklı 2011: 11.

Harita 2: Gavur Kalesi Yerleşimi (Giresun-Alucra) / The Settlement of Gavur Kalesi (Giresun-Alucra)

Resim 1: Gavur Kalesi Yerleşimi-Karaz Keramikleri. Benzer örnekler için bkz. Işıklı 2011: 200 / The Settlement of Gavur Kalesi-Samples of Karaz Pottery. For Similar Samples see Işıklı 2011: 200

Uzmanlar arasında çok az görüş birliği sağlanan bu kültürün görüş birliği sağlanan önemli alanlarından birini keramik değerlendirmeleri oluşturmaktadır. Karaz Keramiği'nin en önemli unsuru el yapımı olmasıdır⁹.

Kültürün yayıldığı alanlarda elde edilen keramikler de el yapımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak tek renkli, astar ve açık kullanılarak¹⁰ yapılan Karaz Keramiği¹¹ süslemeleri paralel, spiral veya kesişen çizgilerden oluşmaktadır. Bu süslemeler keramiğin çeşitli türlerinde yiv-oluk ve kabartma tekniği ile uygulanmıştır¹².

Karaz türü keramik için, koyu yüzlü açkılı keramikler terimi de kullanılmıştır. Bu isimle adlandırılan keramiklerde iki önemli yüzey özelliği mevcuttur. Bunlardan birincisi renkleridir. Koyu yüzlü açkılı olanların renkleri koyu veya kirlidir. İkinci özellikleri ise açkılı olmalarıdır. Açkılı, bu tür keramiklerde rastlanan hem ortak özellik hem de diğer keramiklerden ayırıcı bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine bu tür keramiklerin hamuru genellikle kaba bir malzemeden oluşmaktadır¹³.

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NDE KARAZ-ERKEN TRANSKAFKASYA KÜLTÜRÜ'NÜN ETKİLERİ

Kuzeydoğu Anadolu'da Erzurum ve çevresi Karaz-Erken Transkafkasya Kültürü'nün en eski yerleşmelerinin bulunduğu alandır. Bu kültür bölgede varlığını Kalkolitik Çağ'ın ortaları ve geç evresi ile Erken Tunç Çağı boyunca (MÖ 4000/3600-1800) sürdürmüştür¹⁴.

MÖ III. Binyıl boyunca devam eden Karaz Kültürü'nün ilk örneklerine Karaz, Pulur, Sos Höyük, Güzelova ve Bayburt yakınlarındaki Büyüktepe kazılarında rastlanmıştır. Bu kazılar ile Karaz Kültürü'nün Kuzeydoğu Anadolu'da Geç Kalkolitik Çağ'ın Geç Evresi'nden itibaren iskan gördüğü anlaşılmıştır¹⁵.

⁹ Işıklı 2011: 67-75, Res. 14.

¹⁰ En yaygın olan ve bu seramik grubu ile özdeşleşmiş olan renkler siyah ve kırmızıdır. Bunlar dışında kahverengi, gri, ve devetüyü gibi renklerde söz konusudur. Özellikle seramiğin dış yüzeyinde görülen renk alacalanması ve iç-dış yüzey renklerindeki karışıklık durumu onun için karakteristik bir durumdur. Bkz. Işıklı 2011: 69.

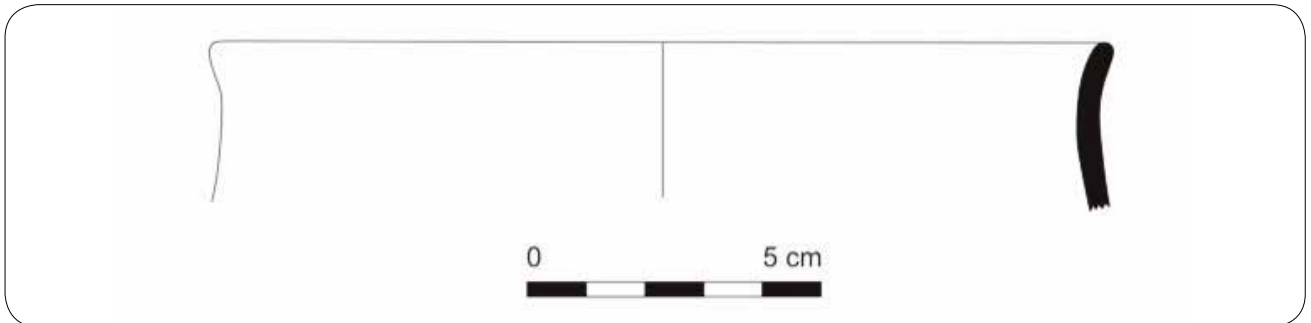
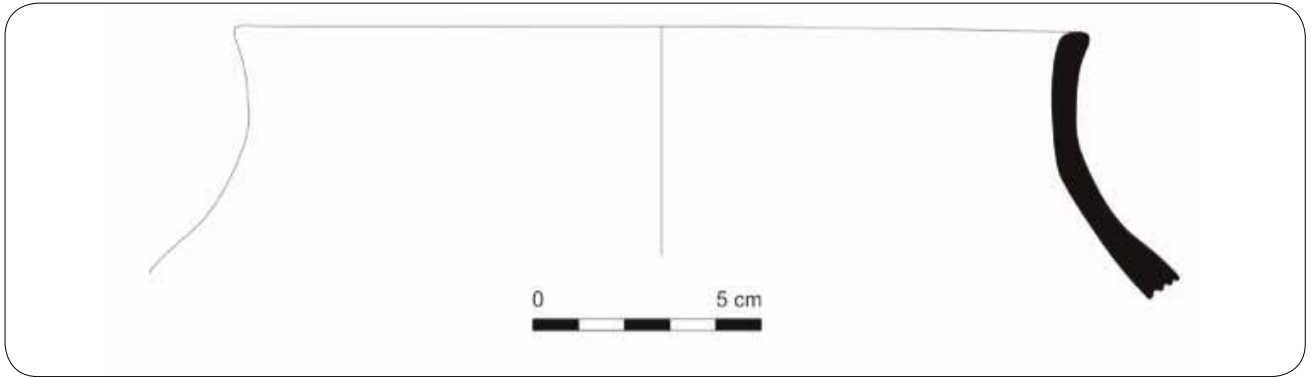
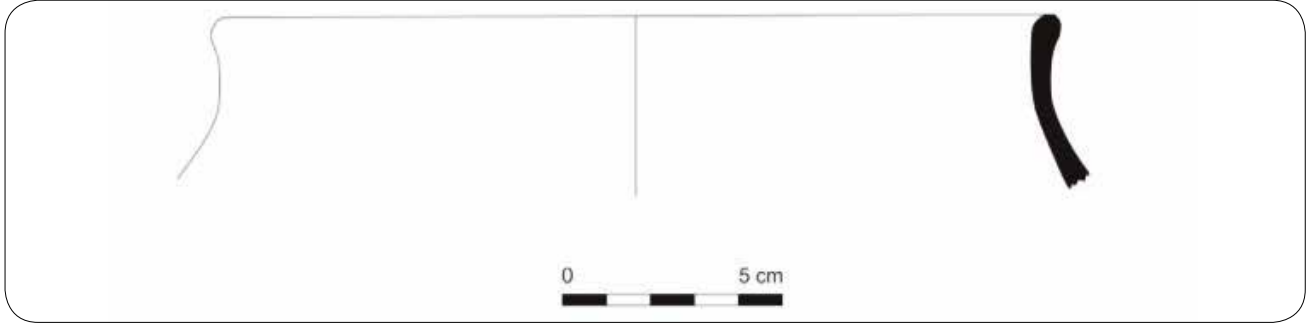
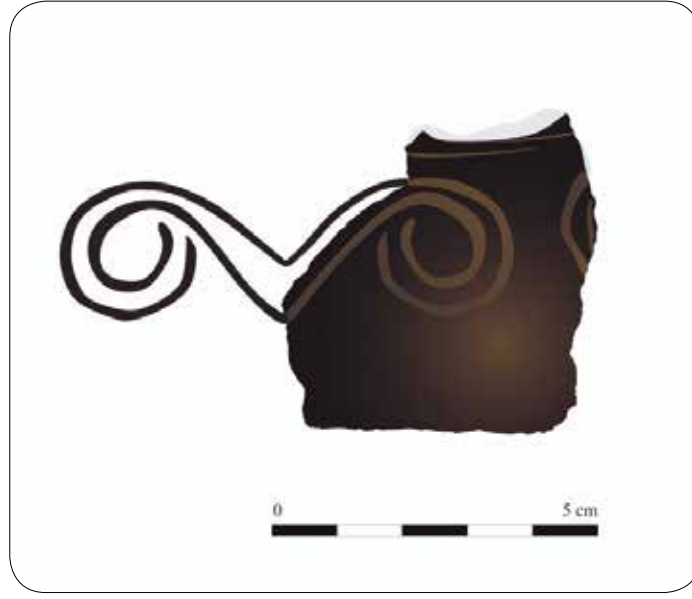
¹¹ Işıklı 2005: 161; Işıklı 2011: 70, 73, Res 14, 215, Res 47.

¹² Pehlivan 1990: 171; Ayrıca Bkz. Ünsal 2008.

¹³ Arsebük 1979: 83 vd; Koşay 1984: 29-31; Pehlivan 1984: 50; Pehlivan 1990: 170-171; Kınal 1998: 28-29, 48; Harmankaya 2002: Karaz.

¹⁴ Pehlivan 1990: 168 vd; Sagona/Kiguradze 2003.

¹⁵ Ünsal 2008.

Çizim 1: Gavur Kalesi-Karaz Keramikleri / *Gavur Kalesi- Samples of Karaz Pottery*

Kültür ile ilgili araştırmalar K. Kökten ve H.Z. Koşay tarafından 1940'lı yıllarda başlamıştır¹⁶. Koşay'ın Karaz sondajları ve Pulur-Sakyol, Güzelova'daki çalışmalar ile bölge prehistoryası hakkında bilgiler açığa çıkarılmıştır. 1990'lı yıllarda Sagona tarafından gerçekleştirilen Sos Höyük kazıları ile Karaz-Erken Transkafkasya Kültürü hakkındaki bilgilerimiz artmıştır. S. Çiğdem tarafından 2003 yılında başlayan ve Gümüşhane'ye bağlı Kelkit ve Şiran ilçelerinde yürütülen araştırmalar sonucunda tamamı Şiran ilçesinde bulunan¹⁷ ve Karaz-Erken Transkafkasya Kültürü'ne ait yerleşim birimlerinin tespiti ile kültürün yayılım alanı Gümüşhane-Giresun dağlarının güneyinden batıya doğru ilerlemiştir¹⁸. Karaz Kültürü'nün etkin olduğu Kuzeydoğu Anadolu bölgesi ve çevresinin daha çok hayvancılık, tarım ve madencilik alanında önemli olduğunu bilinmektedir¹⁹. Kültürü oluşturan halkın otlakların yetersizliği nedeniyle ve yeni yerler bulma amaçlı Karaz Kültürü'nü Doğu Karadeniz Bölgesi'ne (Giresun) kadar getirmesini Giresun ilinde Alucra ilçe sınırlarında bulunan Gavur Kalesi Yerleşmesi ile açıklayabiliriz. Gavur Kalesi Yerleşimi'nin bulunduğu alan gerek hayvancılık gerekse tarım için elverişli şartların olduğu görülmektedir. (Res. 1, Çiz. 1)

Karaz Höyük'te²⁰ yapılan ilk araştırmalar ile Gümüşhane-Şiran, Sivas-Merkez, Yıldızeli, Gürün, Kangal ve Zara ilçeleri²¹ ile Ordu-Mesudiye'de yer alan²² birçok prehistorik höyükte, sadece form ve teknik açıdan Karaz Keramiği ile mukayese edilebilen keramik parçaları Gavur Kalesi Yerleşimi'nde tespit ettiğimiz keramiklerle benzerlik göstermektedir.

Karaz²³ türü keramiklere GKÇ ve ETÇ I boyunca Doğu Anadolu başta olmak üzere Kelkit Havzası'nın doğusunda Gavur Kalesi Yerleşimi'nin de içinde olduğu Giresun

Alucra ilçesi ile Gümüşhane-Kelkit-Şiran ve Köse ilçelerinde yoğun olarak rastlanmaktadır. Gümüşhane çevresinde daha önce yapılan²⁴ araştırmalar sonucunda elde edilen çanak çömlekler GKÇ'ye tarihlenmiştir²⁵.

Kelkit Havzası'nın doğu kısmını oluşturan Kelkit, Köse, Şiran²⁶ ve Alucra (Gavur Kalesi) çevresinden elde edilen çanak çömlek örnekleri, MÖ IV. binyılın ikinci yarısından itibaren Doğu Anadolu merkezli olmak üzere Trans Kafkaslar, Kuzeybatı İran, Kuzey Suriye ve Filistin'e kadar yayılan Karaz Kültürü ile ilişkilendirilebilir.

Giresun ve çevresinde ETÇ I ve ETÇ II döneminde önemli yerleşmeler ile karşılaşmaktadır²⁷. Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bu çağda tamamen Karaz Kültürü etkisi altına girmiştir. Daha çok hayvancılık ve tarım ile uğraşan bu kültür sakinleri, hem hayvanlarını rahatlıkla besleyebilecekleri otlak alanlarının bol olduğu hem de tarıma elverişli düzlük alanların olduğu, su kaynakları açısından zengin bölgelerde, savunma endişesi taşımayan köylerde yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu özellikleri barındıran Karasu, Çoruh Havzaları ile Kelkit Havzası oldukça²⁸ sık yerleşim alanlarının kurulduğu bölgeler olmuşlardır²⁹.

Gavur Kalesi Yerleşmesi'nin de içinde olduğu Kelkit Havzası'nın doğu bölümünün ETÇ'si ile ilgili bilgiler Bayburt ve çevresinde yapılan araştırmaların sonuçları ile değerlendirilebilmektedir. İ. Kökten'in Pulur Höyük'te (Bayburt) yaptığı kazı çalışmaları sonucunda ETÇ ile ilgili keramik mühürler tanımlamıştır³⁰. İ. Kökten'in araştırmaları sonrasında bölgede araştırma yapan A. Sagona, ETÇ kültürünün yoğun bir şekilde yaşandığını ortaya koymuştur³¹.

S. Çiğdem tarafından Kelkit, Şiran ve Köse'de yapılan yüzey araştırmaları sonucunda ETÇ'ye tarihlenen yerleşmeler tespit edilmiş fakat bu yerleşmelerde bugüne kadar kazı yapılmamıştır. Yapılan araştırmaların sonucuna göre; Karaz Kültürü'nün kuzey yayılım alanının

¹⁶ Kökten 1944: 479 vd.

¹⁷ Karaköy Höyük, Ortaköy Tepesi, Telme Höyük, Aksaray Höyük ve Şiran-Alucra ilçe sınırındaki Araköy/Könger Höyük'te S. Çiğdem tarafından yapılan yüzey araştırmalarında Karaz-Erken Transkafkasya Kültürü'ne ait keramik parçaları tespit edilmiştir.

¹⁸ Çiğdem/Özkan/Yurttaş 2004: 285-301; Çiğdem/Özkan/Yurttaş/Öztürk 2005: 57-70; Çiğdem/Özkan/Yurttaş/Öztürk 2006: 501-512.

¹⁹ Pehlivan 1990: 171.

²⁰ Karaz Höyük buluntuları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Koşay 1948: 165-169; Lamb 1954: 23-28; Burney 1958: 172; Koşay 1974: 53; Pehlivan 1984: 12, 33-34; Koşay 1984: 7, 14-15, 28-30; Pehlivan 1990: 170-171; Kınal 1998: 28-29, 48; Sagona 2000: 331; Yakar 1985: 302; Ceylan 2001: 75-76; Harmankaya/Erdoğdu 2002; Karaz/Öztürk 2004: 81-93.

²¹ Ökse 1995: 317-330; Ökse 1996: 205-228; Ökse 1997: 375-400.

²² Özsait 1992: 357-376; Özsait 1993: 311-330; Özsait 2005: 263-276.

²³ Karaz Kültürü'nün Doğu Anadolu'daki yayılımı için bkz.; Pehlivan 1984: 45 vd.; Işıklı 2005: 55-73, 217 vd.; Işıklı 2011; Meier/Aksoy 2012: 258-264.

²⁴ Sagona/Sagona 2004: 147, 150-151, 154-155.

²⁵ A. Sagona bölgede yaptığı çalışmalarda Gümüşhane-Kelkit'te Han Deresi Mevkii 3, Köse de ise Kilise Tepe 1 ve İvcikler Tepesi yerleşmelerinde GKÇ çanak çömlekleri tespit etmiş ve bu yerleşmelerde Bayburt'ta ki çalışmalar sonucunda tespit edilen çanak çömlek örneklerine benzer, hem koyu gri hem de siyah parlak kapların varlığına işaret etmiştir.

²⁶ Çiğdem/Özkan/Yurttaş 2004: 285-301; Çiğdem/Özkan/Yurttaş/Öztürk 2005: 57-70; Çiğdem/Özkan/Yurttaş/Öztürk 2006: 501-512; Çiğdem vd. 2008: 185-195; Çiğdem 2012: 29.

²⁷ Kaymakçı 2017: 72-75, (Giresun-Alucra İlçesi Han Tepesi Höyük, Çalgan Şelale Mevki, Paşapınar Mevkii, Gavur Kalesi Yerleşimi)

²⁸ Sagona/Pemberton/McPhee 1993: 69-83; Yakar 2000: 147 vd.

²⁹ Çiğdem 2012: 30.

³⁰ Kökten 1944: 479 vd.

³¹ Sagona/Sagona 2004: 147 vd.

Gümüşhane'nin güneyine kadar ilerlediği tespit etmiştir³². S. Çiğdem 2003 yılında Alucra-Şiran sınırında bulunan Könger Höyük'te (Şiran) yaptığı çalışmalarda mat, parlak ve kısmen de Karaz türüne benzeyen keramikler tespit etmiştir. Şiran sınırındaki Könger Höyük ve Araköy/Könger Kaya Mezarı ile Alucra-Giresun sınırında kalan Hönker/Könger Kalesi bir bütünü oluşturan parçalardır. Daha sonraki çalışmalarda ilçe sınırlarına yakın yerleşim alanlarının birlikte değerlendirilmesi bölgenin Prehistorik kültürleri hakkında daha kapsamlı bilgiler verecektir³³.

Giresun'da yaptığımız arkeolojik yüzey araştırmalarında tespit ettiğimiz Gavur Kalesi Yerleşimi'ndeki buluntulara göre Karaz Kültürü'nün yayılım alanının kuzeybatıda Giresun- Alucra, Sivas'ta T. Ökse tarafından yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre Zara, Kangal, Yıldızeli ve M. Özsait tarafından Ordu'nun Mesudiye ilçesinde yapılan araştırmalardan elde ettiğimiz sonuçlara göre de kültür sınırının Mesudiye'ye kadar ulaştığını söyleyebiliriz. D. Meier Karaz-Erken Transkafkasya Kültürü'nün Şiran üzerinden Giresun'un Şebinkarahisar ilçesini geçerek Sivas-Suşehri ve oradan da güneybatıya ilerlediğini belirtmiştir³⁴.

Gavur Kalesi Yerleşimi Şiran-Şebinkarahisar arasında yer almaktadır ve Meier'in kültür için çizmiş olduğu rotayı destekler niteliktedir. Şiran, Alucra, Şebinkarahisar ve Suşehri Şiran-Kelkit havzası içinde doğal bir yol-vadi konumundadır. Biz burada M. Özsait'in 1990'lı yıllarda Ordu-Mesudiye ilçesinde yapmış olduğu ve şahsımın da ekip üyesi olarak katıldığı yüzey araştırma verilerine göre Karaz-Erken Transkafkasya Kültürü'nün Şebinkarahisar'dan³⁵ sonra güneybatıya Suşehri ilçesine ve aynı zamanda da kuzeybatıya Mesudiye ilçesine ilerlemiş olacağı düşüncesindeyiz.

Ayrıca Karaz Kültürü'nün yayılım sınırı Karaz Kültürü'nü oluşturan halkın hayvancılık ve tarım ile uğraştıkları göz önüne alınarak çizilmiştir. Bu sınırın Giresun-Alucra ve Ordu-Mesudiye ilçesini de içine alacak biçimde olması bölge genelinde yapılan yüzey araştırmalarından elde edilen keramik örneklerinin Karaz Kültürü ile benzerlik göstermesi ile açıklanabilir. Yine Gümüşhane il merkezi ve kuzeyi dağlık ve ormanlık bir alanı kapsadığından hayvan sürülerinin beslenmesini sağlayacak otlaklardan ve tarımsal havzalardan yoksundur. Bunun için kuzeye doğru genişleyen kültür Karadeniz sahiline ilerlememiş, Gümüşhane'nin güneyinden itibaren verimli tarım havzalarının olduğu batı bölgesine doğru yönelmiş

Resim 1: Gavur Kalesi Curuf Örnekleri / Gavur Kalesi Slag Samples

olmalıdır.

İşte bu verimli havzalar içinde bulunan Gavur Kalesi Yerleşimi Giresun iline bağlı Alucra ilçesindeki Tepeköy köyünün yaklaşık 8 km kuzeyinde doğal bir tepenin güneybatı yamacında, tepe noktasına yakın yerde kayalık bir alanda bulunmaktadır. Ana kaya ile sınırlanmış 20x20 m boyutlarında bir tepe üstü yerleşimi olan alan kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Kaçak kazıdan çıkan molozların içinde bulunan amorf seramik parçaları Geç Kalkolitik Çağ-ETÇ (Karaz), (Res. 1) MÖ II. Binyıl (OTÇ ve STÇ) ve zayıf olarak Helenistik-Roma dönemlerine tarihlenmişlerdir. Keramiklerin tespit edildiği alan tepenin batı tarafındadır. Tepe çevresine hakim bir noktadadır. Kaçak kazı yapılan alanın hemen üstünde anakaya üzerinde, erken dönemlerde muhtemelen kaya altı sığınağı olarak kullanılmış bir kaya oygusu görülmüştür.

Gavur Kalesi Yerleşimi korunaklı bir bölgede ve geçiş yolları üzerindedir. Höyükleşmenin pek mümkün olmadığı bir alanda ve yaklaşık olarak 2200 m rakımda bulunmaktadır. Giresun-Gümüşhane Dağlarının güneybatısında bulunan yerleşim aynı zamanda geçit olarak varlık göstermesi, bize bu geçidin bu dönemlerde de bölgeler arasındaki ulaşımda kullanıldığını düşündürmektedir.

³² Çiğdem 2012: 30.

³³ Çiğdem 2004: 293-294-300.

³⁴ Meier/Aksoy 2012: 60.

³⁵ Özsait 1992: 357-376; Özsait 1993: 311-330; Özsait 2005: 263-276; Karaduman 2015: 36, Lev. 1; s. 47, Lev. 8-9; s. 64, Lev 1; s. 81, Lev. 1; s. 90, Lev. 6.

DEĞERLENDİRME

Gavur Kalesi Yerleşmesi Karaz-Erken Transkafkasya Kültürü'nün Doğu Karadeniz'deki yayılım alanının sınırları açısından oldukça önemli bir yerleşim alanıdır. Daha önceki çalışmalar ile kültürün yayılım alanı Gümüşhane iline bağlı Kelkit ve daha batıda bulunan Şiran ilçesi ile Sivas'ın Yıldızeli, Zara, Kangal ilçelerine kadar gelmiştir. Yaptığımız arkeolojik yüzey araştırmaları sonucunda ise kültürün bahsedilen güzergahın batıya doğru ilerlemesi olarak söyleyebiliriz. Kültür Gümüşhane ilinin Şiran ilçesi sınırlarından Giresun ilinin Alucra ilçesi sınırlarına kadar devam etmektedir. Alucra'daki bu sınırı Gavur Kalesi Yerleşmesi ile tespit etmekteyiz. Çalışma alanımızın çevresinde daha önce yapılmış yüzey araştırmaları sonuçlarına daha kapsamlı baktığımızda M. Özsait tarafından yapılan Ordu-Mesudiye yüzey araştırmalarında elde edilen keramik örneklerinin de Karaz kültürü ile bağlantılı olduğu düşüncesindeyiz.

Gavur Kalesi Yerleşimi'nin hemen karşısında keramik yapımı ve madencilikle ilgili atölyelerin cüraf artıkları da tespit edilmiştir. (Res. 2) Özellikle Alucra'ya yakın Şiran bölgesindeki höyük yerleşimlerinin konumları maden rezervleri ile ilişkili gibi görünmektedir. Gavur Kalesi Yerleşimi'nin, MTA'nın yayınladığı maden haritasında yer alan bakır, kurşun, çinko maden rezervlerine yakın konumda bulunduğu görülmektedir. Kültürü oluşturan halkın sadece otlakların yetersizliği nedeniyle değil yeni yerler maden yatakları bulma amaçlı da bu güzergahı kullanmış olması kuvvetle muhtemeldir. (Res. 2) Gavur Kalesi Yerleşimi'nin bulunduğu alanda gerek hayvancılık gerekse tarım için elverişli şartların olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak; bölgede yapılan arkeolojik yüzey araştırmaları ile Karaz-Erken Transkafkasya Kültürü'nün Doğu Karadeniz sınırı, Geç Kalkolitik Çağ'ın sonundan ve Erken Tunç Çağ'ın başından itibaren tüm Doğu Anadolu'yu içine alarak Karadeniz sahil şeridinde çıkmadan Gümüşhane'nin güneyinden itibaren Kelkit ve Şiran ilçelerini içine alarak Giresun ilinin Alucra ilçe sınırı ile Şebinkarahisar üzerinden Sivas'a diğer bir kol da kuzeyde Ordu'nun Mesudiye ilçesine kadar uzanan bir kültür olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- ARSEBÜK, G. 1979.
“Altınova’da (Elazığ), Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak-Çömlek Arasındaki İlişkiler”, Türk Tarih Kongresi VIII: 81-92.
- BURNEY, C. A. 1958.
“Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age”, Anatolian Studies VIII: 157-209.
- CEYLAN, A. 2001.
“1999 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırmaları”, Araştırma Sonuçları Toplantısı 18- 2. Ankara: 71-82.
- ÇİĞDEM, S. / ÖZKAN, H. / YURTTAŞ, H. 2004.
“2003 Yılı Gümüşhane Yüzey Araştırması”, Araştırma Sonuçları Toplantısı 22-1. Ankara: 285-301.
- ÇİĞDEM, S. / ÖZKAN, H. / YURTTAŞ, H. / ÖZTÜRK, N. 2005.
“2004 Yılı Gümüşhane Yüzey Araştırması”, Araştırma Sonuçları Toplantısı 23-3. Ankara: 57-70.
- ÇİĞDEM, S. / ÖZKAN, H. / YURTTAŞ, H. / ÖZTÜRK, N. 2006.
“2005 Yılı Gümüşhane Yüzey Araştırması”, Araştırma Sonuçları Toplantısı 24-1. Ankara: 501-512.
- ÇİĞDEM, S. 2012.
Eskiçağ’dan Ortaçağ’a Gümüşhane. Gümüşhane.
- ERZEN, A. 1992.
Doğu Anadolu ve Urartular. Ankara.
- HARMANKAYA, S. / ERDOĞDU, B. 2002.
“Karaz”, TAY- Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 4. İlk Tunç Çağı. İstanbul.
- İŞIKLI, M. 2005.
Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürünün Karaz, Pulur, Güzelova Malzemesi Işığında Tekrar Değerlendirilmesi (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir
- İŞIKLI, M. 2011.
Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü (Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi). İstanbul.

- KARADUMAN, A. 2015.
Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri. Ordu.
- KINAL, F. 1998.
Eski Anadolu Tarihi. Ankara.
- KOŞAY H. Z. 1948.
"Karaz Sondajı", Türk Tarih Kongresi III. Ankara: 165-169. Ankara.
- KOŞAY H. Z. 1974.
"Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi (Prehistor ve Protohistuari)", Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı. Cilt I. Erzurum.
- KOŞAY H. Z. 1984.
Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi. Ankara.
- KOŞAY, H. Z. / TURFAN, K. 1959.
"Erzurum Karaz Kazısı Raporu", Belleten XXIII/91: 349-413.
- KÖKTEN, İ. K. 1944.
"Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", Belleten. VIII/32: 659-680
- LAMB, W. 1954.
"The Culture of North-East Anatolia and its Neighbours", Anatolian Studies IV: 21-32.
- MEIER, Y. / AKSOY, 2012.
Doğu Karadeniz'de Erken Transkafkasya Kültürü: Ard Bölge Üzerinden Bir Değerlendirme, Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu, Bildiriler II: 258-265.
- ÖKSE, A. T. 1995.
"Sivas İli 1993 Yüzey Araştırması", Araştırma Sonuçları Toplantısı 12. Ankara: 317-330.
- ÖKSE, A. T. 1996.
"Sivas İli 1994 Yüzey Araştırması", Araştırma Sonuçları Toplantısı 13-1. Ankara: 205-228.
- ÖKSE, A. T. 1997.
"Sivas İli 1995 Yüzey Araştırması", Araştırma Sonuçları Toplantısı 14-2. Ankara: 375-400.
- ÖZSAİT, M. 1992.
"1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı 9. Ankara: 357-376.
- ÖZSAİT, M. 1993.
"1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı 10. Ankara: 311-330.
- ÖZSAİT, M. 2005.
"2003 Yılı Amasya, Samsun ve Ordu İlleri Yüzey Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı 12-2. Ankara: 263-276.
- ÖZTÜRK, N. 2004.
"Anadolu'nun Karaz Seramiğine Ait Eski ile Yeni Görüşleri ve Yerleşim Yerleri", Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 4/32: 81-93.
- PEHLİVAN, M. 1984.
En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum.
- PEHLİVAN, M. 1990.
"Karaz Kültürü ve Hurriler", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı 1/1: 168-176.
- SAGONA, A. / PEMBERTON, E. / MCPHEE, I. 1993.
"Excavations at Büyüktepe Höyük, 1992: Third Preliminary Report" Anatolian Studies XLIII: 69-83.
- SAGONA, A. 2000.
"Sos Höyük and the Erzurum Region in Late Prehistorya Provisional Chronology for Northeast Anatolia", Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux IVe-IIIe Millenaires: Actes du Colloque d'Istanbul, 16-19 December 1998, Varia Anatolica XI, 329-373.
- SAGONA, A. / KIGURADZE, T. 2003.
On the Origins of the Kura-Araxes Cultural Complex, Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond: 38-94.
- SAGONA, A. / SAGONA, C. 2004.
Archaeology at The North-East Anatolian Frontier, I An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province, Louvian-Paris-Dudley.

ÜNSAL, V. 2008.

M.Ö. III. Binde Kuzeydoğu Anadolu, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 3: 396-410.

ÜNSAL, V. 2012.

“Doğu Anadolu’da (Malatya-Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22/2: 320-331.

WRIGHT, G.E. 1937.

The Pottery of Paletsin from the Earliest Timer to the End of the Early Bronze Age. New Haven.

YAKAR, J. 1985.

“The Later Prehistory of Anatolia - The Late Chalcolithic and Early Bronze Age I-II”, BAR, International Series, 286/2. Oxford.

KRAL TEPESİ: KARPAZ YARIMADASI'NDA BİR GEÇ TUNÇ ÇAĞI YERLEŞİMİ

KRAL TEPESİ/ VASILİ: A CYPRUS LATE BRONZE AGE SITE AT KARPAS PENISULA

Bülent KIZILDUMAN *

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Geç Tunç Çağı, Kral Tepesi, Takas, Aracı, Merkez, Özgün

Keywords: Cyprus, Late Bronze Age, Kral Tepesi/ Vasili, Barter, Port, Center, Unique

Makale Bilgisi

Başvuru: 15 Haziran 2016

Hakem Değerlendirmesi: 11 Temmuz 2016

Kabul: 8 Eylül 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.21.003

Article Info

Received: June 15, 2016

Peer Review: July 11, 2016

Accepted: September 8, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.21.003

ÖZET

Doğu Akdeniz için önemli bir liman konumunda olan Kıbrıs, çağlar boyunca jeopolitik konumuyla Doğu Akdenize hâkim olmak isteyen güçlerin odak noktası olmuştur. Karpaz Yarımadası da stratejik konum bağlamında hem Kıbrıs hem de Doğu Akdeniz için ayrı bir öneme sahip olmuştur. Deniz akıntıları ve rüzgâr yönleri sayesinde deniz aşırı uygarlıkların Kıbrıs'a en kısa sürede ulaşabileceği yer olarak karşımıza çıkan Karpaz Yarımadası özellikle Tunç Çağında adanın anahtarı konumuna gelmiştir. Yarımadanın güneydoğusunda yer alan Kaleburnu Köyü ise Geç Tunç Çağında Ugarit'in karşısındaki konumuyla ayrı bir önem kazanmıştır.

Kaleburnu-Kral Tepesi/Galinoporni-Vasili yerleşim yeri Karpaz Yarımadası'nın güneydoğusunda yer almaktadır. Kral Tepesi, sahil şeridine 2 km uzaklıkta bölgeye hâkim yüksek bir tepenin üzerinde, gerek denizden gelebilecek gemileri gerekse karada, hem güney hem de doğu yönünden gelebilecek ulak veya saldırıları çok önceden görebilecek korunaklı bir konuma sahiptir.

Kral Tepesi, Geç Tunç Çağı Kıbrıs merkezlerinden pek bilinmeyen yapı planı ile kendine özgü özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Kral Tepesi'nin mimari dokusuna ek olarak yapılan kazılarda açığa çıkarılan buluntular da yerleşime daha ilginç bir karakter katmıştır. Bunlara ek olarak Kral Tepesi'nde yapılan çalışmalarda ilk kez Kıbrıs'ta in situ ve bir mimari kontexe dayalı 2 farklı tunç eser topluluğu açığa çıkartılmıştır. Bu eser toplulukları günümüze değin Kıbrıs'ta açığa çıkartılmış nitelik ve nicelik olarak en kapsamlı eserlerden oluşmaktadır. Günümüz bilgi birikimiyle elde edilen veriler değerlendirildiğinde, Kaleburnu-Kral Tepesi'nde yaşamakta olan topluluk ve buradaki örgütlenme yapısının, Kıbrıs Geç Tunç Çağı IIC dönemindeki ekonomik süreçte önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Deniz ticaret rotalarının da ortaya koyduğu üzere, Kral Tepesi yerleşim yeri, Ada üzerindeki konumu itibarıyla Doğu Akdeniz deniz ticaretinde, çağdaşı olan Levant dünyasının yakın liman şehirleri ile Kıbrıs arasındaki bağı sağlayan yegâne yerleşim yeri olarak hizmet etmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Doğu Akdeniz Kültür Mirasını Araştırma Merkezi (DAKMAR) / Sınıf Öğretmenliği Programı, Eğitim Fakültesi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Mersin 10, Türkiye. E-mail: bulent.kizilduman@emu.edu.tr

ABSTRACT

As an important port to the Eastern Mediterranean, Cyprus has been the geopolitical focus of any power residing in the region for ages. The Karpas Peninsula in Cyprus, as a strategic location, is of unique value to both the whole of Cyprus and to the Eastern Mediterranean. Due to the sea currents and the direction of the wind, the first feasible landmass reachable in Cyprus, the Karpas Peninsula, constitutes a key location for sea-based civilizations of the region, specifically during the Bronze Age. A novel example, a village referred to as Kaleburnu in the southeastern part of the peninsula, retains exclusive significance as a location facing the Ugarit during the Bronze Age.

Kaleburnu-Kral Tepesi/Galinoporni-Vasili was a settlement in the southeastern part of the Karpas Peninsula. The area of Kral Tepesi, based on a tall hill that holds 2 km inland from the coastal line, geographically possesses visibility to detect approaching sea vessels or land-based messengers and perhaps attacks coming from the eastern direction, making it a secure site.

The Kral Tepesi center of Late Bronze Age Cyprus hosts unfamiliar build plans boasting properties exclusive to the site. In addition to the deviation of architectural norms of the time, the finds unearthed during excavations in Kral Tepesi have also supplemented to defining the uniqueness of the site. Furthermore, the work on Kral Tepesi has unraveled 2 distinct bronze hordes in Cyprus in situ and with regards to finds related to architectural contexts of buildings. These discoveries comprise the most wholesome and comprehensive list of pieces both in quantity and quality of Cyprus up to date. Conclusions drawn with the available data and research depict the inhabitants of Kaleburnu-Kral Tepesi to have had significantly vigorous economic roles as agents of the Late Cypriot Bronze Age IIC. As maritime trade routes reveal, the location of Kral Tepesi on the island as a settlement, establishes it as the sole mediator between Cyprus and the dominant and economically vibrant coastal cities of the Levant of the Eastern Mediterranean in contemporary time.

Kıbrıs¹, Akdeniz'in doğusunda, Anadolu'nun Mersin-Antalya arasında yer alan Taşeli Yarımadası'ndan 75 km, Girit'ten 550 km, Yunanistan'dan 835 km uzaklıkta yer almaktadır. Ada ile Suriye Laskiye kıyıları arası 100 km, Akrotiri Yarımadası ile Port Said (Mısır) arası ise yaklaşık olarak 370 km civarındadır. Kıbrıs zengin bakır yataklarının dışında bu konumuyla da çağlar boyunca Doğu Akdeniz'de vazgeçilmez bir liman, jeopolitik nokta olmuştur. Kıbrıs büyük bir ada olmamakla birlikte yine de Sicilya ve Sardunya'dan sonra 9251 km²'lik yüzölçümüyle Akdeniz'deki üçüncü büyük ada konumundadır.

Kıbrıs'ın kuzeydoğusunu oluşturan Karpaz Yarımadası; 75 km uzunluğunda, 5-15 km genişliğindedir. Karpaz'daki platolar 100-150 m yükseklikte kalkerli kum taşlarından oluşmaktadır. Girne dağ silsilesinin devamı niteliğindeki tepeler burada 400 m yüksekliğe kadar ulaşabilmektedir. Yarımada'nın daha dar ve yağış getiren batı rüzgârlarına maruz kalan doğu yarısında orman ve çalılıklar karakteristiktir². Geçmiş dönemlerde ada iç etkileşiminde bölgenin daha korunaklı olmasını sağlayan coğrafyası, geçmişin aksine bugün halk arasında, bölgenin, adanın en kırsal yeri olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Bununla birlikte Levant bölgesine yakınlığı, ticaret rotaları üzerinde oluşu, rüzgâr yönleri ve akıntıların uygunluğu nedeniyle Karpaz Yarımadası, stratejik konum bağlamında hem ada hem de Doğu Akdeniz için ayrı bir öneme sahip olmuştur.

KARPAZ YARIMADASI'NIN JEOLÖJİK OLUŞUMU VE JEOMORFOLOJİSİ

Kıbrıs tektonik, jeoloji ve iklim bakımından Güney Anadolu ve Kuzey Suriye'nin benzeri bir niteliğe sahiptir³. Adanın yüzey şekilleri Türkiye'nin Toros Dağları'nda olduğu gibi III. Zamanın genç kıvrımlarına aittir. IV. Zaman başlarında ise adanın İskenderun Körfezi yönünde dış Toros sistemi ile bağlı olduğu düşünülmektedir⁴. Amanos Dağları'yla güneydeki Kel Dağları ve bunların arasında bulunan Aşağı Asi Nehri oluğu Kıbrıs'ta devam etmekte olup Amanos'un devamı Girne dağları, Aşağı Asi oluğunun devamı Mesarya çukur alanı, güneydeki Kel Dağları'nın devamı da Trodos Dağları'dır⁵.

Pleistosen dönemin başında karasal yükselme hareketleri ya da deniz seviyesinin düşmesiyle Ada yeniden su

altında kalmaktan kurtulmuştur. Ada böylelikle IV. Zamanın başlarında son genel şeklini almıştır. Karada ve deniz seviyesinde yeryüzü hareketleri durmamış ve daha sonra da devam etmiştir⁶. Adanın iklimi Pleistosen ve Holosen dönemler boyunca da değişmeye devam etmiştir⁷.

Kral Tepesi yerleşim yerinin bulunduğu Karpaz Yarımadası'nın zemininin Mezozoik-Eosen ve Oligosen-Miyosen sığ su karbonat bileşimlerinden oluşmuştur. Bu oluşan tabaka daha genç bir tabaka tarafından çevrelenmektedir. Bu oluşum, Akdeniz'in dibindeki tektonik hareketlere bağlı olarak fay hatları tarafından gelişigüzel şekillendirilmiştir. Özellikle de Kıbrıs'taki Karpaz Yarımadası'nın kuzeydoğusunda, doğal limanların oluşumunun bir nedeni de kıyı şeridinin yakınında fay hattı olması, aynı zamanda kireçtaşı ve alçıtaşı gibi kolaylıkla çözünebilen kayalar, kireçli toprak ve çamurun varlığıdır. Paleontolojik bulgular gösteriyor ki bölgenin jeolojisi iki tabakaya yani orta ve yukarı Miocenes'e ayrılmıştır. Paleontolojik bulgulardaki kabuklar ve kumlu kireçli topraktaki materyallerin boyutundan da anlaşılabileceği üzere, tortullaşma ılıman iklim koşulları altında, serin ve sığ deniz koşullarında oluşmuştur. Kumlu kireçli toprağın alt kısımlarında, alçıtaşı oluşumlarına geçiş gözlemlenmektedir. Koşulları itibarıyla alçıtaşı oluşumu kuru ve sıcak iklim periyoduna uymaktadır⁸.

Karasal yüzey şekillerinin farklılaşması aynı zamanda sahil şeridinin de değişmesine neden olmuştur. Bu farklılaşma deniz seviyesindeki değişikliklerle ortaya çıkmaktadır. Dünya genelinde meydana gelen çevresel faktörler de bunda etkili olmuştur. Bu etki içerisinde atmosferik başkalaşım, iklimsel değişiklikler, östatik osilasyon, tektonik hareketler, denizsel erozyon ve insan müdahaleleri göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak bu etkiler Dünya genelinde farklı bölgelerde, değişik oranlarda meydana gelmiştir⁹. Holosen dönemin başlamasıyla birlikte başlıca altı farklı dönemde küresel iklimsel farklılıklar meydana gelmiştir¹⁰.

Yaklaşık 10.000 yıl önce sona eren Pleistosen dönem sonunda başlayan Holosen dönem içerisinde Akdeniz'in seviyesi iklimsel ısınmanın da etkisiyle yaklaşık olarak MÖ 6000'li yıllardan itibaren daha hızlı bir şekilde yükselmiştir¹¹. Akdeniz deniz seviyesi günümüz deniz seviyesiyle kıyaslanacak olunursa MÖ 2000 dolaylarında

¹ Hazırlanmış olan bu çalışmaya katkılarını esirgemeyen Dr. Uwe Walter Müller'e, okuyarak değerlendiren Doç. Dr. Ekin Kozal ile Süheyla Gedik'e teşekkürlerimi sunarım.

² Gürsoy 1962:171-172.

³ Alagöz 1971:17.

⁴ Alagöz 1962:12; 1971:17, Gürsoy 1962:168; Gürsoy 1971: 43.

⁵ Alagöz 1962:12; Pamir 1971: 2-3.

⁶ Alagöz 1962: 13; Hill 1972: 3-4.

⁷ Clarke 2007: 48.

⁸ Kızılduman/Yiğitbaşoğlu/Kocakuşak 2015: 1.

⁹ Mantzourani/Theodrou 1989: 44, Fig.3.

¹⁰ Mayewski/Rohlig/Stager/Karlen/Maasch 2004: 244.

¹¹ Deckers 2002: 31; Mantzourani/ Theodrou 1989: 44; Mayewski/Rohlig/Stager/Karlen/Maasch 2004: 243; Swiny 2004: 1.

~2,5 m¹², MÖ 1500 dolaylarında ~2 m¹³, MÖ 1000 dolaylarında ise ~1,5 m daha aşağıda yer almaktadır¹⁴. Bu noktadan hareket edilecek olunursa Kıbrıs'ın deniz seviyesine bağlı olarak MÖ 2000 dolaylarında karasal sınırlar günümüz karasal sınırlarından daha farklı olmalıdır. Olasılıkla adanın daha geniş karasal sınırlara sahip olduğunu söylemek mümkündür¹⁵. Ancak MÖ 1000 dolaylarında Geç Tunç Çağı sonlarında ise karasal sınırlar günümüzden çok farklı olmamalıdır¹⁶.

Yunanistan, Türkiye, Levant'ın belirli kıyılarında tespit edilen yükselmiş kıyı çizgilerinden alınan örnekler üzerinde yapılan radyokarbon tarihlendirmeleri ve ayrıca tarihi kayıtlardan derlenen sismik verilerden yola çıkarak bunları Kıbrıs ile karşılaştırarak ana hatlarıyla tüm bu bölgeleri etkileyen deniz seviyesindeki değişimin¹⁷ varlığı Karpaz Yarımadası'nda da gözlemlenmektedir. Aslında, bu Nitovikla ve Trachonas yakınlarındaki deniz seviyesindeki 0,8 m olan nispi değişimin kesin kanıtlarını bölgedeki kayalar ve sahil şeridi üzerindeki oluşumlardan rahatlıkla yüzeysel olarak da takip etmek mümkündür. Dolayısıyla alüvyal alanların jeomorfolojik uzatma yönünün yanında, kıyısız çentiklerde var olan makro fosiller ve kireçtaşı kıyı şeridi boyunca dalga aşındırması izleri takip edilebilmektedir. Bulgular; bataklık alanlarının kapsamıyla birlikte Karpaz Yarımadası'nın 0,8 m yüksekliğinde olan önceki deniz seviyesi ve bölgedeki alüvyal alanların gelişimi ilişkilendirildiğinde, Geç Tunç Çağında gemilerin kıyıda başlayan uygun alanlardan içeriye doğru ilerlemesi mümkün görünmektedir¹⁸. Özellikle Kral Tepesi'ne yaklaşık 3,3 km uzaklıkta yer alan Nitovikla ve yaklaşık 2 km uzaklıkta yer alan Trachonas bölgelerinin geçmişte buna en uygun topografyaya sahip alanlar oldukları düşünülürken günümüzde bile bu bölgelerde deniz seviyesi hinterlandında hâlâ bataklıklar mevcuttur (Res. 3b). Bu bataklıklar aracılığıyla içeriye doğru günümüzde dahi zaman zaman deniz suyu girişi olmaktadır.

Karpaz Yarımadası'nın doğusu, Levant bölgesine olan yakınlığı, akıntı ve rüzgâr yönleri ve de doğal limanları aracılığıyla Geç Tunç Çağında yerleşim yerleri için bir cazibe merkezi olmuştur¹⁹. Jeomorfolojik olarak, bir kıyı şeridi ve bu kıyı şeridinin arkasındaki genç alüvyal zeminde yükselen Miyosen tepeleri, bölgenin baştanbaşa manzarasını oluşturur. Bu tepeler Tunç Çağı ve sonrasında

Paleoskoutella²⁰, Nitovikla²¹, Kral Tepesi, Trachonas²², Agia Varvara²³ örneklerinden de görüleceği üzere tercih edilen alanlar olmuştur²⁴.

Kıyı şeridi limanları ile Geç Tunç Çağı yerleşim yerleri arasındaki ilişkiye bakıldığında, Kuruova, Kaleburnu, Dipkarpaz–Trachonas bölgelerindeki doğal limanların varlığı görülebilir. Bu iki bölgede yapılan sualtı araştırmalarının sonucu, olasılıkla Kıbrıs Geç Tunç Çağından, Ortaçağ XIV. yüzyıl Luzinyan egemenliğine kadar farklı dönemlere tarihlendirilebilecek olan taş çapalar, anforalar hatta opus sectile parçaları su altında tespit edilmiştir²⁵.

DENİZCİLİK FAALİYETLERİ AÇISINDAN KARPAZ YARIMADASI'NIN DOĞAL KOŞULLARI VE ÖNEMİ

Doğu Akdeniz'deki deniz akıntılarının yönü basınç sistemleri tarafından düzenlenmektedir. Geç Tunç Çağı ve günümüzdeki rüzgâr yönleri takip edildiği zaman, Mısır üzerinden esen Keşişleme rüzgârın güneydoğu akışı Kıbrıs'ın güneydoğu kıyı şeridinden geçmekte ve Karpaz Yarımadası boyunca eserek İskenderun Körfezi'ne doğru ilerlemektedir. İskenderun Körfezi'nin batısından esen kuzeydoğu rüzgârı yani Poyraz, Karpaz Yarımadası'na doğru esmektedir. Bu iki rüzgâr akımına ek olarak, Levant bölgesinden gelen doğu rüzgârı Ugarit'in güney tarafından esen Gündoğusu rüzgârı, Karpaz Yarımadası'na ulaşmaktadır²⁶. Kıbrıs ile denizaşırı komşu kültürler arasında yapılan deniz ticaretinin rotalarının belirlenmesinde rüzgâr yönlerinin etkisi çok fazladır.

Önceki dönemlerin inanç sistemi ve gemi teknolojisi düşünüldüğünde, denizciler geceleri açık denizde yolculuk yapmaktan çekinmişlerdir. Örneğin, güneyden kuzeye ya da kuzeyden güneye yolculuk yapan denizcilerin, Kıbrıs-Kiti Burnu'nu geçmeye vakitleri olmadığı zaman hem gecelerin denizde yelken basmak istemediklerinden hem de Kiti Burnu'ndaki akımlarla mücadele için Kition, Hala Sultan Tekke veya Maroni'de konakladıklarına inanılmaktadır²⁷.

Bu dönemde çevre kültürlerle olan ilişkiler, Anadolu kıyılarında batmış olan Uluburun²⁸ ve Gelidonya²⁹, Ege'de

¹² Deckers 2002: 31, 36; Mantzourani/Theodrou 1989: 44, Fig. 4.

¹³ Deckers 2002: 34.

¹⁴ Deckers 2002: 31, 36; Mantzourani/Theodrou 1989: 44, Fig. 4.

¹⁵ Bekaroğlu 2008; Mantzourani/Theodrou 1989: 46.

¹⁶ Bekaroğlu 2008; Mantzourani/Theodrou 1989: 46.

¹⁷ Bekaroğlu 2008: 14-15.

¹⁸ Kızılduman/Yiğitbaşoğlu/Kocakuşak 2015: 1-2.

¹⁹ Kızılduman 2008: 164; Kızılduman/Yiğitbaşoğlu/Kocakuşak 2015: 1-2.

²⁰ Sjöqvist 1934.

²¹ Sjöqvist 1934.

²² Catling 1962: 156, 163, Sjöqvist 1934: 461.

²³ Stewart 2010: 169-171.

²⁴ Kızılduman/Yiğitbaşoğlu/Kocakuşak 2015: 1.

²⁵ Harpster 2010: 308; Kızılduman 2008: 163.

²⁶ Buchholz 1999: 319a; Murray 1995: 40 Fig. 4.

²⁷ Negbi 1986: 105.

²⁸ Pulak 2006.

²⁹ Bass 1967.

Iria³⁰ ve Levant kıyı bölgesindeki Kibbutz Hohotrim, Hishulei Karmel³¹ gibi gemilerle sağlanmış olmalıdır. Gemi kargolarının gösterdiği üzere bu dönemde bölgeler arasında yoğun ticari ilişkiler yaşanmıştır.

Doğu Akdeniz'deki deniz ticaretinde aktif bir rol oynayan Kıbrıs, ticarete kendine en hızlı ulaşabileceği kıyı şeridini tercih ederek hareket etmiştir. Geç Tunç Çağındaki ticari faaliyetlere bakıldığında zaman, önde gelen bölgelerin, Türkiye'nin Levant ve Mısır ile bağlantılı olan güneydoğu kıyı şeridi olduğu görülmektedir. Bu bölgede, Kıbrıs'a en yakın olmasa da, en çabuk ulaşılacak yerlerden birisi olan Ugarit ile doğrudan bağlantı kurulmuştur. Bu köprü aracılığıyla hem ekonomik hem de olasılıkla siyasi ilişkiler yürütülmüştür³². Doğu Akdeniz deniz ticaret rotalarında³³ da gösterildiği üzere Ugarit'in karşısında yer alan Kıbrıs-Karpaz Yarımadası'ndaki Dikarpaz-Kaleburnu-Kuruova köylerinin kıyı şeridi denizcilik, ulaşım ve lojistik bağlamında büyük bir önem taşımıştır. Bu bölgeyle alakalı mevcut birikmiş bilgi, Kaleburnu-Kral Tepesi ve Kuruova Nitovikla yerleşim yerlerinin Kaleburnu-Kuruova köylerinin sınırları içerisinde yerleştiğini gösterir.

Karpaz Yarımadası'nda Kaleburnu-Kral Tepesi ve çevresinin, özellikle o dönemin deniz aşırı kültür merkezlerine olan yakın konumu ve Suriye'de yer alan Ugarit merkezine Kıbrıs'taki en yakın yerleşim yeri olması bu iki merkez arasında bağlantı noktası olduğunu arkeolojik kanıtlarla, gerek seramik, gerekse tunç eserler ve de küçük buluntularla kanıtlamak mümkündür³⁴.

Kral Tepesi'nde yürütülen arkeolojik çalışmalarındaki bulgular bir kez daha Levant ve Karpaz Yarımadası arasındaki ilişkinin boyutlarına işaret etmektedir. Bu ilişki muhtemelen yazılı vesikalardan bilinen Alaşiya-Ḫattuša/Boğazköy, Alaşiya-Amarna/Mısır eksenindeki ilişkilere nazaran gerek konum gerekse diğer bilimsel verilerden yola çıkarak Alaşiya-Ugarit³⁵ ilişkileri bağlamında hareket eden ulaklar için daha önemli bir anahtar rol oynamış olmalıdır.

KALEBURNU-KRAL TEPESİ/GALINOPORNI-VASILİ

Kaleburnu/Galinoporni Köyü, Karpaz Yarımadası'nın kuzey ve güney kıyılarını birbirine bağlayan bir boğazın içerisindeki yamaçlar üzerine güney kıyılarından 2 km uzaklıkta iskân edilmiştir (Res. 1 a-b). Kral Tepesi

arkeolojik alanı ise denizden yaklaşık 1,5 km uzaklıkta bir plato ve onun yamaçları üzerine kurulmuştur. Platonun en üst noktası denizden yaklaşık olarak 152 m yüksekliktedir. Çok uzak mesafelerden bakıldığı zaman bile denizden görünebilen Kral Tepesi, doğu ve güney kısımlarında bir tepe dizisi üzerine kurulmuş olup bu bölgeden ulaşım açıktır; ancak batı yamacında çok dik olan topografik yapısıyla neredeyse bir duvar şeklinde erişime kapalıdır. Platonun en üst noktası olan zirve ise

Resim 1a: Kral Tepesi/ Vasili'nin Güneyden Genel Görünümü (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / *General Overview of the Southern Part of Kral Tepesi/Vasili (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)*

Resim 1b: Kral Tepesi/ Vasili'nin Kuzeyden Çekilmiş Hava Fotoğrafı (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / *Aerial Photograph of Kral Tepesi/Vasili, Taken from North (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)*

³⁰ Lolos 2003.

³¹ Bass 2006: 310.

³² Kızılduman 2008: 164.

³³ Negbi 2005: 19, Fig. 5; Matthäus 2005: 358, Abb. 32.

³⁴ Eriksson 2007: 160-162; Yon 2003: 47.

³⁵ Goren/Bunimovitz/Finkelstein/Na'aman 2003: 252.

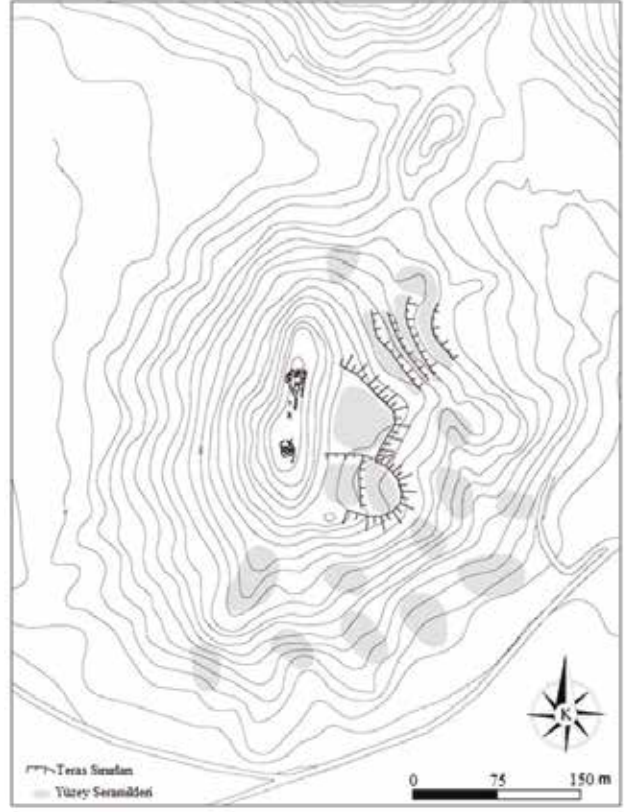
dar ve uzundur. Plato bölümü ortadaki dar noktasiyla kuzey ve güney olarak ikiye ayrılmaktadır. Her iki bölüm arasında yaklaşık 2 metrelik bir seviye farkı bulunmaktadır (Res. 1b, 2 a-b). Arkeolojik alan yaklaşık 4 hektarlık bir yeri kaplamaktadır (Res. 2 a-b, 3a). Türkçede Kral Tepesi veya Kral Tepe olarak adlandırılan mevki aynı zamanda Yunancada ‘Vasili’ olarak da isimlendirilmektedir³⁶.

Resim 2a: Kral Tepesi Kazı Alanları (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / Excavation Areas at Kral Tepesi/Vasili (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)

Resim 2b: Kral Tepesi/Vasili Güney Plato Bölümünün Hava Fotoğrafı (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / Aerial Photograph of the Southern Plateau of Kral Tepesi/Vasili (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)

Resim 3a: Kral Tepesi/ Vasili Topografik Haritası (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / Topographical Map of Kral Tepesi/Vasili (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)

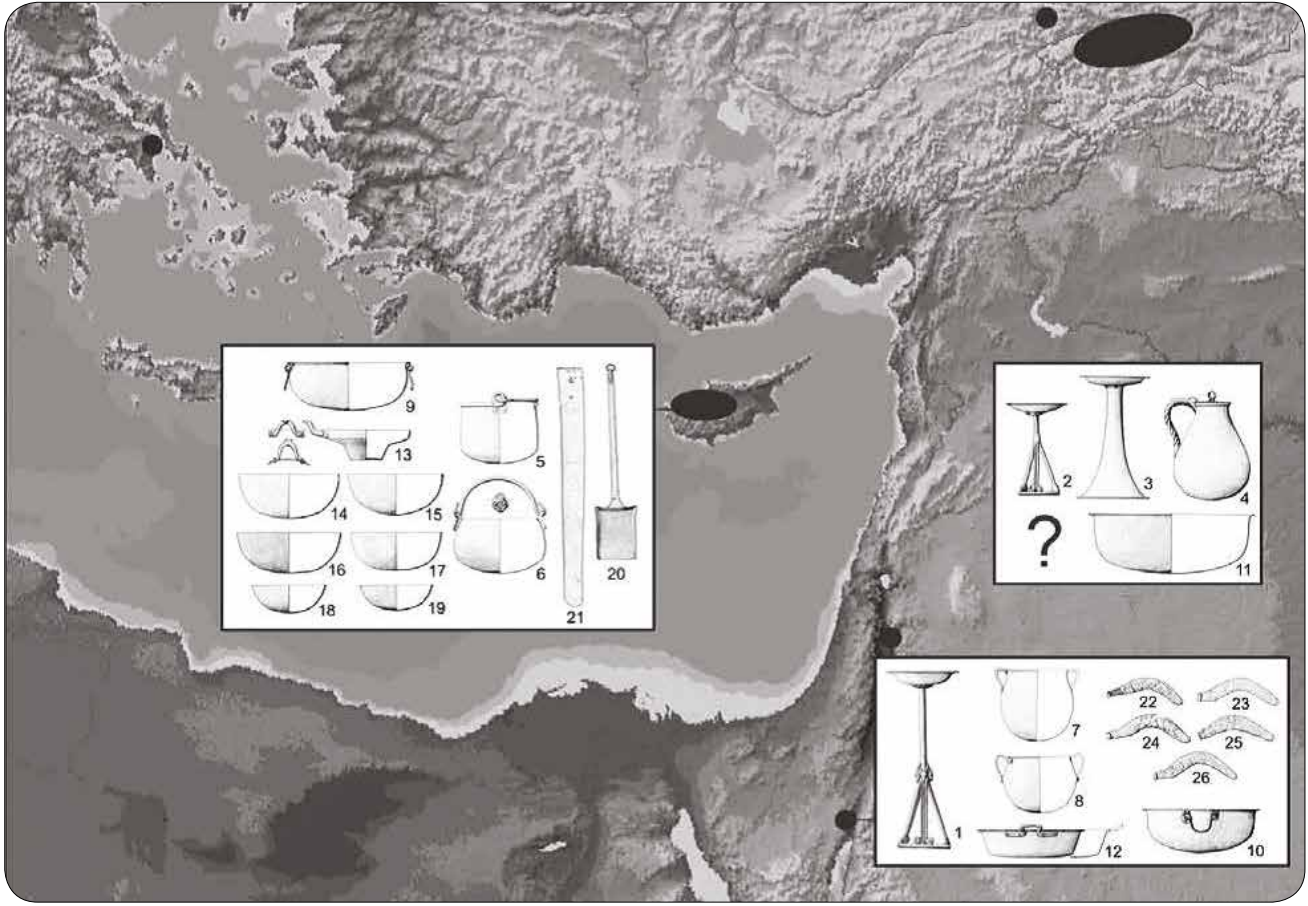
İngiliz koloni döneminde adaya getirilmiş olan Efgalitto (Okalıptüs) ağaçları sıkça görülmektedir. Yerleşim yerinin üzerine kurulmuş olduğu tepe daha sonradan teraslanarak genişletilmiştir. Bu tarzda yapılmış teraslara adanın farklı bölgelerinde de sıkça rastlanmaktadır. Ancak Kral Tepesi ve çevresindeki bu terasların ilk kez ne zaman inşa edildiğine dair herhangi bir bilgiye henüz ulaşılamamıştır.

Kral Tepesi'nin, iskân yeri olarak seçilmesinin kuvvetle muhtemel nedeni, çevresindeki bereketli topraklara hâkim konumda olmasıdır. Bu seçimdeki diğer önemli bir etken ise tepenin hemen batısında yer alan ve günümüzde de var olan bir dere ve derenin su çıkış kaynağıdır.

Bunlara ek olarak bölgeye hâkim yüksek bir tepenin üzerinde, gerek denizden gelebilecek gemileri gerekse karada, hem güney hem de doğu yönünden gelebilecek ulak veya saldırıları çok önceden görebilecek bir konuma sahip oluşu da Kral Tepesi'nin yerleşim yeri olarak seçilmesinde önemli bir faktördür. Aynı zamanda Kral Tepesi/Vasili arkeolojik alanı, bulunduğu bölgenin kuzeyinde yer alan dağlar aracılığıyla saldırıya kapalı bir konumdadır. Arkeolojik alanın kuzeyinde yer alan bu

Bölgenin Akdeniz bitki örtüsünü oluşturan maki bitkileri arasında en önemli yeri harnup (keçiboynuzu) ağaçları almaktadır. Harnup ağaçlarının yanı sıra zeytin ve

³⁶ Adanın Birleşik Krallık Koloni döneminde 1885 yılında basılmış olan A Triconometrical Survey of the Island of Cyprus adlı haritada köyün adına, hem Türkçe hemde Yunanca (Rumca) olarak her iki dilde yer verildiği görülmektedir (Biddulph/Kitchener 1885).

Resim 4b: İlk Tunç Eser Topluluğunun Maden Analiz Sonuçlarına Göre Kökensel Dağılımı (Bartelheim/Behrendt/Kızılduman/Müller/Pernicka 2011, 120 Abb. 13) / *Distribution of Origin of the First Bronze Hoard Items According to the Analysis Results*

olması, dikkat çekicidir. Oysa bu alan köy sakinleri tarafından bilinmekte, hatta burası hakkında bir de efsane anlatılmaktadır...

“Bölgede halkın Vasili ve Gastro dedikleri iki tepe vardır. Çok çok eski zamanlarda Vasili’de bir kral yaşamış. Zaten Vasili kelimesi de Türkçede kral tepesi, kralın tepesi anlamına denk gelmektedir. Gel zaman git zaman yapılan savaşlar sonucunda düşmanları Vasili’yi işgal edince kral, eşiyle birlikte Gastro tepesine yerleşir. Ne var ki yurdunu kaybeden kralın, beraberinde Vasili’de gömülü olan hazineleri de elinden gider. Kral zaman zaman kraliçeyle hüznlenerek Gastro tepesinden Vasili tepesini gözler ve hayallere dalarmış, bu hayaller ömrünün sonuna kadar kederle sürmüştü...” Bu efsaneyi anlatan köylüler, Kral Tepesi’nde yani Vasili’de açığa çıkarılan eserlerin Gastro tepesinde hazin bir hayat süren Krala ait olduğuna inanmaktadırlar³⁸.

2004 YILINDA BULUNAN TUNÇ ESER TOPLULUĞU³⁹

2004 yılında Kaleburnu-Kral Tepesi mevkiinde bir pithosun içinde yirmi altı adet tunç eser tesbit edilmiştir. Daha sonradan anlaşıldığı üzere pithosun yanında ayrıca yere gömülmüş üzengi kulplu bir çömlekle açığa çıkartılmıştır (Res. 4b, 12 c-d). Yirmi altı adet tunç eserin, arasında yer alan on dokuz adet tunç kaplardan farklı ebatlardaki altı adet yarım küre şeklindeki kâse, Doğu Akdeniz’de çok yaygın olan bir tipolojiye sahiptir. Ancak örülerek yapılmış sepetkulplu, kapaklı bir testi/sürahi, tüm Tunç Çağı Akdeniz havzası için karşılaştırılacak benzeri olmayan bir eserdir (Res. 6 a-b).

Eserler arasında yer alan ve çoğunlukla tütsü kapları, buhurdan olarak yorumlanan üç adet, yüksek ayaklı, sığ kâse, üstün bir ustalık ve zanaatçılığın sonucunda üretilmiştir. Günümüze değin başka hiçbir yayınlanmış eser topluluğu içerisinde bu şekilde üç adet buhurdana bir arada rastlanılmamaktadır (Res. 4b: 1-3).

³⁸ Bu efsane köy sakinlerinden Süleyman Gül ve Hüseyin Boylu tarafından yazara 2005 yılında anlatılmıştır.

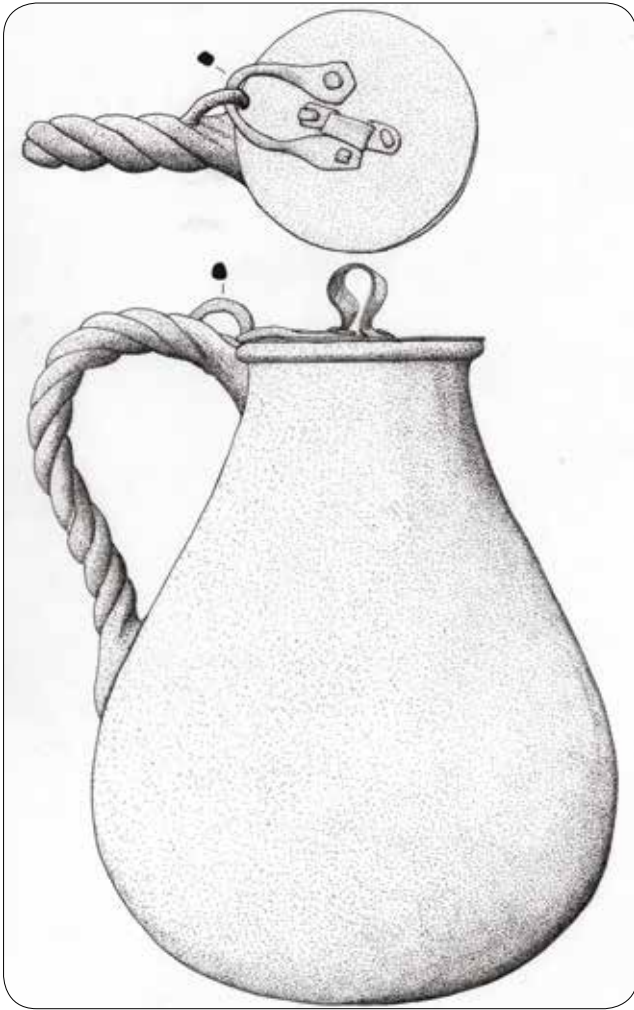
³⁹ Kral Tepesinde bulunan ikinci grup Tunç Eser Topluluğu için bkz. “En Üst Teras Bölümü”.

Resim 6a: Kral Tepesi/ Vasili Birinci Tunç Eser Topluluğundan Sepetkulplu Sürahi (Skip Wilbert R. Norman) / *Bronze Bag-Shaped Jug from the First Hoard of Kral Tepesi/Vasili*

Resim 6c: Kuzey Plato'da Yer Alan Ro.40 (Kral Tepesi/ Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / *Locus Ro.40 on the Northern Plateau (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)*

Resim 6b: Birinci Tunç Eser Topluluğundan Sepet Kulplu Sürahi (Bartelheim/Kızılduman/Müller/Pernicka/Tekel 2008: 165, Fig.5) / *Bronze Bag-Shaped Jug from the First Hoard*

başta olmak üzere Levant Bölgesi'nde bilinmektedir⁴⁴. Eserlerin bazı benzerlerine ait olabilecek parçalara Gelidonya batığı kargosu arasında rastlanılmaktadır⁴⁵. Kral Tepesi Tunç eser topluluğunun gerek Kıbrıs gerekse Kıbrıs dışında yer alan paralelleri ve benzerlerinden yola çıkarak Tunç eser topluluğunun MÖ 1300-1200 yılları arasına⁴⁶ Kıbrıs Geç Tunç Çağının IIC dönemine ait olduğunu söylemek mümkündür.

Tunç eser topluluğunun paralellerinin gösterdiği üzere bu tarz eserler Kıbrıs ve Doğu Akdeniz'de özellikle takasa dayalı sistemde yaygın olarak tercih edilen işlevlerinin yanı sıra semboller de olan metallerdir. Eserlerin yapım tekniklerinin yanı sıra kullanılan bakır madeninin kökeni ve kullanılan madenlerin oranı hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak için yapılan inceleme farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yirmi altı eserin tamamından alınan örnekler, iz elementleri ve kurşun izotopların imzasını belirlemek için, Curt-Engelhorn-Zentrum-Archäometrie'de X-Ray-Fluorescence (EDRFA) ve Mass Spectrometry kullanılarak analiz edilmiştir⁴⁷. Yapılan analizlerin gösterdiği üzere tüm eserler tunç alaşımından üretilmiştir. Eserler içerisinde 2,9 ile en düşük kalay (Sn) oranına sahip eser 5 numaralı bir situla iken 23,5 ile en yüksek kalay (Sn) oranına sahip eser ise 15 numaralı kâsedir⁴⁸ (Res. 4b: 5, 15). Bu yapılan analizler sonucunda onbir eserin yapımı için kullanılan bakır madeninin farklı kesinlik dereceleriyle birlikte Kıbrıs Trodos Dağı üzerindeki maden yataklarından elde edildiği anlaşılmıştır. Diğer dokuz eserin ise Arabah'daki

⁴⁴ Artzy 2006; Bartelheim/Kızılduman/Müller/Pernicka/Tekel 2008: 178.

⁴⁵ Bass 1967: 105 Fig. 116:176,184,186.

⁴⁶ Bartelheim/Kızılduman/Müller/Pernicka/Tekel 2008.

⁴⁷ Bartelheim/Behrendt/Kızılduman/Müller/Pernicka: 98.

⁴⁸ Bartelheim/Behrendt/Kızılduman/Müller/Pernicka: 98, Tabelle 2.

madenlerden sağlanan bakırın işlenmesi sonucunda üretildikleri anlaşılmıştır. Geriye kalan eserlerden dördünün yapımında kullanılan bakırın kökeni ise belirlenememiştir (Res. 4b). Bu sonuçlar tipolojik analizle iyi bir şekilde ilişkilendirilebilir; çünkü situla, testere ve küreğin paralellerine Kıbrıs'ta rastlanılmaktadır. Üçgen lades kulplu, düz dipli kâsenin seramikten yapılmış yakın benzerleri adadan⁴⁹ hatta Uluburun batığının kargosundan da yoğun olarak bilinmektedir⁵⁰. Diğer eserlere bakıldığında karşılaştırılabilir buluntuların ayrımı o kadar belirgin değildir. Kurşun izotop analizlerine göre eserler arasında üçgen lades kulplu, düz dipli kâsenin bakır kökeni muhtemelen Ege kökenli olabilecek⁵¹ olan tek eserdir. Ancak bu, eserin tipolojisi göz önünde bulundurulduğunda, çok uzak bir ihtimaldir. Yapılan analizler sonucunda ortaya çıktığı üzere eserlerin üretiminde kullanılan bakırın kökeni hakkında her ne kadar kanıt sağlanabilmiş olsa da, eserlerin üretildiği atölyelerin yeri hakkında bilgi sağlamak mümkün değildir. Üretim tekniklerinin dikkatli ve eksiksiz sorgulamasının yapılabilmesi için öncelikle eserlerin tam olarak konservasyonunun bitirilmesinin ardından yapılacak teknik incelemelerin sonuçları beklenmelidir. Bu noktada akla gelen çözüm ise eserlerin üretiminde kullanılan bakırın elde edildikten sonra eserlerin başka bölgelerde üretilmiş olabileceğidir⁵². Öte yandan tunç eser topluluğu aynı zamanda gerek ada gerekse Kıbrıs ile deniz aşırı bölgeler arasında Kaleburnu-Kral Tepesi'nin takasa dayalı ticarete önemli bir rol oynadığını açıkça göstermektedir.

KALEBURNU-KRAL TEPESİ/GALINOPORNI-VASILİ VE BÖLGENİN KISA ARAŞTIRMA TARİHÇESİ

Kaleburnu/Galinoporni Köyü'nde XIX. yüzyılın başlarından itibaren, arkeoloji alanında başlatılmış olan ilk çalışmalarda birçok nekropol alanı keşfedilmiştir⁵³. Bölgedeki ilk bilimsel arkeolojik çalışmalar Nisan 1928 yılında Einar Gjerstad'ın başkanlığında "Swedish Cyprus Expedition" ekibinden Erik Sjöqvist'in liderliğinde Trachonas'taki kazı çalışmalarıyla başlamıştır⁵⁴. Tüm adada yapılan geniş çaplı arkeolojik yüzey araştırmasının ardından 1962 yılında Hector Catling tarafından Kıbrıs'taki Tunç Çağına ait arkeolojik alanların listesi verilmiştir. Bu listede Kaleburnu köy sınırları içerisinde yer alan "Galianaporni Kapsalia", "Galianaporni", "Galianaporni Village" ve

"Galianaporni Trachonas"⁵⁵ arkeolojik alanların isimleri verilirken, bu listede de Vasili/Kral Tepesi yerleşim yeriyle ilgili hiçbir bilgi yer almamaktadır. Köyün en erken iskânına yönelik ilk izlere Kıbrıs Orta Tunç Çağına ait oda mezarlarında rastlanılmaktadır⁵⁶. Köy içerisinde yer alan ve Kıbrıs Geç Tunç Çağına verilen, literatüre "Galianaporni Village" olarak geçen nekropol alanındaki mezarda açığa çıkartılmış olan seramiklerin (üzengi kulplu çömlek, "pyxis" ve matara biçimli kap), dolayısıyla mezarların Kaleburnu-Kral Tepesi/Galinoporni-Vasili ile çağdaş olması ve de yerleşim yerinde herhangi bir insan mezarı veya iskelet kalıntısının da bulunmamasından dolayı buranın, yerleşim yerinin nekropolü olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

2004 yılındaki keşfin ardından Kaleburnu-Kral Tepesi'ndeki yoğun erozyonun etkisi, tarımsal faaliyetler ve de "hazine avcıları", kaçakçılar tarafından yapılan kaçak kazılar sonucunda hızla yok olmakta olduğu fark edilen arkeolojik alanın kurtarılıp koruma altına alınabilmesi için bilimsel kurtarma kazısı projesi hazırlanmıştır.

Hazırlanan proje DAÜ, Doğu Akdeniz Kültür Mirasını Araştırma Merkezi (DAKMAR) ve Fritz Thyssen Stiftung'ın finansal katkısıyla "Kaleburnu-Kral Tepesi: Kıbrıs Türk-Alman Disiplinlerarası İşbirliği Tarafından Yürütülen Kıbrıs Geç Tunç Çağı, Merkezi Yerleşim Yeri Araştırması" adı altında Kaleburnu-Kral Tepesi Kurtarma Kazısı Projesi olarak başlatılmıştır. Projenin ilk dönem çalışmaları 2005-2009 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Projenin 2014 yılında başlayan ikinci dönem çalışmaları ise DAÜ DAKMAR başkanlığındaki görev değişimiyle Bülent Kızılduman'ın kazı başkanlığında sürdürülmektedir.

Proje ilk yıllarında ise dönemin DAKMAR başkanı Yrd. Doç. Dr. Uwe Müller ve Almanya'nın Freiberg Üniversitesi'nden döneminin Troia kazı başkanı Prof. Dr. Ernst Pernicka ile Tübingen Üniversitesi'nden Prof. Dr. Martin Bartelheim ve DAÜ, DAKMAR yönetim kurulu üyesi Yrd. Doç. Dr. Bülent Kızılduman'ın eş başkanlığında yürütülmüştür.

KALEBURNU-KRAL TEPESİ/GALINOPORNI-VASILİ KAZI ALANLARI VE GENEL KARAKTERİ

Kaleburnu-Kral Tepesi/ Galinoporni-Vasili'de arkeolojik dokunun görüldüğü tüm alanlarda kazı çalışmasının yapılması günümüze değin mümkün olmamıştır. Özellikle alanın en yüksek bölümünü oluşturan ve erozyon nedeniyle çok hızlı bir şekilde yok olan, kaçak

⁴⁹ Åström 1972: 175-178.

⁵⁰ Hirschfeld 2011: 119 Fig. 3a-b.

⁵¹ Stos/ Gale 2005: Abb. 2.

⁵² Bartelheim/Behrendt/Kızılduman/Müller/Pernicka: 103.

⁵³ Åström 1960: 123; Catling 1962: 156 no: 58-62, 163 no: 86-87; Gjerstad 1926: 11; Hogarth 1889: 53,79; Karageorghis 1960: 245 Fig.4.

⁵⁴ Gjerstad 1935: 461-466.

⁵⁵ Catling 1962: 156 no: 58-62, 163 no: 86-87.

⁵⁶ Åström 1960: 123.

Resim 7a: Erozyon Nedeniyle Yok Olmakta Olan Güney Platodan Görünüm (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi)
/ General View of the Southern Plateau, Badly Effected By Erosion (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)

Resim 7b: Erozyon Nedeniyle Yok Olmakta Olan Kuzey Platodan Görünüm (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi)
/ General View of the Northern Plateau, Badly Effected By Erosion (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)

kazılarla tahrip edilen Kuzey ve Güney Plato bölümleri üzerinde yapılan çalışmalara ağırlık verilmiştir (Res. 7 a-b). Bunlara ek olarak gerek erozyon gerekse tarımsal faaliyetler nedeniyle En Üst ve Orta Teras bölümlerinde de kazı çalışması gerçekleştirilmiştir (Res. 2a). Bu bilimsel çalışmalar aşağıdaki gibidir.

KUZHEY PLATO BÖLÜMÜ

Kral Tepesi yerleşim yerinin üzerine kurulduğu platonun en üst bölümündeki düzlük alanının kuzeyi, Kuzey Plato olarak adlandırılmaktadır (Res. 2a). Bu bölümdeki mimari yapı tekniği ve uygulamasına bakıldığı zaman Kral Tepesi sakinlerinin topografyayı ve arazinin jeolojik yapısını çok iyi kullandıkları anlaşılmaktadır. Yapı mekânları yumuşak marl kayaların içine oyularak, bazen B94 b/ B95 B plan karelerinde Ro. 40'ta⁵⁷ olduğu gibi, moloz taşlardan duvarların ayırıcı rol üstlendiği bir uygulamaya gidilmiştir⁵⁸ (Res. 6c). Bu tarz mimari yapı tekniği Kıbrıs'ta Neolitik dönemden itibaren Petra Tou Limniti⁵⁹, Ayios Epiktitos-Vrysi⁶⁰ gibi merkezlerden bilinmektedir. Neolitik dönemden sonra Kalkolitik dönemde farklılaşmakla birlikte Kalavass-Ayious⁶¹ ve ardından Tunç Çağı boyunca ana kayanın oyulması veya yapılar için topografyanın kazılarak düzeltilmesi şeklindeki mimari uygulamayı Kıbrıs'ta yaşayan kültürler binlerce yıllık bir süreç içinde çeşitli merkezlerde tecrübe ederek yaşamlarına aktarmışlardır. Bu başlıca merkezler: Enkomi⁶², Dali Idalion-Ambelleri⁶³, Maa-Paleokastro⁶⁴, Bamboula-Kourion⁶⁵ ve Pyla-Kokkinokremos olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁶.

Plato bölümünün sınırlarında olan kaya oyuğu mimarinin oluşturduğu bazı mekânların, B94 B/D plan karesinde Ro. 41'de olduğu gibi, tamamı ya da bir bölümü erozyondan dolayı ciddi anlamda zarar görmüş veya yok olmuştur. Bu bölümlerden kopan ana kayalara, yerleşim yerinin yaklaşık 60 m aşağısında yer alan ovalık bölüm üzerinde rastlamak mümkündür. Bazı alanlar yoğun erozyondan dolayı dağılma, başkalaşma sürecine girmiştir (Res. 2a). Bu alanlar her an koparak aşağıya düşme tehlikesi taşımaktadır (Fig.7 a-b).

⁵⁷ Kazı sistemi içerisinde her kazı alanı kendi sınırlarına bağlı olarak Özgün Buluntu Yerinin karşılığında Ro. terimiyle adlandırılmıştır.

⁵⁸ Kızılduman 2011: 320.

⁵⁹ Gjerstad 1935: 2-3.

⁶⁰ Peltenburg 1982: 18-36.

⁶¹ Todd/Croft 2004: 10, 25-29, Fig 9.

⁶² Dikaios 1969: 15-32.

⁶³ Gjerstad 1935: 518.

⁶⁴ Demas 1988: 91.

⁶⁵ Weinberg 1983: 54-55.

⁶⁶ Karageorghis/Demas, 1984: 6.

Güney Plato üzerinde mekânlar kaya oyuğu oda şeklinde birden çok katlı olarak inşa edilmiştir. Mekânların ana kaya içinde kalan bölümleri bodrum katı şeklinde kullanılmıştır. Mekânlar birbirine geçiş bölümleriyle bağlanmaktadır. Zemin kat veya üst katların varlığı mekânlar içinde bulunan, içerisinde organik malzemenin kullanılmış olduğu, bir yüzeyi üst katın tavanı diğer yüzeyi ise üst katın tabanı olarak kullanılmış, toprak topanı ve sıva alçıdan yapılmış parçalardan anlaşılmıştır. Aynı zamanda B94 D ve B95 B plan kareleri içinde yer alan Ro. 40 da da çok net olarak görüldüğü üzere kaya oyuğu şeklinde olan, duvara oyulmuş merdiven bölümleri üst katların varlığını ispatlamaktadır (Res. 6c). Ancak eldeki verilerden yola çıkarak bodrum bölümlerinin üst yapı katları ve fonksiyonlarının rekonstrüksiyonunu yapmak mümkün değildir. Yamaç bölümüne yakın olan, plato bölümünün her iki yakasında yer alan erozyondan yoğun olarak etkilenmiş mekânların içerisinde herhangi bir arkeolojik buluntuya rastlanılmamıştır. Olasılıkla bu bölümler Kral Tepesi terk edildikten sonra ya yağmalanmış ya da erozyon neticesinde bu döneme ait tüm buluntularını yitirmiştir. Bu mekânların dışında Ro.40 olarak adlandırılan mekân gibi bazı odalar ise buluntularıyla açığa çıkartılabilmektedir. Plato bölümünün batısında yer alan bu kaya oyuğu oda, moloz taşlarla örülmüş bir iç duvar ile iki farklı mekâna ayrılmıştır. Bodrum katını oluşturan bu mekânların her ikisinde de zemine açılmış çukurlar içerisinde depolama kabı olarak kullanılan büyük çömlekler, içi boş olarak açığa çıkartılmıştır. Ro. 40 içerisinde açığa çıkartılan farklı seramik mal gruplarının⁶⁷ yanı sıra hançer/bıçak ve tunçtan yapılmış çift balta biçiminde tasvir edilen bir pendent da bulunmuştur (Res. 8a).

Kuzey Plato bölümünde yapılan çalışmada her ne kadar olasılıkla ocak olarak kullanılmış bir yaşam alanına rastlanılmış olsa da bu alanda kullanılmış ne bir mutfak kabı, ne de bir hayvan kalıntısının olmayışı dikkate değerdir.

Kuzey Plato da yapılan kazı çalışmaları sırasında, biri kireç taşından diğer ikisi pişmiş topraktan yapılmış 3 adet büyük tekne açığa çıkartılmıştır. Aynı zamanda literatürde “larnax” olarak da adı geçen bu eserler

⁶⁷ Metin içinde adı geçen tüm seramik mal gruplarının adı İngilizceden Türkçeye Doç. Dr. Ekin Kozal tarafından aşağıda belirtilen tercümedeki gibi adlandırılmıştır.

Base Ring: Halka Kaideli

Bichrome Ware: İki Renkli Boyalı Mal Grubu

Cooking-Pots: Pişirme Kapları

Fine Ware: Katkısız Hamurlu Mal Grubu

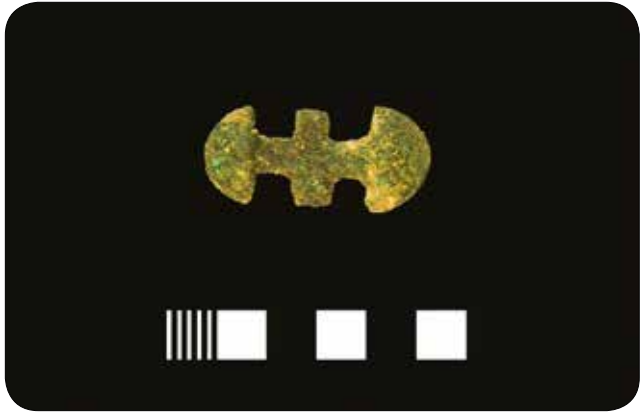
Red Lustrous: Kırmızı Parlak Astarlı Mal Grubu

Plain White Wheel Made: Yalın Çark Yapımı

White Painted Wheel-made Ware: Boyalı Çark Yapımı Mal Grubu

White Shaved Ware: Yalın Traşlanmış Mal Grubu

White Slip: Beyaz Astarlı Boyalı

Resim 8a: Kuzey Plato Ro.40'ın Tabanında Bulunmuş KT06-SF135 Pendent (?) (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / KT06-SF135 Pendent (?) Found on the Floor of Locus Ro.40 on the Northern Plateau (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)

Resim 8b: Güney Platoda Açığa Çıkartılmış KT05-SF14 Tezgah Ağırlığı (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / KT05-SF14 Loom Weight Found on the Southern Plateau (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)

kimi araştırmacılar tarafından banyo kabı olarak da yorumlanmaktadır. Söz konusu olan teknelerden, pişmiş topraktan yapılmış bir tanesinin içi alçıyla sıvanmıştır. Bu teknelerin bu bölümde yapılan üretim amacıyla mı yoksa banyo kabı olarak mı kullanılmış oldukları henüz anlaşılamamıştır.

Bu kapların Kıbrıs'ta yakın benzerlerine Kıbrıs Geç Tunç Çağı IIA döneminde Ayios Iakovos-Dhima'da⁶⁸ tapınak olarak adlandırılan bir yapıda; Kıbrıs Geç Tunç

⁶⁸ Gjerstad 1934: 360, Fig 136-137, Plan XIII.

Resim 8c: Güney Plato Ro.10A'da Bulunmuş KT06-SF54 Üçayaklı Taş Kâse (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / KT06-SF54 Tripod Stone Bowl Found on the Floor of Locus Ro.10 on the Southern Plateau (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)

Resim 8d: Güney Plato Ro.10 İçinde Açığa Çıkarılmış KT06-SF24 Damga Mühür (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / KT06-SF24 Stamp Seal Found on the Floor of Locus Ro.10 on the Southern Plateau (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)

Çağı IIC döneminde Kalavassos-Ayios Dhimitros'ta⁶⁹ idari ve farklı işlevlere sahip yapılar içinde; Pyla-Kokkinokremos Alan II kompleks D içinde; Kıbrıs Geç Tunç Çağı IIC-III döneminde Alassa-Paliotaverna'da bir idari yapı içerisinde; Enkomi'de⁷⁰ idari ve farklı işlevlere sahip yapılar içinde; Myrtou-Pigadhes'te Room 15 içinde; Kıbrıs Geç Tunç Çağı IIIA döneminde Hala Sultan Tekke'de⁷¹ Alan 8 yapı A içinde ve diğer bazı arkeolojik alanlarda da rastlanmaktadır. Bu kapların bazıları tıpkı Kral Tepesi'nde olduğu gibi taş, bazıları ise pişmiş topraktan yapılmıştır. Ancak bu tür kapların işlevleri de ayrı bir tartışma konusudur⁷².

Kuzey Plato içerisinde yer alan mekânların tamamına yakınının duvarlarında çatlaklar, kırık tabanlar bulunmaktadır. Bunlara ek olarak mekânlarla, içerisindeki buluntuların açığa çıkarılış pozisyonları, bunların bir sarsıntı sonrasında dağıldıkları izlenimini vermektedir. Özellikle C94 B/D plan kareleri içinde Ro. 16'da tüm bu özelliklerden bahsetmek mümkündür (Res. 9a). Bu mekân içinde yer alan çatlakların arasında, zeminde, hâlâ in situ olarak duran diğer parçalarla eşleşen kap parçaları açığa çıkartılmıştır. Bu noktadan hareketle, bölgede Kral Tepesi'nin 500 m yakınından geçmekte olan kırık fay hattı da göz önünde bulundurulduğunda Kral Tepesi'nin, sakinleri tarafından kullanılırken bir deprem sonucunda yıkılmış olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Bu iddiayı Kıbrıs Geç Tunç Çağında yaşandığı kabul edilen depremi ve onun izlerini taşıyan Myrtou-Pigadhes⁷³, Pyla-Kokkinokremos⁷⁴ ve Sinda-Sıradas⁷⁵ merkezleriyle karşılaştırarak daha ileri bir bilimsel noktaya taşımak mümkündür.

GÜNEY PLATO BÖLÜMÜ

Kral Tepesi mevkiinin denizden en yüksek noktasını oluşturan Güney Plato bölümü aynı zamanda yukarıya yani plato bölümüne nasıl ulaşıldığına dair delil sunan tek alandır. Bu alana, platonun güneyinde yer alan, ana kaya kazılarak, içerisine yüzeyi düzgün taş plakaların yerleştirilmesiyle oluşturulmuş basamaklardan ulaşılmaktaydı. Bu basamaklardan ancak günümüze iki sıra ulaşabilmiştir.

2004 yılındaki ilk keşifte, hiçbir şekilde kazı yapılmadan önce, yapı duvarları yüzeyden rahatlıkla görülebilmekteydi. İlk kazılarda, özenle inşa edilmiş olan yaklaşık 80 cm kalınlığında 1 m yüksekliğindeki yapı temelleri açığa çıkartılabilmektedir. (Res. 2 a-b). BİNA 1 olarak adlandırılan yapı⁷⁶, üzerine oturtulmuş olduğu topografyadan yararlanılarak aynı zamanda arazi teraslanarak inşa edilmiştir. Özellikle bazı alanlarda ana kayanın kazılarak düzeltildiği ve duvarların temellerinin ana kaya ile bağlantılı olacak şekilde inşa edildiği görülmektedir. Duvarların inşasında sadece köşelerde Kıbrıs Geç Tunç Çağı II'den yoğun olarak bilinen kubik yani kesme blok taşlar kullanılmıştır. Taş duvarlar üzerinde kerpiç yapı malzemesiyle inşa edilmiş olan yapı duvarlarının geneli moloz taşlardan özenli bir taş ustalığıyla inşa edilmiştir. Taban, duvar ve tavan bölümleri alçıyla sıvanmış olan binanın büyük bölümü erozyonla yok olmuştur. Taban ve tavana ait olduğu düşünülen, içerisinde organik malzeme de barındıran alçı parçalarına dayanılarak binanın iki katlı olabileceği

⁶⁹ South 1980: 39.

⁷⁰ Dikaio 1969: 181, 205.

⁷¹ Åström 1998: 36; Hult 1978, 29, 64.

⁷² Collard 2008.

⁷³ Taylor 1957: 23.

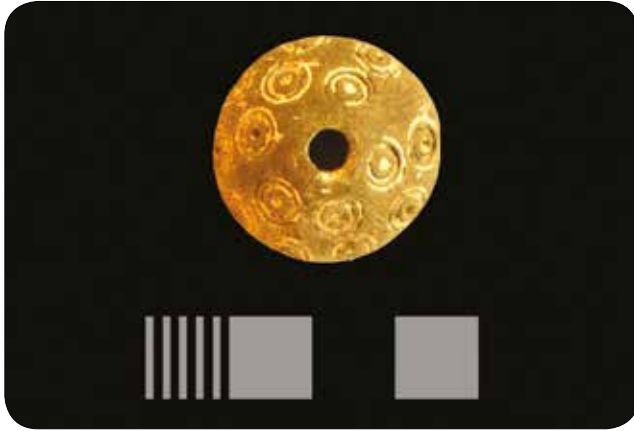
⁷⁴ Karageorghis / Demas 1984: 15.

⁷⁵ Frumark/Adelman 2003: 41, 47, 52.

⁷⁶ Kızılduman 2017.

Resim 9a: Kuzey Plato Ro. 16'da Olası Deprem İzlerine Dair Delil (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / *Locus Ro.16 on the Northern Plateau with Evidence of Destruction By An Earthquake (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)*

Resim 9b: Güney Plato Ro.9 İçinde Bulunan KT05-SF3 Ağırşak (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / *KT05-SF3 Spindle Whorl Found on the Floor of Locus Ro.9 On the Southern Plateau (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)*

Resim 9c: Güney Plato Ro.5'te Açığa Çıkartılan KT05-SF75 Taş Kâse (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / *KT05-SF75 Stone Bowl Found on the Floor of Locus Ro.5 on the Southern Plateau (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)*

düşünülmektedir. Zemin kata ait odaların birçoğu ne yazık ki iyi şekilde korunamamıştır. Bina, merkezde yer alan bir mekân ve çevresindeki oda dizilerinden oluşmaktadır. Merkezi konumdaki mekânın bir yarısı ana kayanın traşlanması diğer yarısı ise çamur ve toprağın sıkıştırılmasıyla oluşturulmuş tabana sahiptir. Bu mekân olasılıkla batı yönünde saçak kısmına sahip bir avlu bölümü olarak kabul edilmelidir. Bu mekân içerisinde zaman ve mekân ölçeğine bağlı olarak bir üretimin yapıldığı açığa çıkartılmış öğütme taşları, taş kâseler, tezgâh ağırlıkları, ağırşaklardan anlaşılmaktadır (Res. 8 a-d, 9 b-c). Ana mekân çevresinde yer alan odalar ise depolama mekânları olarak kullanılmıştır. Bu mekânlar içerisinde açığa çıkartılmış büyük depolama kapları binlerce litre sıvı veya katı ürünün depolanmış olabileceğini göstermektedir. Özellikle mekânların içerisinde farklı taban (dolgu toprak, alçı, ana kaya) ve depolama kaplarının yerleştiriliş biçimi (kaide, doğrudan zemin üzerine veya zemin içerisine açılan çukurlara) farklı ürünlerin farklı mekânlarda depolanmış olabileceğini göstermektedir. Bunlara ek olarak Ro.9 mekânı büyük seramik depolama kaplarının yanı sıra bazı küçük çömlek ve kâselerin mekân içinde yer alması büyük kaplar içindeki ürünlerin aktarılmasında kullanılmış olabilecekleri fikrini bizlere sunmaktadır. Yapının büyük bir yangın geçirmiş olduğu, açığa çıkartılan kalıntılardan anlaşılmaktadır. Ancak yangın izlerinin belirli mekânlar içinde yoğunlaşması depolamadan dolayı depolanan ürünlerden kaynaklanıyor olabileceği algısını oluşturmaktadır. Bu ürünlerin neler olabileceği sorusu akla gelmektedir. Bu soruya cevap olarak özellikle plato bölümünde açığa çıkarılan taş aletler, küçük seramik (Halka Kaideli testicikler, şişeler) ve taş kaplar ile takasa dayalı ticarete kullanılan küçük ağırlıkların açığa çıkartılması burada kokulu yağ üretimi yapıldığına dair işaretler sunmaktadır. Yine mekânda yer alan kokulu yağ veya depolanmış olan zeytinyağının yanıcı özelliği ise bura da izleri belirlenmiş olan yangının tetikleyici unsurları olduğuna dair kanıyı güçlendirmektedir.

Güney Plato'da yer alan yapının kuzeyini ise poligonal biçimde inşa edilmiş duvarı ile yarım daire şeklindeki başka bir bölüm oluşturmaktadır. Bu "apsis" şeklindeki bölüm ana avlu mekânından yaklaşık 1 m yüksekliğe yer almaktadır. Bu bölüm arazinin teraslanmasıyla yükseltip topografyaya uydurularak inşa edilmiştir. Olasılıkla bu bölüm daha erken bir dönemde inşa edilmiş ve kullanılmış bir yapının duvarlarının yeniden kullanımıyla oluşturulmuştur⁷⁷. Bu yapı Kıbrıs ve Yakın Doğudan Geç Tunç Çağı'nda bilinen herhangi bir başka yapı ile gerçek anlamda benzeşmemekte, özgün, bölgesel bir yapı planı sergilememektedir. Yapı içerisindeki buluntulardan da anlaşılacağı üzere bina Kıbrıs Geç Tunç Çağı IIC döneminde son kez kullanılmıştır.

⁷⁷ Kızılduman 2011: 312-326; Kızılduman 2017:120.

Binanın depo odalarının üstünde, tavana ait bazı kalıntılardan yola çıkılarak büyük olasılıkla en az ikinci bir katın var olduğu anlaşılmaktadır. Bu üst katın, eldeki verilerden yola çıkarak yeniden rekonstrüksiyonunun yapılması pek mümkün görünmemektedir. Yapı içerisinde açığa çıkartılan son derece kaliteli ve üst düzey buluntuların yanı sıra Katkısız Hamurlu seramikler ile boyalı “Miken” ve de Kıbrıs seramikleri dikkat çekicidir. Ayrıca bu buluntuların dışında in situ olarak bulunmasa da bir duvara ait, boyalı duvar sıvası açığa çıkartılmıştır. Kıbrıs Geç Tunç Çağı mimarisinde çok sık rastlanmayan bu sıva uygulaması, binanın özel bir yapı olduğunu göstermektedir. Doğu Akdeniz’deki görkemli uygulamaların aksine bu dönemde Kıbrıs’ta Alassa-Paliotaverna⁷⁸, Enkomi⁷⁹, Hala Sultan Tekkesi⁸⁰, görülen duvar boyası uygulamasına ait kanıtlar sunmakla birlikte bunlar nadir mimari süsleme uygulamalarıdır. Kral Tepesi kanıtlarından yola çıkarak bu uygulama hakkında çok fazla bilgi vermek mümkün değildir.

Güney Plato bölümünde açığa çıkartılmış olan; Ro. 5 içinde bulunan minyatür boğa başı, Ro. 7 de açığa çıkartılmış kuvarstan yapılmış amulet benzeri bir boncuk ile diğer lüks kullanım eşyaları, binanın hem yerel ölçekte hem de uluslararası ölçekte bir seçkin sınıfın nüfus alanına ait olduğu gerçeğini yansıtmaktadır.

Kral Tepesi’ne ait en etkileyici, seçki buluntulardan bir diğeri de yaklaşık üçte ikisi korunmuş olan bir damga mühürdür (Res. 8d). Damga mühür üzerinde heraklit pozisyonunda duran iki aslan figürü vardır. Aslan figürü, yönetimlerin siyasi güç ve erkini temsil eden evrensel bir sembol olarak kabul edilmektedir⁸¹. Kral Tepesi’nde yer alan bu aslan sembolü de gerçek anlamda toplumsal siyasal bir örgütlenme yapısının erkini elinde tutan bir gücün temsilcisi gibi görünmektedir. Ancak bu düşünce de birçok başka kanıtlarla desteklendiği takdirde daha anlamlı bir hale gelebilecektir.

Yukarıda da değinildiği üzere bazı hayvan şekilli ağırlıklar, mühür, kaliteli ve önemli küçük buluntular, seramik mal grupları, tablet parçaları, farklı eserler üzerinde yer alan yazı örnekleri bölgenin önemi ve zenginliğinin göstergeleridir. Damga mühürle birlikte tüm bu eserler, Kral Tepesi yerleşim yerinin Kıbrıs Geç Tunç Çağı IIC ticaret ağına dâhil olduğunun açık kanıtıdır.

Binanın depo odalarında açığa çıkartılan seramik parçalarının birçoğu büyük depolama kaplarına ait olmasına rağmen bunların dışında, başta yaklaşık 5-7

litre sıvı içeriği alabilecek tek saplı testiler olmak üzere, orta büyüklükte kapların da kullanılmış olduğu görülmektedir. Bazı orta büyüklükte kaplar, kulp bölümü üzerinde Kıbrıs-Minos yazısına ait işaretler taşımaktadır.

Küçük boyutlu seramik kapların büyük çoğunluğu iki farklı kap formundan oluşmaktadır. Bunlar: küçük testicikler ve açık, derin olmayan kâselerdir. Testicikler ya el yapımı Halka Kaideli mal grubu ürünü ya da basit boyanmış, bezemeli çark yapımı çanaklardır. Derin olmayan kâseler özellikle ikinci tarzda yapılmıştır. Mutfak kaplarına ait herhangi bir seramik kap açığa çıkartılmamıştır.

EN ÜST TERAS BÖLÜMÜ

Kral Tepesi yerleşim yerinin en üst plato bölümü dışında yer alan alanlarda da geçmişteki insan varlığının izlerine birçok yerde rastlanılmıştır (Res. 2a, 3a). Geçmişteki Kral Tepesi insan faaliyetlerinin varlığı, yerleşimin üzerine kurulduğu alanın en yüksekte olan teras bölümünde yapılan kazılarla da kanıtlanmıştır. Ne yazık ki bu alan tarımsal faaliyetler ve kaçak kazılar sonucunda tahrip edilmiştir. Özellikle topografyayı düzleyerek daha rahat ekilebilir ve geniş bir arazi elde etmek amacıyla arazinin sahibi tarafından buldozerle yapılan çalışma sonucunda hemen yüzey toprağının altında kalan arkeolojik doku büyük ölçüde yok olmuş veya tahrip edilmiştir. Buna rağmen tahribattan geriye kalan bazı alanlarda kaya oyuğu bir mimari yapım tekniğinin uygulandığı ve kompleks binaların olduğu anlaşılmıştır.

Bu alanda yapılan kazılarda Halka Kaideli, Yalın Çark Yapımı seramik mal parçaları Yalın Traşlanmış Mal Grubu testiciklere sık rastlanılırken 2014 kış dönemi çalışmaları sırasında L97 A plan karesinde bir kontekse dâhil olan mekân içinde yer alan kuyuda in situ olarak 111 adet Tunç Eser açığa çıkartılmıştır (Res. 10 a-b). Kuyunun özellikle inşa aşaması öncesinde veya sırasında iyice düşünülmüş tasarlandığı anlaşılmıştır. Kuyu, en alt bölümüne yerleştirilecek eserlerin kolaylıkla bulunmasını önleyebilecek bir gizli bölme yaratmaya uygun olarak tasarlanmıştır. Kazı esnasında da anlaşıldığı üzere kuyunun iç bölümüne, ahşap desteklerin yerleştirilebileceği nişler açılmıştır. Bu nişler üzerine yerleştirilen ahşap ve taşlar aracılığıyla altta yer alan Tunç eserlerin kolayca bulunmasına karşı önlem alınmış olduğu anlaşılmaktadır. Kral Tepesi’nde açığa çıkartılan bu ikinci Tunç Eser topluluğunun yanında olasılıkla üçüncü bir benzer eser topluluğunun geçmişte var olduğuna dair izlere 2009 yılında yapılan kazılarda B95 B plan karesinde yer alan bir başka kuyu içinde de ulaşılmıştır. Fakat bu kuyu büyük olasılıkla Kral Tepesi terk edilirken veya terk edildikten sonra boşaltılmış olmalıdır. Buna rağmen kuyu içinde bir adet çekiç başı açığa çıkartılmıştır (Res. 10 c-d).

⁷⁸ Hadjisavvas 2003: 434, Fig. 4.

⁷⁹ Dikaos 1969: 26-28, 63, 814.

⁸⁰ Åström 1976: 117; Hult 1977:78.

⁸¹ Allsen 2006; Collins 1998; Marinatos 1990.

Resim 10a: En Üst Teras 2014 ve İkinci Tunç Eser Topluluğu (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / *Highest Terrace 2014, with the Second Hoard of Kral Tepesi/Vasili* (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)

Resim 10b: Kral Tepesi İkinci Tunç Eser Topluluğu, En Üst Teras (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / *The Second Hoard of Kral Tepesi/Vasili from the Highest Terrace* (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)

En Üst Teras Bölümünde arazi sahibi tarafından buldozerle traşlanarak büyük oranda yok edilen bir alanda, yapılan kazı çalışmasında mekânın içerisinde skrabe bulunmuştur. Kıbrıs'ta skrabe bulunması Kral Tepesi'ne özgü bir özellik değildir. Adada özellikle

Resim 10c: Kuzey Plato, B95 B Plan Karesinde Yer Alan Kuyu (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / *A Well From Square B95B on the Northern Plateau* (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)

Resim 10d: Kuzey Plato, B95 B Plan Karesinde Yer Alan Kuyu İçinde Açığa Çıkartılmış Tunç Çekiç Başı (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / *Bronze Hammer Head Found on the Bottom of the Well from Square B95B on the Northern Plateau* (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)

Ayia Irini⁸², Enkomi⁸³, Hala Sultan Tekkesi⁸⁴, Idalion⁸⁵ gibi merkezlerde yapılan kazılarda da birçok skrabe gün ışığına kavuşturulmuştur⁸⁶.

Teras alanında yapılan incelemeler daha önce düşünüldüğü gibi bu alanda üst sınıf konaklama, konut⁸⁷ veya toplumsal siyasal örgütlenme yapısından ziyade daha çok ticari amaçlara yönelik bir aktivitenin olduğunu düşündürmektedir. Yukarıda farklı bölümlerde de ifade edildiği üzere burada da günümüze değin yapılan kazılardaki en ilginç unsurlardan birisi de mutfak kaplarının ve diyetlerinin bir parçası olan hayvanlara ait kemik parçalarına rastlanılamamış oluşudur.

⁸² Gjerstad 1935: 847-48.

⁸³ Charles 1971: 819-823.

⁸⁴ [http://www.fischerarchaeology.se/?page_id=1989/\(4/3/2016-1:49 PM\)](http://www.fischerarchaeology.se/?page_id=1989/(4/3/2016-1:49 PM)).

⁸⁵ Gjerstad 1935: 626.

⁸⁶ Frumark 1953.

⁸⁷ Kızılduman/Müller, 2016: 216.

ORTA TERAS BÖLÜMÜ

Yerleşim yeri üzerinde yukarıda anlatılan üç farklı kazı alanına ek olarak Orta Teras bölümünde de kazı çalışmalarına 2017 kazı sezonunda J102 B-J103 B-D plan karelerinde başlanmış ve arkeolojik izlere ulaşılmıştır. Özellikle Yalın Çark Yapımı mal grubuna ve depolma kap parçalarına ait seramiklere rastlanılırken ne yazık ki henüz in situ buluntulara ulaşılammıştır.

KRAL TEPESİ BULUNTULARINA GENEL BİR BAKIŞ

Kral Tepesi'nde yapılan kazı çalışmalarında merkezin büyüklüğü ve kazı çalışmasının kapsadığı alan düşünülecek olursa oldukça zengin bir buluntu grubuyla karşılaşmıştır. Yapılan kazılar sonucunda açığa çıkartılan Kıbrıs Geç Tunç Çağına ait seramikler yaklaşık olarak MÖ 1300-1200 yılları arasına verilmektedir. Seramik mal gruplarının en son kullanım yıllarından yola çıkarak yerleşim yerinin yaklaşık olarak Kıbrıs Geç Tunç Çağı IIC sonuna doğru terk edildiği belirlenmiştir. Yapılan çalışma sırasında çok sayıda farklı ebatlarda pithos olarak adlandırabileceğimiz depolama kabı açığa çıkartılmıştır. Kırık seramik parçaları arasında en çok karşımıza Yalın Çark Yapımı seramik mal grubu çıkmaktadır. Halka Kaideli ve Boyalı Çark Yapımı Mal Grubu da oldukça sık rastlanılan diğer seramik mal gruplarını oluşturmaktadır.

Kıbrıs dışında, Mısır, Levant bölgesi, Orta Anadolu ve Kilikya Hitit etkisindeki Kilise Tepe⁸⁸, Kinet Höyük⁸⁹, Mersin-Yümüktepe⁹⁰, Tarsus-Gözlükule⁹¹ merkezlerde görülen ama özellikle kökeni hakkında oldukça yoğun tartışmaların yaşandığı Kırmızı Parlak Astarlı Mal Grubu⁹² seramiklere ait çok az sayıda kırık seramik parçaları açığa çıkarılmıştır. Aynı zamanda Kıbrıs Geç Tunç Çağı yerleşim yerlerinde yoğun olarak rastlanılan Beyaz Astarlı Boyalı Mal Grubu seramiği, Kral Tepesin de tek bir kırık parça örnek ile bilinmektedir.

Yapılan kazılar sırasında Doğu Akdeniz'de oldukça sık görülen bir başka Kıbrıs ürünü olan Yalın Traşlanmış testicikler açığa çıkartılmıştır (Res. 11c). Uluburun batısından da bilinen⁹³ Yalın Traşlanmış testiciklere Kıbrıs dışında gerek Anadolu⁹⁴ gerekse Ugarit/Raş Şamra⁹⁵ ve Tell Abu Hawam⁹⁶ başta

Resim 11a: Kuzey Plato, B95B Plan Karesinde Ro. 40'da Açığa Çıkartılmış Halka Kaideli Testicik (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / *Base Ring Juglet Found on the Floor of Locus Ro.40/ Square B95B on the Northern Plateau (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)*

Resim 11b: En Üst Teras, Ro. 126'da Bulunmuş İnsan Yüzü Şeklinde Betimlenmiş Halka Kaideli Testicik Parçası (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / *Base Ring Juglet Sherd with Human Face, Found on the Floor of Locus Ro.126, Highest Terrace (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)*

olmak üzere Levant bölgesinde⁹⁷ de yoğun olarak rastlanılmaktadır.

Yalın Çark Yapımı mal grubunda açığa çıkartılmış olan kapların çoğunluğu orta büyüklükte testi ve çömleklerden oluşmaktadır. Boyalı Çark Yapımı Mal Grubu seramiklerin çoğunluğu, içinde dairesel ve sarmal bezemelerin yer aldığı kâseler ile dış yüzeyinde yatay bantların yer aldığı küçük testicik ve çömleklerden oluşmaktadır (Res. 11d). Halka kaideli testiciklerinin pek çoğu ise büyüklük açısından çark yapımı benzerleriyle eşleşmektedir (Res. 11a-b). Tüm bunlara ek olarak İki Renkli Boyalı mal grubuna ait az sayıda seramik parçaları da açığa çıkartılmıştır. Günümüzdeki veriler ışığında seramik eser gruplarının ve kap tipolojilerinin sınırlı sayıda oluşu Kral Tepesi'ndeki yerleşim yerinin çok özel bir amaca hizmet ettiğini göstermektedir. Plato

⁸⁸ Hansen/Postgate 2007: 368-370.

⁸⁹ Gates 2001: Fig. 2:12; Kozal 2015.

⁹⁰ Garstang 1953: Fig. 157: 16-17.

⁹¹ Goldman 1956: 204, Fig. 329, 1232-1234.

⁹² Knappett/ Kilikoglou, 2007: 115-140; Kozal 2015: 53-64.

⁹³ Hirschfeld 2011: 115, 117, Fig. I.

⁹⁴ Kozal 2016: 54.

⁹⁵ Monchambert 2004: 138-139.

⁹⁶ Artzy 2005: 356.

⁹⁷ Orman 2008: 38.

bölümünde yapılan çalışmada yemek pişirmede kullanılan mutfak kaplarına ait seramiklere veya parçalarına rastlanılmamış oluşu bu gerçeği pekiştirmektedir. Büyük ölçüde hububat ürünlerin depolanmasına yönelik kanıtların az oluşu ve de bu döneme ait hiçbir hayvan kemiğine rastlanılmaması bu tabloyla örtüşen bir diğer kanıttır. Günümüze değin yapılan çalışmaların ortaya koyduğu üzere Kral Tepesi'nde geçmişte ikamet eden veya yaşamsal faaliyetlerini bir ölçüde burada devam ettirenlerin farklı birçok amaca yönelik yapmış oldukları çalışmaları arasında yemek pişirmek yer almamaktadır.

Yukarıda bahsedilen lüks kullanım eserlerinin dışında kalan küçük buluntuların birçoğu küçük ölçekteki üretim için gerek duyulan aletlerdir. Özellikle bazalttan yapılmış mil taşı, minyatür ve büyük öğütme taşları, havanelleri, büyük taş kâseler kayda değer sayıda bulunmuştur. Burada tahıl veya kokulu yağ üretimi dışında ne tarz ürünlerin işlendiği tam olarak bilinmemektedir.

Yerleşim yeri genelinde, Kıbrıs Geç Tunç Çağında gizlendiği için XXI. yüzyıla kadar ulaşılabilmiş ve yapılan kazılar neticesinde açığa çıkartılmış iki tunç eser grubu dışında çok az sayıda tunç eser bulunmuştur. Buradan hareketle, yerleşim yeri yıkıldıktan sonra veya yıkım sürecinde ya Kral Tepesi'nin bilinçli olarak boşaltıldığı ya da büyük bir olasılıkla enkaz arasından yağmalanmış olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

YAZILI DOKÜMANLAR VE KRAL TEPESİ

Kral Tepesi'nde açığa çıkartılan buluntular arasında özellikle Kıbrıs'ın tarihi dönemlerine kısmen de olsa ışık tutabilecek bazı veriler dikkat çekicidir. Kıbrıs'ta Geç Tunç Çağına ait birçok merkezdeki seramik kaplar üzerinde Kıbrıs-Minos yazısına ait işaretlere rastlamak mümkündür⁹⁸. Kral Tepesi'nde açığa çıkartılmış olan depolama kabı, üzengi kulplu çömlek, kürek, kâse, ağırşak, tezgâh ağırlığı gibi birçok eser üzerinde rastlanılan işaretler sıradan kap işaretlerinin aksine, kesinlikle Kıbrıs-Minos yazı sistemine ait işaretlerdir (Res. 12 a-d).

Güney Plato'da yer alan yapının geçmişteki büyüklüğü, kapladığı alan erozyonun yıkıcı etkisi nedeniyle bilinmemektedir. BİNA 1'in özellikle doğu, batı ve güney bölümleri yok olmuştur. Yapının kuzey ve orta bölümü diğer alanlara nazaran daha iyi korunmuştur. Binayı açığa çıkarmak için yapılan kazı çalışması sırasında, binanın yıkıntıları arasında bir tablet parçası açığa çıkartılmıştır. Bu tablet parçası üzerinde, Kıbrıs-Minos yazısıyla kazınmış üç satırlık, okunabilir sekiz

Resim 11c: Güney Plato BİNA 1'de Açığa Çıkartılmış Yalın Traşlanmış Testicik (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / *White Shaved Juglet Found on the Floor of BUILDING 1 on the Southern Plateau (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)*

Resim 11d: Güney Plato Ro. 7'de Bulunmuş Boyalı Çark Yapımı/Miken Eser Grubu Alabastron (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / *Mycenean/ White Painted Wheel-Made Alabastron Found on the Floor of Locus Ro.7 on the Southern Plateau (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)*

işaret bulunan bir kitabe belirlenmiştir. Kıbrıs Geç Tunç Çağı yerleşim ve nekropol alanlarında, Türkiye'nin batısı ve Ege Denizi'nin her iki kıyısına nazaran daha sık yazı örneğine rastlanılmaktadır. Ancak bunlar genellikle birkaç işaretten oluşmaktadır. Bu nedenle, Kral Tepesi'ndeki bu tablet parçası çözümlendiğinde, bilinen Kıbrıs-Minos metin külliyyatına katkıda bulunacaktır.

Kıbrıs-Minos yazısının temel karakteri olan Linear yazı sistemi gerçek anlamda çözülmemiş olsa da çevre kültürlerdeki benzer kaynaklar Ada hakkında bilgi vermektedir. Girit Adası'nda Knossos'ta bulunmuş olan bazı Linear B tabletleri üzerinde adı geçen a-ra-si-jo etnik sıfat ya da kişi adının Kıbrıs'la ilgili olduğu düşünülmektedir⁹⁹. Bunun yanı sıra

⁹⁸ Åström 1969; Ferrara 2012.

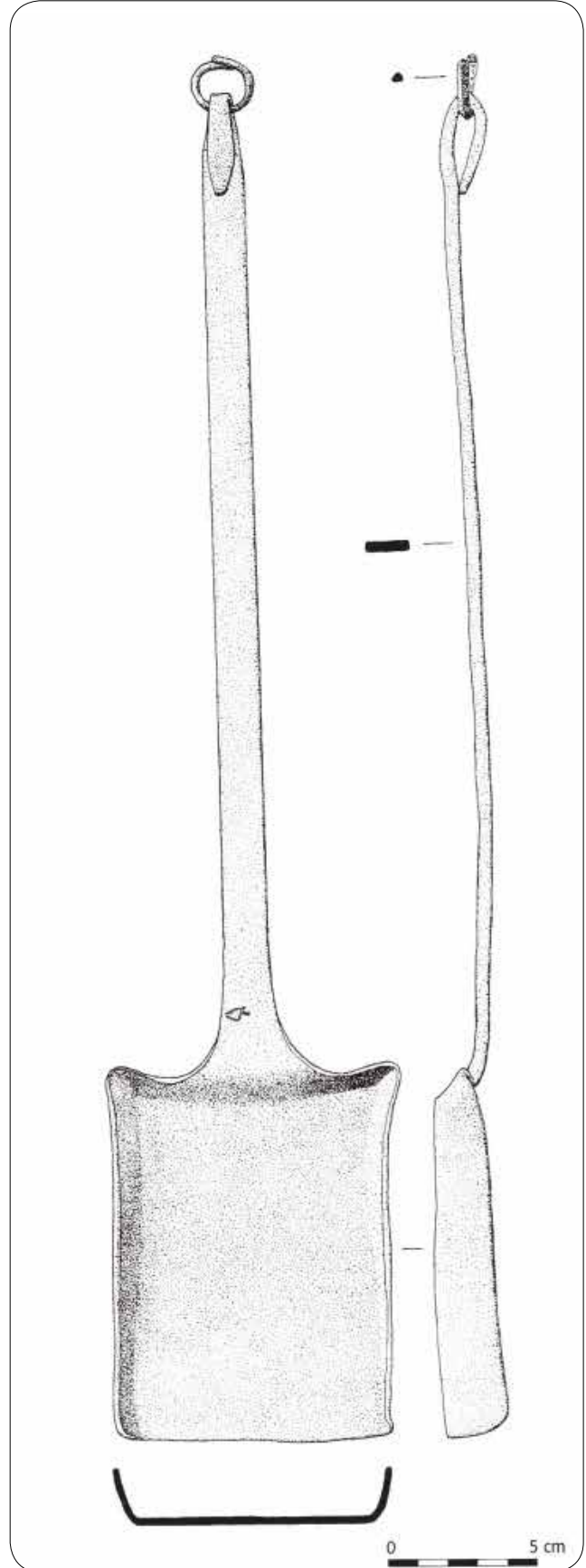
⁹⁹ Bennet 1996: 51; Knapp 1985: 238.

Resim 12a: Kral Tepesi/Vasili’de Bulunmuş Birinci Tunç Eser Topluluğundan Tunç Kürek (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / *Bronze Shovel from the First Hoard of Kral Tepesi/Vasili (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)*

Knossos ve Pylos metinlerinde geçmekte olan ku-pi-ri-jo kelimesinin Kıbrıslı Adam ve mal anlamında kullanıldığı düşünülmektedir¹⁰⁰.

Linear yazı sistemleri dışında 1895 yılından itibaren MÖ II. bin yılbaşlarına ait Yakındoğu yazılı belgelerinde adı yoğun olarak geçen Alaşiya ülkesinin Kıbrıs Adası olabileceğiyle ilgili bilimsel tartışmalar¹⁰¹, Alaşiya ülkesinden gelen tabletler üzerinde yapılan kimyasal analizler sonucunda Alaşiya ülkesinin Kıbrıs olduğuna çoğunlukla inanılmaktadır¹⁰². Bu bağlamda Ugarit Kralı Niqmaddu III’e (MÖ 1225/20-1215) Alaşiya Kralı Kuşmaşuşa tarafından gönderilen mektup ve diğer yazılı belgeler oldukça önemlidir. Bu belgeler ve buluntularla ilgili olarak yapılan arkeometrik verilere bakılarak Kuşmaşuşa’nın oturduğu yer olarak Kıbrıs’taki Alassa ya da Kalavastos-Ayios Dhimitrios yerleşim yerleri işaret edilmektedir¹⁰³.

Resim 12b: Kral Tepesi/Vasili, Tunç Kürek (Bartelheim/Kızılduman/Müller/Pernicka/Tekel 2008:170 Fig.10:1) / *Kral Tepesi/Vasili, Bronze Shovel (Bartelheim/Kızılduman/Müller/Pernicka/Tekel 2008:170 Fig.10:1)*

¹⁰⁰ Yasur-Landau 2010: 20 Table 2.1.

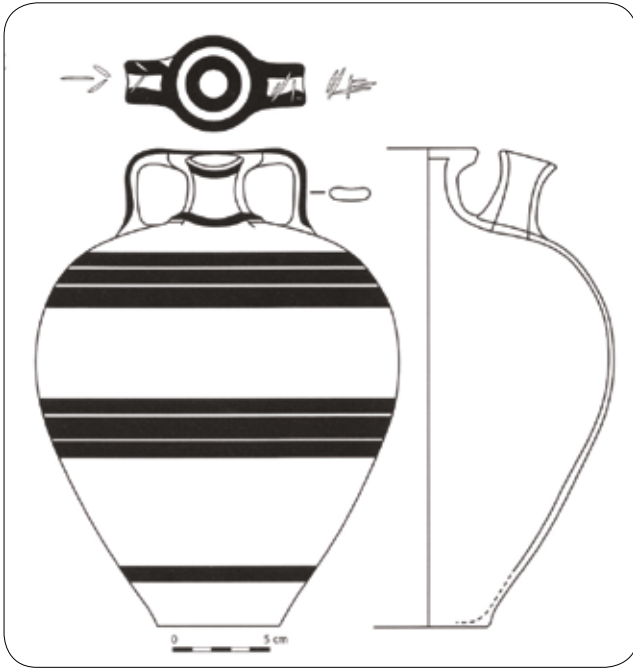
¹⁰¹ Gilbert 2017; Hellbing 1979: 90; Knapp 1985; Müler 1895: 257.

¹⁰² Goren/Bunimovitz/Finkelstein/Na’Aman 2003: 252; Hellbing 1979: 90; Knapp 1985.

¹⁰³ Goren/Bunimovitz/Finkelstein/Na’Aman 2003: 252.

Resim 12c: Birinci Tunç Eser Topluluğundan Miken Stilinde Üzengi Kulplu Çömlek, Kral Tepesi/ Vasili (Kral Tepesi/Vasili Projesi Fotoğraf Arşivi) / *Mycenean Style Stirrup Jar from the First Hoard of Kral Tepesi/Vasili (Kral Tepesi/Vasili Project Photo Archive)*

Resim 12d: Kral Tepesi/ Vasili, Miken Stilinde Üzengi Kulplu Çömlek (Çizim U. Müller Tarafından Yapılmıştır) / *Kral Tepesi/ Vasili, Mycenaean Style Stirrup Jar (Drawing By U. Müller)*

Mısır/El-Amarna¹⁰⁴, Ras Shamra/Ugarit¹⁰⁵, Mari¹⁰⁶, Tell Açana/Alalah¹⁰⁷, Boğazköy/ Hattuša¹⁰⁸, Ortaköy/ Şapinuva¹⁰⁹ ve diğer merkezlerde bulunmuş olan yazılı

belgelerde adı geçen Alaşiya'nın, çivi yazılı metinlerde "KUR" ve "URU" ideogramlarıyla birlikte yazılmasından dolayı bir ülke mi yoksa şehir mi olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır¹¹⁰. Bundan dolayı Alaşiya'nın Kıbrıs'ta bir şehir mi yoksa adanın geneli ya da bir kısmı için mi kullanıldığı da henüz netleşmiş değildir.

Kral Tepesi'nde açığa çıkarılan arkeolojik verilerden de görüleceği üzere Kral Tepesi ile Ugarit arasında yoğun bir ilişkinin varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Yazılı vesikalardan da anlaşılabileceği üzere Ugarit Kralı Niqmaddu III ile Alaşiya Kralı Kuşmaşuşa arasındaki bağda, Kral Tepesi limanı, Kıbrıs'ta Ugarit'e en yakın liman olma konumuyla ayrı bir önem taşımış olmalıdır. Ancak Kıbrıs-Minos yazı kalıntılarının yetersiz kalışı ve Kral Tepesi'nde henüz çivi yazılı bir vesika açığa çıkartılmamış olması, Kral Tepesi'nin bu diplomatik ilişkiler içerisindeki ekonomik ve politik konumunu net olarak ortaya koyamamaktadır.

KIBRIS GEÇ TUNÇ ÇAĞI SOSYOPOLİTİK YAPISI İŞİĞİNDA KRAL TEPESİ

Kalkolitik dönemden itibaren kullanılmaya başlanmış olan Kıbrıs bakır yatakları, Kıbrıslılar tarafından Erken Tunç Çağından itibaren verimli olarak işlenmişlerdir. Ada, bakır potansiyeli ile Doğu Akdeniz'deki kültürler arası takasa dayanan ticaret ağının bir parçası olmuştur. Kıbrıs, Orta Tunç Çağında ise Levant ve Ege dünyasıyla yapılan deniz aşırı ticarete gittikçe daha etkin olmayı başarmıştır. Bu dönemle birlikte artık Yakındoğu vesikalarında ilk kez Alaşiya ülkesinden bahsedilmeye başlanmıştır. Alaşiya ülkesi hakkındaki en erken kaynaklardan birisi de Mari (Tell el-Hariri) arşivlerinden bilinmektedir. Alaşiya metinleri Eski Babil döneminden Yakhdum-Lim (MÖ 1800 öncesi), Sumu-Yaman ya da Zimri-Lim (MÖ 1777-1761) dönemlerinden gelmektedir¹¹¹. Ancak unutulmamalıdır ki Kıbrıs'ın Erken ve Orta Tunç Çağında daha çok tarımsal faaliyetlerin ağırlıklı olduğu ekonomisinin Kıbrıs Geç Tunç Çağı ile birlikte tamamen değiştiği ve artık endüstriyel faaliyetlerin takas sistemine dayanan ekonomide ağırlıklı rol oynamaktadır¹¹². Geç Tunç Çağında Kıbrıs üç ana noktada ön plana çıkmaktadır. Bunlar adanın stratejik önemi, bakır madeni¹¹³ ve gemi üretimidir¹¹⁴.

¹⁰⁴Moran 1987: 196.

¹⁰⁵Holmes 1971: 426.

¹⁰⁶Holmes 1971: 429.

¹⁰⁷Wiseman 1996: 20.

¹⁰⁸Beckman 1996b: 31; Knapp 1985: 238; Steiner 1962: 130.

¹⁰⁹Süel 1998: 43.

¹¹⁰Goren/Bunimovitz/Finkelstein/Na'Aman 2003:248; Hellbing 1979: 90; Knapp 1985: 237.

¹¹¹Sasson 1996: 17.

¹¹²Iacovou 2007: 15.

¹¹³Knapp 1996: 5.

¹¹⁴Georgiou 1979: 84; Hellbing 1979: 43; Muhly 1982: 251.

Kıbrıs Orta Tunç Çağı III/Kıbrıs Geç Tunç Çağı IA döneminde adada kentleşmenin başlangıç aşaması gerçekleşmiştir¹¹⁵. Enkomi’de ve diğer sahil yerleşimlerinde Kıbrıs Orta Tunç Çağı III/Kıbrıs Geç Tunç Çağı IA yapı katlarında kente geçişin meydana geldiği düşünülmektedir. Bu geçiş süreci daha sonra Enkomi’nin, Kıbrıs Geç Tunç Çağı IB döneminde merkezi konumda oluşuna öncülük etmiştir¹¹⁶. İlerleyen süreç içerisinde adanın diğer kıyı yerleşimlerinin de kendi bünyelerindeki depolama imkânları ve hinterlandları içerisinde sundukları güvenli üretim fazlası ya da ihtiyaç ürünlerini taşıma imkânlarıyla bölgesel elit ya da devletlere dönüşmüş oldukları kabul edilmek istenilmektedir¹¹⁷. Bunlar arasında Alassa, Kalavastos-Ayios Dhimitrios, Maroni gibi merkezleri saymak mümkündür¹¹⁸. Ugarit Kralı Niqmaddu III’e Alaşiya Kralı Kuşmaşuşa tarafından gönderilen tablet üzerinde yapılan arkeometrik verilere bakılarak Kıbrıs Geç Tunç Çağı IIC döneminde Kuşmaşuşa’nın oturduğu yer olarak Kıbrıs’taki Alassa ya da Kalavastos-Ayios Dhimitrios yerleşim yerleri öngörülmektedir¹¹⁹. Bu da bize artık Enkomi’nin merkezi özelliğini kaybettiğini göstermektedir. Olasılıkla bu dönemde Kıbrıslı aristokrat nitelikli güç sahibi ailelerin egemenlik alanlarını genişletme arzusu içerisinde olduklarını düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu amaçla, farklı ürünler elde etme arzusuyla adaya gelen tüccar denizciler ya da kendi denizaşırı diplomatik ilişkileri aracılığıyla takas sistemine dayalı bir ticaret yapmışlardır¹²⁰.

Geç Tunç Çağında, adanın iç kısımlarında kalan üretim merkezleri önem kaybederken, kıyı veya kıyıya yakın yerleşimler güçlerini artırmıştır. Doğu Akdeniz’de Geç Tunç Çağı sonundaki karmaşa dönemi Kıbrıs’ı da etkilemiştir. Çoğunlukla ‘kriz yılları’¹²¹ olarak adlandırılan bu dönemin sorumlusu olarak istilalar ve kitle göçleri neden gösterilmektedir. Bu konuda diğer yaklaşımlar, Kıbrıs da dâhil olmak üzere, birbirinden farklı bölgelerdeki politik ve kültürel değişikliklere sebep olan süreç ve olayları daha farklı bir bakış açısıyla açıklamaya çalışmaktadır¹²². Özellikle bu dönem yaşanırken ayakta duran ve Geç Tunç Çağı IIC sonunda son bulan Kral Tepesi de, bu paradoksun içinde yer almaktadır.

Zengin bakır yatakları adanın batısında özellikle Trodos Dağı ve eteklerinde yer alırken, günümüz bilgi birikimiyle kent olarak yorumlanabilecek yerleşim yerlerinin büyük çoğunluğu, Doğu Akdeniz deniz ticareti ve kıyı ötesi uygarlıkların etkisiyle olsa gerek, doğuda konumlandırılmıştır¹²³. Buna neden olan etken ve koşullara¹²⁴ değinmek için yapılan sorgulamalara rağmen Geç Tunç Çağı yerleşim ağının yapısı kısmen anlaşılabilmiştir.

Kıbrıs Geç Tunç Çağı içinde büyük bir öneme sahip olan Kral Tepesi çağdaşı olduğu diğer merkezlerden farklılık göstermektedir. Bu merkezler arasında yer alan Kalavastos-Ayios Dhimitrios veya Myrtou-Pigades gibi yerler kısmen düz bir alan üzerinde günümüz bilgi birikimiyle söylenecek olursa savunma duvarsız iken Bamboula-Kourion¹²⁵, Enkomi¹²⁶, Kition¹²⁷, Nitovikla¹²⁸, Maa-Paleokastro¹²⁹, Nikolidhes-Glyka Vrysis¹³⁰, Sinda-Sıradaş¹³¹ ise güçlü savunma duvarları ile kuşatılmıştır (Res. 5). Tüm bunların yanında sayılan merkezler arasında aynı dönemde iskân edilmiş olan Pyla-Kokkinokremos yerleşim yeri de tıpkı Kral Tepesi gibi bir plato üzerine konuşlandırılmıştır. Ancak Pyla-Kokkinokremos¹³² yerleşim yeri Kral Tepesi’nden farklı olarak dışa kapalı bir ortak yapı duvarı ile kendine özgü bir savunma stratejisi geliştirmiştir¹³³.

Kral Tepesi yerleşim yeri, tıpkı kutsal kitaplarda da bahsedilen, uzaktan bakıldığı zaman Moriah Tepesi gibi dik duran bir tepenin üzerine yerleşmiştir. Eldeki verilerden anlaşıldığı üzere en önemli yapılar en yüksek yerlerde olmak üzere, yerleşim unsurları açık bir hiyerarşi sırasıyla aşağıya doğru inmektedir. Bu da bizlere üzerine önemli yapıların inşa edildiği, çok özel bir alan veya yerleşim yeri olduğu izlenimi vermektedir. Kral Tepesi’nin çevredeki ovalık alanlar için ekonomik, politik kontrol ve/veya dini, ritüel öneme sahip bir yer olduğuna dair izler taşımaktadır.

¹¹⁵ Iacovou 2007: 13.

¹¹⁶ Iacovou 2007: 15.

¹¹⁷ Goren/Bunimovitz/Finkelstein/Na’Aman 2003: 251.

¹¹⁸ Goren/Bunimovitz/Finkelstein/Na’Aman 2003: 252; South 2002: 67.

¹¹⁹ Goren/Bunimovitz/Finkelstein/Na’Aman 2003: 252.

¹²⁰ Knapp 1997: 5.

¹²¹ Karageorghis 1990: 2000.

¹²² Sherrat 1991; Sherrat 1998; Sherrat/Crouwel 1987; Knapp 1994; Voskos/Knapp, 2008.

¹²³ Doğu Akdeniz deniz ticaretinde Hitit-Levant-Mısır’a yakınlığı ve rüzgâr yönleri, denizel akıntılar nedeniyle adanın güneydoğusuna nazaran hep kuzeyi göz ardı edilmiştir. Adanın Kuzey sahil şeridinde Kıbrıs Geç Tunç Çağına ait araştırma ve kazı çalışmaları günümüzde yapılmamaktadır. Eğer bu bölgede yüzey araştırması ve kazı çalışmaları yapılacak olursa kuzey sahil şeridinin daha az öneme sahip olduğu görüşü değişebilme potansiyeline sahiptir.

¹²⁴ Keswani/Knapp 2003.

¹²⁵ Weinberg 1983.

¹²⁶ Dikaio 1969.

¹²⁷ Karageorghis/ Demas 1985.

¹²⁸ Sjöqvist/1934.

¹²⁹ Demas 1988.

¹³⁰ Gjerstad 1926.

¹³¹ Frumark/Adelman 2003.

¹³² Karageorghis/Demas, 1984.

¹³³ Kızılduman 2011: 219-220.

Kaleburnu-Kral Tepesi, gerek ada ölçeğinde gerekse Doğu Akdeniz kapsamında buluntularının ve konumunun da gösterdiği üzere kendine özgün bir nitelik taşımaktadır. Eldeki veriler değerlendirildiği zaman, Kaleburnu-Kral Tepesi'nde yaşamakta olan topluluk ve buradaki örgütlenme yapısı, Kıbrıs Geç Tunç Çağı IIC dönemindeki ekonomik süreçte önemli bir rol oynamıştır. Kral Tepesi yerleşim yeri, Doğu Akdeniz deniz ticaretinde çağdaşı olan Levant dünyasının yakın liman şehirleriyle arasında; ada üzerindeki konumuyla, deniz ticaret rotalarının da ortaya koyduğu üzere, Kıbrıs'ın aracı yerleşim yeri olarak da hizmet etmiş olmalıdır. Bunun sonucunda ortaya çıkan zenginlik, ithal Levant ve Ege seramikleri ile ticari malların çeşitliliğinden de takip edilebilmektedir. Tüm bunlar denizaşırı kültürlerle bir iletişim rotası ve ticari bağlantıları yansıtmalarının yanında, yerli üretim mallarına yönelik olarak ada içindeki ekonomik ağda yoğun olarak kullanılan önemli bir merkezdir. Ancak bu merkezin siyasi-ekonomik unsurları, rolü ileride bölgede yapılacak kazılar ışığında sorgulanabilecektir.

KAYNAKÇA

ALAGÖZ, C. A. 1962.

"Kıbrıs'ın Tarih Boyunca Anadolu ile İlgisi", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XX/3-4: 12-14.

ALAGÖZ, C. A. 1971.

"Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş", Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi: 14-19 Nisan 1969 Türk Heyeti Tebliğleri: 13-39.

ARTZY, M. 2005.

"Emporia on the Carmel Coast? Tel Akko, Tell Abu Hawam and Tel Nami of the Late Bronze Age", In Emporia: Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean. Proceedings of the 10th International Aegean Conference/10e Rencontre égéenne Internationale Athens, Italian School of Archaeology, 14-18 April 2004 (Eds. R. Laffineur/E. Greco). Austin: 355-362.

ARTZY, M. 2006.

The Jatt Metal Hoard in Northern Canaanite/ Phoenician Cypriot Context. Barcelona.

ALLSEN, T. 2006.

The Royal Hunt in Eurasian History. London.

ÅSTRÖM, P. 1960.

"A Middle Cypriote Tomb from Galinoporni", Opuscula Ateniensia III: 123-133.

ÅSTRÖM, P. 1969.

"Pot Marks of the Late Bronze Age from Cyprus", Opuscula Ateniensia IX: 151-159.

ÅSTRÖM, P. 1972.

The Late Cypriote Bronze Age IV/ IC. Lund

ÅSTRÖM, P. 1976.

"Introduction, Hala Sultan Tekke 1. Excavations 1897-1971", Studies in Mediterranean Archaeology Vol. XLV:1 (Eds. P. Åström/D. M. Bailey/V. Karageorghis). Göteborg: IV-VII

ÅSTRÖM, P. 1998.

"Hala Sultan Tekke 10. The Wells", Studies in Mediterranean Archaeology Vol. XLV/10. Göteborg.

- BARTELHEIM, M./ BEHRENDT S./ KIZILDUMAN, B./ MÜLLER, U./ PERNICKA, E. 2011.
 “The Treasure from King’s Mountain, Kaleburnu/Galinoporni, Cyprus”, A Manifestation of International Bronze Age Sea Trade in the Eastern Mediterranean, International Symposium Anatolian Metal V. Frühe Rohstoffgewinnung in Anatolien und Seinen Nachbarländern. Deutsches Bergbau-Museum Bochum. Anatolian Metal V, Der Anschnitt, Beiheft 24 (Ed. Ü. Yalçın). Bochum: 91-110.
- BARTELHEIM, M./ KIZILDUMAN, B./ MÜLLER, U./ PERNICKA E./ TEKEL, H. 2008.
 “The Late Bronze Age Hoard of Kaleburnu/Galinoporni in Cyprus”, *Pamatky Archeologicke* XCIX: 5-19.
- BASS, G. F. 1967.
 Cape Gelidonya. Philadelphia.
- BECKMAN, G. M. 1996.
 “Hittite Documents from Hattusa”, Sources for the History of Cyprus. Vol. II. Near Eastern and Aegean Texts from the Third to the First Millennia BC (Ed. A. B. Knapp). New York: 31-35.
- BEKAROĞLU, E. 2008.
 “Doğu Akdeniz’de Geç Holosen’de Yükselmiş Kıyı Çizgileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Coğrafi Bilimler Dergisi* 6/1: 1-21.
- BENNET, J. 1996.
 “Linear B Texts from the Bronze Age Aegean”, Sources for the History of Cyprus. Vol. II. Near Eastern and Aegean Texts from the Third to the First Millennia BC (Ed. A. B. Knapp). New York: 51-58.
- BIDDULPH, K.A./ KITCHENER, H.H. 1895.
 Trigonometrical Survey of the Island of Cyprus. London.
- BUCHHOLZ, H. G. 1999.
 “Ugarit, Zypern und Ägäis. Kulturbeziehungen im zweiten Jahrtausend v.Chr. Alter Orient und Altes Testament. Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte des Alten Orients und des Alten Testaments”, Ugarit-Verlag XIII. Münster: 261.
- CATLING, H. W. 1962.
 “Patterns of Settlement in Bronze Age Cyprus”, *Opuscula Atheniensia* IV: 129-169.
- CATLING, H. W. 1964.
 Cypriot Bronzework in the Mycenaean World. Oxford.
- CLARKE, J. 2007.
 On the Margins of Southwest Asia. Cyprus during the 6th to 4th Millennia BC. Oxford.
- COLLINS, B. J. 1998.
 “Hattušili I, The Lion King”, *Journal of Cuneiform Studies* Vol.50: 15-20.
- COLLARD, D. 2008.
 Function and Ethnicity: ‘Bathtubs’ from Late Bronze Age Cyprus. Sävedalen.
- DECKERS, K. 2002.
 Cypriot Archaeological Sites in the Landscape: An Alluvial Geo-Archaeological Approach. (Edinburgh Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). Edinburgh.
- DEMAS, M. 1988.
 “The Architecture,” Excavations at Maa-Paleokastro 1979-1986 (Ed. V. Karageorghis/ M. Demas). Nicosia: 1-99.
- DIKAIOS, P. 1969.
 Enkomi. Excavations 1948-1958. Volume I. Mainz.
- ERIKSSON, K. O. 2007.
 The Creative Independence of Late Bronze Age Cyprus. An Account of the Archaeological Importance of White Slip Ware. Wien
- FERRERA, S. 2012.
 Cypro-Minoan Inscriptions: Volume II: Corpus. New York.
- FRUMARK, A. 1953.
 “Scarab from Cyprus”, *Opuscula Atheniensia* I: 47-65.
- FURUMARK, A./ ADELMAN, C. M. 2003.
 Swedish Excavations at Sinda, Cyprus. Excavations Conducted by Arne Furumark 1947-1948. Stockholm.
- GATES, M. H. 2001.
 “Potmarks at Kinet Höyük and the Hittite Ceramic Industry” *La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux* (2e millénaire av. J.-C.-4 e siècle ap. J.-C.) [Varia Anatolica XIII] (Eds. E. Jean/A. M. Dinçol/S. Durugönül). Istanbul/Paris: 137-56.
- GARSTANG, J. 1953.
 Prehistoric Mersin-Yümük Tepe in Southern Turkey. Oxford.

GEORGIOU, H. S. 1979.

"Relations Between Cyprus and the Near East in the Middle and Late Bronze Age", *Levant* XI: 84-100.

GILBERT, A. S. 2017.

"Why Alashiya is Still a Problem", *Overturing Certainties: A Festschrift Presented to K. Aslihan Yener in Honor of Forty Years of Field Archaeology in the Eastern Mediterranean* (Ed. Ç. Maner/ M. Horowitz/ A. S. Gilbert). Leiden: 211-221.

GJERSTAD, E. 1926.

Studies on Prehistoric Cyprus. Upsala.

GJERSTAD, E. J. 1934.

"Finds and Results of the Excavations in Cyprus 1927-1931, Idalion", *Swedish Cyprus Expedition Vols. II*. Text. Stockholm: 460-641.

GJERSTAD, E. J. 1935.

"Finds and Results of the Excavation in Cyprus 1927-1931", *The Swedish Cyprus Expedition: Vol. II*. Stockholm.

GOLDMAN, H. 1956.

Excavations at Gözlü-Kule, Tarsus II: From the Neolithic through the Bronze Age. Princeton.

GOREN, Y. / BUNIMOVITZ, S. / FINKELSTEIN, I. / NA'AMAN, N. 2003.

"The Location of Alashiya: New Evidence from Petrographic Investigation of Alashiya Tablets from El-Amarna and Ugarit", *American Journal of Archaeology* 107: 233-255.

GÜRSOY, C. 1962.

"Kıbrıs Müşahedeleri. Kıbrıs'ın Tarih Boyunca Anadolu ile İlgisi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* XX/3-4: 161-210.

HADJISAVVAS, S. 2003.

"Dating Alassa," *The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the Second Millennium B.C. II. Proceedings of the SCIEM 2000 – Euro Conference*", Haindorf, 2nd of May-7th of May 2001. (Ed. M. Bietak). Wien: 432-436.

HADJISAVVAS S./ HADJISAVVAS, I. 1997.

"Aegean Influence at Alassa," *Proceedings of the*

International Archaeological Conference Cyprus and the Aegean in Antiquity. From the Prehistoric Period to the 7th century A.D. Nicosia 8-10 December 1995 Nicosia: 143-148.

HANSEN, C. / POSTGATE, N. 2007.

"Pottery from Level II", *Excavations at Kilise Tepe 1994-98. From Bronze Age to Byzantine in Western Cilicia* (Eds. N. Postgate/D. Thomas). Cambridge: 343-370.

HARPSTER, M. 2010.

"The 2008 Maritime Heritage Assessment Survey along the Karpaz Peninsula, Cyprus", *The International Journal of Nautical Archaeology* 39.2: 295-309.

HELLBING L. 1979.

Alasia Problems. Göteborg.

HILL, D. 1972.

The History of Cyprus. Cambridge.

HIRSCHFELD, N. 2011.

"The Cypriot Ceramic Cargo of the Uluburun Shipwreck", *Our Cups are Full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age* (Eds. W. Gauss/ M. Lindlöm/R.A.K. Smith/ J.C.Wright). Oxford: 115-120.

HOGARTH, D. 1889.

Notes of an Archaeological Journey in Cyprus. Oxford.

HOLMES, Y. L. 1971

"The Location of Alashiya", *Journal of the American Oriental Society* 91/3: 426-429.

HULT, G. 1977.

"Architecture, Hala Sultan Tekke 3. Excavations 1972", (Eds. P. Åström/G. Hult/M. S. Olofsson). *Studies in Mediterranean Archaeology* Volume 45/3: 73-91.

HULT, G. 1978.

Hala Sultan Tekke 4. Göteborg.

KARAGEORGHIS, V. 1960.

"Chronique Des Fouilles Et Découvertes Archéologiques A Chypre En 1959", *Bulletin De Correspondance Hellenique* LXXXIV-I: 242-299.

- KARAGEORGHIS, V. 1973.
“A Late Cypriote Hoard of Bronzes from Sinda”, Report of the Department of Antiquities Cyprus: 72-82.
- KARAGEORGHIS, V. 1990.
The End of the Late Bronze Age in Cyprus. Nicosia.
- KARAGEORGHIS, V. 2000.
“Cultural Innovations in Cyprus Relating to the Sea Peoples,” The Sea Peoples and Their World: A Reassessment (Ed. E.D.Oren). Philadelphia: 255-279.
- KARAGEORGHIS, V. / DEMAS, M. 1984.
A Late 13th – Century B.C. Fortified Settlement in Cyprus. Nicosia.
- KESWANI, P. S./ KNAPP A. B. 2003.
“Bronze Age Boundaries and Social Exchange in North-West Cyprus”, Oxford Journal of Archaeology 2: 213-223.
- KIZILDUMAN, B. 2008.
“Kıbrıs’ta Nitovikla Çevresine İlişkin Yeni Bulgular/ New Evidences About Nitovikla Vicinity in Cyprus”, Symposium of New Investigation on Western Anatolia and Eastern Mediterranean in Late Bronze Age, April 24-25 in 2007 (Eds. A. Erkanal/S. Günel/U. Deniz). Ankara: 159-166.
- KIZILDUMAN B. 2011.
Geç Kıbrıs Çağı Mimari Gelişimi ve Yapı Sistemleri. (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.
- KIZILDUMAN, B. 2017.
“A Remarkable Late Bronze Age Building at Kaleburnu Kral Tepesi/ Galinoporni Vasili in Cyprus”, Olba XXV: 113-159.
- KIZILDUMAN, B./ MÜLLER, U. 2016.
“Bronze Age Cyprus: Kral Tepesi/Vasili”, The Northern Face of Cyprus. New Studies in Cypriot Archaeology and Art History. İstanbul: 211-223.
- KIZILDUMAN, B. / YİĞİTBAŞOĞLU, H./ KOCAKUŞAK, A. S. 2015.
“Interrelations between the Karpaz Peninsula and the Levant during the Late Bronze Age”, BANEIA 2015 Conference British Association of Near Eastern Archaeology. January 7-9th, s. 28. (Posters). London.
- KNAPP, A. B. 1985.
“Alashiya, Caphtor/ Keftiu, and Eastern Mediterranean Trade: Recent Studies in Cypriote Archaeology and History”, Journal of Field Archaeology 12/2: 231-250.
- KNAPP, A. B. 1994.
“Emergence, Development and Decline on Bronze Age Cyprus”, Development and Decline in the Mediterranean Bronze Age (Eds. C. Mathers/S. Stoddard). Sheffield: 271-304.
- KNAPP, A. B. 1996.
“Introduction”, Sources for the History of Cyprus. Vol. II. Near Eastern and Aegean Texts from the Third to the First Millennia BC: 1-14 (Ed. A. B. Knapp). New York.
- KNAPP, A.B. 1997.
The Archaeology of Late Bronze Age Cypriote Society: The Study of Settlement, Survey and Landscape. Glasgow.
- KNAPPETT, C. / KILIKOĞLOU, V. 2007.
“Provenancing Red Lustrous Wheelmade Ware: Scales of Analysis and Floating Fabrics”, The Lustrous Wares of Late Bronze Age Cyprus and the Eastern Mediterranean. Papers of a Conference, Vienna 5th-6th November 2004 (Ed. I. Hein). Vienne: 115-140.
- KOZAL, E. 2015.
“A Discussion of the Origin and the Distribution Patterns of Red Lustrous Wheel-made Ware in Anatolia: Cultural Connections across the Taurus and Amanus Mountains”, 3èmes Rencontres D’Arcéologie de L’iféa. İstanbul 8-9 Novembre, 2012 (Ed. D.Beyer/O.Henry/A.Tibet). İstanbul: 53-63
- KOZAL, E. 2016.
“Cypro-Anatolian Connections in the 2nd Millennium BC”, The Northern Face of Cyprus. New Studies in Cypriot Archaeology and Art History. İstanbul: 51-64.
- IACOVOU, M. 2007.
“Site Size Estimates and the Diversity Factor in Late Cypriot Settlement Histories”, Bulletin of the American Schools of Oriental Research 348: 1-23.
- LOLOS, Y. G. 2003.
Cypro-Mycenaean Relations ca. 1200 BC: Point Iria in the Gulf of Argos and Old Salamis in the Saronic Gulf. Stampolidis.

- MANTZOURANI, E.K., THEODROU, A.J. 1989.
 "An Attempt to Delineate the Sea-Routes Between Crete and Cyprus During the Bronze Age", Proceedings of the International Symposium: The Civilizations of the Aegean and Their Diffusion in Cyprus and the Eastern Mediterranean 2000-600 B.C. 18-24 September 1989 (Ed. V. Karageorghis). Larnaca: 39-56.
- MARINATOS, N. 1990.
 "Celebrations of Death and the Symbolism of the Lion Hunt", Celebrations of Death and Divinity in the Bronze Age Argolid. Stockholm: 143-148.
- MATTHÄUS, H. 2006.
 "Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz'de Kùltürler Arası İlişkiler, Ticaret ve Deniz Seferleri", Uluburun Gemisi. 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti (Eds. Ü. Yalçın/C.Pulak/R.Slotta). Bochum: 335-368.
- MAYEWSKI, P.A. / ROHLING, E.E. / STAGER, J.C. / KARLEN, W. / MAASCH K.A. 2004.
 "Holocene Climate Variability", Quaternary Research 62: 243-255.
- MONCHAMBERT, J.-Y. 2004.
 La Céramique D'Ougarit: Campagnes de fouilles 1975 et 1976. Ras Shamra-Ougarit, Part, Volume XV. Paris
- MORAN, W.L. 1987.
 Les lettres D'el-Amarnas. Correspondence Diplomatique du Pharaon. Paris.
- MUHLI, J.D. 1982.
 "The Nature of Trade in the LBA Mediterranean: The Organization of the Metal Trade and the Role of the Cyprus," Early Metallurgy in Cyprus, 4000-500 BC. Larnaca, Cyprus 1-6 June 1981 (Eds. J. D.Muhly/R. Maddin/V. Karageorghis). Nicosia: 251-269.
- MÜLER, M. 1895.
 "Das Land Alasia", Zassyr 10: 254-257.
- MÜLLER U./ KIZILDUMAN, B. 2004.
 "A Newly Discovered Bronze Age Site in Cyprus", Journal of Cyprus Studies 26/27: 200-203.
- MURRAY, W.M. 1995.
 "Ancient Sailing Winds in the Eastern Mediterranean: The Case for Cyprus", International Symposium "Cyprus and the Sea", Nicosia (Cyprus), September 27 - 30, 1993 (Ed. V. Karageorghis). Nicosia: 33-44.
- NEGBI, O. 1986.
 "The Climax of Urban Development in Bronze Age Cyprus", Report of the Department of Antiquities Cyprus. Nicosia: 97-121.
- NEGBI, O. 2005.
 "Urbanism on Late Bronze Age Cyprus: LC in Retrospect", Bulletin of the American Schools of Oriental Research 337: 1-45.
- ORMAN, E. 2008.
 Contacts and Trade at Late Bronze Age Hazor: Aspects of Intercultural Relationships and Identity in the Eastern Mediterranean. Umeå.
- PELTENBURG, E. 1982.
 Recent Developments in the Later Prehistory of Cyprus. Göteborg.
- PULAK, C. 2006.
 "Uluburun Batığı. Uluburun Gemisi," Uluburun Gemisi. 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti (Eds. Ü. Yalçın/C. Pulak/R. Slotta). Bochum: 57-104.
- ROBERT-P, C. 1971.
 "Appendix II. Les Scarabées Égyptiens d'Enkomi," Enkomi Excavations 1948-1958 Volume II Chronology, Summary and Conclusions, Catalogue, Appendices (Ed. P. Dikaios). Rhein: 819-823.
- SASSON, J. M. 1996.
 "Akkadian Documents from Mari and Babylonia", Sources for the History of Cyprus. Vol. II Near Eastern and Aegean Texts from the Third to the First Millennia BC (Ed. A. B. Knapp). New York: 17-19.
- SHERRATT, E.S. 1991.
 "Cypriot Pottery of Aegean Type in LC II-III: Problems of Classification, Chronology and Interpretation"x Cypriot Ceramics: Reading the Prehistoric Record (Eds. J.A.Barlow/D.L.Bolger/B.Kling). Philadelphia: 185-198.

SHERRATT, E.S. 1998.

“Sea Peoples’ and the Economic Structure of the Late Second Millenium in the Eastern Mediterranean”, *Mediterranean Peoples in Transition. Thirteenth to Early tenth Centuries BCE*. In Honor of Professor Trude Dothan (Eds. S. Gitin/A. Mazar/E. Stern). Jerusalem: 292-313.

SHERRATT, E.S. / CROUWEL J. H. 1987.

“Crouwel, Mycenaean Pottery from Cilicia in Oxford”, *Oxford Journal of Archaeology* 6: 325-352.

SJÖQVIST, E. 1934.

“Ayios Jakovos. Nitovikla. Paleoskoutella”, *Swedish Cyprus Expedition Vol. I*. (Eds. E. Gjerstad/J.Lindros/E. Sjöqvist/A. Westholm). Stockholm: 302-438.

SOUTH, A.K. 2002.

“Late Bronze Age Settlement Patterns in Southern Cyprus: First Kingdoms?”, *Cahiers du Centre d’Études Chypriotes* 32: 59-72.

SOUTH, A.K. 1980.

“Dhimitros 1979: A Summary Report”, *Report of the Department of Antiquities Cyprus*. Nicosia: 23-53.

STEINER, G. 1962.

“Neue Alasija Texte”, *Kadmos* I: 130-138.

STEWART, C.A. 2010.

“The First Vaulted Churches in Cyprus”, *JSAH* 69/2: 162-189.

GALE, N./ STOS GALE, Z.A. 2005.

“Zur Herkunft der Kupferbarren aus dem Schiffswrack von Uluburun und der Spätbronzezeitliche Metallhandel im Mittelmeerraum”, *Das Schiff von Uluburun. Welthandel vor 3000 Jahren. Veröffentlichungen aus dem Deutschen Bergbau* (Eds. Ü. Yalçın/C. Pulak/R. Slotta). Bochum: 117-132.

SÜEL, A. 1998.

“Bir Hitit Merkezi”, *TÜBA-AR* 1: 37-61.

SWINY, S. 2004.

“The Pleistocene Fauna of Cyprus and Recent Discoveries on the Akrotiri Peninsula”, *Report of the Department of Antiquities Cyprus*. Nicosia: 1-14.

TAYLOR, J d. P. 1957.

Myrtou-Pigahes. *A Late Bronze Age Sanctuary in Cyprus*. Oxford.

TODD, I.A./ CROFT, P. 2004.

“Excavations at Kalavassos-Ayious, Vasilikos Valley Project 8”, *Studies in Mediterranean Archaeology* 71/8. Sävedalen.

VOSKOS, I.A., KNAPP, B. 2008.

“Cyprus at the End of the Late Bronze Age: Crisis and Colonization, or Continuity and Hybridization?”, *American Journal of Archaeology* 112: 659-684.

WEINBERG, S.S. 1983.

Bamboula at Kourion: *The Architecture*. Philadelphia.

WISEMAN, J.D. 1996.

“Akkadian Documents from Alalakh (Old and Middle Babylonian Periods)”, *Sources for the History of Cyprus*. Vol. II. *Near Eastern and Aegean Texts from the Third to the First Millennia BC* (Ed. A. B. Knapp). New York: 20.

YASUR-LANDAU, A. 2010.

The Philistines and Aegean Migration at the End of the Late Bronze Age. Cambridge.

YON, M. 2003.

“The Foreign Relations of Ugarit.”, In *ΠΑΟΕΣ... Sea Routes... Interconnections in the Mediterranean 16th - 6th c. BC*. *Proceedings of the International Symposium Held at Rethymnon, Crete September 29th - October 2nd 2002*. Athens University of Crete and the A.G. Leventis Foundation (Eds. N. Stampolidis/V. Karageorghis). Athens: 41-51.

http://www.fischerarchaeology.se/?page_id=1989/ (4/3/2016- 1:49 PM)

ERİQUA AND MINUAHİNİLİ: AN EARLY IRON AGE-NAİRİ KINGDOM AND URARTIAN PROVINCE ON THE NORTHERN SLOPE OF MT AĞRI (SETTLEMENT COMPLEXES AT MELEKLİ AND KARAKOYUNLU)

ERİQUA VE MİNUAHİNİLİ: AĞRI DAĞI'NIN KUZEY ETEĞİNDE BİR ERKEN DEMİR ÇAĞ-NAİRİ KRALLIĞI VE URARTU EYALETİ (MELEKLİ VE KARAKOYUNLU YERLEŞİM KOMPLEKSLERİ)

Makale Bilgisi

Başvuru: 11 Ekim 2017

Hakem Değerlendirmesi: 23 Ekim 2017

Kabul: 4 Aralık 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.21.004

Article Info

Received: October 11, 2017

Peer Review: October 23, 2017

Accepted: December 4, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.21.004

Aynur ÖZFIRAT *

Keywords: Mt Ağrı, Minuahinili, Eriqua, Nairi, Late Bronze Age, Early Iron Age, Urartu, Eastern Anatolia, Southern Transcaucasia, Northwestern Iran

Anahtar Kelimeler: Ağrı Dağı, Minuahinili, Eriqua, Nairi, Son Tunç Çağ, Erken Demir Çağ, Urartu, Doğu Anadolu, Güney Kafkasya, Kuzeybatı İran

ABSTRACT

Highland of eastern Anatolia, southern Transcaucasia and northwestern Iran were divided among a great number of local polities in the Late Bronze-Early Iron Age (c. 1600-900 BC). By the change of political power, regional landscape previously consisted of small local polities largely transformed into a province of the kingdom of Urartu (Middle Iron Age, c. 900-600 BC). The Urartian conquest of the Araxes valley-Mt Ağrı region began the earlier stage of the kingdom. Some of the sites that we investigated in the region show a developed and complex system. These settlement complexes were located in central area of geographical units. Each of the them covers interrelated units in a vast

* Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampüs Yerleşkesi, Diyarbakır Yolu 5. Km, Artuklu-Mardin. E-mail: aynurozfirat@gmail.com

area within a long time period. The most remarkable settlement complexes of Mt Ağrı are Melekli, Karakoyunlu and Bozkurt can be consider as urban and administrative centres of Early Iron Age (pre-Urartian) and Urartian. South of the Araxes river was land of Erikua-Ireku-Irkuahi, inscriptions of king Minua refer to conquest of Luhiuni which was the capital of Eriqua. Luhiuni, the royal city of Early Iron Age kingdom Erikua; and Minuahinili, new fortress of Urartu and Haldi Temple which was built afterwards by king Minua, must be in the settlement complexes at Melekli and Karakoyunlu (İğdır) on the northern slope of Mt Ağrı (İğdır plain-south of the Araxes valley). Bozkurt settlement complex located in the southern part of mountain (Doğubayazıt plain) must also be considered in this frame.

ÖZET

Son Tunç-Erken Demir Çağı'nda (ykl. MÖ 1600-900) Doğu Anadolu yüksek yaylası, Güney Kafkasya ve Kuzeybatı İran çok sayıda yerel politik güç arasında bölünmüştü. Siyasi gücün değişmesiyle, öncesinin küçük yerel yönetim birimleri çoğunlukla Urartu Krallığı'nın (Orta Demir Çağ, ykl. MÖ 900-600) eyaletlerine dönüştü. Aras Vadisi-Ağrı Dağı bölgesine ilk fetihler Urartu Krallığı'nın erken döneminde başlamıştır. Bölgede yaptığımız araştırmalarda belirlediğimiz bazı yerleşimler gelişmiş ve kompleks bir yerleşim sistemi gösterirler. Bu yerleşim kompleksleri coğrafi birimlerin merkezi noktalarında yer alır. Her biri, geniş alanlar içinde, birbirleriyle ilişkili ve uzun bir zaman dilimi içine yayılmış ayrı birimlerden oluşur. Ağrı Dağı'nın en dikkat çekici yerleşim kompleksleri olan Melekli, Karakoyunlu ve Bozkurt Erken Demir Çağ (pre-Urartu) ve Urartu Krallığı'nın büyük kentleri ve idari merkezleri olarak düşünülebilir. Erken Demir Çağı'nda Aras Nehri'nin güneyi Erikua-Ireku-Irkuahi ülkesiydi, Kral Minua'nın yazıtlarında Eriqua başkenti Luhiuni'nin fethi anlatılır. Erken Demir Çağ krallığı Eriqua'nın krali kenti Luhiuni ile sonrasında Kral Minua tarafından yeni kurulan ve bir Haldi Tağınağı'nın da inşa edildiği Urartu kalesi Minuahinili sırasıyla Ağrı Dağı'nın kuzey eteğindeki (İğdır Ovası-Aras Nehri'nin güneyi) Melekli ve Karakoyunlu (İğdır) yerleşim komplekslerindedir; dağın güney eteğindeki (Doğubayazıt Ovası) Bozkurt yerleşim kompleksi de bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Late Bronze-Early Iron Age (LBA-EIA, c. 1600-900 BC) of the highlands of eastern Anatolia, southern Transcaucasia and northwestern Iran are characterized by small independent polities named Nairi and Uruatri by Assyrian and Urartian texts. According to these epigraphic sources, pre-Urartian landscape appears to have been divided amongst numerous small local kingdoms or polities. By the change of political power, regional landscape previously consisted of small local polities largely transformed into a province of Urartian empire (Middle Iron Age, MIA, c. 900-600 BC). The Urartian conquest of the Araxes valley-Mt Ağrı region began the earlier stage of the kingdom. In the early ninth century BC, Ishpuni and Minua, kings of Urartu, extended the borders of the kingdom from the upper Euphrates to the western shore of Lake Urmia, their campaign reached to the shore of Lake Sevan in the north. In spite of existence in the north of the Araxes valley since the reign of King Ishpuini (830-810 BC), the Urartians did not occupy southern Transcaucasia until the reign of King Argishti I (785/80-756 BC). Military conquests of King Argishti I, encouraged by Argishtihinili fortress, construction in the north of the Araxes river (Ararat plain) and the region integration as a province of the kingdom. However, the Urartians occupied definitively the region of Mt Ağrı (Iğdır plain-south of the Araxes valley) just after the earliest campaigns to southern Transcaucasia which carried out by Ishpuini and Minua. The new fortress-city at Minuahinili on the northern slope of Mt Ağrı was established as a primary administrative center when the land of Eriqua captured by King Minua. With the foundation of Minuahinili, the kingdom of Urartu became the sole political authority on the south of the Araxes river and Mt Ağrı region, and was dominated the gateways to the southern Transcaucasia-northwestern Iran and rather fertile Iğdır plain.

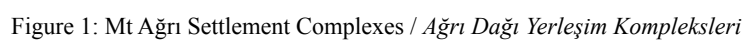
In general, it appears that area of pre-Urartian landscape had a common culture and there were numerous polities which could be named fortress-state, city-state, small kingdom, chieftdom and regional confederacies in tribal structure. Written sources also give information about countries, cities, fortresses and people of these territorial highland polities of pre-Urartian landscape. Political intensification of these LBA-EIA highland state formation was marked by the appearance of local states based in fortresses and fortress-settlements following a long period of pastoral life, a few settlement and numerous big and wealthy kurgans of mobile communities of Middle Bronze Age (MBA). Our knowledge on the territories of these local states or small kingdoms in eastern Anatolia is extremely limited; it is only possible to localize some of them under general terms. It looks that the areas they controlled were mostly limited with geographical units like a valley or a plain which was

isolated with mountains. Settlement complexes and a large number of LBA-EIA well preserved fortresses and their cemeteries located in the highlands and foothills surrounding of Mt Ağrı, including the Lake Van basin have been recorded in our investigation which is also the case in southern Transcaucasia and northwestern Iran. Rocky hills on foothills or highlands have clearly played a special role in the construction of landscape at that time producing of territory planning and control. One of the most remarkable characteristics of this period is the fortresses-cemeteries in great numbers which situated on the defensible hilltops. The most striking features of these fortresses are inaccessibility, irregular architectural plan based on topographic contours, cyclopean walls¹ and large cemeteries, located on skirts of the hills and directly connected with contemporary fortresses. The cemeteries which are located in the major fortresses or settlement complexes contain over one hundred graves. Kurgans and kromlechs are the most common grave type, taking the place of large kurgans of the MBA.

One of the EIA kingdoms in the highland of eastern Anatolia which was mentioned in the inscriptions of King Minua was the land of Erikua-Ireku-Irkuahi located in the north of Mt. Ağrı (Iğdır plain-south of the Araxes valley)² (Figs. 1-2). Iğdır plain is the most fertile area of eastern Anatolia, and it is the entry point of southern Transcaucasia and northwestern Iran through the Araxes river southwards. In actual fact, Iğdır plain is a flat area in the Araxes valley that is between two highest volcanoes in the Near East. This low plain is surrounded by Mt Aragats (Mt Alagöz, 4094 m) in the north, and Mt Ağrı (5123 m) in the south. The section of this plain located in Turkey where the Araxes river flows in the middle is called Iğdır plain or Sürmeli-Aras Çukuru, and the section located in Armenia is called Ararat or Erivan-Revan plain. The Iğdır plain seems like an oasis in the eastern Anatolia with its 800 m average elevation on the northern slope of Mt Ağrı which is the lowest terrain in the region, its mild climate, and depending on this, with its agricultural production. It is ecologically diverse ranging from the Mediterranean climate to the

¹ Term of 'Cyclopean fortress' generally means fortifications built with irregular and huge stone blocks, but the term is not quite right for the most of the LBA-EIA fortresses although it is used in this article because of the general use. Mostly, the stones of fortress walls are not very large, it seems that may be earlier fortresses (LBA) built with very large blocks, but it is difficult to define because of the lack of excavations in the eastern Anatolia. The term of 'Cyclopean fortress' is here used to indicate forts, fortresses and fortified settlements built on hilltops, irregular plans which is terrain dependent, dry masonry and uncut or roughly shaped stones. This type of masonry contrast with the ashlar or semi-ashlar masonry used in the construction of later fortresses in the Middle Iron Age-Urartu. Second, EIA fortresses have not projections on the walls, such as buttresses or towers except for some late examples which is irregular design.

² Özfiat 2005; Sevin 2005; Salvini 2002; Salvini 2006.

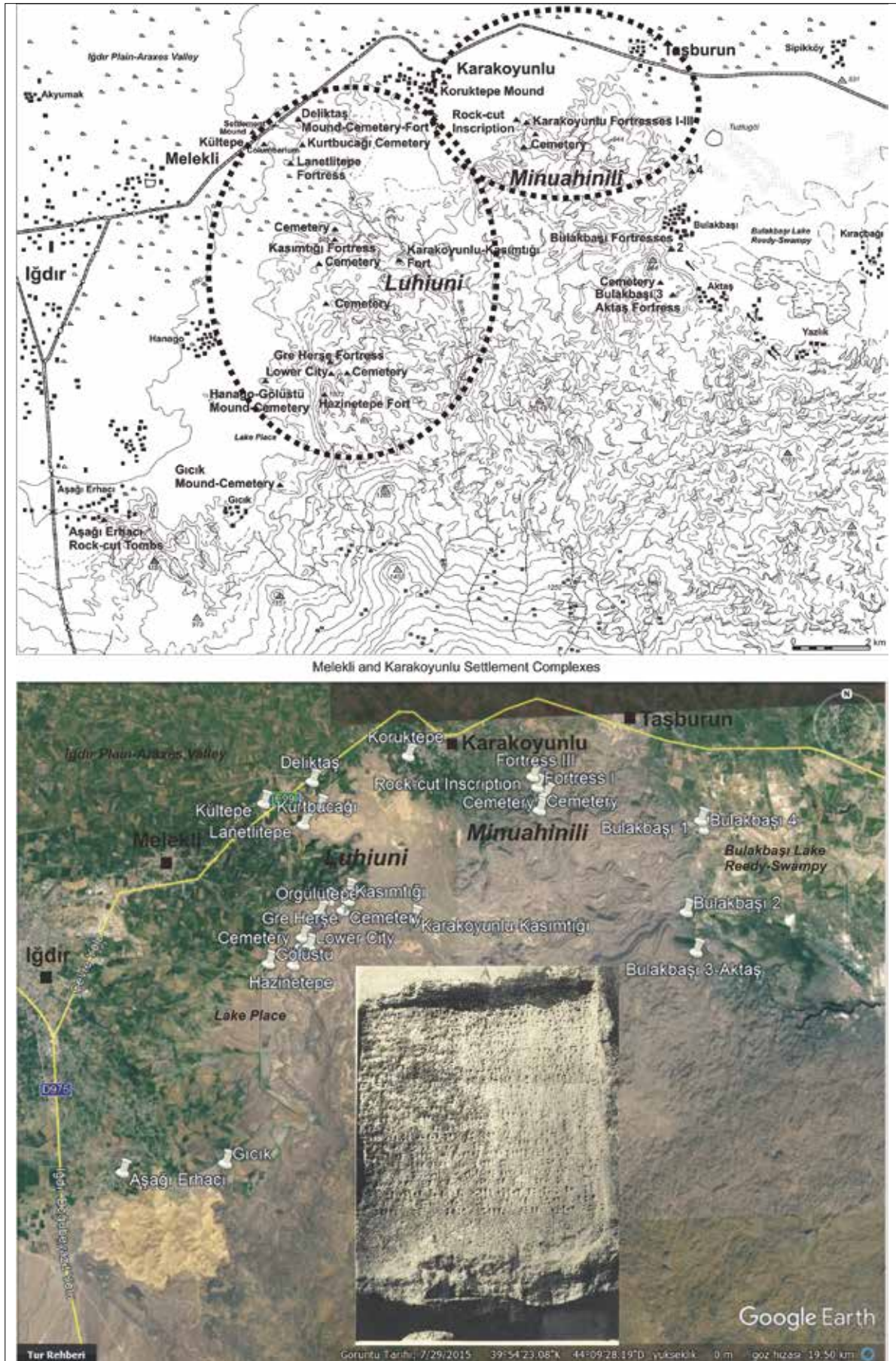

Figure 2: Melekli and Karakoyunlu Settlement Complexes / Melekli ve Karakoyunlu Yerleşim Kompleksleri

highlands of mountains. Mt Ağrı is also virtually the most important point in eastern Anatolia in a strategic sense. It is on the gateways of Caucasia and Iran is surrounded by the Iğdır plain and primary road of southern Transcaucasia in the north; Doğubayazıt plain and one of the main roads to northwestern Iran and to the Upper Euphrates valley by the Murat river valley in the south.

Some of the sites that we investigated show a developed and complex system³. Central fortresses or settlement complexes that cover long periods, along with citadels, lower cities, cemeteries and mounds, suggest that the region was divided into numerous small units ruled by a central city. These fortified-cities or central fortresses of the small independent polities of pre-Urartian (LBA-EIA) and Urartian (MIA) were mostly located to be part of in the large settlement complexes in continuity. The most remarkable settlement complexes of Mt Ağrı, Melekli (Iğdır), Karakoyunlu (Iğdır) and Bozkurt (Doğubayazıt) can be considered as urban centers of pre-Urartian and Urartian in the region (Figs. 1-4). They were also formed with some permanent and seasonal settlements and smaller fortresses in various size and function around them.

ERIKUA AND MINUAHINILI

Urartian inscriptions mentioning the Araxes valley describe a number of local polities informing the names of countries and their cities, such as, northwest of the valley was Aza; west of Lake Sevan was Etiumi; northeast of valley was Ulua land and its city Dara (Elar); south of valley was the land of Erikua-Ireku-Irkuahi (Fig 1).

The Urartian kings tried to take control of the Araxes valley and southern Transcaucasia from the beginning. It appears that King Ishpuini (830-810 BC) gave a start to its imperial expansion and reorganization of the country. Military expansions during co-regency of Ishpuini and Minua reached to the shores of Lake Sevan and Urmia. In a short time after these earliest campaigns, King Minua (810-

785/780 BC) focused his attention to the Araxes valley. Minua started to expand into southern Transcaucasia on the northern slope of Mt. Ağrı. He campaigned against the land of Erikua, and conquered Luhiuni which was the royal city of Eriqua, and afterwards, this conquest was consolidated by the construction of fortress of Minuahinili which was on the southern bank of the Araxes river. Thus, northern part of Mt Ağrı or south of the Araxes valley were included to Urartian territory⁴.

Inscriptions of the Eriqua campaign of King Minua which also contains the capture of the royal city of Luhiuni and foundation of the new Urartian fortress of Minuahinili was found in the fortresses at Karakoyunlu and vicinity of Bulakbaşı. The study on the find spots of these three inscriptions which was found in the area was done by A. A. Ivanovskij and M. V. Nikol'skij, first researchers to make a systematic investigation here in 1893-1894⁵. Because of the research area including Karakoyunlu and Bulakbaşı villages was within the boundaries of town of Taşburun (Iğdır province) in the mentioned date, fortresses and inscriptions were named as Taşburun (Figs. 2, 15)⁶. Confusion about these inscription apart from the name issue, is related with the find spots. Actually, except from the rock-cut inscription found on the slope of the fortresses at Karakoyunlu, the location of other two which is known as Bulakbaşı is uncertain. Because of this uncertainty (see fn 7-8), we preferred to use name of Taşburun which is the numbers and locations given by Nikol'skij.

The conquest of Eriqua is mentioned in the rock-cut inscription, found on the northern skirt of the fortresses at Karakoyunlu (Figs. 4, 10), Taşburun No. I⁷:

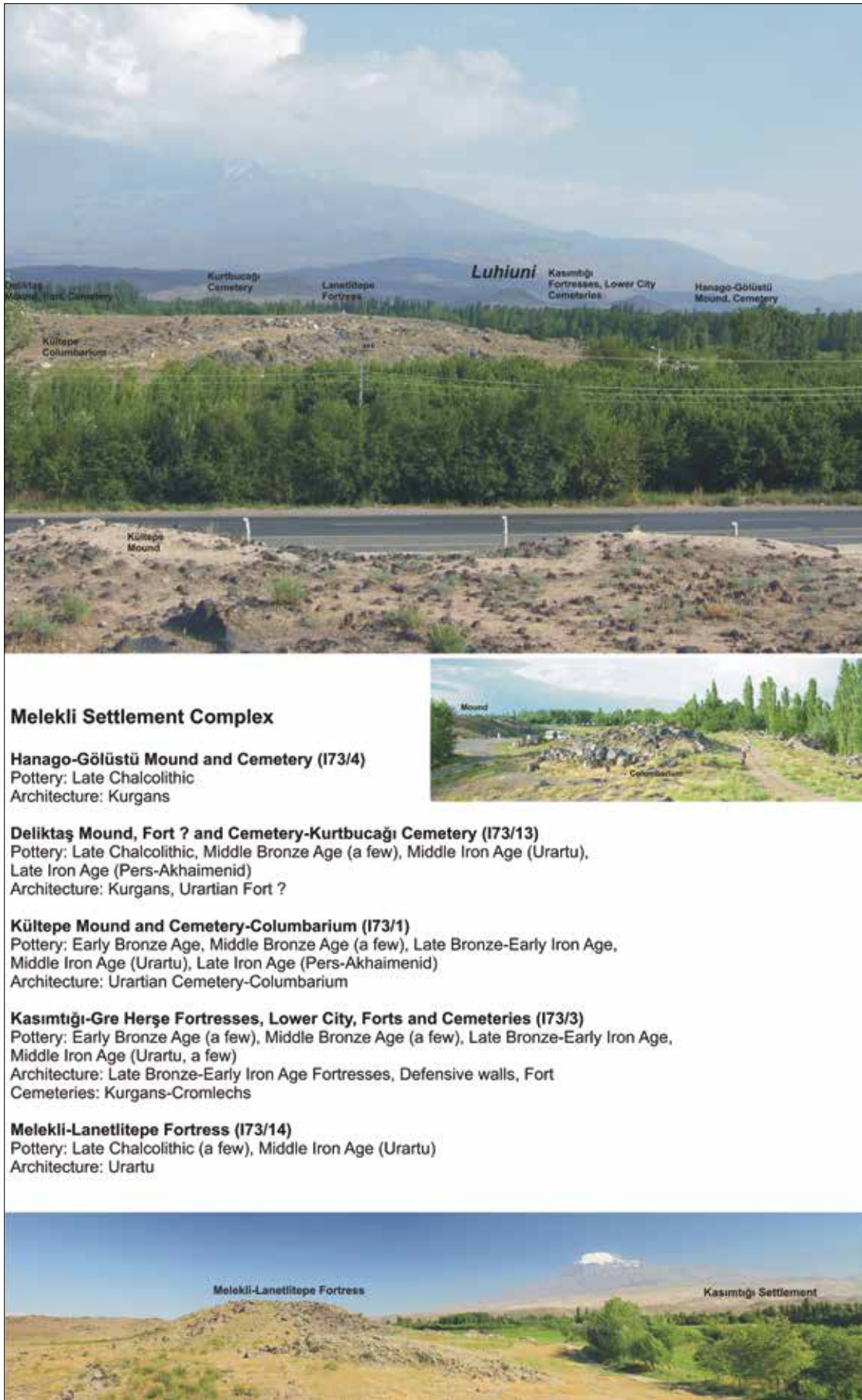
⁴ Özfirat (in press).

⁵ The inscriptions were studied by Nikol'skij, during investigations of A. A. Ivanovskij and M. V. Nikol'skij in eastern Anatolia on behalf of the Moskva Archaeological Society, Nikol'skij 1896: 14-30; Lehmann-Haupt 1910: 169-171; Ivanovskij 1911: 36-59. Ivanovskij and Nikol'skij did not publish any findings from the Karakoyunlu and Bulakbaşı excavations and survey, and since the photographs and plans are extremely limited, we do not have enough information about the dating, architectural features, functions etc. of the structures that were investigated by Ivanovskij.

⁶ All the settlements examined on the northern slope of Mt. Ağrı were described and named taking Taşburun town as the central point. Karakoyunlu name is used once, Bulakbaşı or Başbulak name is used because of the lake there. Two fortresses are mentioned in Karakoyunlu, and three on the shore of Lake Bulakbaşı (Fig. 15). Thereof, fortresses at Karakoyunlu and Bulakbaşı was frequently recorded as Taşburun, and as Tzolakert, Solagert, Zolakert and Çölegert in other versions. Taşburun is connected to Karakoyunlu district today, but before it was the opposite, Karakoyunlu was connected to Taşburun. Karakoyunlu fortress II is also named as Mağaralar Mevkii due to Urartian rock-cut tomb there, so we used this name in our first reports.

⁷ Nikol'skij 1896: No I, 16, 22-27, Tafel III-IV; Vorderasiatisches Museum, Berlin, the rock-cut inscription at the point where the Karakoyunlu fortresses connect with the plain. According to the

³ Settlement complexes were major sites in the region. Our survey and excavation in the Lake Van basin and Mt Ağrı region has revealed that settlement complexes were located in central geographical areas, which were favourably located for agriculture, pastures, highland routes, trade routes etc. Each of them covers separate units related to each other such as mounds, cemeteries, lower cities and fortresses, spreading over a wide area with a horizontal stratigraphy covering a long chronological sequence, from the Late Chalcolithic Period to the Middle Iron Age (Urartu) or the Late Iron Age (Achaemenid), except for an interruption in the Middle Bronze Age (MBA). Actually, this settlement pattern which was characteristic for the highland of eastern Anatolia, southern Transcaucasia and northwestern Iran demonstrate a quite different model in contradistinction to those of the central area of Near East. It seems that, settlement system of Caucasia needs to be discussed and redefined as shown by recent work in the region.

Figure 3: Melekli Settlement Complex / *Melekli Yerleşim Kompleksi*

“The god Haldi started excursion with his own spear. He conquered Erikuahi land, and took the city of Luhiuni. They made (them) obey in front of Minua. The god Haldi is strong, and the spear of the god Haldi is strong. With the strength of the god Haldi; Minua, son of Ishpuini, started his excursion. The god Haldi went in the front line.

Minua said: (The god Haldi) came to Erikuahi land. The god Haldi gave royal city of Luhiuni, which was never conquered before, to Minua, son of Ishpuini. I conquered the city of Luhiuni. I granted the city of Luhiuni (in return for) payment of tribute.

Minua said: Whoever destroys this inscription, whoever commits a crime, whoever makes any other person commit these crimes (or) whoever says something different, that is, “I conquered Luhiuni”, the god Haldi, the god Teisheba, the god Shivini (and all gods) deprive him from sunlight.”

In Körzüt, which is a repetition of the previous inscription, the list of war spoils are given, and it is mentioned that the women from the royal city of Luhiuni were moved to the harem in Tushpa⁸.

The foundation of Minuahinili is mentioned in the inscriptions of Taşburun No II-III.

Taşburun No II⁹:

“With the might of the god Haldi, Minua established this place, the land of Irkua of Minua (). He built a Haldi gate and a fortress in a perfect style.

Minua said: I established ... I built ...”

Nikol'skij photographs, this inscription is on the northern slope of fortress what we call Karakoyunlu III and on the rocks overlooking the valley. The find spot of this inscription is recorded as Solagert fortress in Payne 2006: 5.1.3; Tsolakert-Taşburun (İğdır) in Salvini 2008 (CTU): A5-1.

⁸ In the inscription of Susi Temple of the fortress at Körzüt (in Muradiye plain at the northeastern shore of Lake Van) in which the northern campaigns of King Minua were mentioned, Payne 2006: 5.1.4-5.1.6; Salvini 2008 (CTU): A52A-F.

⁹ Nikol'skij 1896: No II, 17-18, 28-29, Tafel V; History Museum of Armenia, Yerevan, this inscription is on a stone block, found at the home of a hard ware store owner in Taşburun town. The exact find spot is unknown, the villagers described that they found this inscription from the medieval city on the plain east of the lake near the Urartian fortresses (Bulakbaşı 1-4) on the slope of Mt Ağrı and shores of Lake Bulakbaşı. Although Ivanovskij made extensive excavations in the medieval city of Bulakbaşı in 1893-1894, he did not find any evidence of earlier periods (Fig. 15 map, probably settlement of Taşburun), (Ivanovskij 1911: 38-52). The find spot of this inscription is recorded as Solagert fortress (Eçmiazin) in Payne 2006: 5.3.12; Tsolakert-Taşburun and Mağaralar Mevkii (İğdır) in Salvini 2008 (CTU): A5-27.

Taşburun No III¹⁰:

“Minua, son of Ishpuini, established this building in a perfect style, and built a fortress to the god Haldi in a perfect style. He named (this place) as ‘Minuahinili’. Minua, son of Ishpuini, the mighty king, is the hero of the City of Tushpa, and the king of the Biainili land, with the greatness of the god Haldi.”

Luhiuni, the royal city of Kingdom of Erikua; and Minuahinili, the new fortress of Urartu which was built afterwards, must be situated in the settlement complexes at Melekli (Luhiuni) and Karakoyunlu (Minuahinili), (Figs 1-4). Actually, both were local LBA-EIA cities, one of them was at Melekli-Kasımtığı (Luhiuni) and the other was at Karakoyunlu fortress I, probably a smaller city of Erikua. Melekli and Karakoyunlu settlement complexes are located on the northern slope of Mt Ağrı where lava flow join the İğdır plain-Araxes valley, covering a long time span from the Late Chalcolithic (LC) to the Late Iron Age (LIA-Achaemenid) except for an interruption in the MBA which is represented by very few sherds. Right in front of them, lie the fertile lands of the plain, and the main routes of southern Transcaucasia and northwestern Iran via the Araxes river valley.

Luhiuni must be the large fortress-settlement at Kasımtığı-Gre Herşe fortresses which is located in Melekli settlement complex (Figs. 1-3, 5-6). Showing the characteristics of a large fortress-city, it spreads to an extremely wide area dimension of nearly 4 km; and was the largest settlement in the region with its central area surrounded by fortification walls, fortresses on the very high hills overlooking the plain, lower city and a vast cemetery. There is an ancient lake at the western end of the city (Figs. 2, 5). The walls of the citadels which have irregular plans based on topography were made of uncut or roughly shaped stones; and the square-rectangular buildings were built on the slopes in the contour of terraces. Long ramps extending from citadels stretch to the southern sides of the fortresses (Figs 7-9). Two forts are situated in the southern and northwestern borders of the city, the forts at Hazine Tepe and Karakoyunlu-Kasımtığı are located on extremely high and sharp hills overlooking all the valley and plain (Figs 2-3, 5-6, 9). The central area and the citadel of the city is located on Gre Herşe fortress (Figs 2-3, 5-7, 9). It is situated on the highest hill of the city with its buildings on terraces (Fig 7). Lower city fortification walls which lies on the southern slope of the fortress is at the length of nearly 3 km (Fig 5, 7). This wall is 2.5 m in thickness, and 2 m

¹⁰ Nikol'skij 1896: 16-17, 29-30, No III, this inscription couldn't be found. Nikol'skij studied this inscription from a photograph found in Archbishop Mesrop in Taşburun town. The find spot of this inscription is recorded as Başbulak in Payne 2006: 5.3.13; Başbulak-Bulakbaşı (Taşburun, İğdır) in Salvini 2008 (CTU): A5-26.

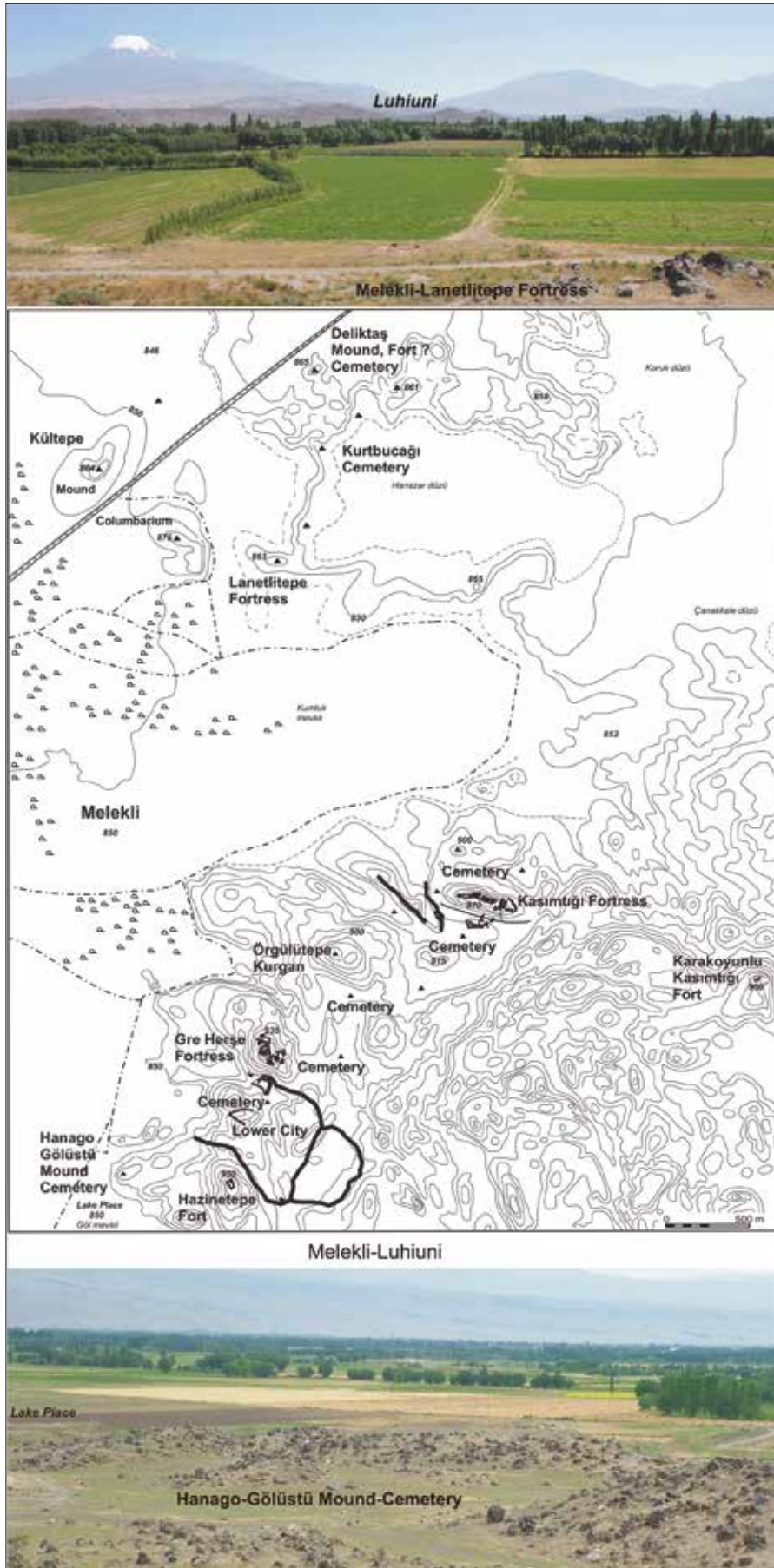

Figure 5: Melekli-Luhiuni / Melekli-Luhiuni

Figure 6: Melekli-Luhiuni / *Melekli-Luhiuni*

height of it has been preserved. It surrounds the lower hills and flat areas in the southern and eastern part of the fortress. Kasımtığı fortress situated on the high hill which is northern part of central area, it might be a separate point in the northern border of the city (Fig 2-3, 5-6, 8-9). There are some parts of a long and thick wall that might belong to the city wall on a lower hill in the western slope of Kasımtığı fortress.

Cemetery of site contains hundreds of kurgans and kromlekhs spread over all the flat places and lower lava hills around Melekli settlement complex (Figs 2-3, 5-6) which has pottery from the MBA to the LBA-EIA. It spreads extending to Hanago-Gölüstü mound to the south, and Deliktaş mound-Kurtbucağı to the north, these are large kurgans, differing from the ones in between fortresses (Figs. 2-3, 5), no pottery have been found in these large kurgans. Among the kurgans in the city, the largest one located between the Kasımtığı and Gre Herşe fortresses on a high hill (Örgülü Tepe) overlooking the whole Araxes valley differs from the rest because of its size and location (Figs. 2-3, 5-6, 8). There is a large kurgan in the middle of a platform (60 x 60 m) with terraces on the hill.

Luhuni, the capital of Erikua was the political center of the region of Mt Ağrı-southern bank of the Araxes river in pre-Urartu. The localization of LBA-EIA settlement at Melekli-Kasımtığı with Luhuni evidenced by the remains of largest fortified-city in the region, and by its architecture which has irregular plan based on topography were made of uncut or roughly shaped stones and by the remains of extensive cemetery and its pottery both fortresses and cemetery belongs to LBA-EIA aside from a few MBA from graves and its geographical location and its closeness to Minuahinili.

Minuahinili is located in Karakoyunlu settlement complex nearly 4 km away from Melekli to the east, closer to the Araxes river (Figs. 1-2, 4). The fortress-city at Minuahinili which was named after King Minua, was established on a lower hill stretching on the plain¹¹. The city, although its

plan is not clear, spans c. 3 km with a citadel, lower city and a large cemetery (Figs. 2, 4, 10). Citadel consists of new Urartian Fortress (Fortress II) and a LBA-EIA fortress (Fortress I). Both fortresses situated over three separate hills overlooking the plain were surrounded by about 1 km long wall with its fragments can be seen. The lower city must have existed in the plain, starting from right on the slope of the citadel where the inscription of King Minua to the Koruktepe mound. Since this area is within the borders of the modern city and the farmland we couldn't determine the remains and boundaries of the city, but Koruktepe mound in within modern Karakoyunlu evidences that the city expands to this point. The LBA-EIA fortress at Karakoyunlu (fortress I), which is situated on the high hill overlooking the plain, shows an irregular plan that was created by the topography (Figs 10-11), its pottery is also typical for the period. The Urartian fortress (Karakoyunlu fortress II) located on the opposite lower hill stretching the plain¹². On a third hill adjacent to these, Karakoyunlu fortress III has thick Middle Age layer and an Urartian rock-cut tomb on the eastern side (Fig. 10)¹³. Except for some sherds, it is difficult to obtain information about the levels because of the intense layer of Middle Age on it, but, some of the wall pieces related to the Urartian architecture are apparent.

Karakoyunlu fortress II (Minuahinili) shows the characteristics of Urartu by its architecture and pottery. Semi-ashlar masonry was used in the construction of the walls with buttresses (Figs 10, 12). Fortress is 450 meters long and consists of two separate sections with differing elevations¹⁴. The Upper part has 250 m

¹¹ Contrary to the settlement system of pre-Urartian on the highlands and inaccessible hills, Urartian sites were built at much lower elevations, on the lower hills stretching the plains and valleys. In fact, settlement pattern of Urartu were based on controlling primarily roads, valleys-plains and other fertile lands for agriculture. It seems that, pre-Urartian settlement pattern and socio-economic structure one way or another survived, except for eastern and northern sides of the Lake Van basin which is central area of the kingdom and in the Urmia plain, along with the fortresses-cemeteries of the highlands. A great number of pre-Urartian fortresses continued into the Urartian period, in some cases minor changes are visible. The Urartian administrative centers which were founded on the borders of the kingdom combined local and Urartian architectural features. These fortress-cities or capitals of LBA-EIA were transformed into provincial or major

cities of Urartu, such as, Gavar-Khaldi, Tsovinar-Teishebaini, Tsovak, Lchashen, Arghuyti Dash, Horom, Aramus, Shisheh and Seqindel-Libliuni. Badalyan/Avetisyan 2007; Badalyan, R. S./Kohl, L. P./Kroll, S. 1997; Badalyan/Kzlyan/Iskra/Mikalyelyan/Kyureghyan 2016; Badalyan/Mikalyelyan/Kyureghyan/Iskra/Hovsepyan/Nahapetyan/Yeghiazaryan 2017; Baxşeliyev 2002; Bakhshaliyev/Marro 2009; Biscione 2002; Biscione 2003; Biscione 2009; Biscione 2012; Biscione/Dan 2011; Biscione/Dan 2012; Biscione 2012; Hammer 2014; Heinsch, S./Kuntner, W./Avetisyan, H. 2012; Hmayakyan 2010; Kerimov 2003; Khanzaq, B. R./Biscione, R./Hejebri-Nobari, A. R./Salvini, M. 2001; Kleiss/Kroll 1980; Kohl/Kroll 1999; Kroll 2005; Kroll 2011; Kroll 2012; Narimanishvili 2012; Narimanishvili 2016; Özfırat 2009; Özfırat 2013; Özfırat 2014b; Özfırat 2015; Özfırat 2016; Özfırat 2017a; Özfırat 2017b; Rasuloglu 1993; Reinhold 2016; Ristvet, L./Bakhshaliyev, V./Gopnik, H./Ashurov, S. H. 2013; Sanamyan 2002; Sevin 2005; Sevin 2006; Sevin 2014; Shanshashvili/Narimanishvili 2013; Smith 1999; Smith 2003; Smith 2012; Smith/Badalyan/Avetisyan 2009.

¹² Ivanovskij and Nikol'skij mention two fortresses in Karakoyunlu, according to their descriptions, they must have made a small excavation in 1893 at the place we call Karakoyunlu II (Ivanovskij 1911: 37-38).

¹³ Çevik 2000: No 18.

¹⁴ This must be the hill where A. A. İvanovkiy and M. V. Nikol'skij excavated, yet there weren't enough information from this short-term excavation, since it includes only one structure, Ivanovskij 1911: 37-38; Nikol'skij 1896: 16, 22-27.

Figure 7: Melekli-Luhiuni: Gre Herse Fortress, Lower City Walls / Melekli-Luhiuni: Gre Herse Kalesi, Aşağı Kent Surları

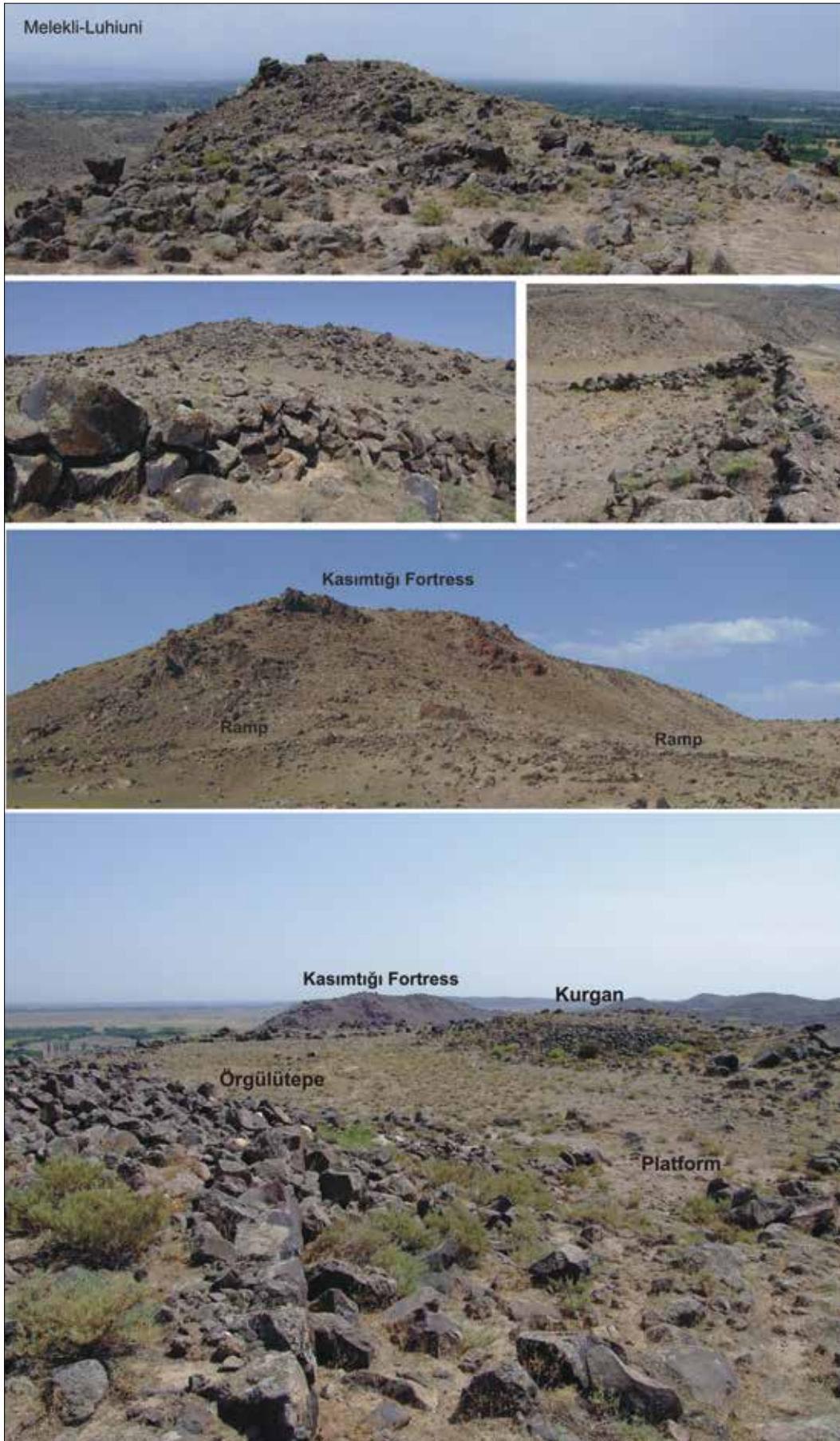

Figure 8: Melekli-Luhiuni: Kasımtığı Fortress, Örgülütepe Kurgan / *Melekli-Luhiuni: Kasımtığı Kalesi, Örgülütepe Kurganı*

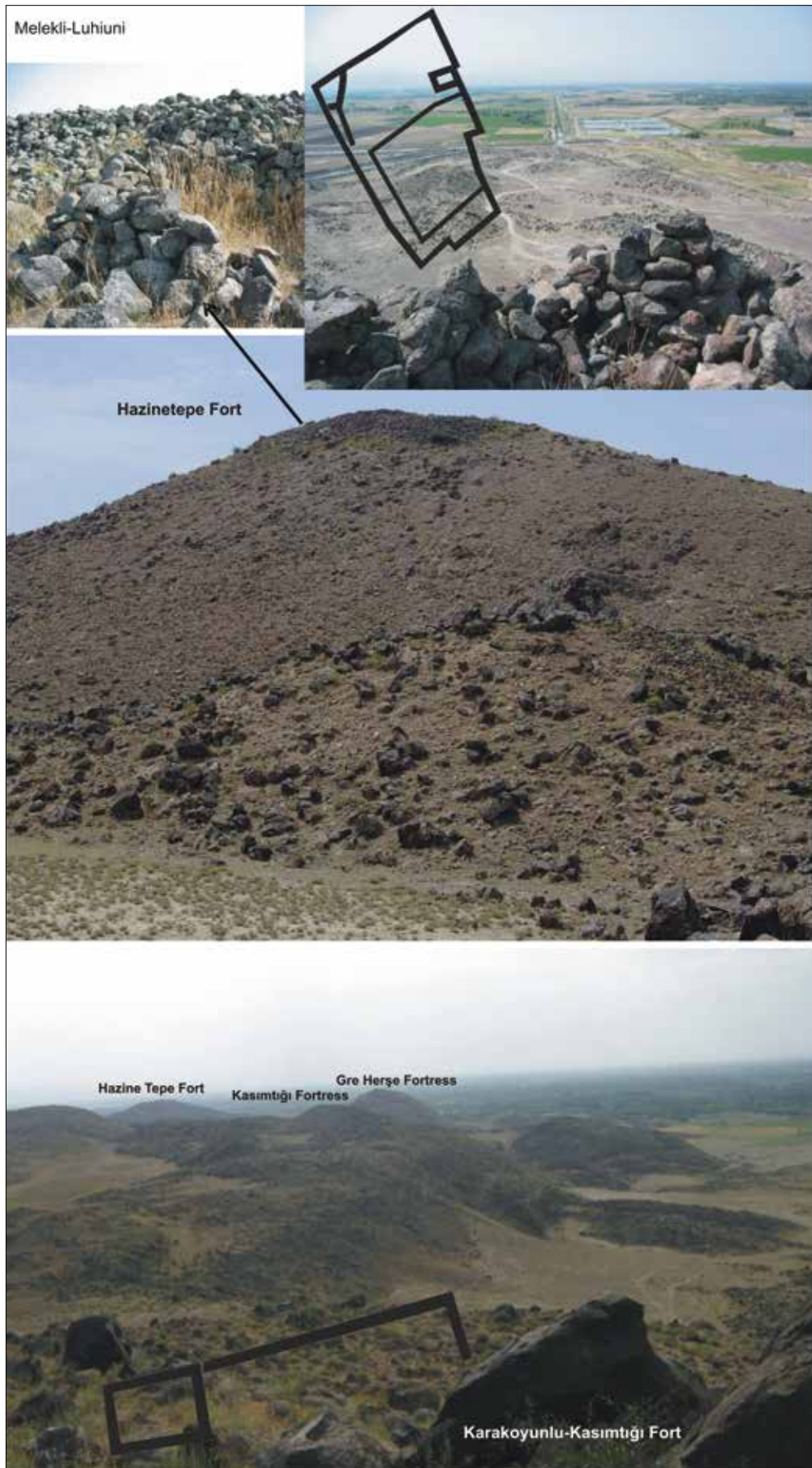

Figure 9: Melekli-Luhiuni Forts / *Melekli-Luhiuni Kuleler*

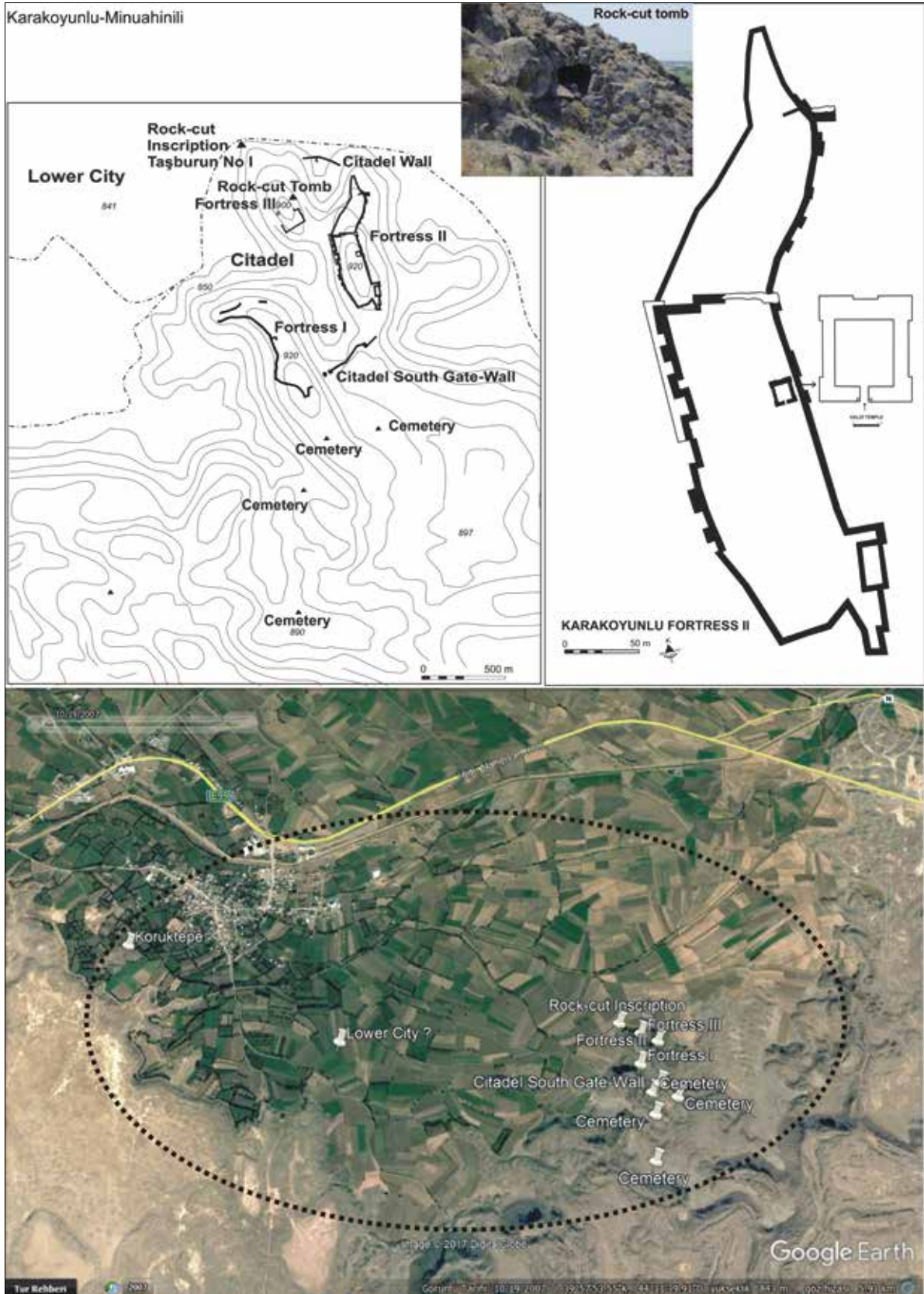

Figure 10: Karakoyunlu-Minuahinili / *Karakoyunlu-Minuahinili*

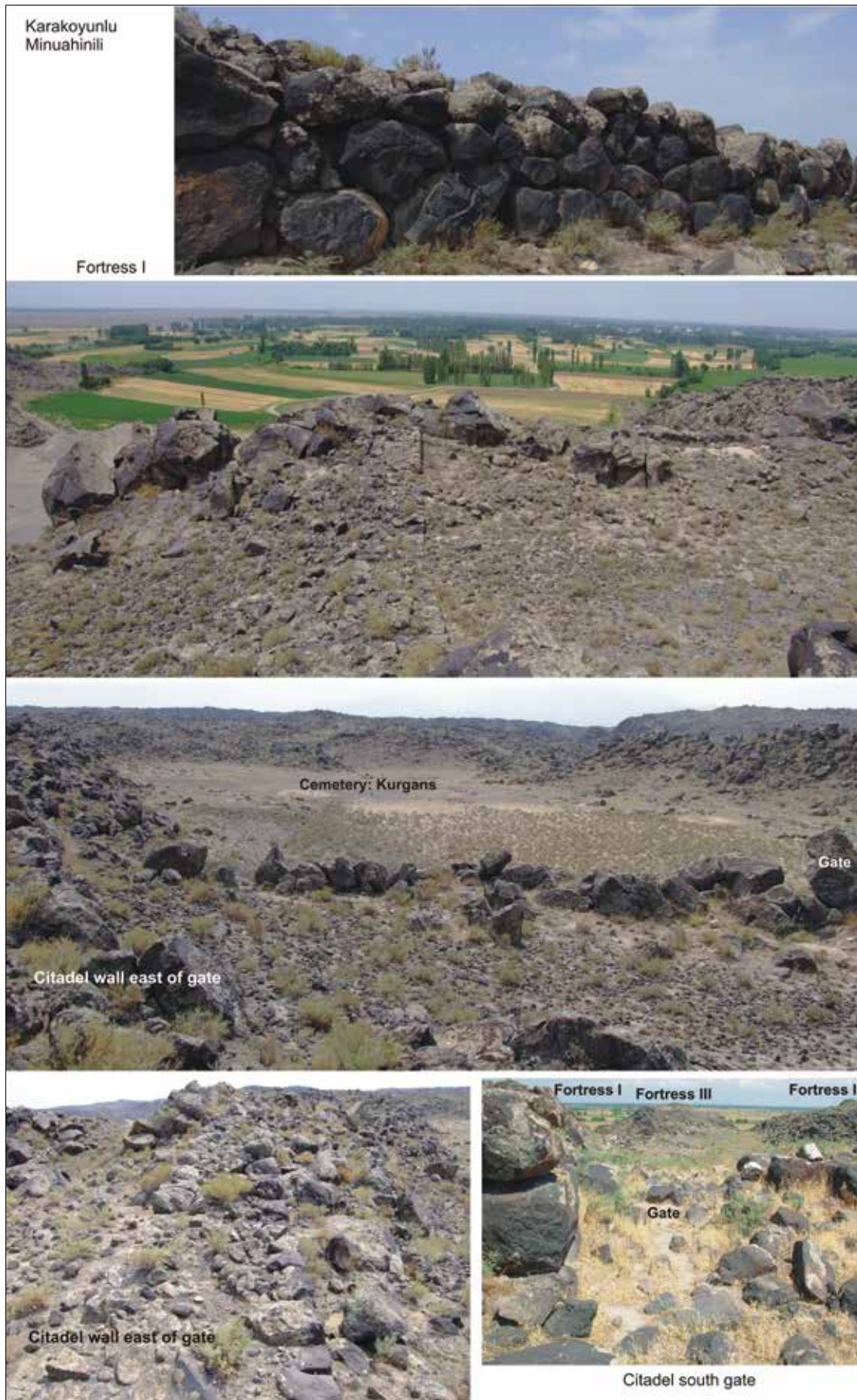

Figure 11: Karakoyunlu-Minuahinili: Fortress I, Citadel South Gate and Wall / *Karakoyunlu-Minuahinili: Kale I, Sitaldel Güney Kapısı ve Duvarı*

Figure 12: Karakoyunlu-Minuahinili: Fortress II / *Karakoyunlu-Minuahinili: Kale II*

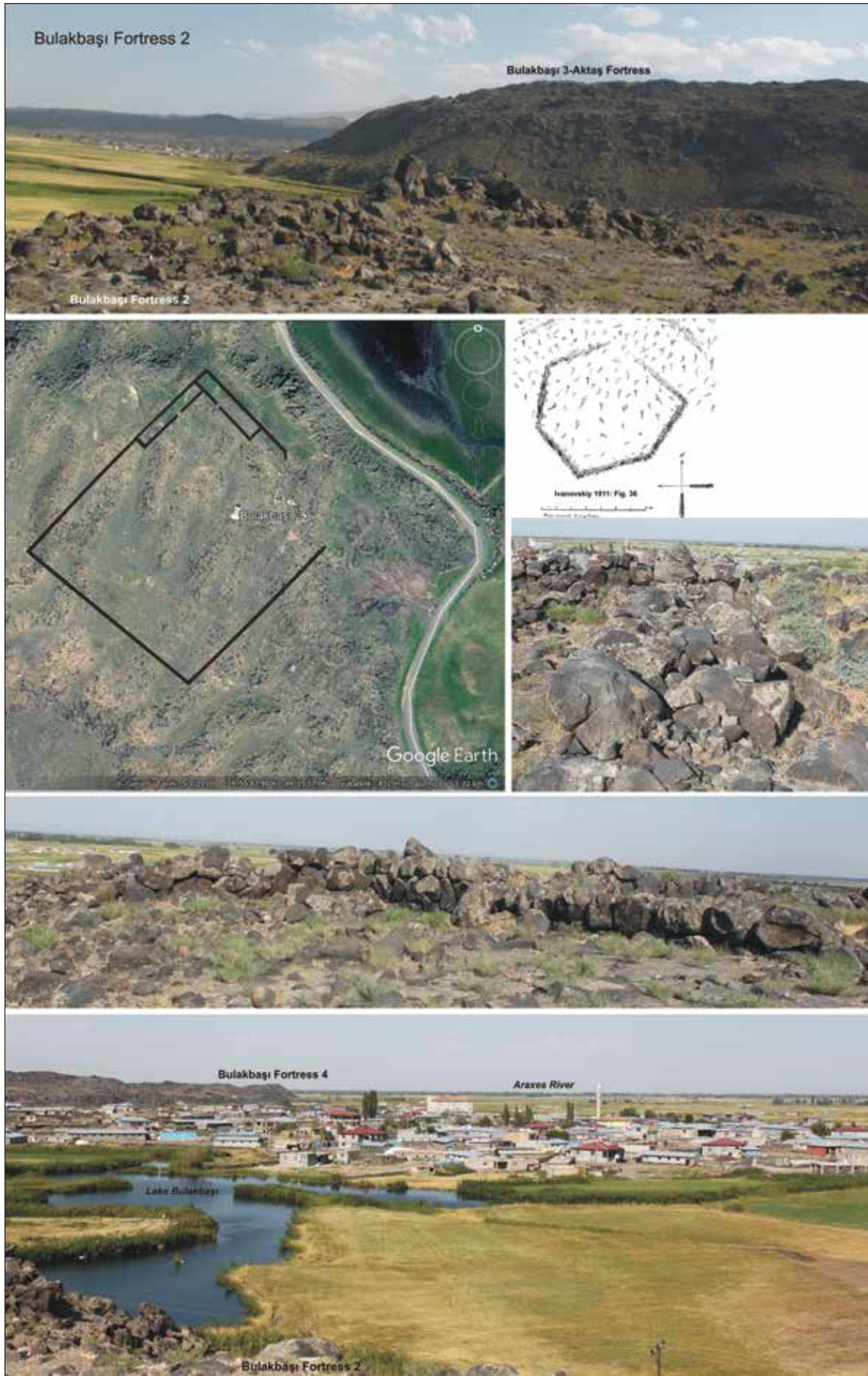

Figure 13: Bulakbaşı Fortress 2 and General View of Fortress 4 / *Bulakbaşı Kale 2 ve Kale 4 Genel Görünüm*

length and 70 m width with rectangular plan, the second part adjacent to the plain below has an irregular plan matching the topography with 200 meters of length. At the highest point, there is the Haldi temple with a square plan (4.00 x 3.5 m) as mentioned in the inscriptions of Minua: '... and built a fortress to the god Haldi in a perfect style ...', '... He built a Haldi gate and a fortress in a perfect style ...'.

The fragments of wall surrounding the citadel can be traced to south and east. The gate to the cemetery in the south of the fortresses and the wall going to the east and wall pieces between the two fortresses in the north, level of the plain should belong to the wall of the citadel. The early fortress (I) in the west appears to have been reconstructed by the Urartians, and should have required this arrangement, since it is already at the western end of Minuahinili (fortress II). In this case, the citadel of the city appears to have been surrounded by a wall in much lower other directions, except for the western side which is a steep hill where the fortress I is located. In the south, the gate towards the cemetery indicates that it is a strong wall. We could not find any information on whether the walls surrounding the citadel continued north to the lower city, since dense farming took place today at İğdır plain. Karakoyunlu settlement complex has a large cemetery consisting of great numbers of graves, some Urartian chamber graves, mostly low kurgans and kromlekhs on the lower lava hills and the flat areas south of the fortresses in which the pottery of a few MBA, a great number of LBA-EIA and a number of MIA-Urartu have been found.

Localization of the Karakoyunlu Fortress II with the fortress-city of Minuahinili, besides the discovery of rock-cut inscription of King Minua there and its geographical location, was by far the largest fortified site and principal Urartian fortress on the northern side of Mt Ağrı. Karakoyunlu Fortress II is distinguished from the others in the region by its attentive architecture and Haldi temple, its graves and its classical Urartian pottery¹⁵. The Urartian settlement at the Karakoyunlu complex demonstrate city characteristic; a citadel surrounded by a wall which seems to enclose all three fortress, a large cemetery spread over a wide area between the lava hills in the south, together with a lower city located on the plain in the north constitute the units of the city.

Minuahinili, the Urartian political center of the region was strengthened with new constructions in time (Figs

1-2). They appear as various units supporting the administrative center: The fortresses at Bulakbaşı 2 and 4 near the southern bank of the Araxes river that appears to have been constructed at the same time with Minuahinili and a fortress-garrison town (Bulakbaşı 3-Aktaş fortress) next to them which established later were in southeast; an outpost-route station (Melekli-Lanetlitepe fortress), settlement and columbarium were in the west; an outpost-route station (Bozkurt fortress II) and a central fortress (Ömerağa-Gölyüzü fortress) in the Doğubayazıt plain were on the southern slope of Mt. Ağrı.

Bulakbaşı fortresses located c. 4 km southeast of Minuahinili (Karakoyunlu) at a closer point further east to the Araxes river, on the shore of Lake Bulakbaşı (Figs 1-2, 13-16)¹⁶. This area, which is recessed southward along the skirts of Mt. Ağrı, is the richest wetlands of the region. Lake Bulakbaşı is also the exit point of Karasu River which is a branch of the Araxes river. Urartian fortresses at Bulakbaşı (2-4) and a big kurgan (Bulakbaşı 1) located on the surrounding hills on the western shore of lake. They are all on adjacent hills: Kurgan (Bulakbaşı 1), Fortress 4, Fortress 2 and Fortress 3-Aktaş lies from north to south.

Bulakbaşı fortress 2 situated on a low hill adjacent to the fortress of Bulakbaşı 3-Aktaş and next to the lake (Fig. 13, 15-16)¹⁷. The plan of the fortress is partly clear due to a Middle Age level on top. A rough plan of the fortress is rectangular, with 200 m length with. The walls were built with semi-ashler stones, had a thickness of 3.00 m. Remains of two adjacent interior rooms in the plan of rectangular are visible on the northern corner.

Bulakbaşı fortress 4 is on a high hill adjacent to the kurgan (Bulakbaşı fortress 1), (Fig. 14)¹⁸. The lay out of the fortress is rectangular, with 130 m length (the existing part) and 50 m width. Although the plan of the southern part of the fortress remains undefined, the main gate (3.60 m wide) into the citadel appears to have been on the northern side, overlooking the kurgan (Bulakbaşı fortress 1).

¹⁵ We found a large number of Late Iron Age pottery both Karakoyunlu Fortress II and Koruktepe mound and also from Melekli-Kültepe mound showing of the presence of an large Achaemenid settlement.

¹⁶ Ivanovskij and Nikol'skij recorded three fortress, on the western shore of Lake Bulakbaşı (Fig. 15). Enumerating the fortresses of Bulakbaşı No. 1 and 2 (we used the same), from here to the south, they finally did research on Bulakbaşı 3-Aktaş, which they called the Great Fortress. Ivanovskij 1911: 38-56; Nikol'skij 1896: 17-18, 28-29. We have found a new Urartian fortress (Bulakbaşı 4) on a high hill between Bulakbaşı 1 and 2. I would like to offer my sincere thanks to Dr. Ayhan Yardımcıel for his help in Bulakbaşı studies.

¹⁷ Ivanovskij 1911: 55-56.

¹⁸ The site has not been investigated by Ivanovsky.

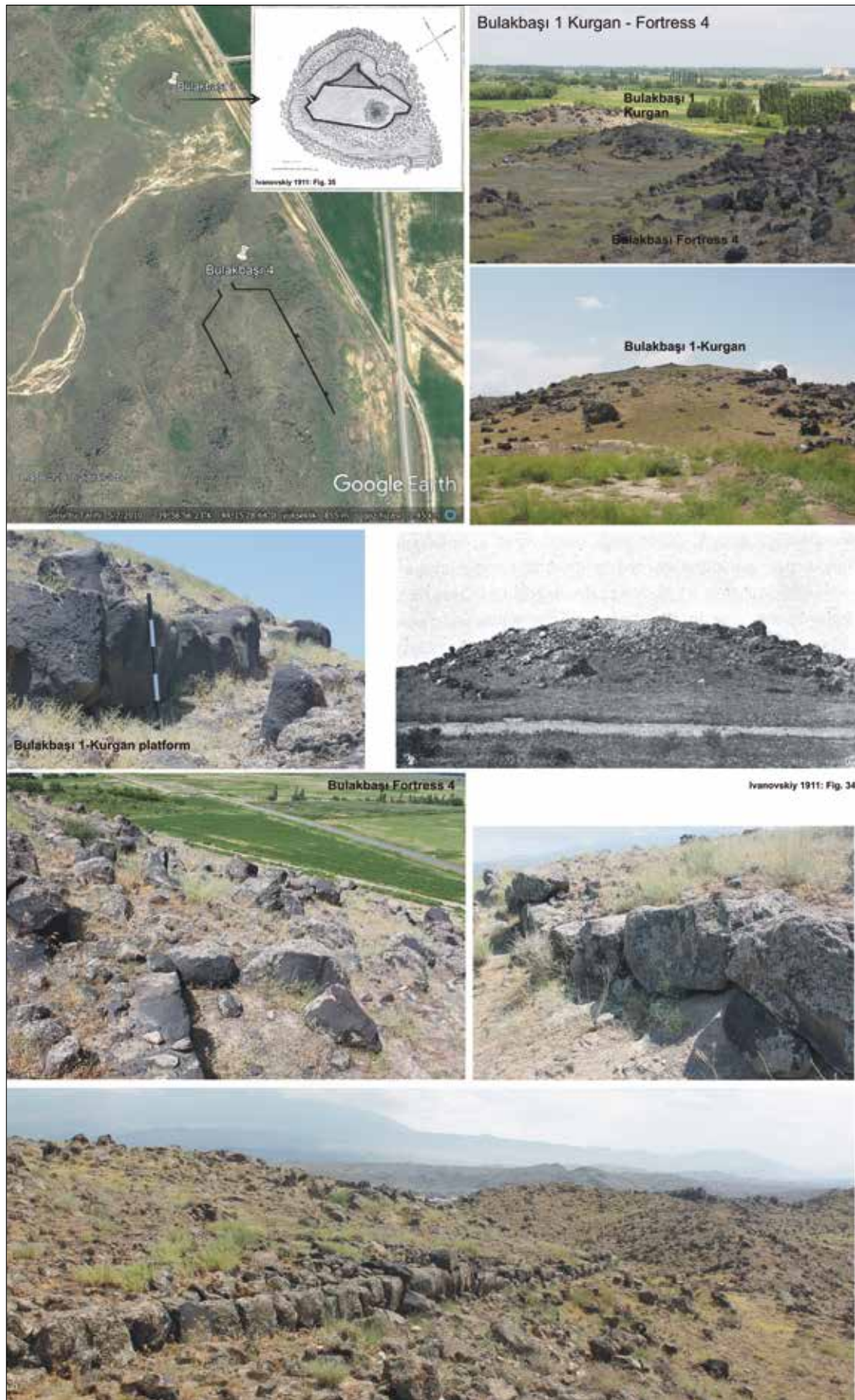

Figure 14: Bulakbaşı Kurgan (Fortress 1) and Fortress 4 / Bulakbaşı Kurgan (Kale 1) ve Kale 4

Bulakbaşı 3-Aktaş fortress-garrison town is located dominating entire plain-valley on a very high hill adjacent to Bulakbaşı fortress 2 (see fn 14), (Figs. 13, 15-16)¹⁹. The plan of the fortress is roughly triangle-shaped, it has strong walls which has dimensions of 500 x 280 m and 3 m thickness built semi ashlar masonry. Three gates reached by ramps are on the walls which were regularly buttressed, main gate is situated on the east with towers and a long-wide ramp. The traces of architecture inside are very weak and a few pottery was found in the fortress²⁰, for this reason, it is possible to claim that this was not established as a settlement. Given its situation on an extremely high hill and its plan which is not typical of Urartu and the closeness to Minuahinili; it must have been used as a garrison-town. Its localization on the shore of Lake Bulakbaşı and the Karasu river which flows to the Araxes river must have been an important reason to build such a big fortress. Bulakbaşı 3-Aktaş fortress shows the architectural features of the 7th century BC. It is possible to admit that it was established on the northern bank of the Araxes river by Rusa, son of Argishti II, during the foundation of the new political center Teishebaini (Karmir Blur), and the reorganization in Aza.

Bulakbaşı fortress 1 is a kurgan although Ivanovskij recorded as a fortress and numerated Bulakbaşı 1 (Fig. 14-15)²¹. Unfortunately, no sufficient information reported from his excavation. It is situated on a small and low hill northwestern end of lake. The kurgan is 8 m in diameter in the middle of a square platform (10 x 10 m) with terraces which built semi-ashlar masonry. It is difficult to date it, no pottery has been found. The plan of İvanovsky is not very different, the kurgan lies on the eastern corner, platform is much more visible and a small passage on the west wall which we couldn't have seen.

The fortresses at Bulakbaşı usually known as Minuahinili from inscription reported from Başbulak-Bulakbaşı in the literature. No distinction was made for the three fortresses of Bulakbaşı investigated by İvanovsky, the site recorded as a single fortress. As we mentioned above, the find spot of the Bulakbaşı inscription are unclear and fortress II at Karakoyunlu much more convenient for the localization of Minuahinili, in fact, it can be considered as a single settlement because of both sites are very close to each other. The architecture of fortresses at Bulakbaşı 2 and 4 were semi-ashlar masonry which is typical for Urartu. Unfortunately, it is very difficult to distinguish which one was built by Minua, no pottery has been found in the fortresses and the plans of Bulakbaşı fortresses

are not typical. The fortress at Bulakbaşı 3-Aktaş is separated from others by its architecture, which shows late Urartian characteristics. The fact that the find spot of the Bulakbaşı inscriptions are not fully known create a problem, nevertheless, the presence of inscriptions related to the foundation of Minuahinili near the fortresses thoughts that one of the fortresses of Bulakbaşı 2 and 4 was built by Minua. It seems that, the Lake Bulakbaşı densely fortified by the Urartians due to its geographical location, most likely for military activities. King Minua, probably Argishti I and afterwards Rusa, son of Argishti II should have preferred this fertile area of Lake Bulakbaşı which is also very close to the Araxes river. Its location on the crossroads of southern Transcaucasia and northwestern Iran in the valley, and its closeness to the primary administrative centers like Erebuni (Arin Berd), Argishtihinili (Armavir) and Teishebaini (Karmir Blur) are situated in across the Araxes river, and absence of pottery in the fortresses strengthening the assumption of their military base.

Melekli Urartian settlement is situated c. 4 km west of Minuahinili, at the northwestern end of Mt Ağrı²². It is located in Melekli settlement complex and just below the LBA-EIA city of Luhiuni-Kasımtığı, on the interconnected low lava hills that extend into plains. (Figs. 1-3, 6). Melekli Urartian settlement consist of interrelated units: Outpost-route station (Lanetlitepe fortress), fort ? (Deliktaş mound), columbarium (Kültepe) and settlement (Kültepe mound)²³. It seems that the Urartian settlement at Melekli was established in 8th century BC. The Melekli-Lanetlitepe fortress has an image belonging the early 8th century BC, an outpost-route station with its location, planning and size. Columbarium is dated to the second half of the 7th century BC and is considered a cemetery belonging to the military garrison of Urartu. It must have been established by King Minua during the first time the region was incorporated into the Urartian borders or during the conquest of the northern part of the Araxes river by King Argishti I (785/80-756 BC). Melekli, with its location at the west end of the plain and

²² Özfirat 2017b

²³ In general, Kültepe mound and Columbarium named as a single site as Kültepe, Melekli or Iğdır. The reason of this confusion is because they are next to each other over a single hill and the Urartian level in the mound is not defined yet (Fig. 3, 6). First excavation at Melekli-Kültepe (Iğdır) mound and Urartian Columbarium were carried out by P.F. Petrov in 1913. Second excavation at Urartian Columbarium was carried out by K. Balkan in 1966. The material of excavation of P. F. Petrov in Tbilisi was published later by B. A. Kuftin, see Kuftin 1944. The summary and additional information related to the Columbarium part of this publication was published in English by R. D. Barnett, see Barnett 1963. The material of excavation of K. Balkan was not published, for a short informations see Mellink 1967 and Alkım 1968. The material of Balkan excavation in Kars Museum was studied by us, see Özfirat 2017b.

¹⁹ Ivanovskij 1911: 56-59; Nikol'skij 1896: 19-20, Great Fortress; Özfirat 2014a.

²⁰ These sherds shows EIA features, probably they belong to an earlier building.

²¹ Ivanovskij 1911: 54-55.

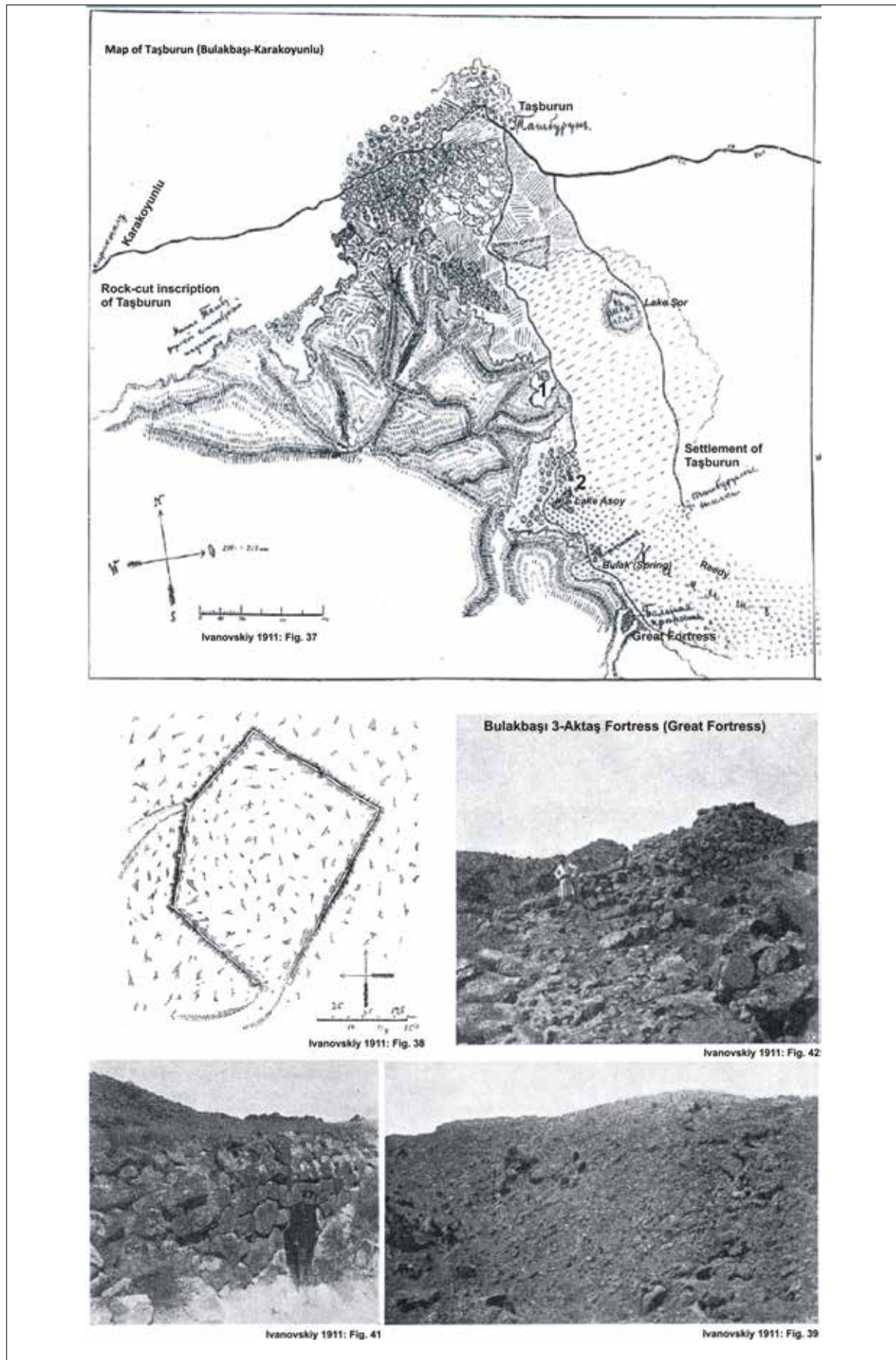

Figure 15: Map of Taşburun (Bulakbaşı-Karakoyunlu) and Bulakbaşı 3-Aktaş Fortress, Investigations of A. A. Ivanovskij and M. V. Nikol'skij / *Taşburun (Bulakbaşı-Karakoyunlu) Haritası ve Bulakbaşı 3-Aktaş Kalesi, A. A. Ivanovskij ve M. V. Nikol'skij Araştırması*

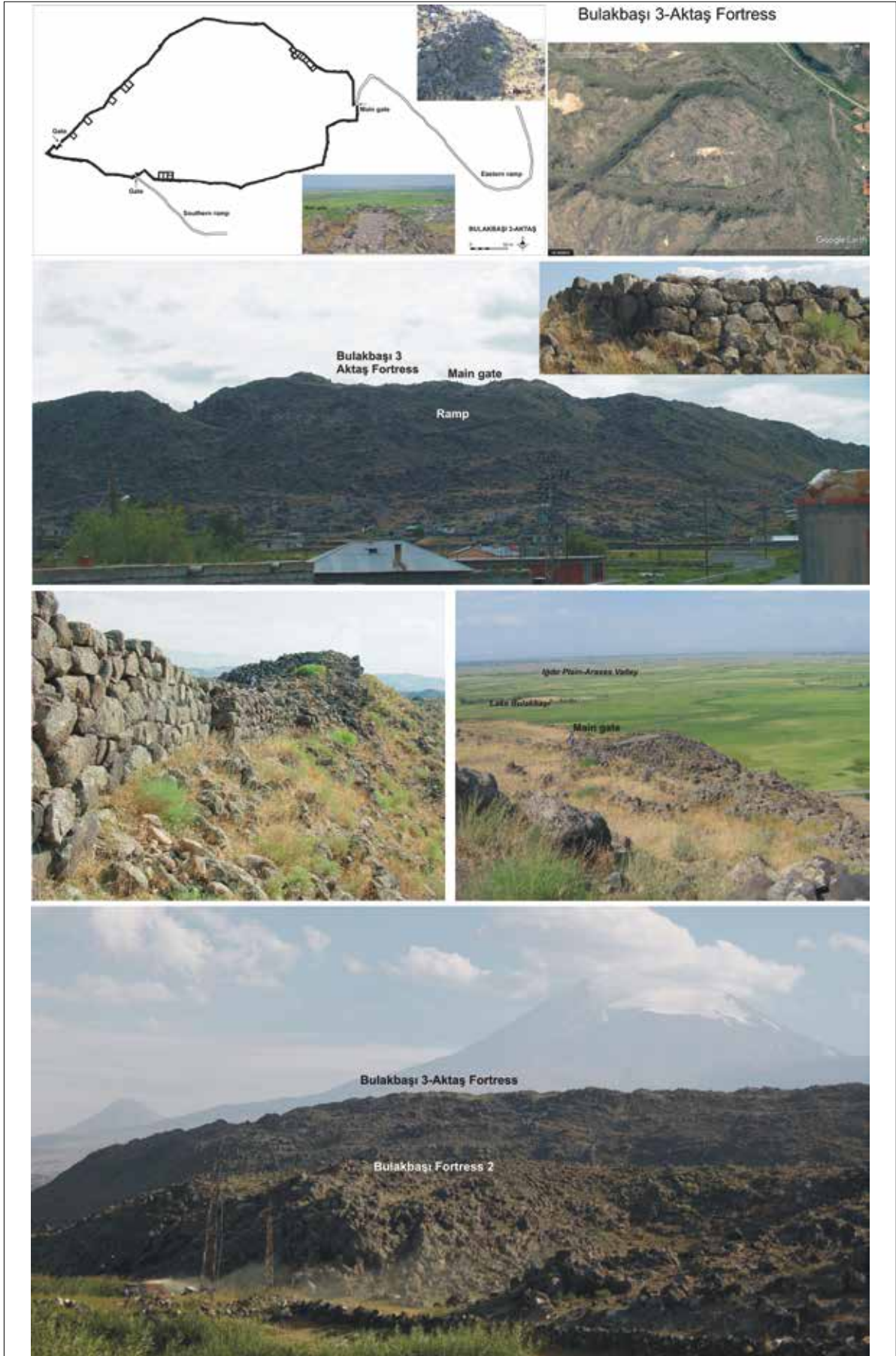

Figure 16: Bulakbaşı 3-Aktaş Fortress and General View of Bulakbaşı Fortress 2 / *Bulakbaşı 3-Aktaş Kalesi ve Bulakbaşı 2 Kalesi Genel Görünüm*

on the Mt Ağrı gateway, was the most important point between the city of Minuahinili and eastern Anatolia.

The Urartian fortress at Ömerağa-Gölyüzü and outpost-route station at Bozkurt Fortress 2 are located in Bozkurt settlement complex on the southern slope of Mt Ağrı (Doğubayazıt plain) and on the shore of Lake Saz-Şeyhli (Figs. 1)²⁴. The Urartian pottery of Ömerağa-Gölyüzü, and its architecture and location relative to the other sites in the plain suggests that it was the primary center in the southern slope of Mt Ağrı connected with Minuahinili. The area was also controlled an outpost-route station at Bozkurt (Fortress 2) which is located on a very high hill dominating the plain and on the western pass of Mt Ağrı (Figs. 1)²⁵. The fortress at Ömerağa-Gölyüzü was also important with its location on the main road of northwestern Iran where the early provinces of the kingdom are located. Both fortresses must have been built during the foundation of Minuahinili because of the earlier pottery of the fortress at Ömerağa-Gölyüzü.

CONCLUSION

Northern part of Mt Ağrı was densely populated covering a long chronological sequence, from the Late Chalcolithic to the Late Iron Age (Achaemenid) in contrast to the rest of the highland of eastern Anatolia by its land use which is the most agricultural area in the region and its location on the crossroads of southern Transcaucasia and northwestern Iran via the Araxes river valley. Thereof, the most remarkable sites of pre-Urartian and Urartian in the region are in the Iğdır plain and on the surrounding hills.

Basically, to define the exact location of pre-Urartian local polities are difficult in the highland of eastern Anatolia, as a result of insufficient epigraphic data and lack of stratigraphic excavations. The most remarkable information comes from the area of Mt Ağrı when considered the epigraphic sources and archaeological data. The central fortresses or fortress-cities of LBA-EIA which are mainly parts of settlement complexes are suggested to be political centers or capital of small kingdoms of Nairi, with the foundation of the kingdom of Biainili, these sites were transformed into provincial cities, primary administrative centers or major fortresses of Urartu. Inscriptions of King Minua inform to conquest of Erikua which is a local pre-Urartian polity, situated on the southern bank of the Araxes river and foundation of the city of Minuahinili. Luhiuni, the royal city of Erikua; and Minuahinili, the new fortress-city of Urartu located in

settlement complexes at Melekli and Karakoyunlu (Iğdır) on the northern slope of Mt Ağrı (Iğdır plain-south of the Araxes valley) according to the result of our survey.

Kasımtığı-Gre Herşe at Melekli settlement complex is the largest of the LBA-EIA fortresses in the region showing city characteristic. Luhiuni, the capital of Erikua and the political center of the region in pre-Urartu must be the large fortress-city at Kasımtığı-Gre Herşe which surrounded by fortification walls (Figs. 1-3, 5-6). The new fortress-city at Karakoyunlu II-Minuahinili was established as a political center of the region when the Luhiuni captured by King Minua. In this manner, territorial control and the military organization of the north-eastern frontier of the kingdom were substantially completed.

The construction of Minuahinili supported in time by fortresses, garrison-towns, outposts, road stations and settlements surrounding the city. It seems that, King Minua established the Bulakbaşı fortresses 2 and 4 for military activities on the northern slope which was located at a closer point further east to Araxes valley for defense of the city of Minuahinili and campaigns of southern Transcaucasia. The area densely fortified by the Urartians due to its geographical location. King Minua, probably Argishti I afterwards Rusa, son of Argishti II must have preferred the area of Lake Bulakbaşı because of its fertile land and its setting up a forward point on the crossroad of southern Transcaucasia and northwestern Iran as shown by the fortress at Bulakbaşı 3-Aktaş.

Mt Ağrı western pass was controlled from both sides by the Melekli and Bozkurt outposts-route stations and the central fortress at Ömerağa-Gölyüzü on the southern slope which was located at a closer point further east to northwestern Iran such as Bulakbaşı on the north (Figs. 1-2, 11). The plain of Doğubayazıt on the southern slope of mountain also was important for the kingdom of Urartu because of its location on the main routes leading to Tushpa in the south, to Caucasia in the north, to Euphrates valley in the west via the Murat river valley and to northwestern Iran in the east. Thus, the infrastructure for southern Transcaucasia campaigns and consolidation with new cities and provinces was established in northwestern Iran-Lake Urmia. Probably, the strengthening of Minuahinili continued during the foundation of Argishtihinili (Armavir) and construction of the northern bank of the Araxes river as a province of Urartu by Argishti I seems to have been completed by Rusa, the son of Argishti II (c. 675's BC). Rusa has increased its power in the eastern and northern regions of the kingdom with its large-scale construction activities such as the new cities Teishebaini (Karmir Blur) and Rusaihinili (Bastam). Bulakbaşı 3-Aktaş Fortress, located in the east of Minuahinili and very close to the river, must have been built as a garrison-town during the reorganization of King Rusa.

²⁴ Özfiat 2016.

²⁵ It is difficult to date since we didn't make any excavation, and a few pottery have the characteristics of 8th-7th century BC. Yet, its situation on the western gateway on Mt. Ağrı between the plains of Doğubayazıt and Iğdır strengthen the possibility of its foundation dating back the first campaigns of Minua.

ACKNOWLEDGEMENTS

We would like here to thank warmly the Turkish Ministry of Culture and Tourism, General Directorate for Monuments and Museums for giving permission and support to work Mt Ağrı Survey (2002-2011) and Excavation of Bozkurt Kurgan Cemetery (2007-2013). Project is also supported by Governor of Ağrı, TÜBİTAK (The Scientific and Technical Research Council of Turkey (SBB-105K063), Van Yüzüncü Yıl University (2002-FED-093), Mustafa Kemal University (1003M0113/45, 1101M0115/158, 1201M0102/258, 10240) and the Turkish Historical Society. Our special thanks goes to Prof. Dr. Veli Sevin with his kind help. I would like warmly thanks also to Dr. Yervand Grekyan, Dr. Ayhan Yardımcıel and Dr. Behlül İbrahimli for their kind help.

BIBLIOGRAPHY

- ALKIM, H. 1968.
“Explorations and Excavations in Turkey, 1965-1966”, *Anatolica* 2: 1–74.
- BADALYAN, R. S./KOHL, L. P./KROLL, S. 1997.
“Horom 1995”, *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan* 29: 191-228.
- BADALYAN, R. S./AVETISYAN, P. S. 2007.
Bronze and Early Iron Age Archaeological Sites in Armenia I: Mt Aragats and its Surrounding Region, Archaeopress (BAR International Series 1697). Oxford.
- BADALYAN, M./KZLYAN, V./ISKRA, M./MIKALYELYAN, A./KYUREGHAN, H. 2016.
“Odzaberd (Tsovinar): A Brief Preliminary report on the 2014-2015 Excavations”, *Agean World and South Caucasus: Cultural Relations in the Bronze Age*, Proceedings of International Workshop Held on September 23-25, 2016 in Tbilisi, (Eds. M. Kvachadze/G. Narimanishvili). Mtsignobari, Tbilisi: 163-177.
- BADALYAN, M./MIKALYELYAN, A./KYUREGHAN, H./ISKRA, M./HOVSEPYAN, R./NAHAPET-
YAN, S./YEGHIAZARYAN, A. 2017.
“Preliminary Results of the 2014-2016 Archaeological Excavations in Odzaberd”, *Metsamorian Readings 1* (Selected scientific articles) Yerevan: 205-246.
- BARNETT, R. D. 1963.
“The Urartian Cemetery at Igdyr”, *Anatolian Studies* XIII: 153–198.
- BAXŞELIYEV, V. 2002.
Naxçıvanın Erken Demir Dövrü Medeniyeti, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Naxçıvan Regional Elmi Merkezi. Bakü
- BAKHSHALIYEV, V./MARRO, C. 2009.
The Archaeology of Nakhichevan: Ten Years of New Discoveries. Istanbul.
- BISCIONE, R. 2002.
“The Iron Age Settlement Pattern: Pre-Urartian and Urartian Periods”, *The North-Eastern Frontier: Urartians and Non-Urartians in the Sevan Lake Basin: I. The Southern Shores* (Eds. R. Biscione/S. Hmayakyan/N. Parmegiani). CNR Istituto di Studi sulle civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente, Documente Asiana VII. Rome: 351–370.
- BISCIONE, R. 2003.
“Pre-Urartian and Urartian settlement patterns in the Caucasus, Two Case Studies: The Urmia Plain, Iran, and the Sevan Basin, Armenia”, *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond*, (Eds. A. T. Smith/K. S. Robinson). University of California, Cotsen Institute of Archaeology 47. Los Angeles: 167–184.
- BISCIONE, R. 2009.
“The Distribution of Pre- and Protohistoric Hillforts in Iran”, *Studi Micenei ed Egeo Anatolici* 51: 123–143.
- BISCIONE, R. 2012.
“Urartian Fortifications in Iran: An Attempt A Hierarchical Classification”, *Biainili-Urartu: The Proceedings of the Symposium held in Munich* (Munich, 12-14 October 2007), (Eds. S. Kroll/C. Gruber/U. Helwag/M. Roaf/P. Zimansky). Acta Iranica 51. Leuven: 77–88.
- BISCIONE, R./DAN, R. 2011.
“Dimensional and Geographical Distribution of the Urartian Fortifications in the Republic of Armenia”, *Aramazd (Armenian Journal of Near Eastern Studies)* 6/2: 104–120.
- BISCIONE, R./DAN, R. 2014.
“Ranking and Distribution of the Urartian Fortifications in Turkey”, *SCRIPTA: Veli Sevin'e Armağan, Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar/Essays in Honour of Veli Sevin. A Life Immersed in Archaeology* (Ed. A. Özfırat), İstanbul: 121–136.

- BISCIONE, R./HMAYAKYAN S./HAKOBYAN, H./PARMEGIANI, N. 2012.
 "Activities of the Armenian-Italian Archaeological Expedition in the Sevan Lake Basin 1994-2009", *Archaeology of Armenia in Regional Context: Proceedings of the International Conference dedicated to the 50th Anniversary of the Institute of Archaeology and Ethnography Held on September 1-17, 2009 in Yerevan* (Eds. P. Avetisyan/A. Bobokhyan). Institute of Archaeology and Ethnography, NAS RA, Yerevan: 64-69.
- ÇEVİK, N. 2000.
Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri. Ankara.
- HAMMER, E. 2014.
 "Highland Fortress-Polities and Their Settlement systems in the South Caucasus", *Antiquity* 88/341: 757-774.
- HEINSCH, S./KUNTNER, W./AVETISYAN, H. 2012.
 "The Iron Age Fortress of Aramus, Armenia: Archaeological Evidence of the East and Norths Forts", *Archaeology of Armenia in Regional Context: Proceedings of the International Conference dedicated to the 50th Anniversary of the Institute of Archaeology and Ethnography Held on September 1-17, 2009 in Yerevan* (Eds. P. Avetisyan/A. Bobokhyan). Institute of Archaeology and Ethnography. NAS RA. Yerevan: 133-147.
- HMAYAKYAN, S. 2010.
 "The Study of Urartian Monuments in The Republic of Armenia (1992-2007)", *Urartu and Its Neighbors, Festschrift in Honor of Nicolay Harutyunyan in Occasion of His 90th Birthday (22-24 September, 2009, Yerevan)*. (Eds. A. Kosyan/A. Petrosyan/Y. Grekyan), Association for Near Eastern and Caucasian Studies, *Aramazd* 5/2: 9-20.
- IVANOVSKIJ, A. A. 1911.
 Po Zakavkaz'ju: Arxeologičeskija nabljudenija i izsledovanija 1893, 1894 i 1896 gg., *Materialy po arxeologii Kavkaza VI, Sobrannye ěkspedicijami Imperatorskago Moskovskago Arxeologičeskago Obščestva, snarjažennymi na Vysočajše darovannyja sredstva, Tipografija i Slovolitnja Ottona Osipoviča Gerbeka*, Moskva.
- KERIMOV, V. 2003.
 Oboronitel'nye sooruženija Azerbaidžana drevnego perioda (III-I tys. do n.ĕ). Akademija Nauk Azerbaidžanskoj SSR. Baku.
- KHANZAQ, B. R./BISCIONE, R./HEJEBRI-NOBARI, A. R./SALVINI, M. 2001.
 "Haldi's Garrison-Haldi's Protection. The Newly Found Rock Inscription of Argisti II, in Shisheh, Near Ahar (East Azerbaijan, Iran)", *Studi Micenei ed Egeo Anatolici* XLIII/1: 25-37.
- KLEISS, W./KROLL, S. 1980.
 "Die Burgen von Libliuni (Seqindel)", *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 13: 21-61.
- KOHL, P. L./S. KROLL 1999.
 "Notes on the Fall of Horom", *Iranica Antiqua* 34: 243-259.
- KROLL, S. 2005.
 "The Southern Urmia Basin in the Early Iron Age", *Iranica Antiqua* 40: 65-85.
- KROLL, S. 2011.
 "Urartian Cities in İran/İran'daki Urartu Şehirleri", *Urartu: Doğu'da Değişim/Urartu: Transformation in the East*, (Eds. K. Köroğlu/E. Konyar). İstanbul: 150-169.
- KROLL, S. 2012.
 "Ermenistan ve İran'daki Urartu", *Aktüel Arkeoloji* 30: 140-147.
- KUFTIN, B. A. 1944.
 "Urartskij 'kolymbarij' u podošvy Ararata i Kuro-Araksij Ėneolit", *Vestnik Gosudarstvennogo Muzeja Gruzii XIII-B, Izdatel'stvo Akademii nauk Gruz SSR*, Tbilisi: 1-171.
- LEHMANN-HAUPT, F. C. 1910.
 Armenien Eins und Jetzt I: vom Kaukasus zum Tigris und nach Tigranokerta, B. Behr's Verlag. Berlin.
- MELLINK, M. J. 1967.
 "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology* 71: 155-174.

NARIMANISHVILI, G. 2012.

“Archaeological Investigations in Trialeti”, *Archaeology of Armenia in Regional Context: Proceedings of the International Conference dedicated to the 50th Anniversary of the Institute of Archaeology and Ethnography Held on September 1-17, 2009 in Yerevan* (Eds. P. Avetisyan/A. Bobokhyan), Institute of Archaeology and Ethnography. NAS RA. Yerevan: 88-105.

NARIMANISHVILI, G. 2016.

“The Cyclopean Settlements of South Georgia and the Prospects for its Study (Abstract)”, *Agean World and South Caucasus: Cultural Relations in the Bronze Age, Proceedings of International Workshop Held on September 23-25, 2016 in Tbilisi* (Eds. M. Kvachadze/G. Narimanishvili). Mtsignobari. Tbilisi: 210-215.

NIKOL'SKIJ, M. V. 1896.

Klinoobraznye nadpisi Zakavkaz'ja, Materialy po Arxeologii Kavkaza V, Sobrannye ekspeditsijami Imperatorskago Moskovskago Arxeologičeskago Obščestva, snarjažennymi na Vysočajše darovannyja sredstva, Tipografiya i Slovolitnja Ottona Osipoviča Gerbeka. Moscow.

ÖZFIRAT, A. 2005.

“Doğu Anadolu’da Yerel Bir Krallık: Erikua”, *Arkeoatlas 4: Kralların Coğrafyası, Doğu’nun Demir Çağı* (Ed. N. Karul). İstanbul: 79.

ÖZFIRAT, A. 2009.

“Van Gölü Havzası Yüzey Araştırması: Patnos Ovası Demir Çağ Yerleşimleri”, *Altan Çilingiroğlu’na Armağan: Yukarı Deniz’in Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat - Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu: A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea* (Eds. H. Sağlamtimur/E. Abay). İstanbul: 455–478.

ÖZFIRAT, A. 2013.

“Survey on the settlements of Late Bronze Age/Early Iron Age in the north shore of Lake Van Basin”, *Austausch und Kulturkontakt im Südkaukasus und Seinen Angrenzenden Regionen Spätbronze-Fröheisenzeit* (Eds. A. Mehnert/G. Mehnert/S. Reinhold). Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg, Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes 22. Beier & Beran Verlag. Langenweißbach: 237–249.

ÖZFIRAT, A. 2014a.

“Aktaş: Ağrı Dağı’nın Kuzey Eteğinde-Aras Vadisi’nde bir Urartu Kalesi”, *SCRIPTA: Veli Sevin’e Armağan, Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar/Essays in Honour of Veli Sevin. A Life Immersed in Archaeology* (Ed. A. Özfırat). İstanbul: 111–120.

ÖZFIRAT, A. 2014b.

“Ağrı Dağı ve Van Gölü Havzası Yüzey Araştırması (Muş-Bitlis-Van-Ağrı-Iğdır İlleri ve İlçeleri)”, *Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Kazı ve Araştırma Projeleri* (Eds. A. Özfırat/N. Coşkun). Antakya: 17-43.

ÖZFIRAT, A. 2015.

“Investigations in the Çaldıran Plain-Van Lake Basin: During the Middle Iron Age”, *Proceedings of 15th Symposium on Mediterranean Archaeology (SOMA) I, held at the University of Catania 3-5 March 2011* (Eds. P. M. Militello/H. Öniz). BAR International Series 2695 (I). Oxford: 71-79.

ÖZFIRAT, A. 2016.

“The Late Bronze-Early Iron Age-Urartu Complex at Bozkurt on the Southern Slope of Mt. Ağrı”, *At the Northern Frontier of Near Eastern Archaeology: Recent Research on Caucasia and Anatolia in the Bronze Age- Proceedings of the international Humboldt-Kolleg (Venice 9th- January 12th, 2013)*. (Eds. E. Rova/M. Tonussi). Subartu XXXVIII. Turnhout: 299-310.

ÖZFIRAT, A. 2017a.

“Highland Fortresses-Cemeteries and Settlement Complexes of Muş Plains-Mt Süphan in the Lake Van Basin from the Middle Bronze to the Middle Iron Age (Urartu)”, *TÜBA-AR 20*: 53-80.

ÖZFIRAT, A. 2017b.

“Melekli-Kültpe (Iğdır) Höyüğü, Urartu Kalesi ve Columbarium: Ağrı Dağı’nın Kuzey Eteğindeki Minuahinili (Karakoyunlu) Kenti-Melekli-Kültpe (Iğdır) Mound, Urartian Fortress and Columbarium in Minuahinili (Karakoyunlu) on the Northern Slope of Mt Ağrı”, *OLBA XXV*: 161-182.

ÖZFIRAT, A. In Press.

“The Urartian Kingdom in the Mt Ağrı”, *Proceedings of 20th Symposium on Mediterranean Archaeology (SOMA)*. (Saint Petersburg, 12-14 May 2016).

- PAYNE, M. 2006.
Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu. İstanbul.
- RASULOGLU, T. 1993.
Ciklopičeskie sooruženija na territorii Azerbadžana, Akademija nauk Azerbaidžanskoi SSR. Baku.
- REINHOLD, S. 2016.
“Late Bronze Age Architecture in Caucasia and Beyond”, At the Northern Frontier of Near Eastern Archaeology: Recent Research on Caucasia and Anatolia in the Bronze Age/Proceedings of the International Humboldt-Kolleg (Venice 9th- January 12th, 2013). (Eds. In E. Rova/M. Tonussi, Subartu XXXVIII. Turnhout: 337-368.
- RISTVET, L./BAKSHALIYEV, V./GOPNIK, H./ASHUROV, S. H. 2013.
“The Origins of Political Complexity in Naxçıvan: Excavations and Survey at Oglankala 2008-2010”, Austausch und Kulturkontakt im Südkaukasus und Seinen Angrenzenden Regionen Spätbronze-Früheisenzeit, (Eds. A. Mehnert/G. Mehnert/S. Reinhold), Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg, Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes 22, Beier & Beran Verlag, Langenweißbach: 281-290.
- SALVINI, M. 2002.
“The Historical Geography of the Sevan Region in the Urartian Period”, The North-Eastern Frontier: Urartians and Non-Urartians in the Sevan Lake Basin: I. The Southern Shores (Eds. R. Biscione/S. Hmayakyan/N. Parmegiani), CNR Istituto di Studi sulle civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente, Documanta Asiana VII, Rome: 37-60.
- SALVINI, M. 2006.
Urartu Tarihi ve Kültürü (Geschichte und Kultur der Urartäer Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995 Darmstadt). (Translated by B. Aksoy). İstanbul.
- SALVINI, M. 2008.
CTU-Corpus dei Testi Urartei, I-III, CNR-Istituto di Studi Sulle Civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente. Documenta Asiana VIII.1-3. Rome.
- SANAMYAN H. 2002.
“The Fortress of Tsovinar (Odzaberd). The City of God Teisheba”, The North-Eastern Frontier: Urartians and Non-Urartians in the Sevan Lake Basin: I. The Southern Shores (Eds. R. Biscione/S. Hmayakyan/N. Parmegiani)
- CNR Istituto di Studi sulle civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente. Documanta Asiana VII. Rome: 319-325.
- SEVİN, V. 2005.
“Urartu Krallığı”, Arkeoatlas 4: Kralların Coğrafyası, Doğu'nun Demir Çağı (Ed. N. Karul), İstanbul: 62-123.
- SEVİN, V. 2006.
“Keçikıran: Van Bölgesinden Yarım Kalmış Bir Urartu Projesi”, Hayat Erkanal'a Armağan: Kültürlerin Yansıması-Studies in Honor of Hayat Erkanal: Cultural Reflections (Eds. A. Erkanal-Öktü/E. Özgen/S. Günel), İstanbul: 585-588.
- SEVİN, V. 2014.
“Van/Ernis-Evditepe ve Alacahan Mezarlık ve Yerleşmeleri Hakkında Kimi Düşünceler. Demir Çağları Sorunu”, Armağan Erkanal'a Armağan: Anadolu Kültürlerine Bir Bakış/Compiled in Honor of Armağan Erkanal: Some Observations on Anatolia Cultures (Ed. N. Çınardalı-Karaarslan). Ankara: 355-368.
- SHANSHASHVILI, N./NARIMANISHVILI, G. 2013.
“Late Bronze/Early Iron Age Sites in Trialeti-External relations and Cultural Contacts”, Proceedings of the Symposium on Austausch und Kulturkontakt im Südkaukasus und Seinen Angrenzenden Regionen Spätbronze-Früheisenzeit (Wittenberg 21-24 October 2010), (Eds. A. Mehnert/G. Mehnert/S. Reinhold). Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg, Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes 22. Beier&Beran Verlag. Langenweißbach: 175-194.
- SMITH, A. T. 1999.
“Making of an Urartian Landscape in Southern Transcaucasia: A Study of Political Architectonics”, American Journal of Archaeology 103: 45-71.
- SMITH, A. T. 2003.
The Political Landscape. Constellations of Authority in Early Complex Polities. Berkeley-Los Angeles-London.
- SMITH, A. T. 2012.
“The Prehistory of An Urartian Landscape, Biainili-Urartu: The Proceedings of the Symposium held in Munich, 12-14 October 2007 (Eds. S. Kroll/C. Gruber/U. Helwig/M. Roaf/P. Zimansky). Acta Iranica 51. Leuven: 39-52.

SMITH, A. T./BADALYAN, R./AVETISYAN, P. 2009.
The Archaeology and Geography of Ancient
Transcaucasian Societies 1: The Foundations of
Research and Regional Survey in the Tsaghkahovit
Plain, Armenia. Oriental Institute of the University of
Chicago. Chicago.

THE PROTOHISTORIC TIMES OF ISTANBUL IN THE LIGHT OF NEW EVIDENCE

YENİ BULGULAR IŞIĞINDA İSTANBUL ÖNTARİHİ

Şevket DÖNMEZ *

Makale Bilgisi

Başvuru: 15 Kasım 2017

Hakem Değerlendirmesi: 16 Kasım 2017

Kabul: 4 Aralık 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.21.005

Article Info

Received: November 15, 2017

Peer Review: November 16, 2017

Accepted: December 4, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.21.005

Keywords: Istanbul, Protohistoric Times, Historical Peninsula, Thrakion, Byzantion

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Öntarih, Tarihi Yarımada, Thrakion, Byzantion

ABSTRACT

Parallel to the rising number of the archaeological excavations in Istanbul, our knowledge on the Prehistoric and the Protohistoric periods are becoming clearer. It is understood that the settlement in the city started in Neolithic Age and continued without disruption until the Greek Colonization Period despite the relocations and restructuring. In spite of this in the important excavations like Old Prison of Sultanahmet, Yenikapı and Beşiktaş no evidence attesting to the “Byzas – Megarans – Byzantion – 669/658 BC” structure which has been tried to be accepted as the “Official Ancient History of Istanbul”. On the contrary, the evidence pointing towards the Thracian presence of Early Iron Age started appearing in Beşiktaş besides the Sultanahmet – Hagia Sophia flats. In this article where new evidence as well as the old ones are evaluated, the theory that the Istanbul being an Iron Age settlement belonging the local Pre-Byzantion people.

* Prof.Dr., İstanbul University, Faculty of Letters, Department of Protohistory and Near Eastern Archaeology. Beyazıt 34453-İstanbul, Turkey/Türkiye. E-mail: donmezsevkett@gmail.com

I thank to the Research Assistant Burçin Adisönmez, Archaeologist-Illustrator Fidane Abazoğlu, Illustrator Nurcan Koç (M.A), my student Selmin Yüzbaşıoğlu and Directorate of Istanbul Archaeological Museums for their support during preparation of this article.

ÖZET

İstanbul’da son yıllarda artan arkeolojik araştırmalara doğru orantılı olarak Tarihöncesi ve Öntarih kültürel sürecine ilişkin bilgilerimiz de daha belirgin hale gelmektedir. Kentte yerleşimin ilk olarak Neolitik Dönem’de başladığı, yer değiştirmeler ya da farklı yerleşmeler temelinde kesintisiz bir şekilde Eski Yunan Kolonizasyon dönemine değin sürdüğü anlaşılmaktadır. Buna karşın Sultanahmet Eski Cezaevi, Yenikapı ve Beşiktaş gibi önemli kazılarda, “İstanbul’un Resmi Antik Tarihi” algılatılmaya çalışılan “Byzas – Megaralılar – Byzantion – MÖ 669/658” kurgusunu destekleyen hiçbir bulgu ele geçmemiştir. Aksine, Erken Demir Çağı’nda Thrak varlığı ile ilgili bulgular Sultanahmet – Ayasofya düzlüğünün yanı sıra, Beşiktaş’ta da belirmeye başlamıştır. Güncel bulguların yanı sıra kimi eski kazıların bulgularının da değerlendirildiği bu çalışmada, İstanbul’da Byzantion öncesi yerel halklara ait bir Demir Çağı yerleşmesi olabileceği hususu tartışılmaktadır.

INTRODUCTION

The archaeological remains in Historical Peninsula (Suriçi) and its vicinity that point out the first settlements in Istanbul have been revealing more and more with each passing day. “The Formal Antique History of Istanbul”, to which Turkish archaeologists provided no important support, has begun to change depending on the archaeological excavations because of the infrastructure works (Metro-Marmaray) especially in the first half of 2000s. This essay mentions the recent data on early periods of Istanbul and the historical background which started to change.

Neolithic Period

The archaeological remains, graves and other remains which were revealed during the archaeological excavations in Yenikapı central station and other subway stations (Fig.1) have been the first data that proved the existence of the Neolithic Period in the Historical Peninsula. Moreover, the remains of the first humans in Istanbul were detected in Yenikapı as well. The settlement of the Neolithic Period in Yenikapı, which is more likely sort of a fishing village, has a special importance in terms of documenting the historical background of Istanbul back to 6500 BC¹.

The existence of important Neolithic settlements outside the Historical Peninsula have already been known so far. Depending on the settlements which were revealed after the archaeological excavations of Yarımburgaz Cave² in European Side and of Fikirtepe³ and Pendik-Temenye⁴ (Figs.2-5), and the ones which were revealed during a foundation excavation in Tuzla-Kale Kapısı⁵ (Figs.6-9) in Asian Side it was interpreted that all the mentioned settlements were similar to the ones in Yenikapı and had the features of simple villages. It was determined that the pottery in Istanbul were produced and used in the settlements of the Neolithic Period.

The remains that were revealed in Yenikapı excavations prove has happened also in the Historical Peninsula as well as in Istanbul, without any doubt. It is understood that the Neolithic village, which is located where Lykos (Bayrampaşa Stream) meets the sea, was 6.5m under the sea level. The archaeological excavations that were

carried out on a wide range have proven that the settlement which was founded in 6500 BC was destroyed by the sea in around 5300/5200 BC. This proved us that the Sea of Marmara was a sweet-water lake before the 6th century BC and the Neolithic Village in Yenikapı was founded on one of the last elevations between Lake Marmara and the Bosphorus. A similar settlement-river-lake relationship can be thought for Fikirtepe, Pendik-Temenye and Tuzla-Kale Kapısı Neolithic Period villages.

Currently, the Bosphorus has a length of 31.7km and a width of 600m at least. The deepest point is 92m while the shallowest point is about 40m. According to the geological interpretations, it is known that the water basin had flowed to the north of the Bosphorus and a small river that had been formed here flowed into the Black Sea⁶. Because of the subsidence around the coast line of the Neolithic Period village in Yenikapı, it is assumed that the Marmara Lake had been formed. Following the end of the Pleistocene Period and the start of the Holocene, the level of the Black Sea should have risen above the basin and a coast line which is similar to the current one should have been formed. Thus, the Yenikapı Neolithic village had been under the floods of sea water in the second half of Sixth Millennium BC and the formation of the seabed that was revealed in the excavations had started.

The relation of the village settlement in Yenikapı with Lykos have been proven after revealing the stream base clearly during the excavations. Moreover, the swamped area which is very close to the settlement is quite fascinating. Besides many potsherds, tools and weapons which were made of wood, stone and bone were revealed in the swamp as well. The wooden bows, spears and shovels that were revealed in close proximity to the swamp has a special significance and value since they belong to the Neolithic Period which is too early. Some of the essays on the Neolithic village in Yenikapı states that the settlement had been founded beside the swamp⁷. Rivers and areas alongside waterlands are vital for foundation and continuity for the settlements. However, foundation of a settlement and continuity of life alongside a swamp seems to be a controversial point. It is quite clear that the settlement would have disadvantages and difficulties in case of being founded alongside a swamp. The disadvantages would undoubtedly occur on health of the individuals in the settlement. Revealing of potsherds other small findings in swamp means that the settlement and the swamp had existed side by side for a period of time. It could have been possible that the swampland was a sort of a lagoon since it had been located close to the coast line in the period of the foundation of the

¹ For Yenikapı Neolithic Settlement, Dönmez 2006: 241; Dönmez 2011: 20-23; Dönmez 2014: 49, Polat 2013: 77-93.

² Özdoğan 1992: 39-51; Özdoğan 2010a: 38-42.

³ Özdoğan 1992: 40-44.

⁴ Harmankaya 1983: 25-30; Pasinli/Uzunoğlu/Atakan/Girgin/Soysal 1994: 147-163.

⁵ Fıratlı 1958b: 30-31.

⁶ Meriç 2010: 34-41.

⁷ Özdoğan 2010a: 42.

Figure 1: Tarihi Yarımada ve Yakın Çevresinde Demir Çağı Bulguları / Iron Age Finds in and the Vicinity of the Historical Peninsula

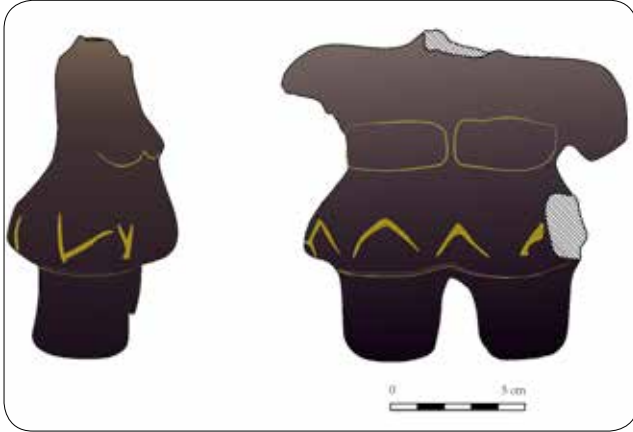

Figure 2: Kadın Biçimli Figürin, Pendik-Temenye, Geç Neolitik Dönem, Pişmiş Toprak / Figurine in Woman's Shape, Pendik-Temenye, Late Neolithic Period, Terracotta.

Figure 3: Spatulalar, Geç Neolitik Dönem, Pendik-Temenye, Kemik / Spatulas, Pendik-Temenye, Late Neolithic Period, Bone

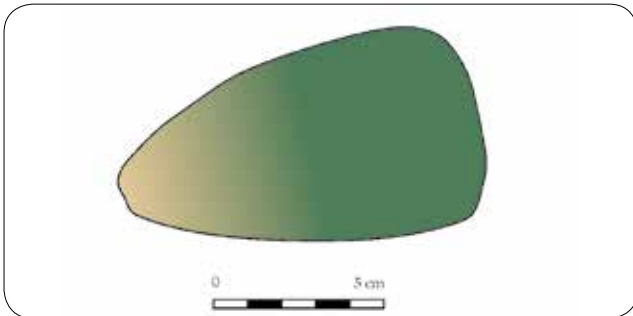

Figure 4: El Baltası, Pendik-Temenye, Geç Neolitik Dönem, Taş / Hand Axe, Pendik-Temenye, Late Neolithic Period, Stone.

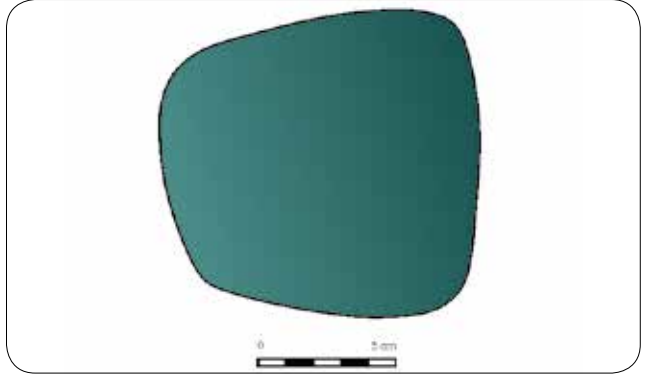

Figure 5: Ezgi Taşı, Pendik-Temenye, Geç Neolitik Dönem, Taş / Grinding Stone, Pendik-Temenye, Late Neolithic Period, Stone.

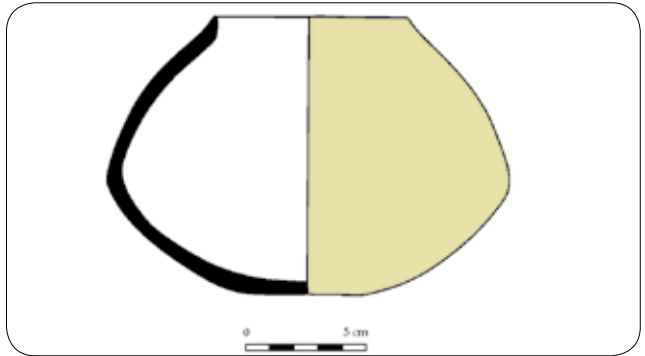

Figure 6: Çömlek, Tuzla-Kalekapısı, Geç Neolitik Dönem, Pişmiş Toprak / Jug, Tuzla-Kalekapısı, Late Neolithic Period, Terracotta.

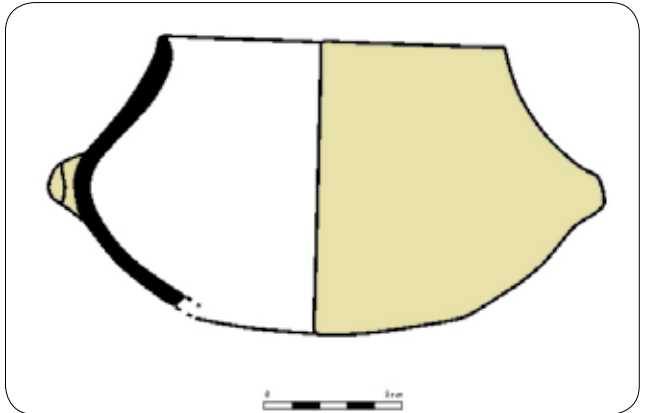

Figure 7: Çömlek, Tuzla-Kalekapısı, Geç Neolitik Dönem, Pişmiş Toprak / Jug, Tuzla-Kalekapısı, Late Neolithic Period, Terracotta.

settlement. It should be assumed that the lagoon had turned into a swamp because of the environmental and coastal changes. Currently, the same transformation is being observed on north coast of the Küçükçekmece Lake (Fig.10). In this context, the mentioned swampland would be a sort of a wetland that turned into a swamp later rather than being an original swamp. Detailed research on this issue is considered to have significance to help us understand the relation between the settlement and the swampland.

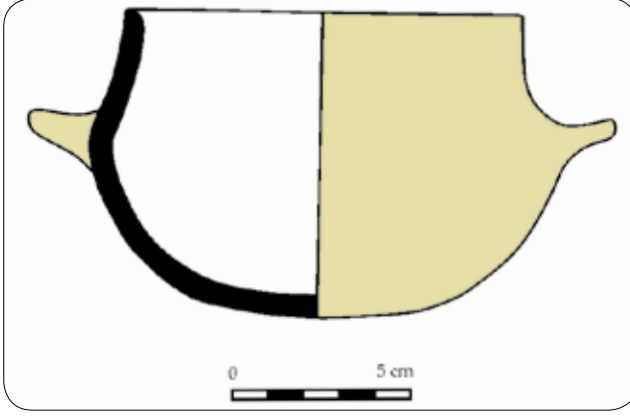

Figure 8: Çömlek, Tuzla-Kalekapısı, Geç Neolitik Dönem, Pişmiş Toprak / Jug, Tuzla-Kalekapısı, Late Neolithic Period, Terracotta.

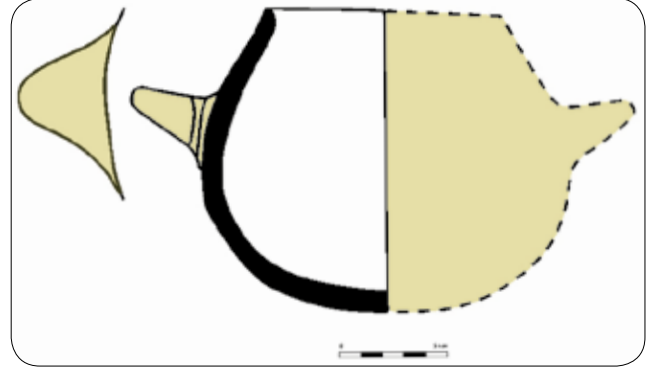

Figure 9: Çömlek, Tuzla-Kalekapısı, Geç Neolitik Dönem, Pişmiş Toprak / Jug, Tuzla-Kalekapısı, Late Neolithic Period, Terracotta.

Figure 10: Bataklığa Dönüşme Sürecindeki Lagün Kıyısı, Küçükçekmece Gölü, İstanbul (Şevket Dönmez) / Shore of the Lagoon in the Process of Turning into a Swamp, Küçükçekmece Lake, İstanbul

The main architectural character of Yenikapı Neolithic village had been formed on an axis of simple huts. The huts, had rectangular shaped plans, mostly while some had circular plan schemes. The main structure of the huts were the thin timber columns which had been fit into the holes on soil ground. In order to strengthen the columns, base parts were fixed with stones. It is assumed that the roof surfaces of the huts were constructed with a net system by using tree branches and both the interior and mostly exterior surfaces of the net were plastered⁸.

It is also assumed that some revealed simple holes which had grain remains inside were used as some sort of grain storages. This data explains that there was not any

production of big sized jars as storage in the settlement even if the clay made pottery had been produced before.

Similar pottery which were revealed in Yenikapı Neolithic village has been observed in Yarımburgaz Cave and Fikirtepe as well. Observing similarities of this sort in means of pottery and other small findings in close settlements is an ordinary situation. However, each settlement has its own culture and characteristic background. For this reason, considering Yenikapı Neolithic village in context of Fikirtepe Culture just depending on the similarities of small findings may warrant discussion⁹.

⁸ Dönmez 2011: Photo 4

⁹ Özdoğan 2010b: 6.

Figure 11 a-d: İnsan Yüzü Betimli Çömlek, Hipodrom, Geç Kalkolitik Çağ, Pişmiş Toprak / Jug with the Human Face Decoration, Hippodrome, Late Chalcolithic Period, Terracotta

The swampland, which enabled the timber remains survive until today, stands an important issue with archaeological and historical value of the Neolithic village in Yenikapı. The most important ones among are the bows, spears and shovel-like objects¹⁰. The mentioned objects are assumed to be used for fishing. The quantity of the wooden pieces emphasizes the vital importance of wood in people's life as both raw material and tool or weapon which has always been felt even without any certain evidence. Except for the wooden pieces revealed; some tools made of flint, stone and bone were also revealed.

¹⁰ Kızıltan 2010: 18-19.

There had been detected two types of burials on Neolithic Cultural Layer of Yenikapı; one, of wooden structured¹¹ and other of cremation burials¹². It was observed that the wooden structured ones contained multiple bodies. Two burial sites of this sort were detected. The first one contained four skeletons, some of which in hocker position. The second and the smaller one contained two skeletons, one in hocker position and the other was inhumed in a pot at the foot of the other. It was observed that the graves were bordered with fine sawed

¹¹ Kızıltan 2010: 7, Res.10-11.

¹² Kızıltan 2010: 7.

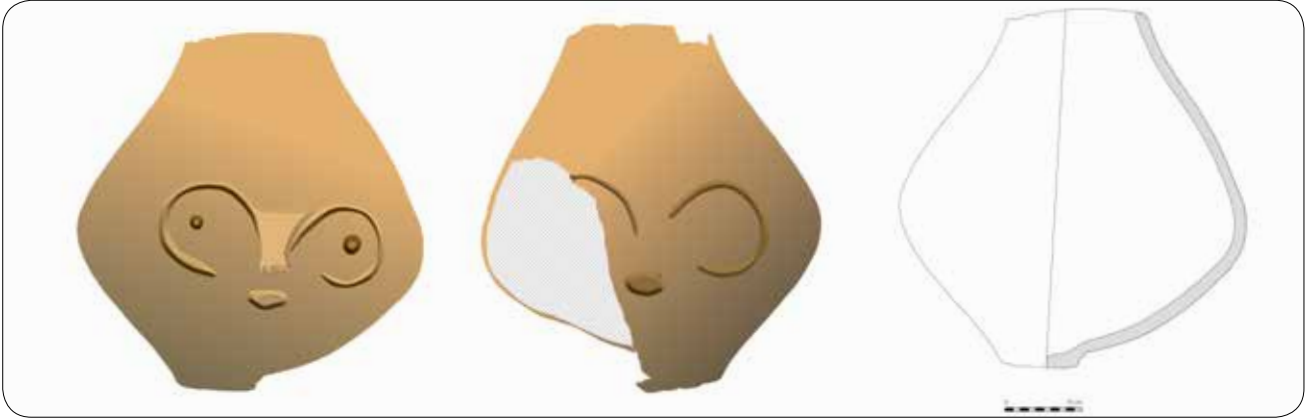

Figure 12a: İnsan Yüzü Betimli Çömlek, Hipodrom, Geç Kalkolitik Çağ, Pişmiş Toprak / Jug with the Human Face Decoration, Hippodrome, Late Chalcolithic Period, Terracotta.

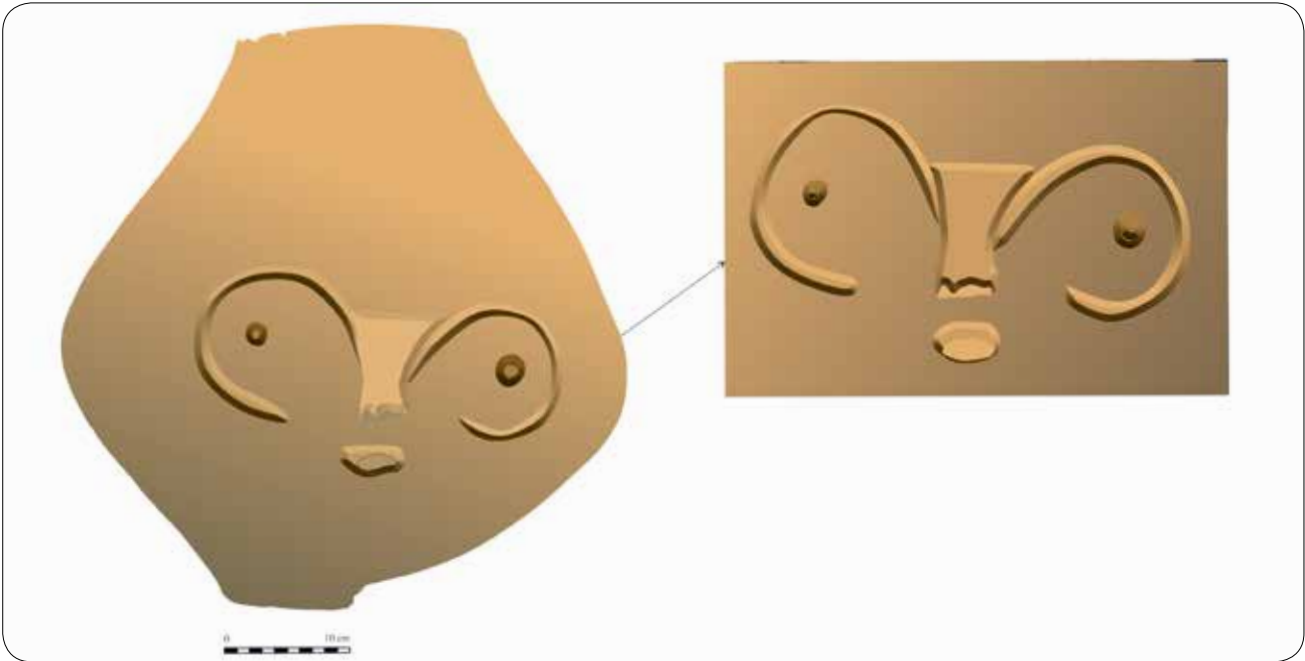

Figure 12b: İnsan Yüzü Betimli Çömlek, Hipodrom, Geç Kalkolitik Çağ, Pişmiş Toprak / Jug with the Human Face Decoration, Hippodrome, Late Chalcolithic Period, Terracotta

wood pieces. After burying the dead body, storing the remains and the ashes in a pot called ‘urne’ is defined as cremation type burial. Seven examples of this sort of burial urne on Late Neolithic Period layer in Yenikapı has the importance of being the oldest examples of this burial tradition in Turkey.

Chalcolithic Period

There are serious data on the location of another settlement of early period in Historical Peninsula, which is assumed to be close to the Hippodrome¹³. The mentioned data, which is dated to the Late Chalcolithic Period (4500-3500 BC), was reached during the excavations directed by St. Casson

in the end of 1920s in Hippodrome¹⁴. Among those finds, two jugs¹⁵ which are exhibited in Istanbul Archaeological Museums are especially amazing. One of those jugs is handmade with light buff paste, while the slip has buff. The surface has black spots because of the baking. The paste have mineral and medium and large plantal inclusions¹⁶ (Figs.11 a-d, 12 a-b). The jug which has a narrow rim, bulging, pressed and narrowing body and flat base has decorations resembling human faces placed symmetrically

¹⁴ Casson 1930: 213-242.

¹⁵ I thank to the Directorate of Istanbul Archaeological Museums for permitting to study on the jugs which were revealed in Hippodrome and on the pottery of Late Proto-Corinth that were revealed in front of the second gate ‘Babüselam’ of the Topkapı Palace, in the second courtyard and to publish Beşiktaş photo in Fig. 1.

¹⁶ The dimensions of the jug: diameter of mouth 20cm; diameter of body 43,5cm; diameter of bottom 10cm; height 46.5cm.

¹³ Dönmez 2004: 43-44.

Figure 13a-d: Çömlek, Hipodrom, Geç Kalkolitik Çağ, Pişmiş Toprak / Jug, Hippodrome, Late Chalcolithic Period, Terracotta

on its body. The vertical handles are interpreted as the nose of the mentioned face. The eyes and the wide eyebrows are shaped with carving technique. When focused on the face figure, it is noticed that the eyes and the eyebrows are not positioned at the same level on the clay jug. Moreover, the deformation of the body at the base could be interpreted as the Hippodrome jug was not made with great care. Similar examples of this human face figured jugs were observed in Bafrı-İkiztepe¹⁷ of the Central Black Sea Region and in Köşk Höyük, in Central Anatolia¹⁸. The date of the jug is assumed to be the beginning of the Late Chalcolithic Period (4500-4000 BC). The following issues support

our proposal about the dating: Similar examples were not revealed during the Yenikapı Neolithic village excavations in terms of either objects or decoration elements. The production techniques and surface colors had similarities with the examples of İkiztepe and Köşk Höyük. The pots were revealed on the layers of Late Chalcolithic Period.

The second jug which has similar paste and technique qualities with the one with human face decorations is itself not decorated¹⁹ (Figs.13 a-d, 14). Its buff paste has thin and medium mineral and medium plant tampered. The medium-baked jug has also a buff slip. It is understood

¹⁷ Alkım 1986: Lev.I/10, VI/3.

¹⁸ Dönmez 2004: Res.1.

¹⁹ The dimensions of the jug: diameter of mouth 14.2cm; diameter of body 28cm; diameter of bottom 11.5cm, height 41 cm.

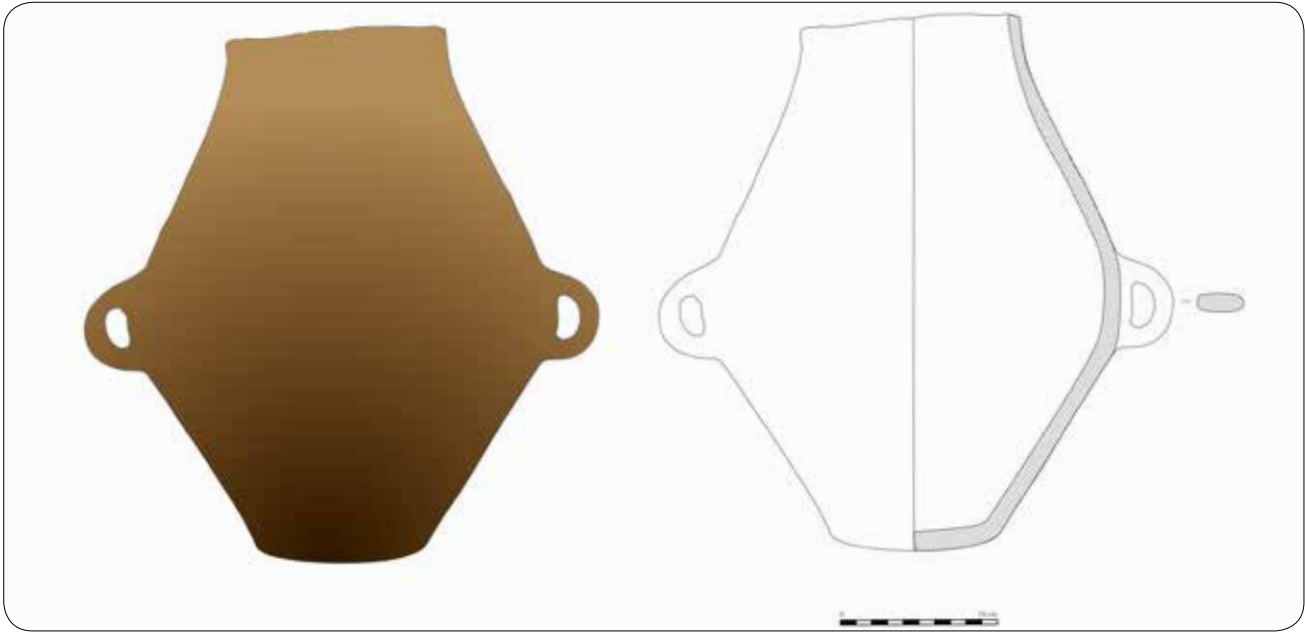

Figure 14: Çömlek, Hipodrom, Geç Kalkolitik Çağ, Pişmiş Toprak / Jug, Hippodrome, Late Chalcolithic Period, Terracotta

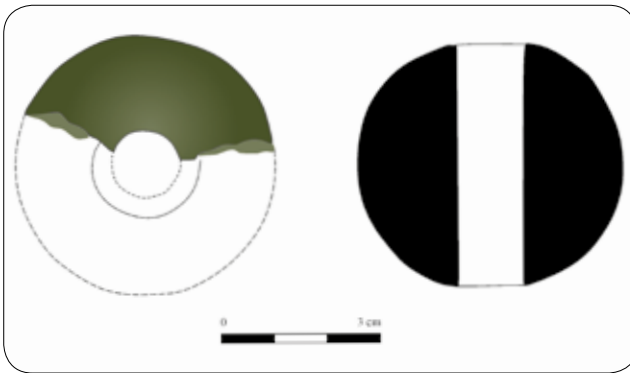

Figure 15: Topuz Başı, Sultanahmet, Geç Kalkolitik Çağ, Taş. / Mace Head, Sultanahmet, Late Chalcolithic Period, Stone

that the jug was handmade and has straight circular rim, rounded, narrowing body and a flat base. Two vertical handles are placed at the roundest part of the body. A string hole is observed on one of the handles which is understood to be crafted after production. This jug could be dated back to the Late Chalcolithic Age, same as the face decorated jug.

One of the other pieces which was revealed surrounding the Hippodrome and proves the existence of a settlement of Late Chalcolithic Period is a mace head made of stone (Fig.15). During the excavations directed by the German Archaeology Institute on the area between the Hippodrome and St. Euphemia Martyrion in 1942, a dark green colored mace head was revealed on a mixed layer²⁰. Similar examples of this mace head were observed in many settlements of Late Chalcolithic and Early Bronze Age.

Bronze Age

The most important factors and evidence pointing us to this conclusion come from the Anatolian/Asian side of Istanbul. Some pottery items were found on 15.05.1989 at the Fenerbahçe Yacht Harbour (Fig.16), where the Kurbağalı Stream reaches Kalamış Bay, during work being done by the Kadıköy Local Council to clean the riverbed. On the discovery of this pottery, consisting of two jug-shaped vessels or “dippers” (Figs.17 a-b, 18 a-b), and two jugs (Figs.19 a-b, 20 a-b), on 15.06.1989 and under the direction of a specialist archaeologist from Istanbul Archaeology Museums, Dr. Şeniz Atik²¹, two underwater archaeologists called Dilek Tanöz and Jekfer Gökpınar did some exploratory diving at the site where the dippers and jugs had been found. Unfortunately, due to the fact that visibility was extremely poor as it was the time for cutting the seaweed, the underwater research carried out by means of diving was not able to fulfil its aims. However the underwater archaeologists were able to ascertain, through groping with their hands, the existence of some architectural remains that were probably walls but no evidence could be obtained to indicate which period these belonged to. Since then no further archaeological research has been done at the Fenerbahçe Yacht Harbour.

The two jug-shaped vessels or dippers²² found at the Fenerbahçe Yacht Harbour in Kalamış Bay are handmade

²⁰ Erzen 1954: 134-135, Res.3; Dönmez 2006: Fig.2b.

²¹ I extend my thanks to Dr. Şeniz Atik for permission to publish these finds.

²² Dönmez 2006: Figs.3 a-b.

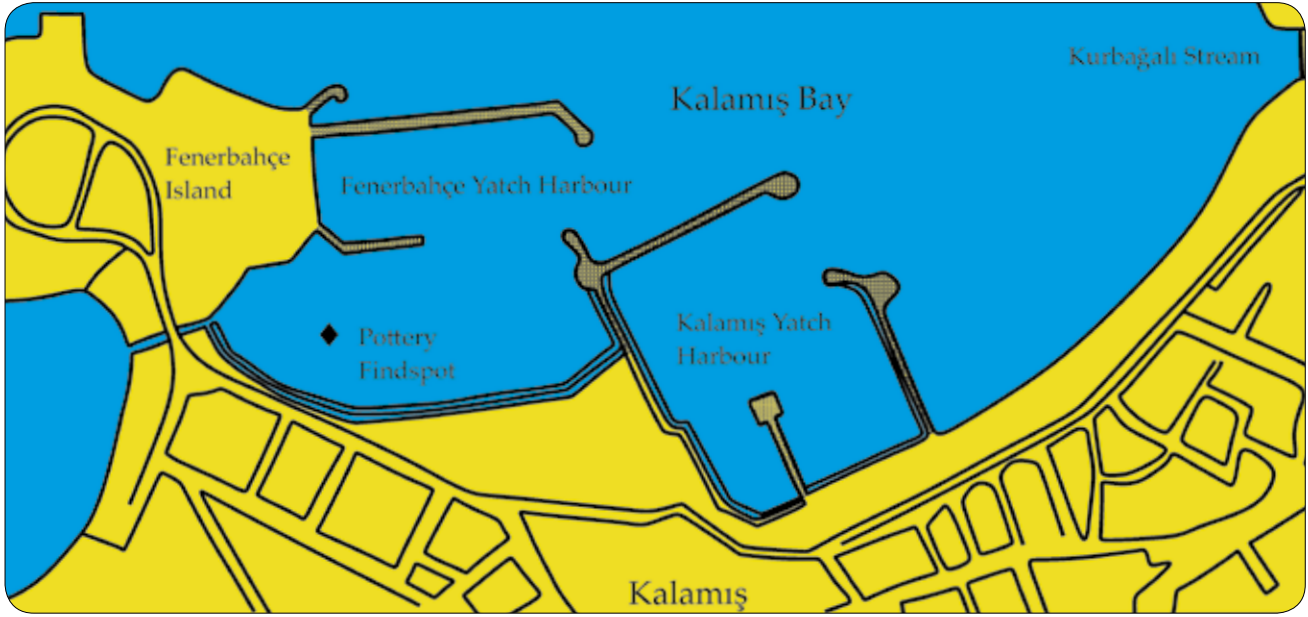

Figure 16: Kadıköy Erken Tunç Çağı Çanak Çömleklerinin Bulunduğu Yerin Krokisi, İstanbul / *The Plan of the Area where the Early Bronze Age Pottery Found in Kadıköy, Istanbul*

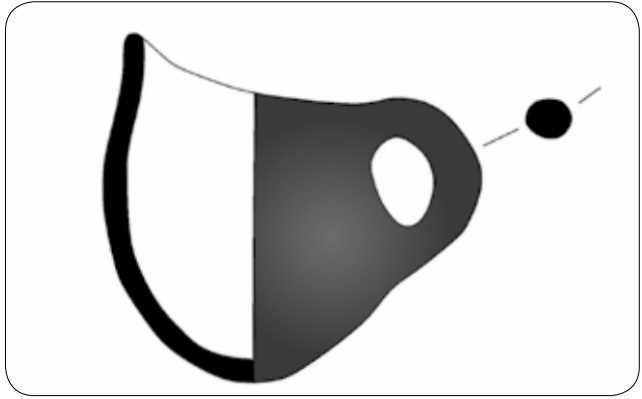

Figure 17 a-b: Maşrapa, Fenerbahçe Yat Limanı, Erken Tunç Çağı II, III, Pişmiş Toprak / *Dipper; Fenerbahçe Yacht Harbour, Early Bronze Age II, III, Terracotta*

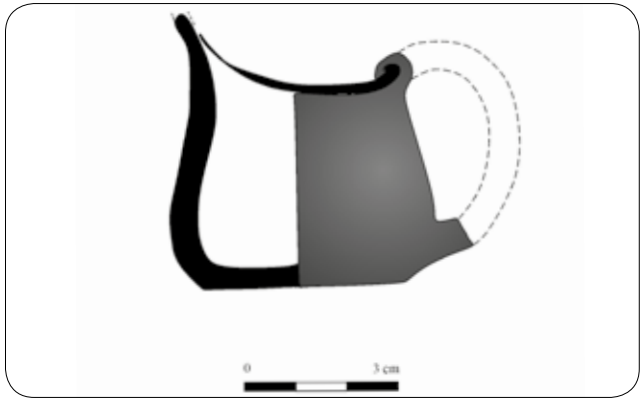

Figure 18 a-b: Maşrapa, Fenerbahçe Yat Limanı, Erken Tunç Çağı II-III, Pişmiş Toprak / *Dipper; Fenerbahçe Yacht Harbour, Early Bronze Age II-III, Terracotta*

and beak-spouted. The first of these (Fig.17 a-b) is of dark grey paste and is unburnished. The upper part of the beak spout of this dipper is missing; it has a vertical handle that starts at the rim and finishes by joining with the body section; it is spherical in shape and has a

rounded base. The second dipper is also dark grey and unburnished (Fig. 18 a-b). The body of this vessel widens as it extends downwards; its vertical handle that is now missing originally extended from the rim down to the plain base.

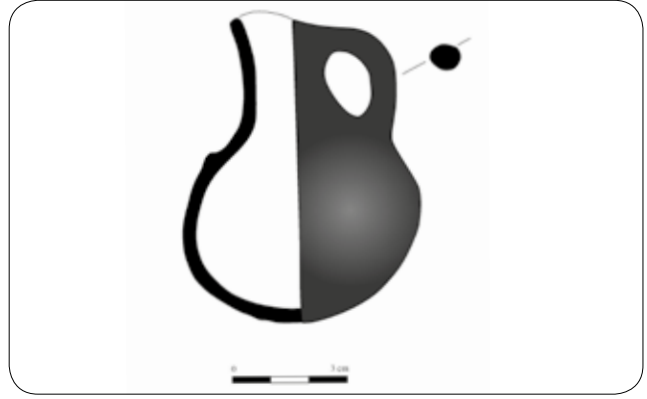

Figure 19 ab: Testi, Fenerbahçe Yat Limanı, Erken Tunç Çağı II-III, Pişmiş Toprak / Pitcher, Fenerbahçe Yacht Harbour, Early Bronze Age II-III, Terracotta

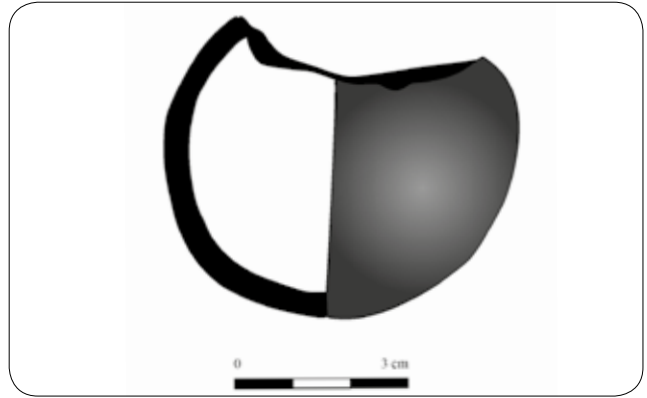

Figure 20 ab: Testi, Fenerbahçe Yat Limanı, Erken Tunç Çağı II-III, Pişmiş Toprak / Pitcher, Fenerbahçe Yacht Harbour, Early Bronze Age II-III, Terracotta

Of the jugs²³ that were found together with the jug-shaped vessels, one is complete and one has quite a large section missing. The complete, which like the vessels is shaped by hand (Fig.19 a-b) is slipped in a dark buff and unburnished. It has a slightly raised beak spout with a cylindrical neck, and a vertical handle extending from the rim down to the shoulder. This spherical jar with a rounded base has two circular bas-relief designs side by side on the shoulder symmetrical to the handle. The second jug, of which the rim, neck and upper part of the body are missing (Fig.20 a-b), is also spherical shaped and can be thought to have been similar in form to the first one. No decoration is seen on the surviving part of this jug, which is made of dark grey paste and unburnished.

There is some similarity in the general appearance of the vessels found at Kalamış Bay to the pottery of the Yortan Burials Culture²⁴. However, the Kalamış Bay jugs and jug-shaped vessels do not reflect the same technical structure and typology as those of the Yortan Culture and Thrace settlements. This indicates that the

Kalamış Bay pottery vessels, can be dated Early Bronze Age II-III, were probably of local manufacture.

Assuming that the Kalamış Bay pottery vessels were of local manufacture, and on the basis of the presence of wall-like architectural remains suggested by the underwater archaeologists, it is possible to speak of an ancient settlement that might have existed at Kalamış Bay that is now underwater. The fact that Kalamış is a suitable bay for a settlement, and is fed by a freshwater source like Kurbağalıdere, would have been the most likely reasons for choosing it as a site for establishing a settlement. The question of why such a settlement (if it exists) is now underwater can be explained by the fluctuation in water levels of the Marmara shores throughout history²⁵.

The most important reveal in the Historical Peninsula belonging to the periods following the Late Chalcolithic Period is a terracotta pitcher (Fig.21) which were revealed during a foundation excavation next to the Tomb of Merzifonlu Karamustafapaşa in Çarşıkapı²⁶.

²³ Dönmez 2006: Figs.4 a-b

²⁴ For information about the Yortan Burials Culture represented by graves at Yortan, Babaköy and Ovabayındır see Kamil 1982; Bittel 1939: 1-31; Özgüç 1944: 53-70; Akurgal 1958: 156-170; Orthmann 1966: 1-26.

²⁵ Erol 1991: 11-16.

²⁶ Fıratlı 1958a: 29-30; Fıratlı 1978: 572, Fig. III.5.

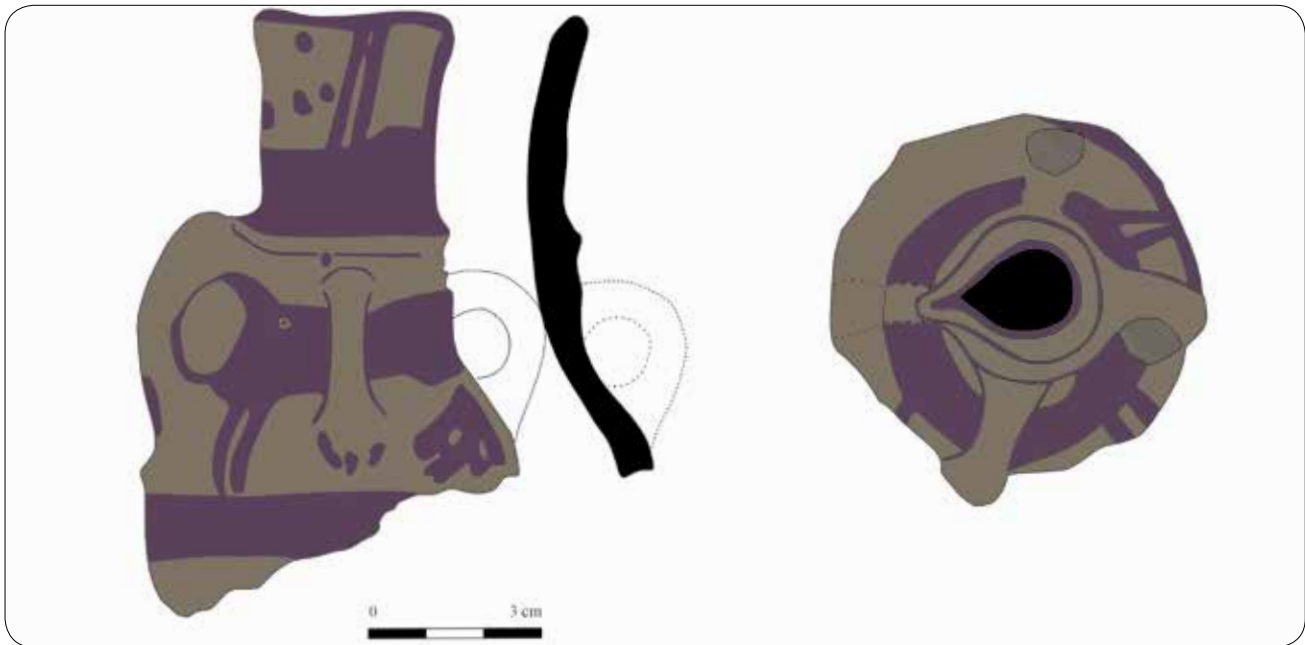

Figure 21: Testi, Merzifonlu Karamustafa Paşa Medresesi, Beyazıt, Orta Tunç Çağı, Pişmiş Toprak / Pitcher, Madrasah of Merzifonlu Karamustafa Paşa, Beyazıt, Middle Bronze Age, Terracotta

The pitcher was in dark buff and handcrafted (Fig.21). It contained thin and medium sized mineral and plant tamper. The color of the slip is also dark buff as its paste. It has four vertical handles. The pitcher is not well fired and the painted in aubergine color. The jug looks like the other jugs of the periods Middle Cyprus Age I (1900-1800 BC)²⁷, Middle Cyprus Age II (1800-1725 BC)²⁸, Middle Cyprus Age III (1725-1600 BC)²⁹ and Late Cyprus Age I-II (1600-1200 BC)³⁰ in terms of long neck part and similarity of decoration design. But the low-quality production of the said pot and that it has four handles which cannot be found in the pottery tradition of Cyprus is a property which proves that this one was a local production.

Iron Age

The people in Anatolia and close vicinity experienced a really difficult period especially in the second part of the 13th century BC because of changing climate conditions, famine, drought and the repeating earthquakes of 7.5-8.5 magnitude which occurred in a wide area including Greece to Middle Anatolia and from Crimea to Egypt³¹. For the mentioned difficulties, the Thracians who used to live especially in Macedonia and in Western Thrace and the Phrygians who were used to be called as Bhrygians

by Herodotos (*Historiai*, VI, 45; VII, 73,185) in their homeland Macedonia had started their so-called Thraco-Phrygian migrations³² of approximately 150-200 years towards the Anatolia. The mentioned migration took place through the *Bosporus* as well as the *Dardanelles* (the Çanakkale Straits). Besides the potsherds (Fig.22) which were revealed during the foundation excavations of the annex unit of Istanbul Archaeological Museums³³ some of the pottery (Figs.23-24) that was revealed in Yenikapı excavations is assumed as the evidence of the Thraco-Phrygian migration³⁴. The revealed jug pieces (Fig.22) in foundation excavations of the annex unit were handcrafted. The color of the paste is dark gray and it has thin and medium mineral and medium plant tamper. The outer layer has the same color with the paste. Some handmade modifications are observed on outer surfaces and the clay that is medium fired. One of the pieces is a rim of a jug which has a rope figure in relief³⁵ (Fig.22). The other one is a piece of a bowl's body which does not have any figure decoration but has similar technical features with the first one. This period is named as 'Early Iron Age' of Istanbul in some essays and is interpreted

²⁷ Karageorghis 2000: 33/35 numbered jug.

²⁸ Maguire 1991: Fig.7/1-5.

²⁹ Karageorghis 1999: 106-107/75 and 76 numbered jugs.

³⁰ Malmgren 1999: Fig. 7/C 257; Karageorghis 2000: 37/47 numbered jug.

³¹ Nur 2008.

³² Dönmez 2004: 44-45; Dönmez 2006: 243-244; Dönmez 2011: 24; Dönmez 2014: 49.

³³ Dönmez 2004: Lev.2/1, Res.5; Dönmez 2006: Fig.1b. In my previous essays, I interpreted the pottery (handmade and rope figured pieces) of the annex unit excavation of Istanbul Archaeological Museums as the evidence of the Thracian-Phrygian migrations. However, depending on the current data on archaeology, today I believe that the mentioned pottery belong to an earlier settlement than Byzantion Period.

³⁴ Dönmez 2004: 44-45; Dönmez 2006: 243-244; Dönmez 2011: 24; Dönmez 2014: 4.

³⁵ Firatlı 1978: 570, Pl.163/Fig.4.

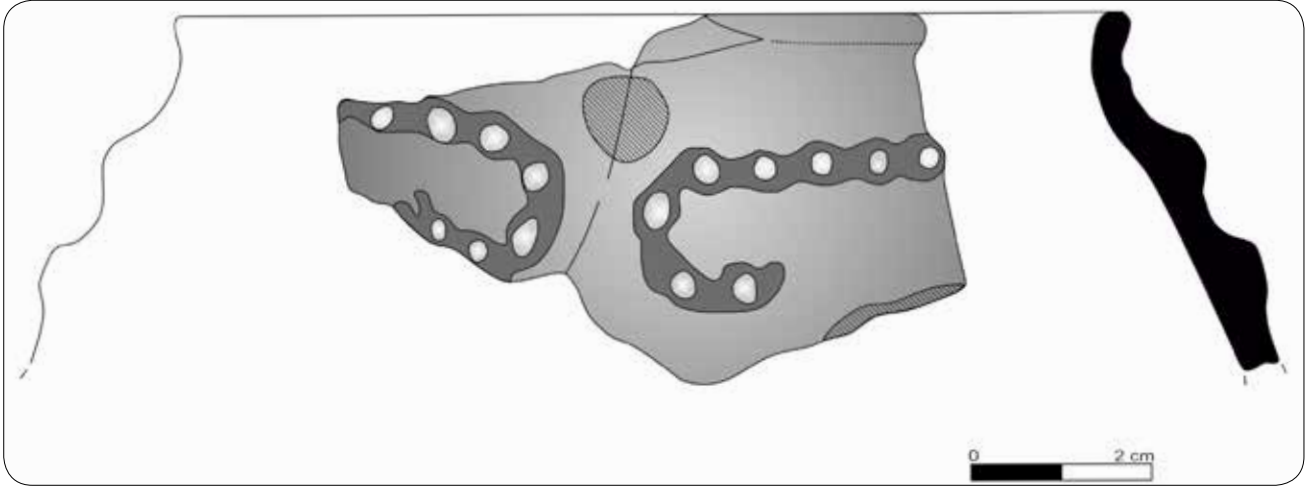

Figure 22: Çömlek Parçası, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Ek Bina, Erken Demir Çağı, Pişmiş Toprak / Jug-Sherd, Annex Building of the Istanbul Archaeological Museums, Early Bronze Age, Terracotta

in context of Prehistoric Archaeology³⁶. The information we got about both the Southern Balkan Peninsula and Troia War depending on Herodotos prove the inaccuracy of the assumption that Thracian Late Bronze and Early Iron Ages are Prehistoric Periods. Perception of the term Protohistory³⁷ correctly and arranging the publications accordingly would help set the chronological background of the history of Turkey accurately. In this context, the ancient written data on the Balkan Peninsula, Istanbul, Thrace and the nearby geography prove that the Early Iron Age would not be a section of Prehistoric Period. Since many ancient witnesses such as Herodotos, Strabo, Pliny, Stephanus Byzantios and Photius gave detailed information on the mentioned region, it is clear that the Early Iron Age is a section of Prehistoric Period.

There are several myths about the foundation and founder of *Byzantion*, the city which is assumed to be the first settlement of Istanbul. It is assumed to be placed near Sarayburnu region, which is named as Bosphorios Akra. Depending to the interpretation of the mentioned myths, the settlement had been founded as a colony of *Megara* in 669/658 BC. According to the legend, the inhabitants of *Megara*, who migrated from the Central Greece had a commander called Byzas and therefore the name of the city had been transformed accordingly. According to another legend, Byzas, the founder of *Byzantion* is the son of Poseidon- the God of the Sea- and Keroessa-the daughter of Zeus-. Depending on a city founded by Byzas, the city was called as *Byzantion* later on. *Byzantion* was located on a peninsula which is

Figure 23: Çömlek Parçası, Yenikapı, Erken Demir Çağı, Pişmiş Toprak / Jugsherd, Yenikapı, Early Iron Age, Terracotta

Figure 24: Çömlek Parçası, Yenikapı, Erken Demir Çağı, Pişmiş Toprak / Jugsherd, Yenikapı, Early Iron Age, Terracotta

³⁶ Özdoğan 2008: 83.

³⁷ In case the inhabitants of a settlement live in a Preliterate Period and however, in case the neighbourhood developed written language skills and give inscribed information on the Preliterate settlement and their geography; this means that the firstly mentioned settlement live in Protohistorical Times (Dönmez 2016: 52).

surrounded by *Bosporus Thracios* (the *Bosporus*) on west, by *Keras* (the Horn) or *Khrysokeras* (the Golden Horn) on north and by *Propontis* (the Marmara Sea) (Fig.1).

After the excavations in Yenikapı, Sirkeci and Old Prison of Sultanahmet; it is noticed by me that the concept of “Byzas – Megarians - *Byzantion* – 669/658 BC”, used to be studied depending on mythological legends rather than old or current archaeological data. Even though the Thracian name Byzas was stated to be strange for the Colonization Period by Afif Erzen many years ago³⁸, the subject was unfortunately ignored until today.

In case of interpreting Istanbul Colonization from a wider perspective; another issue, which has been mentioned historically although it has not been clarified archaeologically, is the naming of *Kalkhedon* (Kadıköy) as ‘Country of the Blind’. According to the historical chronology, *Kalkhedon* (Fig.38) was founded on Asian side of *Thracian Bosporus* in 685 BC. On the other hand, *Byzantion* (Fig.38) was founded on European side in 669/658 BC. After approximately 150 years of foundation of these two cities, when the Persian commander Megabazos learned that *Kalkhedon* had been founded approximately 16 years earlier than *Byzantion*, he defined *Kalkhedon* as ‘Country of the Blind’. Megabazos might have chosen this sort of definition in order to emphasize the irony of inhabitants of *Kalkhedon* for choosing more unsuitable area to settle. Who knows if this definition of Megabazos, probably the most interesting one of the Early Period of Istanbul, reflects the truth or not? Or does that definition belong to one who just passed near two settlements? I personally believe that the purpose of the foundation of *Kalkhedon* was to cultivate the hinterland of *Kalkhedon* (Papaz’ın Çayırı). The historical growth of both cities point out that the choice of land for the cities had totally been conscious. It is assumed that the *Kalkhedon* colonists had chosen Kadıköy Region because of its agricultural potential comparing to Sarayburnu Region. After the foundation of *Kalkhedon*, *Byzantion* was also founded by the Megarians (Fig.38). The reason for choosing the Sarayburnu Region should have been again because of positive agricultural reasons rather than naval ones. It could be assumed that the colonists who had settled in the Historical Peninsula, -the edge of the Thrace- changed their mind and decided on sailing instead of agriculture. In other words, the reason that made *Byzantion* a significant government center should have been the existence of the *Thrakion* (Fig.38) in that region rather than the blindness of the inhabitants of *Kalkhedon*. There exists several old and current archaeological data which make us think so. I

personally believe that the hypothesizes which state that *Byzantion* had been founded by the Megarians in 669/658 BC or Istanbul had started the historical periods via an old Greek settlement should be reached with doubt. Any data could not have been reached yet during the archaeological excavations related with the colonization of *Megara* even though it is placed as a ‘Trojan Horse’ in almost every book about Istanbul and is assumed as a base data for ‘Formal Ancient History.’ The excavation works which carried out in Yenikapı³⁹ helped us percept a strong layer with an entire section of cultural development until the Late Neolithic Period of the Historical Peninsula. With regards to the layers discovered in Yenikapı, I have been the first one to set a system on those layers by getting help from the related sources and I coded the layers referring the cultural sequences (see Chronological Table). In this context, it is observed that the 7th layer, which included the data on both Archaic and Classical Periods, also included the Colonization Period of *Byzantion* (see Chronological Table). The three Middle Corinth aryballoi⁴⁰ (Fig.1) and two oinokhoi⁴¹ (Fig.1), which were discovered in Theodosius Port, point out the commercial relations in early period of *Byzantion*. Besides, they prove that the port having a similar function 1000 years ago with the one founded in 4th century AD. Moreover, the date 6th century BC for the aryballoi and oinokhoi (Fig.1) that were discovered at the port, points out the commercial attraction of the town rather than the mythological foundation story on the Colonization.

Depending on the whole data, the Thracians started to settling down in Sultanahmet - Hagia Sofia flats (Figs.25-26, 38) in 13th-12th centuries BC and later on. The gray colored pottery pieces which were revealed during the excavation in the Hagia Irene -lead by Muzaffer Ramazanoğlu in 1945 and 1946 and interpreted as Phrygian by him- are very significant to support the previously mentioned hypothesis. The excavations reached the bedrock and revealed the layer on the rock as a Phrygian layer. Ruins of a wall which had similar technical and material features with the Phrygian walls in Boğazköy. The revealed pottery had light gray color and simple features. All the mentioned data is quoted Afif Erzen⁴².

As a researcher, keen on the early period archaeology and history of Istanbul, I have had no positive feedbacks so far by either Istanbul Archaeological Museums or Hagia Sofia Museum on working the evidences of Muzaffer Ramazanoğlu directly. However, a Thracian jugsherd (Fig.22) which was revealed during the foundation excavation of annex unit of

³⁸ Erzen 1954: 131-154.

³⁹ Pekin 2007; Öztuncay/Coşkun 2013.

⁴⁰ 575-550 BC, Öncü 2013: 95/26-27, 96/28.

⁴¹ 6th Century BC, Öncü 2013: 97/29, 98/30.

⁴² Erzen 1954: 135.

CHRONOLOGICAL TABLE

YENIKAPI STRATIFICATION		
LAYER	DATING	PERIOD
0	1923 and later	Republic of Turkey
1	1453 - 1923	Ottoman Period
2	13th century AD - 1453	Late Byzantine Period
3	9th century AD - 12th century AD	Middle Byzantine Period
4	303 AD - 8th century AD	Early Byzantine Period
5	30 BC - 303 AD	Roman Period
6	334 BC - 30 BC	Hellenistic Era
7	800 BC - 334 BC	Archaic and Classical Periods
8	1200 BC - 800 BC	Iron Age
9	6500 BC - 5200 BC	Neolithic Period

Figure 25: Bab-ı Hümayun'dan Sultanahmet-Ayasofya Düzlüğü Genel Görünümü (Şevket Dönmez) / *General View of Sultanahmet-Hagia Sophia Flats from Bab-ı Humayun*

Istanbul Archaeological Museums that is not so far to Hagia Irene and the evidences of Early Thracian and Phrygian Periods of Muzaffer Ramazanoğlu in Hagia Irene point out a settlement of Thraco-Phrygian character in the First Courtyard of Topkapı Palace (Fig. 26).

The Phoenician four-faceted glass bead (Fig.1, Fig. 27 a-b) in a human head form, which was revealed during the construction works of Istanbul Court in Sultanahmet

in 1950-1952, has been one of the early period pieces of *Byzantion*. Furthermore, it has been an important proof that shows the development of commercial relations towards the East Mediterranean ports in the 5th century BC and later on which started with the Aegean culture in the 6th century BC.

The Historical Peninsula, which is located on southwest part of the Çatalca Peninsula, is a natural part and extension

Figure 26: Bab-ı Hümayun'dan Topkapı Sarayı Birinci Avlu Genel Görünüşü, Sultanahmet-Ayasofya Düzlüğü'nün Sarayburnu Uzantısı (Şevket Dönmez) / *General View of the First Courtyard of Topkapı Palace from Bab-ı Humayun, Seraglio Extension of the Sultanahmet-Hagia Sophia Flats*

Figure 27 ab: Çok Yüzlü Fenike Boncuğu, Sultanahmet, Geç Demir Çağı, Cam / *Multifaceted Phoenician Bead, Sultanahmet, Late Iron Age, Glass*

of Ancient Thrace because of its geo-strategic location. For this reason, it is a strong possibility that the Thraco-Phrygian inhabitants of the area had settled down in Sultanahmet (Hippodrome) - Hagia Sofia region during the 'Dark Age' (1200-1000 BC). The architectural ruins of the cottages in branch-mud technique⁴³, which were revealed on layers 7A and 7B in political capital of the Phrygians in *Gordion* (Yassıhöyük) help us create a simple picture of the settlement in Sultanahmet Hagia Sofia Region.

⁴³ Sevin 2003: 239.

The important archaeological developments which support our Thracian presence theory in Istanbul happened in the summer of 2017 in Beşiktaş which lies at the European Side of the *Bosporus* and not so further away (roughly 6 kms) from the Historical Peninsula. At the foot of the Yıldız Hill, in the salvage excavations implemented by Istanbul Archaeological Museums in the construction site of the Beşiktaş Square entrance of the Kabataş-Mahmutbey subway line important evidence were uncovered which will shed light to the period just before the Greek colonization of Istanbul. The structures which were uncovered 6-7 meters beneath the modern city layer were discovered to be the kurgans (Fig.1) built in close vicinity to each other and constructed by rubbles. The most important aspect of the said kurgans that they were preserved from the effects of nature and men quite good by remaining beneath the ground and grooving city. It is also understood that the kurgans of Beşiktaş are made of circular stone masonry in original. It is observed that in the area partially used in Roman and Ottoman periods, the cones of the kurgans were largely destroyed in modern infrastructure works and their masonry were scattered in a wide area. When the scattered masonry was removed kromlechs were uncovered (Fig.1). The Late Bronze-Early Iron Age pottery which is encountered with the cremation, the bone and ash remains of the burned

bodies, found in the simple stone boxes placed in Kurgan tombs, which is a tradition of a wide geography spanning Balkans, Thrace and even in Ukraine without question proves that the said tombs belonged to Southeastern Europeans, Eurasians, Cimmerians or maybe even Thraco-Phrygian peoples. The similar pottery to the Beşiktaş kurgans are already known from Turkish Thrace, Sultanahmet, Troy and Gordion (Ankara-Polatlı) which later became the capital of the Phrygian Kingdom. It has proven that the Thraco-Phrygian Migrations (1250-900 BC) which was a contributing factor of the collapse of the Hittite Great Kingdom has happened through the *Bosporus*, *Dardanelles* and the Marmara Sea. According our recent observations the encounter of the cremation burial in the earlier examples of the *Gordion* and Ankara tumuli (kurgans) which was built 300-400 years later than the Beşiktaş Kurgans which in turn can be dated to 1300-1000 BC, clearly proves the connection between the Thraco-Phrygian Migrations and the Phrygian Kingdom even at this early point of the research. At this context, it seems that the missing-link of the Phrygian tumulus tradition which is yet to be understood by the way it arrived to Anatolia, can be found in Beşiktaş kurgans.

Even though the excavations have not been concluded, the burial structures uncovered seems to cause many information that is believed to be true about the Istanbul Iron Age Archaeology and the subsequent Greek Colonization Period to become urban legends. Could the reason why the Megarian Colonization which was concentrated in the Marmara entrance of *Bosporus* have not encompass the shores of Bosporus which is more suitable for settlement be the resistance of the people already inhabiting this territory? Even though the definitive dating has not been done yet the initial research on the pottery shows that the Beşiktaş kurgans (Fig.1) were built between 1300 and 900 BC. In this case the people that the cemetery in today's Beşiktaş Square is thought to be here when and before the arrival of the Megarians.

CONCLUSION

The archaeological data and the historical sources about the Late Bronze and Early Iron Ages of the Historical Peninsula support the possibility of existence of a Thraco-Phrygian settlement in Sultanahmet-Hagia Sofia flats (Figs.1, 25-26). The revealed data of the excavations in the flats, in the second courtyard of the Topkapı Palace, in annex unit of Istanbul Archaeological Museums, in Hagia Irene and Sultanahmet Old Prison⁴⁴ (Fig.25) certainly point

out a settlement before *Byzantion* Period. The pieces of a Thraco-Phrygian pottery (Fig.1, 22) and a Phrygian fibula⁴⁵ (Fig.1, 28) are the characteristic samples of the Iron Age of Istanbul. Besides, the name *Thrakion*⁴⁶ is quite interesting which could be mentioned inside the ancient city of *Byzantion* according to the Ancient Western sources. There exist historical sources which prove the Sultanahmet-Hagia Sofia flats (Fig.1, 25-26) is in fact the mentioned *Thrakion* Square, which is a square name in *Byzantion*. Xenophon states important information especially on the size of the square in his book called *Anabasis*. Xenophon mentions that there are not any houses on the square and it is useful enough for the mustering of the soldiers (*Anabasis*, VII, 1,21-30). The square is assumed to be fairly large.

Figure 28: Fibula, Sultanahmet, Orta Demir Çağı, Tunç. / Fibula, Sultanahmet, Middle Iron Age, Bronze

Murat Arslan claims that the public assembly was used to gather in Thrakion Square⁴⁷. However, according the information which is gained from Pliny, Byzantion had a gate named as *Thrakion* (*Naturalis Historia* XXXVI, 23[99-100]). The relation between the *Thrakion* Square and the *Thrakion* Gate is approved by Xenophon (*Anabasis*, VII, 1, 21-30). There exist strong evidence that the *Thrakion* Gate was located in Bab-ı Hümayun⁴⁸. In this context, it is reasonable to match the *Thrakion* Square with the Sultanahmet-Hagia Sofia flats.

projects of the Historical Peninsula (Denker/Yağcı/Akay 2007: 126-141). Even though no layers were revealed, the oinokhoe piece of East Greek (625-600 BC; Denker/Yağcı/Akay 2007: 144/SC2) the Kylix piece (550-525 BC; Denker/Yağcı/Akay 2007: 144/SC3) and the dinos (6th century BC; Denker/Yağcı/Akay 2007: 145/SC4) stand as significant data referring to the beginning years of Byzantion.

⁴⁵ Denker/Yağcı/Akay 2007: 144/SC1.

⁴⁶ Arslan 2010: 125-126.

⁴⁷ Arslan 2010: 363

⁴⁸ Tunay 2014.

⁴⁴ The excavation project of Sultanahmet Old Prison (Great Palace), which started in 1997, is one of the primary archaeological

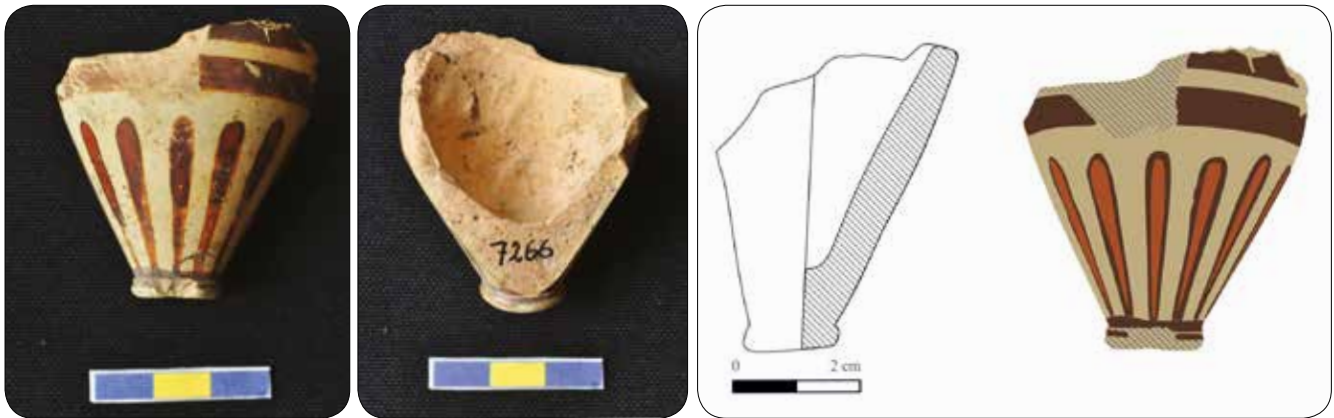

Figure 29 ab-30: Aryballos, Bab-üs-Selam, Topkapı Sarayı, Orta Proto-Korinth II Dönemi, Pişmiş Toprak / Aryballos, Bab-üs-Selam, Topkapı Palace, Middle Proto-Corinth II Period, Terracotta

Figure 31 ab-32: Aryballos, Bab-üs-Selam, Topkapı Sarayı, Orta Proto-Korinth II Dönemi, Pişmiş Toprak / Aryballos, Bab-üs-Selam, Topkapı Palace, Middle Proto-Corinth II Period, Terracotta

Figure 33 ab-34: Aryballos, Bab-üs-Selam, Topkapı Sarayı, Orta Proto-Korinth II Dönemi, Pişmiş Toprak / Aryballos, Bab-üs-Selam, Topkapı Palace, Middle Proto-Corinth II Period, Terracotta

The aryballoi⁴⁹ (Figs.1, 29 a-b, 30, 31 a-b, 32, 33 a-b, 34) of Middle Proto-Corinth II (660-650 BC) which were revealed by Aziz Organ in 1971, in the second

courtyard of the Topkapı Palace; the aryballoi of Late Proto-Corinth (Fig.35 a-b, 36; 650-640 BC); the ones of Yenikapı and the oinokhoi of Yenikapı are the earliest samples that point out the establishment period of *Byzantion*. It is mindful that the Proto-Corinth (650-

⁴⁹ Organ 1940: Lev. LXXIII/2.

Figure 35 ab-36: Aryballos, Bab-üs-Selam, Topkapı Sarayı, Proto-Korinth Dönemi, Pişmiş Toprak / *Aryballos, Bab-üs-Selam, Topkapı Palace, Proto-Corinth Period, Terracotta*

Figure 37: Byzantion Döneminden Kaldığı Düşünülen Sur Temel Parçası, Cankurtaran, İstanbul (Ferudun Özgümüş) / *Remains of a Defensive Wall Foundation Thought to be Dated to the Byzantion Period*

640 BC) pottery of Babüselam (the Second Gate) are dated later than the pottery of the annex unit of Istanbul Archaeological Museums and then the Phrygian fibula of the Sultanahmet Old Prison. Therefore, it could be logical to assume that the revealed pieces of the annex unit and the Old Prison belong to a settlement before *Byzantion* in case the Babüselam (the Second Gate) pottery prove the existence of *Byzantion*.

Except for the Proto-Corinth pottery of Babüselam (the Second Gate), the most important data is presented by the City Walls which is characteristic for *Byzantion* in terms of archaeology. The information

on early period walls (before Roman) reached during the railway construction in Sarayburnu in 1871 and afterwards in 1921 and in 1925⁵⁰. Moreover, the fairly enormous stone block⁵¹ (Fig.37), which is located nearby the coastal highway in Cankurtaran region, quite possibly belongs to the establishment period of *Byzantion* (the Archaic Period).

The existence of the Sultanahmet-Hagia Sofia flats in *Byzantion* city memory is quite reasonable. The naming of both a square and a gate *Thrakion*, which

⁵⁰ Gökbilgin 1950: 1145.

⁵¹ Tezcan 1989: 50, Res.57.

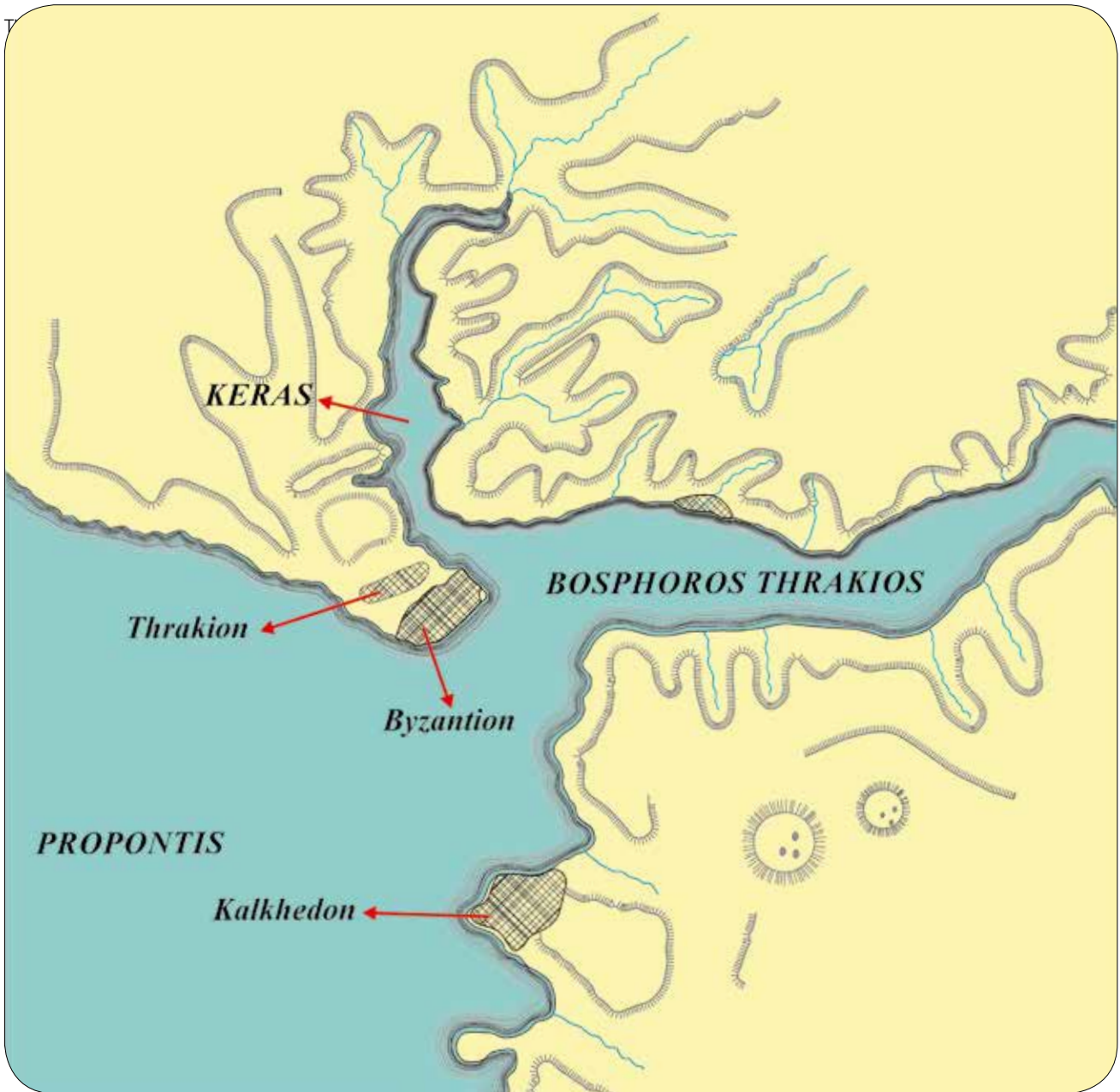

Figure 38: *Thrakion, Byzantion ve Kalkhedon'un Yerlerini Gösteren Harita / The Map Detailing the Locations of Thracion, Byzantion and Chalcedon.*

clearly is left either from a region or a settlement name, can be interpreted as a sort of reference to the Thrako-Phrygian settlement in Sultanahmet-Hagia Sofia flats (Fig.38). It could be assumed that the scale of Thrako-Phrygian settlement before *Byzantion* (Fig.38) was like a village or a small town rather than a big city, whose information was presented depending on the historical data in this essay. In this context, I personally believe that Sarayburnu Region had not been not vacant when the Megarians arrived there, there had been a Thrako-Phrygian settlement on the Sultanahmet-Hagia Sofia flats (Fig.38), the inhabitants of *Byzantion* had called the areas as Thrakion and the memory of this settlement-integrated with *Byzantion*- within the historical background of the city has been continued with the name Thrakion. The kurgan structures with

cremation tradition and the pottery of Balkan origin which were uncovered in Beşiktaş Square Subway Station (Fig.1) strongly proved that Istanbul did not stepped into historic period by Greek Colonization and there was a strong presence of Thracian people.

BIBLIOGRAPHY

AKURGAL, E. 1958.

“Yortankultur – Siedlung in Ovabayındır bei Balıkesir”, *Anatolia* 3: 156-170

ALKIM, H. 1986.

“İkiztepe Geç Kalkolitik Çağ Keramiği”, *Anadolu Araştırmaları/Jahrbuch für Kleinasiatistische Forschung* X, 99-116.

ARSLAN, M. 2010.

İstanbul’un Antikçağ Tarihi. Klasik ve Helenistik Dönemler. İstanbul.

BITTEL, K. 1939.

“Ein Gräberfeld der Yortankultur bei Babaköy”, *Archiv für Orientforschung* 13: 1-39.

CASSON. 1930.

“St. Casson, Les fouilles à l’hippodrome de Constantinople”, *Gazete des Beaux-Arts* 6/3: 213-242.

DENKER A. / YAĞCI G. / AKAY A.B. 2007.

“Büyük Saray Kazısı”, *Günüşiğinde. İstanbul’un 8000 Yılı. Marmaray, Metro, Sultanahmet Kazıları* (Ed. A.K. Pekin). İstanbul: 126-163.

DÖNMEZ, Ş. 2004.

“Protohistorik Çağ’da Haliç ve Tarihi Yarımada”, *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyum Bildirileri*. İstanbul: 41-55.

DÖNMEZ, Ş. 2006.

“The Prehistory of the İstanbul Region: A Survey”, *Ancient Near Eastern Studies* 43: 239-264.

DÖNMEZ, Ş. 2011.

“Yeni Arkeolojik Araştırmalar Işığında İstanbul’un (Tarihi Yarımada) Neolitik, Kalkolitik ve Demir Çağı Kültürleri Üzerine Genel Değerlendirmeler”, *Vakıf Restorasyon Yıllığı 2. Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat*: 19-25.

DÖNMEZ, Ş. 2014.

“Byzantion’un (İstanbul) Kolonizasyonu Üzerine Yeni Değerlendirmeler”, *Vakıf Restorasyon Yıllığı 8. Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat*: 48-54.

DÖNMEZ, Ş. 2016.

Anadolu ve Ermeniler. Kızılırmak Havzası Demir Çağı Toplumunun Doğu Anadolu Yaylasına Büyük Göçü/Anatolia and Armenians, Great Exodus of the Halys Basin Iron Age Community to the Eastern Anatolian Plateau. İstanbul.

EROL, O. 1991.

“Türkiye Kıyılarındaki Terkedilmiş Tarihi Limanlar ve Bir Çevre Sorunu Olarak Kıyı Çizgisi Değişimlerinin Önemi”, *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni* 8: 1-44.

ERZEN, A. 1954.

“İstanbul Şehrinin Kuruluşu ve İsimleri”, *Belleten* XVIII/70: 131-158.

FIRATLI, N. 1958a.

“Çarşıkapıda Bulunan Prehistorik Keramik/The Prehistoric Pottery Found at Çarşıkapı”, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı/Annual of the Archaeological Museums of İstanbul* 8: 29-30/74.

FIRATLI, N. 1958b.

“Tuzla’da Bulunan Prehistorik Keramik/Prehistoric Pottery Found at Tuzla”, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı/Annual of the Archaeological Museums of İstanbul*: 30-31/74-75.

FIRATLI N. 1978.

“New Discoveries Concerning The First Settlement of Ancient İstanbul-Byzantion”, *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, Vol I*. Ankara: 565-574.

GÖKBİLGİN, M. T. 1950.

“İstanbul”, *İslâm Ansiklopedisi. İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati, C. 5*. İstanbul: 1135-1185.

HARMANKAYA, S. 1983.

“Pendik Kazısı 1981”, *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: 25-30.

KAMİL, T. 1982.

Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia. BAR International Series 145. Oxford.

KARAGEORGHIS, V. 1999.

Ancient Cypriote Art in the Severis Collection. Athens.

KARAGEORGHIS, V. 2000.

Ancient Art from Cyprus. The Cesnola Collection in the Metropolitan Museum of Art. New York.

KIZILTAN, Z. 2010.

“Marmaray-Metro Projeleri Kapsamında Yapılan, Yenikapı, Sirkeci ve Üsküdar Kazıları/Excavations at Yenikapı, Sirkeci and Üsküdar within Marmaray and Metro Projects”, İstanbul Arkeoloji Müzeleri I. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı/İstanbul Archaeological Museums Proceedings of the 1st Symposium on Marmaray-Metro Salvage Excavations (Ed. U. Kocabaş). İstanbul.

MAGUIRE, L. C. 1991.

The Classification of Middle Bronze Age Painted Pottery: Wares, Styles, Workshops?, Cypriot Ceramics: Reading the Prehistoric Record (Eds. J.A. Barlow/D.L. Bolger/B. Kling). Pennsylvania: 59-66.

MALMGREN, K. 1999.

The White Slip Ware from Klavdhia-Tremithos, Cypriot Archaeology in Göteborg (Ed. K.H. Niklasson). Jonsered: 77-96.

MERİÇ, E. 2010.

Jeoloji ve Arkeoloji. İstanbul ve Yakın Çevresinin 8500 Yıllık Geçmişinden Kesitler. İstanbul.

NUR, A. 2008.

Apocalypse. Earthquakes, Archaeology and the Wrath of God. Princeton.

OGAN, A. 1940.

“1937 Yılında Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Topkapı Saray Hafriyatı/Les fouilles de Topkapı Saray, entreprises en 1937 par la société d’Histoire Turque”, Belleten IV/16: 317-328/329-335.

ORTHMANN, W. 1966.

“Keramik der Yortankultur in den Berliner Museen, Istanbul Mitteilungen” 16: 1-26.

ÖNCÜ, E. 2013.

Greek – Roman Period, Stories from the Hidden Harbour. Shipwrecks of Yenikapı (Eds. B. Öztuncay/B. Coşkuner). İstanbul: 95-103.

ÖZDOĞAN, M. 1992.

“Tarihöncesi Dönemde İstanbul”, Semavi Eyice Armağanı, İstanbul Yazıları. İstanbul: 39-51.

ÖZDOĞAN, M. 2008.

“Tarihöncesi İstanbul. Yeni Bulgular Işığında İstanbul’un Tarihöncesine Bir Bakış”, Aktüel Arkeoloji 8: 74-84.

ÖZDOĞAN, M. 2010a.

“Tarihöncesi Dönemlerin İstanbulu, Bizantion’dan İstanbul’a” Bir Başkentin 8000 Yılı (Ed. K. Durak). İstanbul: 36-45.

ÖZDOĞAN, M. 2010b.

“Tarihöncesi Çağlarda İstanbul”, Kùltürler Başkenti İstanbul (Ed. F. Başar). İstanbul: 2-11.

ÖZGÜÇ, T. 1944.

“Yortan Mezarlık Kùltürüne Ait Yeni Buluntular”, Belleten VIII/29: 53-70.

ÖZTUNCAY B. / COŞKUNER B. (Eds) 2013.

Stories from the Hidden Harbour. Shipwrecks of Yenikapı. İstanbul.

PASİNLİ, A. / UZUNOĞLU, E. / ATAKAN, N. / GİRGIN, Ç. / SOYSAL, M. 1994.

“Pendik Kurtarma Kazısı”, IV. Müze Kurtarma Kazıları. Ankara: 147-163.

PEKİN, A. K. 2007.

Günüşğinde. İstanbul’un 8000 Yılı. Marmaray, Metro, Sultanahmet Kazıları. İstanbul.

POLAT, M. A. 2013.

“Neolithic Period”, Stories from the Hidden Harbour. Shipwrecks of Yenikapı (Eds. B. Öztuncay/B. Coşkuner). İstanbul: 77-93.

SEVİN, V. 2003.

Eski Anadolu ve Trakya. Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar. İstanbul.

TEZCAN, H. 1989.

Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi. İstanbul.

TUNAY, İ. 2014.

İstanbul’un Sur Kapıları. İstanbul.

SİNOPE'DEN HELLENİSTİK DÖNEME AİT İKİ MEZAR STELİ

TWO HELLENISTIC GRAVE STELAE FROM SINOPE

Suhal SAĞLAN * - Fatma BAĞDATLI ÇAM **

Anahtar Kelimeler: Sinop, Sinop Müzesi, Hellenistik Stel, Mezar Steli, Naiskos, Dexiosis, Karadeniz

Keywords: Sinope, Sinope Museum, Hellenistic Stele, Funerary Stele, Naiskos, Dexiosis, Black Sea

Makale Bilgisi

Başvuru: 23 Haziran 2017

Hakem Değerlendirmesi: 18 Temmuz 2017

Kabul: 8 Eylül 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.21.006

Article Info

Received: June 23, 2017

Peer Review: July 18, 2017

Accepted: September 8, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.21.006

ÖZET

Güney Karadeniz kıyı şeridinin merkezinde, Anadolu'nun en kuzey noktası olan Sinop Burnu üzerinde yer alan Sinope antik kenti (modern Sinop), bir Miletos kolonisi olarak kurulmuştur. Kentte, Arkaik Dönem'den itibaren kesintisiz olarak stel üretiminin varlığını, Sinop Arkeoloji Müzesinin zengin stel koleksiyonu açıkça göstermektedir. Ne yazık ki Sinope stelleri, Geç Arkaik ve Klasik Dönemlere tarihlenen erken örnekler dışında henüz yayınlanmamıştır. Bu çalışmanın konusunu, Sinop ve çevresinde bulunmuş, Hellenistik Dönem'e ait iki mezar steli oluşturmaktadır. Steller, korunabilen yazıtlarına göre, Sabeinos ve Straton(?) stelleri olarak adlandırılmıştır. Naiskoslu stel grubunda yer alan stellerin üzerinde "dexiosis" sahnesi yer almaktadır. Her iki stelde de iki figürlü kompozisyon tercih edilmiştir. Straton(?) Steli'nde, buna ilaveten, kadın figürünün yanında küçük boyutlu bir hizmetçi figürü de eklenmiştir. Stellerin sahne kısmındaki kompozisyonlar ve figürler incelendiğinde, işçilik ve stil özellikleri açısından, iki stelin aynı usta tarafından olmasa da yakın dönemlerde, aynı atölyede üretilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Sabeinos ve Straton(?) stelleri üzerinde, stil ve konu olarak her ne kadar Smyrna stellerinin etkisi yoğun olsa da, işçilik ve stil özellikleri açısından Byzantion stelleri ile daha yakın ilişkiler kurulabilir. Stilistik karşılaştırmalar ışığında, Sabeinos Steli'nin MÖ 2. yüzyılın ilk yarısında, Straton(?) Steli'nin de MÖ 2. yüzyıl ortalarından önce yapılmış olması gerekir.

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/ Türkiye. E-mail: suhalsaglan@selsuk.edu.tr

** Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bartın/ Türkiye. E-mail: fatmabagdatli@yahoo.com

ABSTRACT

Sinope ancient city (modern Sinop) was established as a Milesian colony on Sinop cape where is the northernmost point of Anatolia, in the center of South Black Sea coastal strip. Rich funerary stele collection of Sinop Archeological Museum manifests the existence of stele producing since Archaic Period uninterruptedly. Unfortunately, Sinope stelae have not been published as of yet except first samples dated in Late Archaic and Classical Periods. The subject of this study is about two funerary stelae which are found in Sinop and around and belong to Hellenistic Period. The stelae are called as Sabeinos and Straton(?) based on their fencible inscriptions. There is “dexiosis” scene on both stelae which are both placed in the group of naiskos stelae. Figurative compositions were preferred for both steles. A small sized servant figure was additionally added nearby woman figure on Straton(?) Stele. When analyzing compositions and figures in scene part of stelae, understood that these two stelae were produced in the same atelier; in close periods even not by the same artist in terms of workmanship and style characteristics. There could be correlated closer with Byzantion stelae as style and subject much as the effect of Smyrna stelae are denser. In the light of stylistics comparisons, Sabeinos Stele must be made the first half of the second century BC, Straton(?) Stele must be done before in the midst of the second century BC

Sinope (Sinop) antik kenti, Karadeniz'in güneyinde Anadolu kıyılarının en kuzey noktasında yer alır¹. Günümüzde Karadeniz Bölgesi olarak adlandırılan bu kıyı şeridi, Anadolu'nun diğer kıyılarına göre dağların kıyıya paralel uzanıyor olması ve vadilerin azlığı sebebiyle oldukça zorlu bir coğrafyaya sahiptir. Bu dağlık kıyı şeridi nedeniyle kara yolundan ziyade deniz yoluyla ulaşım açısından daha elverişlidir. Bu coğrafi şartlara sahip bir Karadeniz kenti olan Sinope, antik dönemde, batıda Parthenios (Bartın) Nehri ile doğuda Halys (Kızılırmak) Nehirleri arasında yer alan Paphlagonia Bölgesi'nin en önemli kentidir. Sinope'nin konum olarak Kırım Yarımadası'nın neredeyse tam karşısında olması, Kırım Yarımadası ile Kuzey Anadolu arasındaki ulaşım ve ticarete önemli bir rol oynamasına imkan vermiştir. Aynı zamanda, Paphlagonia'nın diğer kentlerine oranla, İç Anadolu ile olan karayolu bağlantısı, Sinope'nin bölgenin en önemli kentlerinden biri olmasını sağlamıştır².

Antik kaynaklarda, Sinope'nin MÖ 8. yüzyıl sonlarında bir Miletos kolonisi olarak kurulmuş olduğu belirtilmektedir³. Buna göre Sinope, Kyzikos gibi, Miletoslular'ın MÖ 725-700 tarihleri arasındaki ilk kolonizasyon döneminde kurulan kentler arasındadır. Ancak Kimmer akınları ile birlikte kent, diğer yerleşimler gibi, bu atlı-savaşçı göçebe kavimlerin etkisinde kalır. MÖ 670 civarında, Lydilalılar'ın Kimmerler'i yenmesinden sonra Miletos yeniden kolonilerini kurmaya girişir. Sinope de, MÖ 7. yüzyılın ortalarından sonra, Miletoslular tarafından yeniden kurulur⁴. E. Akurgal ve L. Budde tarafından 1951-1953 yılları arasında, kentin çeşitli alanlarında yapılan küçük çaplı kazılardan elde edilen buluntular, Sinope'de Grek kolonizasyonunun MÖ 7. yüzyılın üçüncü veya dördüncü çeyreğinde kurulduğunu ortaya koymaktadır⁵.

Sinope, Arkaik, Klasik, Hellenistik ve Roma dönemlerinde kesintisiz olarak yerleşim görmüştür. Kent, Pers hakimiyeti sırasında ve sonrasında Anadolu'nun iç bölgelerinden Karadeniz'e ulaşan ticaret mallarının deniz yoluyla aktarılabilirdiği önemli bir liman kenti konumundadır. Anadolu'daki Akhaemenid Dönem etkilerinin izlerini Sinope ve tüm Pontus Bölgesi kentlerinde izlemek mümkündür⁶.

Hellenistik Dönem'de, Büyük İskender'in seferleri ile başlayan yoğun *Hellenizasyon*'dan Sinope de etkilenmiş, bölgede önce Antigonos ve ardından da Seleukos hakimiyeti hüküm sürmüştür. MÖ 183'de Karadeniz'de üstün bir güç olarak varlığını hissettiren Mithridates'in, kurduğu Pontus Krallığı'nın topraklarına Sinope'yi dahil etmesiyle birlikte kentin önemi daha da artmış, artık bir başkent haline gelmiştir⁷.

Kurulduğu dönemlerden itibaren Karadeniz'in güney kıyılarındaki en önemli ticaret limanı olarak varlığını sürdüren Sinope'nin, Ege dünyası ile olan yoğun ilişkilerinin izleri, kent ve çevresinde yapılan çeşitli kurtarma kazıları ya da satın almalar yoluyla elde edilen seramik ve heykeltıraşlık eserleri yardımıyla anlaşılabilmektedir⁸. Bu eserler içerisinde yer alan bazı mezar stelleri, bugüne kadar bilim insanları tarafından Karadeniz Bölgesi'ndeki Yunanlılar'a ait en erken kültür örnekleri olmaları açısından ele alınmış ve yalnızca Geç Arkaik, Erken Klasik Dönem'e tarihlenen belli başlı eserler incelenerek literatüre eklemiştir⁹. Oysa Sinop Müzesinin zengin stel koleksiyonunda, Sinop ve yakın çevresinde bulunmuş olan, Arkaik Dönem'den Geç Roma Dönemi'ne kadar uzanan çok sayıda mezar steli mevcuttur ve bu steller, söz konusu dönemlerde kentte mezar steli üretiminin varlığını kanıtlar niteliktedir¹⁰.

¹ Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinatörlüğü'nün 14401069 numaralı projesi ile desteklenmiştir. Stellerin yayın iznini veren dönemin Müze Müdür Vekili Sayın Fuat Dereli'ye ve Sinop Müzesi Müdürü Sayın Hüseyin Vural'a teşekkür ederiz. Ayrıca, stel fotoğraflarını çeken Arkeolog Fotoğrafçı Soner Yaman'a da teşekkür ederiz.

² D. M. Robinson, Sinope hakkında yaptığı kapsamlı çalışmasında, Sinope'nin öneminden bahseden antik yazarların tam bir dökümünü yapmıştır. Bkz. Robinson 1905: 131-135.

³ Strabon: XII, iii, 1.1; Diodorus Siculus: Historical Library, 14. 31. 2; Pseudo Scymnus: 995-996; Eusebius: Chronographia, 631-630. Arriaus'a göre MÖ 7. yüzyılda Miletoslular tarafından kurulmuştur. Bkz. Arslan 2005: 113-114.

⁴ Bkz. dn. 3. Kolonizasyon konusunu ele alan modern kaynaklar için bkz. Boysal 1958: 27-28; Hind 1998: 133; Doonan 2003: 1380-1382; Manoledakis 2010: 566 vd.

⁵ Akurgal/Budde 1956: 4-7; Akurgal 1956: 48 vd.; Budde 1956: 5 vd.; Erzen 1956: 48; Boysal 1958: 27 vd. Antik kaynaklardan elde edilen bilgilerle arkeolojik veriler arasındaki bu tutarsızlık, kentte geniş kapsamlı bir arkeolojik kazı çalışması yapılmamış olmasından kaynaklanıyor olabilir.

⁶ Paphlagonia'yı hakimiyeti altına alan Persli komutan Datames, Büyük İskender'in Anadolu Seferi'ne kadar bu bölgeyi elinde tutmuştur. Bunun en önemli kanıtı, kentte Datames adına basılan sikkelerdir. Arslan 2005: 114. Ayrıca Strabon'a göre Zela, Kommana gibi kentlerde, Pers tanrılarına ait önemli tapınakların varlığı ve bölge halkının da bu tapınaklara büyük bağlılık gösterdiği bilinmektedir. Strabon: XII, iii, 30-40.

⁷ Doonan 2003: 1384; Arslan 2005: 115; Koester 2012: 49.

⁸ Akurgal/Budde 1956: 4-7; Akurgal 1956: 48 vd.; Budde 1956: 5 vd.; Erzen 1956: 48; Boysal 1958: 27 vd. Sinope amphoraları ve seramik araştırmaları için bkz. Kassab Tezgör 2010.

⁹ Akurgal 1948: 584-585, Fig. 3-4; Akurgal 1955: 5-15; Akurgal/Budde 1956: 15-23, Taf. 6,7; Akurgal 1961: 270, Abb. 237, 238; Budde 1963: 55-74; Clairmont 1970: 33-37, Nr. 10, Taf. 36; Hiller 1975: 59-61, Nr. O18-21, Taf. 11.2-12.2; Pfuhl/ Möbius 1977: 14,16,17, Taf. 4.13, 6. 22-24; Durugönül 1992a: 97-107, Taf. 8, 1-2; Özgan 2009: 239-252; Aykanat 2013: 99-104, Res. 1,2.

¹⁰ Sinop Müzesi Koleksiyonu'nda bulunan mezar stelleri Suhal Sağlan tarafından yayına hazırlanmaktadır.

Karadeniz çevresinde, sistemli kazıları yapılarak literatüre kazandırılan Olbia, Chersonesos, Apollonia ve Mesembria kentlerinden elde edilen verilerin yayınlanması ile, bölgede mezar steli geleneğinin Klasik Dönemlerden itibaren başlangıçta Atina etkisinde kaldığı anlaşılmıştır. Hellenistik Dönem’den itibaren, Erken Roma İmparatorluğu Dönemi de dahil olmak üzere, Doğu Yunan, Byzantion ve Kyzikos gibi yerleşimlerle giderek artan biçimde yoğun bir ilişkinin olduğu; mezar stellerinin bahsi geçen merkezlerden hem işlenmiş olarak, hem de kabaca biçimlendirilerek ithal edildikleri anlaşılmaktadır. Mesembria’da, ithal edilen stellerin son rötuşlarının yapıldığı bir atölyenin yanında, yerel üretim yapan atölyelerin de varlığı tespit edilebilmiştir¹¹. Bölgenin bir diğer önemli yerleşimi olan Amisos’ta bulunmuş Hellenistik Dönem stelleri de literature kazandırılmıştır¹². Tüm bu veriler ışığında, Sinope’de bulunmuş olan stellerden, sistemli bir kazıdan elde edilmemiş olsalar da, Arkaik Dönem’den itibaren Attika etkili mezar stellerine kendi yorumunu katan bir atölyenin varlığı, daha önce yapılan yayınların da katkılarıyla tartışılır hale gelmiştir. Hellenistik Dönem’e tarihlenen stellerin incelenmesiyle, Sinope’de, söz konusu dönemde heykeltıraşlık atölyelerinin varlığı, stili ve etkileşim alanlarının daha detaylı tespiti mümkün olabilecektir. Böylece, özellikle Klasik Dönem’de görülen yoğun Atina etkisinin Hellenistik Dönem’de nasıl bir boyut kazandığı, ticaretin yanısıra kültürel ilişkiler ağıının da aydınlatılmasına yardımcı olacaktır.

Bu bağlamda, Sinop Arkeoloji Müzesindeki iki adet Hellenistik Dönem üretimi stelin form, stil ve ikonografik özelliklerinin detaylı incelemesi yapılacak, benzer form ve stil özelliklerine sahip mezar stelleri ve serbest heykeller ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilerek üretim tarihleri belirlenmeye çalışılacaktır. Böylece, son yıllarda artan bir ilgiyle arkeolojik araştırma ve çalışmalara konu olan Karadeniz Bölgesi’nin en önemli antik kentlerinden biri olan Sinope’nin kültür tarihi ve halkı ile ilgili de ipuçları yakalanmaya çalışılacaktır.

Steller üzerindeki figürlü sahneler değerlendirilirken, önce sahnenin ve figürlerin genel özellikleri ve ikonografisi ele alınacaktır. Figürlerin işleniş biçimleri üzerinde durulacak, ardından duruş, hareket ve işçilik özellikleri detaylı olarak incelenerek stilistik karşılaştırmalar ile stellerin hangi dönemde yapıldığı ve etkilendikleri stil akımları belirlenmeye çalışılacaktır.

1. SABEİNOS STELİ¹³ (Fig. 1-4)

Tanım: İnce tanecikli beyaz mermerden yapılmış olan stelin üst kısmı düz biçimde kesilmiş ve tam ortada 0.21 m genişliğinde ve 0.04 m yüksekliğinde, 0.10 m derinliğe sahip bir boşluk bırakılmıştır (Fig. 1-2). Stelin sonradan eklenmiş olan üst gövdesi günümüze kadar korunamamıştır¹⁴. Ön yüzde sahne ve onun altında da yazıt yer almaktadır (Fig. 1-2). Yazıtın hemen altından kırılmış olan stelin alt kısmı, müzede sergilenebilmesi amacıyla, düz bir yüzey oluşturmak için tamamlanmıştır. Stelin arka kısmı düz keski ile kabaca düzeltilmiştir.

Figür 1: Sabeinos Steli, Sinop Arkeoloji Müzesi, Env. Nr. 15.9.76. / *Sabeinos Stele, Sinop Archaeology Museum, Inv. Nr. 15.9.76 (S. Yaman)*

¹¹ Petrova 2007: 126.

¹² Durugönül 1992b: 61-70, Taf. 13-17.

¹³ Sinop Arkeoloji Müzesi, Env. Nr. 15.9.76. Yükseklik: 0.95 m; Genişlik: 0.53 m; Derinlik: 0.16 m. Sinop kent merkezinde bulunmuş olan stel, 13.09.1976 tarihinde Kastamonu Müzesi’nden Sinop Arkeoloji Müzesine iade edilmiştir.

¹⁴ Stelin üst kısmında iki adet dübel deliği mevcuttur. Sağ dübel deliği içerisine yerleştirilen demir kenet korunagelmiştir.

Figür 2: Sabeinos Steli (detay), Sinop Arkeoloji Müzesi, Env. Nr. 15.9.76. / Sabeinos Stele (detail), Sinop Archaeology Museum, Inv. Nr. 15.9.76 (S. Yaman)

Figür 3: Sabeinos Steli (detay), Sinop Arkeoloji Müzesi, Env. Nr. 15.9.76. / Sabeinos Stele (detail), Sinop Archaeology Museum, Inv. Nr. 15.9.76 (S. Sağlan)

Sabeinos stelinin sahne kısmı 0.08 m derinliğe sahiptir. Sahnede bir kadın ve bir erkek figürü arasındaki, klasik literatürde “dexiosis” olarak bilinen tokalaşma sahnesi betimlenmiştir (Fig. 1-3).

Stele karşıdan bakıldığında, soldaki erkek figürü oturur vaziyette ve profilden işlendiği görülür. Ancak arkada kalan sol kolu betimlenmemiştir (Fig. 2). Sahnenin dış tarafındaki sağ kolun öne doğru uzanması ve sol omuzdan göğüs üzerine düşen manto kenarının kabarık yapısı nedeniyle sol kolun ihmal edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Figür, kısa kollu bir khiton giymiştir. Üzerine sardığı manto kumaşı, sağ kolun altından arkaya uzanarak, sol omuz ve göğüs üzerinden öne doğru geçirilmiştir. Ayakları bir tabure üzerine basmaktadır. Sahnenin dışındaki sağ ayak yere düz biçimde basarken, arkadan görünen sol ayak parmak ucuna basar. Erkek figürünün oturduğu koltuğun arkılığı yoktur ve ön ayakları aslan ayağı şeklinde işlenmiştir (Fig. 3).

Sahnenin sağında ayakta duran kadın figürü, ağırlığını sağ bacağı üzerine vermiş ve sol dizini rahatça öne doğru kıvrımıştır (Fig. 1-3). Başı profilden verilmiş ve sağ kolunu oturan figüre doğru uzattığı için $\frac{3}{4}$ 'lük bir dönüşle gövdesi önden görülecek şekilde betimlenmiştir. Sol kolu belin alt kısmında hafifçe öne doğru kıvrılarak manto kumaşını taşımaktadır. Khiton ve üzerine de başını da örten bir manto giymiştir. Khiton, göğüsün hemen altında ince bir kemerle bağlanmıştır ve kemerin kenarları aşağı doğru hafif bir eğimle inmektedir (Fig. 3). Başını örtmekte olan manto, sol yanda düz biçimde beline kadar inerken, sağ tarafta bel hizasında toplanarak bir rulo halinde belin alt kısmından sol kol üzerine doğru uzanmaktadır. Aşağıda, dizin hemen altına kadar uzanan manto kumaşının altından khitonun ince kıvrımlı kumaşı ayaklar üzerine düşmektedir (Fig. 2-4).

Stilistik ve İkonografik Değerlendirme: Erkek figürü, sahnenin solunda rahat bir pozisyonda oturur biçimde ve profilden betimlenmiştir (Fig. 2). Karşısında khiton giymiş ve mantosuna sarınmış ayaktaki kadın figürü sağ kolunu erkek figürüne doğru uzatmıştır. Aynı konu ve figür tiplerinin yer aldığı kompozisyon, Klasik Dönem Attika mezar stelleri üzerinde özellikle MÖ 4. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanır¹⁵. Oturan erkek ve ayakta duran kadın figürünün işlendiği “dexiosis” sahneli benzer steller, Hellenistik Dönem’de, Doğu Yunan örnekleri arasında oldukça yaygındır¹⁶.

¹⁵ Doğu Yunan örnekleri için bkz. Clairmont 1993: Kat. Nr. 2.159, 2.193.

¹⁶ Pfuhl/Möbius 1977: Kat. Nr. 872-874, 227; Durugönül 1992b: 63, dn. 3.

Figür 4: Sabeinos Steli (detay), Sinop Arkeoloji Müzesi, Env. Nr. 15.9.76. / *Sabeinos Stele (detail), Sinop Archaeology Museum, Inv. Nr. 15.9.76 (S. Sağlan)*

Kompozisyon açısından bakıldığında, MÖ 2. yüzyılın başlarından itibaren yoğun üretimi yapılan Smyrna stelleri, bu tür stellerin en kaliteli örneklerini içermektedir¹⁷. Ancak en fazla benzer örnek, MÖ 2. yüzyılın ortalarından MÖ 1. yüzyıl içlerine kadar üretim yapan Delos atölyelerinden gelmektedir¹⁸. Bir başka benzer örnek ise MÖ 2. yüzyıl sonlarına tarihlenen Stratonikeia stelleri arasında karşımıza çıkar¹⁹. Tüm bu sayılan örneklerde, stelin sahne kısmında, solda oturan bir mantolu erkek figürü ve karşısında ayakta duran khiton ve manto giymiş kadın figürünün tokalaşması (dexiosis) sahnesi yer alır. Bu konu ve figür benzerliğinin dışında, sahnenin detaylarında farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu stellerde, üretildikleri atölye, siparişi veren kişinin özel talepleri vs. dikkate alındığında, figürün oturduğu koltuk, sandalye vs. gibi mobilyaların ya da sahnenin bir parçası olan hizmetçilerin varlığı ve yokluğu gibi küçük detaylarda değişiklik görülebilmektedir. Zira Sabeinos stelindeki sahnede, hizmetçi figürü ihmal edilmiştir.

Hellenistik Dönem’de mezar stellerinde konu ve figür olarak önceki dönemlerdeki örneklerin model alındığı, ancak detaylarda farklılıkların gözlemlendiği

merkezlerden biri Delos’tur. Delos atölyelerinde, MÖ 2. yüzyılın üretimleri olan zengin Smyrna atölyesi stellerinin model alındığı anlaşılmaktadır. Ancak Delos stellerinde, sahne detaylarındaki farklılıklar ya da ihmal edilme durumu, Delos’un Attika kolonisi olmasıyla açıklanmaktadır²⁰. Şöyle ki; Delos atölyelerinde, Attika’da Klasik Dönem’den beri bilinen “dexiosis” sahnesinin, figür ve sahne olarak dönemin modası gereği Smyrna atölyelerinin izlerini taşıdığı görülse de, Deloslu ustalar, bağlı bulundukları Attika geleneğine sadık kalarak, Smyrna’dan aldıkları formları kendi anlayışlarına göre bu gelenekle yani Attika geleneği ile özdeşleştirerek yorumlamayı tercih etmişlerdir²¹. Bu durum, model alınan sahnelerin ve sahnelerdeki figürlerin yorumlanmasındaki farklı detaylarda kendini hissettirmektedir. Zira yaygın görülen “dexiosis” sahnesinde yer alan iki figüre, sahnenin diğer yanında bir genç ya da çocuk figürü ekleyerek, Attika stellerindeki kalabalık aile sahnelerine dönüştürdükleri ya da kadın ve erkek figürlerini ayna etkisiyle sahnenin ters yönlerine yerleştirebildikleri görülür²². Benzer kompozisyon, Amisos stellerinde de gözlemlenebilir²³. Durugönül tarafından incelenen Amisos’tan iki stelde, konu olarak “dexiosis” sahnesi görülmektedir. Her iki stelde de oturan erkek figürü aynı kişidir, ancak stelin sahibi olan ölen kişi ise karşıda ayakta durur şekilde, stellerden birinde kadın, diğerinde de erkek olarak betimlenmiştir²⁴.

Delos ve Amisos örneklerinden yola çıkarak Sinope stellerine baktığımızda, Sabeinos stelinde MÖ 2. yüzyıldan itibaren yeniden yaygınlaşan ve Doğu Yunan özelliklerini yansıtan bir “dexiosis” sahnesinin betimlendiği görülür. Figürlerin, Attikalı kökenlerine sadık kalarak daha sade işlendiği ve oturan figürün ayaktaki figür ile neredeyse eşit yükseklikte yapılarak, Klasik Dönem Attika stellerinde olduğu gibi, ölen kişinin yüceltildiği anlaşılabılır. Ayrıca, tıpkı aynı bölgedeki Amisos stellerindeki Attikalı geçmişine bağlılığını gösteren sahnenin gelenekçi yapısı gibi, Sinope’de de MÖ 5. yüzyıldaki Perikles Dönemi’nin yoğun Atina etkisinin Hellenistik Dönem’e dek sürmesiyle açıklanabilecektir²⁵.

²⁰ Schmidt 1991: 36.

²¹ Schmidt 1991: 36.

²² Schmidt 1991: 36.

²³ Durugönül 1992b: 62-64, Taf. 13-17.

²⁴ Durugönül 1992b: 62-64, Taf.13-17.

²⁵ Plutarkhos’a göre (Perik. XX. 1-2) Atinalılar, MÖ 436 yılları civarında, komutanları Perikles önderliğinde, Sinope’yi de etkileyen bir Karadeniz seferi düzenlemişlerdir. Perikles, komutanlarından Lamakhos’u, komutasındaki on üç savaş gemisi ve askerleriyle birlikte, tiran Timesileos’a karşı Sinopeliler’e yardım etmesi için Sinope’de bırakmıştır. Timesileos ve taraftarları, Atinalılar’ın bu yardımlarıyla uzaklaştırılınca Perikles, Atina’dan Sinope’ye 600 kolonist göndermiştir. Böylelikle Sinope ve koloni kentleri olan Kotyora, Kerasos ve Trapezus (Ksen. Anab. IV.8.22, V.3.2, 5.3, 10; Diod. XVI.30.31, 5, 31.1), doğal olarak Attika-Delos Birliği’nin üyeleri arasına katılmışlardır. Bu

¹⁷ British Müzesinde sergilenen stel için bkz. Yaylalı 1979: Kat. Nr. 30; Pfuhl/Möbius 1977: Kat. Nr. 872, Taf. 129; Känel 1989: 55, Taf.15.2. Verona Müzesinde sergilenen stel için bkz. Pfuhl/Möbius 1977: Kat. Nr. 867, Taf. 127.

¹⁸ Cuilloud 1974: Kat. Nr. 25-28, 79,80,83.

¹⁹ Özgan 1999: 147-8, Taf. 50b.

Sabeinos stelinde, mantosuna sarınmış erkek figürünün sağ omzu ve kolu mantonun dışında kalmış ve eli ileri doğru uzanarak karşısındaki kadının elini tutmuştur. Ayakları bir ayak taburesi üzerine basmaktadır. Figürü form açısından tek başına değerlendirdiğimizde, yine MÖ 4. yüzyıl Attika stellerinden benzer örneklerle karşılaşırız²⁶. Bu figürün, Hellenistik Dönem'de yaygın görülen Smyrna²⁷, Delos²⁸ ve Byzantion²⁹ stelleri üzerindeki figürlerle benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. British Müzesinde ve Verona Müzesinde sergilenen Smyrna stelleri üzerindeki erkek figürlerinin, tipolojik özellikleri açısından, Sinop stelindeki erkek figürüyle oldukça yakın olduğu anlaşılar. Verona Müzesindeki solda oturan erkek figürünün sahne kenarına yerleştirilişi biçimi ve omuz, baş ve gövde profilinin konturlarının birebir denebilecek benzerliğine ek olarak, arkada kalan sol kolun ihmal edilmesi de, Sabeinos stelindeki erkek figürü ile şaşırtıcı derecede benzerdir. Stilistik açıdan bakıldığında, kumaşın yumuşak dokusu, vücudun anatomik yapısının manto altından hissedilişi ve kıvrım yapılarının yakınlığı görülebilmektedir. Karadeniz Bölgesi'nin batı kıyılarındaki Odessos, Mesembria, Apollonia, Callatis gibi yerleşimlerde bulunan mezar stelleri ile Sinope stelleri arasında da paralellik kurmak mümkündür³⁰. Özellikle Mesembria örnekleri üzerinde, oturan mantolu erkek figürlerinin, Sinope örneği ile benzer tipte olduğu anlaşılabilmektedir.

Ayakta duran kadın figürü, erkeğin eline uzanmak için üst gövdesini sağa doğru çevirmiş, böylece alt gövde ile üst gövdesi arasında bir farklılık oluşmuştur (Fig. 3). Figürün başı tam profilden, üst gövde ise neredeyse cepheden görülecek biçimde ve alt gövdesi ¾ lük bir dönüşle betimlenmiştir. Kadın figürü, MÖ 4. yüzyıl Attika mezar stelleri üzerindeki benzer tipte kadın figürlerinin tipolojik özelliklerini taşımakla beraber³¹, hem tip hem de stili açısından Hellenistik Dönem özelliklerini yansıtmaktadır³². Figür, üst gövdesinin göğsün altından geçirilen kemerle iyice daralmış olması

ve alt gövdenin manto altındaki dolgun yapısıyla, ilk bakışta erken Hellenistik kadın figürlerini anımsatır. Ancak, duruşundan kaynaklı olarak başın, üst ve alt gövdenin farklı yönlere doğru hareketleri Yüksek Hellenistik Dönem'de görülen birbirini kesen hareketleri yansıtır (Fig. 3)³³. Stel üzerindeki kadın figürünün alt gövdesinde, dizin üst kısmında, plastik bir kabartı şeklinde betimlenmiş yatay çizgiler mevcuttur. Literatürde "Liegefalten" olarak geçen bu detayın, serbest heykeller üzerinde kumaş katlarının belirtilmesi ya da heykelin renklendirilmesi sırasında kumaşın deseninde ayırt edici yardımcı bir unsur olduğu bilinmektedir³⁴. Hellenistik Dönem'de oldukça yaygın olarak görülen bu unsur, özellikle Bergama stiline en bariz özelliklerinden biri haline gelmiştir. "Liegefalten" ile mezar stelleri üzerinde de sıklıkla karşılaşmaktadır³⁵.

British Müzesinde sergilenen ve konu olarak da Sabeinos steli ile benzerlik arz eden Smyrna stelinde, kadın figürünün, Sabeinos stelindeki kadın figürüne oranla vücut hatları daha katıdır ve üst gövde ile alt gövde arasındaki ¾'lük dönüş etkisi Sabeinos figürüne göre daha azdır³⁶. Sabeinos stelindeki kadın figürünün daha esnek duruşu ve duruşun etkisinin vücut hatlarına yansıyan hareketli yapısı, Sabeinos stiline, Smyrna steline göre farklı

konuda ayrıca bkz. Fernoux 1999: 193 vd. Sinope'de, Perikles Dönemi'ndeki Atina etkisi için ayrıca bkz. Özgan 2009: 251. S. Durugönül, bu yoğun Klasik Atina'ya bağlı kültürün Hellenistik Dönem'de yeniden canlanmasını VI. Mithridates Eupathor'un yönetim anlayışı ile ilişkilendirir. Bkz. Durugönül 1992b: 66-67.

²⁶ Clairmont 1993: Nr. 2.317.

²⁷ British Müzesinde sergilenen stel için bkz. Yaylalı 1979: Kat. Nr. 30; Pfuhl/Möbius 1977: Kat. Nr. 872, Taf. 129; Kanel 1989: 55, Taf. 15.2. Verona Müzesinde sergilenen stel için bkz. Pfuhl / Möbius 1977: Kat. Nr. 867, Taf. 127.

²⁸ Cuilloud 1974: Nr. 98; Schmidt 1991: 70, 83, Abb. 53.

²⁹ Firatlı/Louis 1964: 105, Nr. 165, Pl. XLI ve 105-106, Nr. 166, Pl. XLI. MÖ 2. yüzyıla tarihlenmektedirler.

³⁰ Petrova 2015: Nr. M-10-11, M-14, 55-63

³¹ Clairmont 1993: Kat. Nr. 2.159, 3.411 ve 3.384c.

³² Schmidt 1991: Abb. 4 (Kavala Müzesi, Env. Nr. L. 208); Cuilloud 1974: Nr. 83; Özgan 1999: 147-148, Taf.50b.

³³ Figür, Yüksek Hellenistik Dönem'in erken örneklerinden kabul edilen Juno Cesi ile, üst gövdenin göğüs altından geçirilen manto rulosu ile daraltılması ve alt gövdenin daha dolgun yapısıyla benzerlik gösterir. Juno Cesi:Roma, Kapitol Müzesi, Env. No. 731. Özgan 1982: 202, Taf. 46; Flashar 1999: Taf.14. 2; Ridgway 2000: 270-271, dn. 6, Pl. 71. Eserin Roma kopyası günümüze ulaşmış olsa da, orijinal heykelin genel itibarıyla Pergamon heykel sanatının MÖ 2. yüzyıl başındaki örneklerinden olduğu kabul görmektedir. Juno Cesi'nin MÖ 3. yüzyılın sonlarında Pergamon stiline ait bir eser olduğuna dair tarihlendirmesi ile ilgili Linfert'in görüşlerinin tartışıldığı bölüm için ayrıca bkz. Ridgway 2001: 357, dn. 12. Linfert 1976: 108, Abb. 251. Serbest heykellerin stillerinin ve mezar stelleri üzerindeki figürlerin stil özelliklerinin yorumlanmasındaki ilişkilendirme için bkz. Schmidt 1991: 62-62, dn. 332. Juno Cesi'de görülen manto rulosunun belin hemen altından yana doğru geçirilmesi, ağırlığın bir bacağa verilerek serbest bacağın kalçasının daha aşağıda betimlenmesi yani vücuda hareketin esnekliğinin yansıtılması da, Sabeinos stelindeki kadın figürü ile benzerdir. Ancak başın, alt ve üst gövdenin farklı yönlere yönelmesi, ağırlığını verdiği bacak tarafında kalçanın daha yukarıda gösterilmesi, duruşta bir esneklik ve hareketliliğin sağlanması ile Bergama 54 ve 53 nolu heykeller ile, duruş biçimi farklı olsa da, stil benzerliği yakalanabilmektedir. Pergamon 53 nolu eser için bkz. Flashar 1999: Taf. 15.1; Pergamon 54 nolu eser için bkz. Schraudolph 2007: 213-214, Abb. 181c.

³⁴ Öztepe 2004: 209-214. "Liegefalten" ya da "press fold" olarak tanımlanan yatay çizgisel hatlar MÖ 5. yüzyıldan itibaren kumaş dokuları üzerinde önce çizgisel hatlar olarak ortaya çıkmıştır. Hellenistik Dönem'de bu yatay çizgisel hatların plastik bir yapı kazandığı gözlenir. En güzel örnekleri Bergama Zeus Sunağı üzerindeki betimlemelerde karşımıza çıkmaktadır. "Liegefalten" için ayrıca bkz. Linfert 1976: 10, 29, 76; Öztepe 2008.

³⁵ Öztepe 2004: 210, dn.14.

³⁶ Yaylalı 1979: Kat. Nr. 30; Pfuhl/Möbius 1977: Nr. 872, Taf. 129.

atölye işçiliği olarak kabul edilebilir. Benzer durum, Verona Müzesinde sergilenen Smyrna kökenli stelde, ayakta duran erkek figürünün yapısında da görülür. Söz konusu Smyrna kökenli stellerin ikisi de MÖ 2. yüzyılın ortalarından sonraya tarihlendirilmektedir³⁷. British Müzesinde sergilenen Smyrna stelindeki kadın figürü, Yaylalı'ya göre, Smyrna stelleri üzerinde sık rastlanan Demeter rahibesi tipindedir³⁸. Mantosunu başına örtmüş ve manto kenarını rulo halinde bel hizasından geçirerek diğer yandaki eliyle kalça hizasında tutmaktadır. Elbette bu form benzerliği, Sabeinos steli üzerindeki kadın figürünün Demeter rahibesi olduğunu göstermez. Ancak figürün tipolojik benzerliği ile, Smyrna stellerinin model alındığını gösteren bir ipucu verir. Zira bahsi geçen Smyrna stelinin sahnesindeki iki ana figürün betimlenme biçimini, Sinope sahnesinde de görebiliriz. Böylece bu ipuçları sayesinde Sabeinos stelinin, Smyrna stellerinin şemasını yansıtmış olduğu anlaşılmaktadır. Smyrna steli, Pfuhl / Möbius tarafından MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına, Yaylalı tarafından da MÖ 2. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenmiştir³⁹.

Sabeinos stelindeki figürlerin kaliteli işçiliği dikkate alındığında, Smyrna örnekleriyle ilk bakışta benzer bir stil yapısı var gibi görünse de, dikkatli incelendiğinde, özelliklerinin Smyrna örneklerinden işçilik açısından ayrıldığı anlaşılır. Sabeinos steli, Byzantion stelleri üzerinde görülen kadın figürleri ile, işçilik açısından daha yakın benzerlik göstermektedir⁴⁰. Özellikle Fıratlı'nın çalışmasındaki 152 numaralı stelde mantolu kadınlardan sağdaki figürün duruşu, manto yapısı ve özellikle baş özellikleriyle benzerliği, sağ omzunun sola göre daha yukarıda verilmesi gibi teknik detaylar dikkat çekicidir⁴¹. Schmidt'e göre Byzantion stelleri, Smyrna formlarının etkisinde kalmıştır⁴². Byzantion stellerindeki figür tipleri ve sahneler, Smyrna ile yakın ilişkiyi göstermektedir. Aynı durum Delos eserleri için de söz konusudur⁴³.

Ancak, erkek figürünün değerlendirilmesi sırasında, gözden kaçırılmaması gereken bir husus, bahsi geçen Amisos stellerinin varlığıdır⁴⁴. Durugönül'ün değerlendirmesine göre Amisos stelleri, form özellikleri olarak, Klasik Attika geleneğine sadık kalarak,

Hellenistik Dönem'in Doğu Yunan mezar stellerinin etkisini yansıtmaktadır. Bu yaklaşım ışığında, birbirine yakın komşu olan Sinope ve Amisos'un, kökenleri MÖ 5. yüzyıldaki Atina kültür politikasının yoğun etkisine dayanan aynı sanat anlayışına sahip oldukları ortaya çıkacaktır. Bahsi geçen Klasik etkileri, Hellenistik Dönem'de de devam ettirmeleri açısından, Sinope'nin de Amisos gibi kendi şehrine ve vatandaşlarının beklentileri doğrultusunda mezar stelleri üzerindeki sahne ve figürlerin işlenmesinde etkili oldukları düşünülebilir. Üretim tarihi olarak MÖ.2. yüzyıl sonları ya da MÖ 1. yüzyıl ilk çeyreği içleri önerilebilir.

Yazıt:

Stelde sahnenin altında yer almaktadır.

A· I (ούλιος) / ΣΑΒΕΙΝΟΣ (Σαβεῖνος)⁴⁵ (Fig. 1).

Çeviri: L. Iulius Sabinus.

Tarihlendirme: MS 1.-2. yüzyıl⁴⁶.

Sabinus ismi, Pontus ve Paphlagonia civarında yalnızca iki adet yazıt içerisinde yer almaktadır. Bu yazıtlar da MS 1.-2. yüzyıllara tarihlendirilmiştir⁴⁷. Pontus ve Paphlagonia Bölgesi dışında, Sabinus ismi, yoğunlukla Makedonia Bölgesi'nde kullanılırken, Thrakia, Ionia, Lydia, Phrygia, Mysia, Bithynia, Galatia ve Kilikia-Isauria Bölgeleri'nde de Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait yazıtlarda bu isme rastlanmıştır⁴⁸. Latince olan "Sabinus", Sabine kökenli bir erkek ismidir⁴⁹. Bu tespitler ışığında, stelin Roma İmparatorluk Dönemi'nde yeniden kullanıldığı rahatlıkla önerilebilmektedir; zira Hellenistik Dönem stellerinin Roma İmparatorluk Dönemi'nde yazıt eklenerek yeniden kullanıldığını gösteren kanıtlar mevcuttur⁵⁰. D. French, steli harf karakterlerine göre MS 1.-2. yüzyıllara tarihlendirmiştir ki, bu da stelin söz konusu dönemde yeniden kullanılmış olduğunu gösterir ve bu dönemde bölgede Roma vatandaşlarının varlığına işaret etmektedir.

⁴⁵ French 2004: 97, No. 133, Pl. 20.

⁴⁶ Bkz. dn. 45.

⁴⁷ French 1994: 103, Nr. 10; SEG 44: 1019.

⁴⁸ Waelkens 1986: Fig. 465.

⁴⁹ Donaldson 1860: 126-163.

⁵⁰ Mezar stellerinin yeniden kullanımı ile ilgili en erken örnekler Klasik Dönem'den gelmektedir. Grossman 2001: 30, dn. 11. Buradaki örnekte, naiskosun üst kısmında orijinal isimlerin olduğu alanın üst sırasına sonradan eklenen isimle aynı aileden bir başkasının da aynı steli kullanmayı seçtiği anlaşılmaktadır. Karlsson ise çalışmasında, Kyzikos stelleri içerisindeki bir örnekten yola çıkarak, Hellenistik Dönem stellerinin Roma İmparatorluk Dönemi'nde yeniden kullanıldıklarını belirtmektedir. Stellerin yeniden kullanımı için aynı yere gömülen akrabaların, aynı stele isimlerini ekledikleri ya da akrabalık olmasa da daha ekonomik olduğu için ya da ikonografi ve kaliteli işçilikleri nedeniyle yazıtları silip kendi isimlerini ekleyerek stelleri yeniden kullandıkları bilinmektedir. Buna en güzel örnek de Kyzikos'ta bulunmuş olan steldir. Bkz. Karlsson 2014: 14-15, dn. 39, Nr. K100, Taf. 44.2.

³⁷ Bkz. dn. 17.

³⁸ Yaylalı 1979: 40. Yaylalı'ya göre Batı Anadolu stelleri üzerinde görülen Demeter rahibelerinin en ayırt edici özelliği, yanlarında ya da arkalarında betimlenen meşaledir. Figür tipi olarak da giysi özellikleri ve mantolarına sarınış biçimleri ile diğer stellerdeki kadın figürlerinden ayırt edilebilirler. Klöckner 2013: 305-307, 310-313.

³⁹ Bkz. dn. 36.

⁴⁰ Fıratlı 1962: Nr. 152, 168.

⁴¹ Fıratlı 1962: 168, Nr. 152.

⁴² Schmidt 1991: 31-32.

⁴³ Schmidt 1991: 36.

⁴⁴ Durugönül 1992b: 62-67, Taf. 13-17.

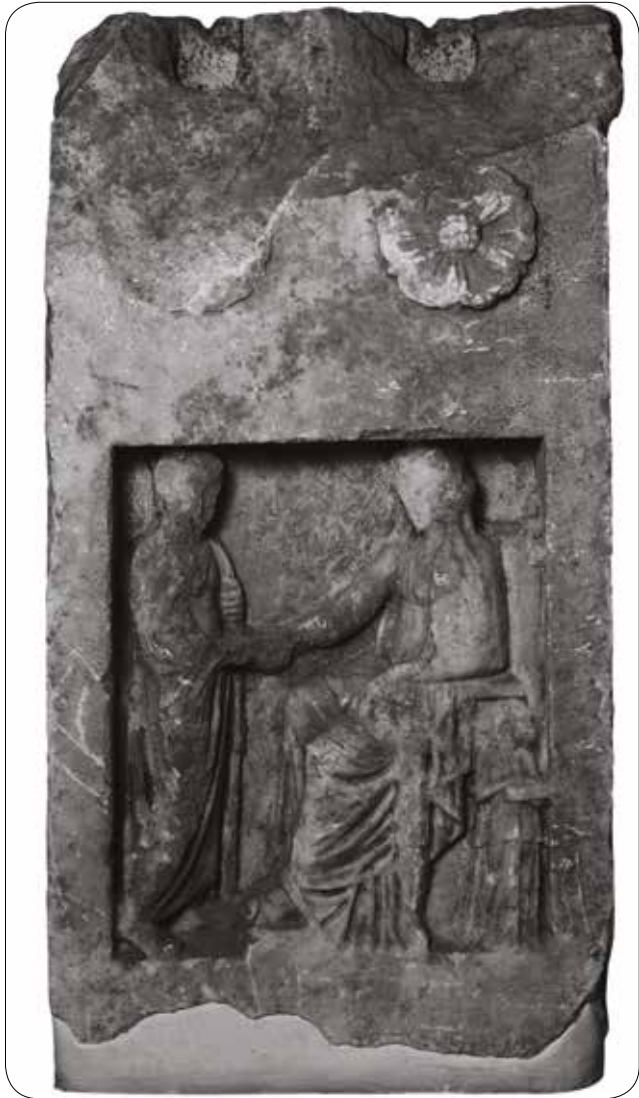
Sabeinos stelinin sahnenin üst kısmında görülen dikdörtgen boşluk da bu kısma eklenecek olan yeni bir üst yapı (alınlık, anthemion vb.) için yapılmış olmalıdır⁵¹.

II. STRATON(?) STELİ⁵² (Fig. 5-7)

Tanım: İnce tanecikli beyaz mermerden yapılmıştır. Stel yüzeyinin tamamına yakını kahverengiye çalan renkte korozyonla kaplıdır. Stelin üst kısmı oldukça hasar görmüş olmasına rağmen sahnenin üst kısmındaki rozetlerden biri tüme yakın olarak korunmuş, diğeri ise hasar görmüştür (Fig. 5). Kırık olan üst kısmında korunmuş olan iki adet dübel deliği, stelin üst yapısının sonradan eklenmiş olduğunu göstermektedir. Sahne kısmında figürlerin baş ve yüz kısımları ile erkek figürünün sahnenin dışına doğru olan sağ yanında kırıklar vardır. Stelin alt kısmı kırıktır ve burada yazıtın küçük bir kısmı korunmuştur (Fig. 5).

Figür alanında, “Dexiosis” pozunda iki ana figür ve bir de hizmetçiden oluşan bir kompozisyon yer alır (Fig. 5, 7). Karşıdan bakıldığında solda, mantolu bir erkek figürü ayakta durmaktadır. Sağ tarafta ise arkalıklı bir koltukta oturmuş bir kadın figürü görülür. İki figür birbirine dönüktür ve erkeğin sağ kolu öne doğru uzatılmış, kadın figürünün sağ kolu da öne doğru uzatılarak tokalaşma/dexiosis hareketi betimlenmiştir (Fig. 5-6). Erkeğin üst gövdesi çıplaktır ve mantosunu sağ kolunun altından geçirerek sol omzundan öne doğru uzatmıştır. Sol göğsü üzerinde eliyle manto kenarını tutmaktadır. Figürün başı ve gövdesi profilden verilmesine rağmen, özellikle sol göğsünün de betimlenmiş olması, üst gövdenin izleyiciye doğru hafifçe döndürülmüş olduğunu gösterir. Sağ ayağı dışta ve parmak ucuna basmaktadır. Arkada kalan sol ayağı ise tam olarak korunmamış ya da ihmal edilmiş olmalıdır (Fig. 6).

Kadın figürü, koltuğuyla birlikte, ¾'lük dışa doğru dönmüş şekilde betimlenmiştir. Sol kolunu koltuğun kolçağına paralel şekilde koymuştur. Üst gövdesi sol omuzdan aşağı inen manto ile soldan sınırlanmış olsa da, sağ kısımda üst gövdesi ve omzuyla birlikte sağ kolunun iç kısmı açık şekilde görülmektedir (Fig. 5-6). Alt gövdede dizlerin ikisi de betimlenmiştir. Figür altta khiton giymiştir ve hemen göğüs altından ince bir kemerle üst gövde sınırlanmıştır. Başını da örten mantonun sol kenarı, figürün sol omzu ve göğsünün bir kısmını da örterek aşağı uzanır ve sol kola sarılarak koltuğun kolçak

Figür 5: Straton(?) Steli, Sinop Arkeoloji Müzesi, Env. Nr. 1.1.002. / *Straton(?) Stele, Sinop Archaeology Museum, Inv. Nr. 1.1.002. (S. Yaman)*

kısına kadar düz şekilde iner. Sol kolun altından, mantonun kenarı zikzak oluşturacak şekilde aşağı doğru sarkar. Alt gövde manto ile sarılıdır. Mantonun altında khitonun etek ucu betimlenmiştir. Ayakları bir tabure üzerine basar. Taburenin dış kısmı işlenmemiştir.

Baş kısmı hasar görmüş olan küçük hizmetçi kız figürü, sahnenin sağ alt köşesinde koltuğun önünde betimlenmiştir (Fig. 5,7) ve oturan kadın figürünün yarısı büyüklüğündedir. Khiton giymiştir ve sol eliyle, alttan desteklediği ve sağ elini de üzerine koyduğu bir kutu taşımaktadır⁵³.

⁵¹ Benzer örnek için bkz. Karlsson 2014: 14-15, dn. 39, Nr. K100, Taf. 44.2.

⁵² Sinop Arkeoloji Müzesi, Env. Nr. 1.1.002. Yükseklik: 1.03 m; Genişlik: 0.52 m; Derinlik: 0.24 m. Stel, Sinop ili, Boyabat ilçesine bağlı Binarlı Köyü'nden müsadere yolu ile alınarak Sinop Müzesi Koleksiyonuna dahil edilmiştir.

⁵³ Elinde bir kutu taşıyan hizmetçi kız figürleri, Petrova'nın çalışmasında detaylı olarak ele alınmaktadır. Ona göre, bu tipte hizmetçi figürleri, MÖ 5. yüzyıl ortalarından itibaren mezar stelleri üzerinde görülmeye başlanır ve Hellenistik Dönem'de de Rhodos, Sardes, Kyme, Smyrna, Ephesos ve Samos'ta yaygın şekilde görülmeye devam eder. Sinope stelindeki gibi bir koltuk

Figür 6: Straton(?) Steli (detay), Sinop Arkeoloji Müzesi, Env. Nr. 1.1.002. / *Straton(?) Stela (detail), Sinop Archaeology Museum, Inv. Nr. 1.1.002. (S. Sağlan)*

Stilistik ve İkonografik Değerlendirme: Straton(?) stelinde işlenen “dexiosis” sahnesi, Klasik Dönem Atina stelleri üzerindeki en yaygın konulardan biridir⁵⁴. Hellenistik Dönem’de Smyrna⁵⁵ ve Delos⁵⁶ stelleri üzerinde yaygın olarak görülmektedir. Byzantion stelleri içerisinde de benzer örnekler görülmektedir⁵⁷.

Solda, ayakta duran erkek figürünün form açısından benzerlerini Smyrna stelleri üzerindeki “Normaltypus”

olarak tanımlanan mantolu erkek figürleri arasında görmek mümkündür⁵⁸. Mantosuna sarınan figür, manto kenarını sol omuzdan göğüs üzerine geçirmiştir. Sağ elini de karşıdaki figürle tokalaşmak üzere uzatmıştır. Ağırlığını sol ayak üzerine vermiştir ve sağ ayağı geride, sahnenin köşesine kadar geri çekilerek parmak ucuna basmaktadır. Sol diz hafifçe bükülmüş durumdadır (Fig. 6). Böylece figürün hareketli bacağına olduğu kısmı daha hareketli betimlenmiştir. Figürün sağ yanı oldukça hasar görmüş olduğundan, kumaş altından vücudun hareketinin yansıtılma durumunu ve bacağın dışa dönüp dönmediğini anlamak güçtür. Ancak bel hizasından aşağı çapraz uzanan derin manto kıvrım yapısının düz bir yarık biçiminde olması ve paralel şekilde aşağı inmesi ile, İzmir Basmane Müzesindeki⁵⁹ Smyrna kökenli stel üzerindeki erkek figürünün manto kıvrımıyla benzerlik göstermektedir. Delos stellerinden biri üzerindeki erkek figürünün, Straton(?) steliindeki figürün tersi yönde betimlenmiş olsa da, mantosunu giyiniş bakımından benzerliği dikkati çekmektedir⁶⁰. Schmidt, bu figürü “Menandros tipi” olarak adlandırmaktadır⁶¹.

Erkek figürünün çok fazla tahrip olması nedeniyle, daha iyi korunmuş olan kadın figürü, stil özellikleri ve tarihlendirme için daha iyi fikir verebilecektir. Petrova’nın çalışmasında değerlendirdiği, Batı Karadeniz kıyısındaki yerleşimlerden biri olan Mesembria stelleri üzerinde de benzer figür tiplerini görmek mümkündür⁶². Bunlardan biri, Sinope steliindeki mantolu erkek figürüyle neredeyse birebir denebilecek benzerliktedir⁶³. Ancak Mesembria steli, hem ölçüleri hem de daha erken olan tarihiyle Sinope stelinden ayrılmaktadır. Mesembria steli yardımıyla, MÖ 5. yüzyıldan itibaren Attika etkisinin Karadeniz kıyı kentlerinde yoğunlaştığı ve Sinope steliindeki figür yardımıyla da bu etkinin Hellenistik Dönem’e dek sürdüğü anlaşılabilmektedir.

Straton(?) stelinde, kadın figürü sahnenin sağında bir koltukta oturmaktadır. Mantosuna sarınmış olan figür, ¾’lük bir dönüş ile betimlenmiştir. Başı ve vücudu da bu dönüşe uygun pozisyonda verilmiştir. Başını örten manto aşağı düz bir şekilde uzanmakta ve öne kıvrılan sol koluna dolanmaktadır. Straton(?) steliyle benzer şekilde manto yapısına sahip en erken örnek, Rhodos’ta bulunmuş bir stel üzerinde betimlenmiştir ve MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir⁶⁴. Bir başka erken örnek,

ya da figürün arkasında, kenarda betimlenen figürlere benzer örneklerin, Byzantium ve Kyzos etkisinde Karadeniz’e ulaştığını belirtir. Petrova 2015: 47-48, 101

⁵⁴ Clairmont 1993: Kat. Nr. 2.339, 2.350, 2.351, 2.374c, 2.380, 2.381, 2.640, 3.372a, 3.383c, 3.387, 3.391b, 3.403a, 3.403, 3.408a, 3.418, 3.419, 3.427a, 3.436a.

⁵⁵ Yaylalı 1979: Kat. Nr. 69.

⁵⁶ Cuilloud 1974: Kat. Nr. 49, 53, 54, 58, 104, 84, 85, 106.

⁵⁷ Fıratlı/Louis 1964: 109, Kat. Nr. 177, Pl. XLIV. Dionysios steli, MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

⁵⁸ Yaylalı 1979: Kat. Nr. 47 ve 69.

⁵⁹ Yaylalı 1979: 149-150, Kat. Nr. 48; Pfuhl/Möbius 1977: 109, Kat. Nr. 258. Stel, Pfuhl/Möbius tarafından Geç Hellenistik Dönem’e tarihlendirilmiştir.

⁶⁰ Schmidt 1991: 80-81, Kat. Nr. 49. Stel, Schmidt tarafından MÖ 2. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmiştir.

⁶¹ Schmidt 1991: 81.

⁶² Petrova 2015: 55, 181-183, Nr. M-4.

⁶³ Petrova 2015: 181-183, Pl. 6, Nr. M-4.

⁶⁴ Schmidt 1991: 55, Abb. 7.

Byzantion stelleri arasında karşımıza çıkar⁶⁵. İstanbul Beyoğlu'nda bulunmuş olan bu stelin sahne kısmında üç figür betimlenmiştir. Sahnenin sağında oturan kadın figürü ve tokalaştığı erkek figürü şema olarak Straton(?) steli ile benzer kompozisyonudur. Kadın figürünün hareketli kolunun omzundaki köşeli yapı ile omzunun manto altında daha yukarıdaymış izlenimi yaratması, kemerin göğüs altından geçirilmesiyle üst gövdenin daraltılması, bacak üzerindeki kumaş yoğunluğunun sol el ile aynı hizada olacak şekilde alt gövdenin geniş yapısının vurgulanması, Byzantion steli üzerindeki figürle benzerdir. Byzantion steliyle aynı sahnenin işlendiği bir başka örnek MÖ 1. yüzyıl başlarına ait bir Delos stelinde de görülür⁶⁶. Straton(?) steliyle benzer sahne yapısının diğer Delos stellerinde de işlendiği anlaşılmaktadır⁶⁷.

Yapılan karşılaştırmalar ışığında, Straton(?) steli üzerindeki kadın figürünün tip olarak MÖ 4. yüzyılda ortaya çıktığı ve MÖ 3. yüzyıldan itibaren Ege Adaları ve Anadolu'da yaygın olarak, mezar stelleri üzerinde görülmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Straton(?) steli üzerinde betimlenen kadın figürü, stilistik olarak Delos eserlerindeki kadın figürlerinin duruş, kumaş ve kıvrım yapılarından, daha yumuşak ve hareketli yapısıyla ayrılmaktadır. MÖ 3. yüzyıla tarihlenen Byzantion steli⁶⁸ üzerindeki kadın figürünün duruşundaki yumuşaklık ve dinamik yapısı ile kıvrımlarının benzerliği dikkati çekmektedir. Ancak Straton(?) stelindeki kadın figürünün dizden aşağı kısmındaki kıvrım yapılarındaki sertlik, Byzantion steline göre daha geç bir tarihten olması gerektiğini göstermektedir. Straton(?) stelinin, Delos eserleri ile olan stilistik karşılaştırmalar ışığında, karşılaştırılan eserlerin genellikle MÖ 1. yüzyıla tarihlenmelerini de dikkate alarak, biraz daha erken bir tarihte, MÖ 2. yüzyılın içlerinde yapılmış olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Yazıt⁶⁹:

Stelin en alt kısmında kırık bölümün hemen üzerinde korunmuş birkaç harf okunabilmektedir. Toplam beş harfin yalnızca üst yarısı korunabilmiştir (Fig. 5).

ΣΤΡΑΤ (...)

Korunan harflerden yola çıkarak yazan kelimenin στρατήγος (komutan), στρατιώτης (asker) ya da στρατόν (özel isim) olabileceği anlaşılmaktadır. Yazının

⁶⁵ Fıratlı/Louis 1964: 109, Nr. 177, Taf. XLIV. Stel, yazıtıyla MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

⁶⁶ Cuillaoud 1974: 101-102, Kat. Nr. 106.

⁶⁷ Cuillaoud 1974: 93-94, Kat. Nr. 84. MÖ 2. yüzyıl sonları; 94, Kat. Nr. 85, MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı; 82-83, Kat. Nr. 57. MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir.

⁶⁸ Fıratlı 1962: 109, Nr. 177, Taf. XLIV.

⁶⁹ Yazıtın yorumlanmasındaki katkısından dolayı Öznur Tanrıver'e teşekkürlerimizi sunarız.

mezar steli üzerinde yer alması nedeniyle özel isim olma olasılığı daha güçlüdür. Bu noktada tek örnek Karadeniz'in kuzeyinde yer alan Chersonessos kentinde, Erken Hellenistik Dönem'e tarihlenen nekropol alanında bulunmuş bir mezar stelinden gelmektedir⁷⁰.

Chersonessos steli üzerindeki yazıt⁷¹:

ΣΤΡΑΤΩΝ Στράτων
ΑΓΝΙΑ Ἀγνία

Çevirisi: Hagnias'ın oğlu Straton(?).

Tarihi: MÖ 3. yüzyıl.

Posamentir'e göre Στράτων (Straton) ismi Grekçe'dir⁷² ve babası Ἀγνίας'ın (Hagnias) ismi sayesinde bir başka stel üzerindeki Apemantos ile kardeş oldukları anlaşılmıştır⁷³. Böylece Straton'un Chersonessos halkından olduğu anlaşılabilmektedir.

Sinope steli üzerinde yazan ismin de, Chersonessos stelindekinden yola çıkarak, bölgede karşılaşılan Grekçe bir isim olarak ΣΤΡΑΤΩΝ olma olasılığı güçlenmektedir. Harf karakterlerinin tam korunamamış olması dolayısıyla yazıtı tarihlemek oldukça güçtür. Stel üzerinde iki figürün işlenmesi ve korunan ismin stelin sağ kenarına yakın bir pozisyonda olmasından yola çıkarak ikinci ismin "Straton'un kızı/karısı ..." şeklinde olması beklenmektedir. Böyle bir çıkarım elbette yazıt olarak kanıt olmadan yapılmışsa da, stelin sahne kısmında betimlenen figürlerden kadın figürünün oturur pozisyonda oluşu ve ayaktaki figürle aynı boyda verilmesinden yola çıkarak, ölen kişinin kadın olduğu çıkarımı yapılabilir. Böyle bir yorumlamadan yola çıkarak Anadolu'da oldukça yaygın olarak karşılaşılan Strat(onike) isminin ölen kişinin adı olabileceği ihtimali de göz ardı edilemez.

⁷⁰ Posamentir 2011: 58, No. 50; 414, Table 12.3; 418, 441, Table 12.6.

⁷¹ Posamentir 2011: 58, 441, No. 50.

⁷² Στράτων (Straton) isminin Grekçe olduğunun kanıtı olarak Piraeus Müzesinden MÖ 4. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen bir mezar stelindeki yazıt kanıt oluşturabilir (Piraeus Müzesi, Env. Nr. 3577). Stel için bkz. Schmaltz 1998: 182-183, Taf. 33.1. Stel üzerinde *dexiosis* motifinin varlığı dikkati çeker. Stelin yazıtında "Erchia'dan Straton oğlu Euphiletos" yazmaktadır. Böylece Posamentir'in Chersonessos'taki Yunanlılar'dan biri olduğu önermesi de doğrulanmış olmaktadır.

⁷³ Posamentir 2011: 441, No. 50. Posamentir'e göre Straton'un babası olan Hagnias ismi, bir diğer stelde Apemantos'un babası olarak geçmektedir. Bu yakın tarihli iki stelde baba isminin aynı olması nedeniyle Straton ve Apemantos'un kardeş olması gerektiği anlaşılmaktadır. Apemantos'un steli için bkz. Posamentir 2011: 442, No. 51.

SABEİNOS ve STRATON(?) STELLERİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ:

Her iki stel de naiskoslu stel grubunda yer alır (Fig. 1, 5). Stellerin ne yazık ki günümüze kadar korunamamış olan üst kısımlarının nasıl olduğu konusunda özellikle yakın bölgelerdeki stel örneklerinden yola çıkarak iki farklı öneri getirilebilir. Straton(?) stelinde, stelin üst yan kısmında korunan silme, üst gövdesi üzerinde üçgen alınlık ya da anthemion şeklinde bir başlık olabileceğini göstermektedir⁷⁴ (Fig. 5). Sabeinos stelinde ise, ön yüzde üstte görülen dikdörtgen boşluk iki şekilde yorumlanabilir (Fig. 1); stelin ikinci kullanımında buraya bir niş benzeri boşluk bırakılmış olabilir⁷⁵ ya da bu kısım, üst yapısıyla alakalı bir birleşme noktasıdır.

İkonografi: Her iki stelde de iki figürlü bir kompozisyon tercih edilmiştir. Straton(?) stelinde ek olarak kadın figürünün yanında küçük boyutlu bir hizmetçi figürü de eklenmiştir (Fig. 7). Stellerde bir figür koltukta otururken, diğeri karşısında ayakta betimlenmiştir. Oturan figürün kapladığı alan, ayaktaki figürün kapladığı alanın iki katı kadar genişliğe sahiptir. Ayrıca oturan figür ve ayaktaki figürün boylarının eşit olması da Delos ya da Smyrna stellerinde pek rastlanılmayan, ancak Klasik Attika stellerinde ölen kişinin kahramanlaştırılması ve hayattaki figürlerden ayırt edilmesini sağlayan bir betimleme yöntemidir. Böylece Sinope stellerinin Klasik Attika geleneğini Hellenistik Dönem’de de sürdürdüğünün kanıtı durumundadır.

Her iki stel üzerinde de “dexiosis” sahnesi yer almaktadır. “dexiosis” genel anlamda birlikteliğin/birliğin sembolü olarak kabul edilir. Ancak daha özel anlamda ailevi

Figür 7: Straton(?) Steli (detay), Sinop Arkeoloji Müzesi, Env. Nr. 1.1.002. / *Straton(?) Stela (detail), Sinop Archaeology Museum, Inv. Nr. 1.1.002. (S. Sağlan)*

⁷⁴ Posamentir, Chersonessos stellerinin başlıklarıyla ilgili değerlendirmesinde, alınlıklı başlıkların daha çok kadınlara ait stellerde, horizontal yapıdaki başlıkların da erkekler için stellerde yaygın olduğunu tespit etmiştir. Anthemionlu steller için böyle bir sınıflama yapmak zor görünmektedir. Bkz. Posamentir 2011: 140-141. Zira Grek dünyasının diğer bölgelerinde de stellerin başlıklarının seçiminde erkek ya da kadın stellerinin başlıklarında böyle tercihlerin varlığı çok sınırlıdır. Bkz. Schmaltz 1979: 13-37. Naiskoslu stellerin Hellenistik Dönem’deki örneklerinde üçgen alınlık tercih edilmesi ve Sinop stellerinin de dönemin modasını takip etmeleri sebebiyle bu genellemeyi yapabiliriz.

⁷⁵ Chersonessos stellerinin bazıları üzerinde alınlığın hemen altında dörtgen bir boşluk bırakıldığı görülmektedir. Bkz. Posamentir 2011: 31, No.20; 87, No. C6; 89, No. C8; 176, No. 14, Fig. 5.14; 103, No. C28; 104, No. C29; 105, No. C30; 106, No. C31; 107, No. C32 vd. Posamentir, bu boşlukların mermer bir eklenti ya da yontu konulabilecek yerler olduğunu önermektedir. No. C8 (Env. Nr. 4609) ve No. C32 katalog numarasıyla belirtilen stellerde, bu boşluğa farklı bir mermerden yapılmış olan, üzerinde yazıt bulunan bir levha eklendiği görülür. Kesinlik taşımaya da, Sabeinos stelindeki bu boşluğun, sonraki kullanımında, stelin yeni sahibinin isminin yazıldığı bir levha eklenmek için oluşturulduğu önerilebilir.

ilişkilerin vurgulanması amaçlanmıştır⁷⁶. Almanca literatürde “Handsclag” olarak ifade edilen “dexiosis” sahnesi, mezar stelleri üzerinde Arkaik Dönem sonlarından itibaren görülmeye başlanır⁷⁷. Klasik Devir Attik mezar steli kabartmalarında sıkça görülen “vedalaşma” sahneleri⁷⁸, Hellenistik Dönem’de de yaygın olarak kullanılmış ve Roma Dönemi’nde de kullanılmaya devam etmiştir. Özellikle karı-koca olma durumunu vurgulayan bu hareket, eşlerin vedalaşmadan/ölümden sonraki hayatta da bağlılığını ifade eder⁷⁹.

⁷⁶ Schmaltz 1983: 214-215. Aile bireyleri arasındaki vedalaşmanın da sembolüdür. Bkz. Ferrario 2006: 89.

⁷⁷ Johansen 1951: 149-151; Clostermann 2007: 635; Himmelmann 1999: 21,23, 27 Abb. 4 ve 32 Abb.8.

⁷⁸ Johansen 1951: 149-15; Steiner 2003: 133.

⁷⁹ Himmelmann 1956: 11, 17 vd.; Schmaltz 1983: 207 vd.; Steiner 2003: 120-133; Ricks 2006: 432-433.

İki figürün karşılıklı tokalaşmasını tanımlayan “dexiosis” sahnesi, konu olarak, vazo betimlerinde MÖ 6. yüzyıldan, beyaz zeminli lekythoslarda MÖ 5. yüzyıldan ve mezar stellerinde MÖ 4. yüzyıldan itibaren, Atina eserleri üzerinde yaygınlaşmıştır⁸⁰. Mezar stellerinde en erken “dexiosis” betimi, Aegina’da bulunmuş olan ve MÖ 500 civarına tarihlenen bir stel üzerinde görülür⁸¹. “Dexiosis” sahnesi, MÖ 4. yüzyılda da Attika’daki steller üzerinde oldukça sık biçimde betimlenmiştir⁸². Bu şemadaki stel örnekleri, MÖ 3. yüzyıl sonlarında Ege Adaları’nda da görülmeye devam eder⁸³. MÖ 2. yüzyılın başlarından itibaren, Batı Anadolu’nun stel üretimi yapan en önemli atölyesi konumunda olan Smyrna üretimi steller üzerinde oldukça yaygın bir form haline geldiği görülen bu şema, MÖ 1. yüzyıla kadar devam eder⁸⁴. Sinope stelleri üzerinde de, tıpkı Amisos stellerinde⁸⁵ olduğu gibi, dönemin en yaygın betimlemesi olan “dexiosis”ın kullanılmasının nedeni, Amisos örneklerinden net şekilde anlaşıldığı biçimiyle, karı koca ya da akrabalık ilişkilerini yansıtmakta bu motifin tercih edilmesidir. Sinope’den iki stelde de iki figürlü sahne betimlenmiştir. Sabeinos stelinde erkek figürü otururken, Straton(?) stelinde oturan figür kadındır. İkisinin de temel özelliği, kadın figürlerinin mantolarının kenarı ile başlarını örtmüş olmalarıdır. Bu özellik, kadınların evli olduğunun kanıtıdır. Her iki stelde de figürlerin yüz yüze bakmaları, aralarında doğrudan bir ilişki/bağ olduğunu gösterir. Böylece her iki stel üzerinde yer alan figürlerin karı-koca olduğu anlaşılmaktadır. Hellenistik Dönem’in Doğu Yunan mezar stellerinde yaygın “dexiosis” sahnesinin,

⁸⁰ “Dexiosis” anlam olarak iki figürün “tokalaşma” sahnesini tanımlamakta kullanılmaktadır. Davies 1985: 627-640. Davies’e göre, mezar stelleri üzerinde MÖ 4. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan “dexiosis sahnesi” vazo resimlerinde MÖ 6. yüzyılın başlarından itibaren daha sıklıkla karşılan bir motiftir. *Dexiosis*’in tokalaşan iki figür arasındaki kuvvetli baği simgelemesi bakımından, mezar stellerinde, ölen kişiyle vedalaşmayı simgelediği, kabul edilen görüştür. Ancak bu türde sahnelerin hazırlayıcısı, Atina’da MÖ 5. yüzyılın başlarında yaygınlaşan beyaz zeminli lekythosların sahnelerindeki cenaze ve vedalaşma sahneleridir. Bkz. Fairbanks 1907 ve 1914. Detaylı bilgi için bkz. Stupperreich 1994: 93-103. Ayrıca bkz. Cremer 1995: 1-7; Pemberton 1989: 45-50.

⁸¹ Himmelman 1999: 21,23, Abb. 4.

⁸² Clairmont 1993: Vol. 2, Nr. 2.339 (Env. Nr. Athens, NM 725). Batı Karadeniz’de Mesembria’da tek örnek, MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen, naiskos tipinde bir stelden korunan ayakta duran erkek figürü ile belirlenebilmiştir. Petrova 2015: 32, 181-183, Pl.5 M-4.

⁸³ Pfuhl/Möbius 1977: Kat. Nr. 874, Taf. 128. Karpathos Adası’nda Aperi’de bulunmuş olan stel, MÖ 3. yüzyıl sonuna tarihlendirilmiştir. Aynı şema Byzantion ve Bithynia’da da MÖ 3. yüzyıldan örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Byzantion ve Bithynia örnekleri için bkz. Pfuhl/Möbius 1977: Kat. Nr. 1058, Taf. 158 (Yalova); Kat. Nr. 1100, Taf. 166 (İstanbul Beyoğlu’nda bulunmuş stel).

⁸⁴ bkz. Pfuhl/Möbius 1977: Kat. Nrs. 867 (Taf. 127), 868 (Taf. 128), 869 (Taf. 128), 872-873 (Taf. 129), 875-877 (Taf. 129).

⁸⁵ Durugönül 1992b. 61-70, Taf. 13-17.

Mesembria, Odessos, Amisos ve Sinope örneklerinden yola çıkarak, Karadeniz’de de yaygın olarak tercih edildiği görülmektedir.

Stil Özellikleri: Stellerin sahne kısmındaki kompozisyonlar ve figürler incelendiğinde, işçilik ve stil özellikleri açısından da benzerlikler görülebilmektedir. Kadın figürlerinin genel duruşlarındaki esneklik ve hareketlilik, özellikle omuz kısımlarındaki köşeli yapı, sol yanlarından aşağı sarkan manto kenarının üçgen kumaş katlarının işleniş gibi detaylardaki benzerlik dikkat çekicidir. Erkek figürlerinde de genel form ve kumaş kıvrım yapılarındaki yakınlık, kadın figürlerindeki gibi paraleldir. Tüm bu benzerlikler, iki stelin aynı usta tarafından olmasa da yakın dönemlerde, aynı atölyede üretilmiş olduğunu göstermektedir. Figürlerin detaylarındaki işçilik farkları nedeniyle aynı usta tarafından yapılmış olamayacakları anlaşılmaktadır.

Sabeinos stelinde, solda oturan erkek figürünün karşısındaki kadın figürü ayakta (Fig. 1). Straton(?) stelinde de solda ayakta erkek figürünün karşısında oturan bir kadın figürü betimlenmiştir (Fig. 5). Her iki steldeki bu kompozisyonun, MÖ 4. yüzyıldan itibaren, MÖ 1. yüzyıla kadar oldukça revaçta olduğu bilinmektedir. Stellerin incelenmesi sırasında yapılan karşılaştırmalar yardımıyla, Sinope stellerinin kompozisyon ve figürlerinin, tipolojik olarak, MÖ 4. yüzyıla ait Attika stellerindeki yaygın konulara sadık kalınarak, Hellenistik Dönem’de yoğun şekilde stel üretimi yapan Doğu Yunan atölyelerinin yanı sıra, Karadeniz kıyılarındaki merkezlerle (Mesembria, Odessos, Kallathis, Amisos) ilişki içerisinde olduklarını göstermektedir. Bu kompozisyonundaki stellerin Hellenistik Dönem’de, özellikle MÖ 2. yüzyıl boyunca yoğun üretimi ve Ege dünyasında yaygınlaşmış olan bu merkezin etkilerinin Sinope stellerinde de görülmesi şaşırtıcı değildir. Schmidt tarafından yapılan değerlendirmede, Byzantion ve Kyzikos atölyelerinin MS 1. yüzyıldan itibaren yoğun olarak Karadeniz’deki merkezlerle ilişkili oldukları aktarılmaktadır⁸⁶.

Belki de Mesembria’da olduğu gibi⁸⁷, Hellenistik Dönem’deki Ege’den stel ithalatının Sinope’yi de kapsadığı ve böylece Sinope’ye gelen Byzantionlu stellerin etkisinde, yerel atölyelerin dönemin modasını yakından takip etme imkanı buldukları şeklinde yorumlanabilir.

⁸⁶ Schmidt 1991: 31-32.

⁸⁷ Batı Pontus’un önemli kentlerinden biri olan Mesembria’nın, özellikle Geç Hellenistik Dönem’den itibaren mermer ithal ettiği bilinmektedir. Mesembria ve çevresinde, mezar stellerinin yapımı için kullanılan mermerin ağırlıklı olarak Prokonnessos, Paros ve Attika kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Petrova 2007: 124. Mesembria’nın Hellenistik Dönem’deki gelişimi için bkz. Preshlenov 2003: 157-182. Mesembria’da iki farklı mezar steli üreten atölyenin varlığı bilinmektedir. Bkz. Petrova 2007: 125-126.

Sinope’de, Massambria’da olduğu gibi, Geç Arkaik Dönem’den itibaren Attika etkili stellerin varlığı bilinmektedir⁸⁸. Ancak Hellenistik Dönem’de bir atölyenin varlığını sorgulamak için, bu dönemden çok daha fazla sayıda ve aynı stil özelliklerini taşıyan örneğin incelenmesi gerekmektedir. Sinop Arkeoloji Müzesi’nde Hellenistik Dönem’den çok sayıda stelin varlığı bu ihtimali güçlendirmektedir. Mesembria örneğindeki gibi, belki de ithal edilen stellerin detaylarını işleyen bir atölyenin ve kendine özgü stel üreten başka bir atölyenin de varlığı önerilebilir⁸⁹. Mesembria örneğinin Sinop için önemi şudur; ikisi de Karadeniz’de bulunan önemli liman kentleridir. Chersonessos stellerinin de Klasik ve Hellenistik Dönemler’de yoğun şekilde hem ithal edildiği, hem de yerel üretimin yapıldığı bilgisini de eklersek, Sinope’nin de Karadeniz’in diğer kentleri gibi bu ticari hareketlilikte önemli bir konuma sahip olması gerektiği anlaşılabilmektedir. En önemli bilgi ise Amisos’tan gelir. Durugönül tarafından incelenen Hellenistik Dönem’e tarihlenen iki “dexiosis” sahneli stelin varlığı ve Sinope stelleri ile benzerliğinden yola çıkarak, Amisos ve Sinope’nin Hellenistik Dönem’de Pontus Krallığı’na bağlı iki önemli ticaret limanı oldukları için iletişim halinde olmaları ve belki de birbirinin etkisinde iki atölyenin varlığı tartışılabilir⁹⁰. Ancak böylesi bir tartışma için çok sayıda örneğin değerlendirilmesi gerekmektedir⁹¹.

Sinope’de, MÖ 5. yüzyılın başlarından itibaren Attika etkili stellerinin görülmesi, Durugönül’ün Amisos stelleri ve Petrova’nın Mesembria stelleri için yaptığı değerlendirmeler ışığında, hem konu hem de figürlerin işlenme biçiminden yola çıkarak, bölgenin MÖ 5. yüzyılda Perikles Dönemi’nde yoğun şekilde Attika etkisinde kalması, kültürel ve sanatsal gelişiminin temelini oluşturmaktadır. Hellenistik Dönem’de, özellikle MÖ 2. yüzyılda, Pontus Krallığı’nın yönetiminde yeniden Klasik Dönem kültürünün desteklenmesiyle, bölgedeki diğer kentlerle birlikte Sinope’nin de, kendi Attik kökenlerine sadık kalmaya çalışması ve sanatsal ürünlerinde de bu tavrı yansıtmaya çalışılabilmektedir. Sinope’nin MÖ 183’te Pontus Krallığı’nın topraklarına katılması ve hatta başkentlik yapması, bu etkinin daha da yoğun hissedilmesini sağlamış olmalıdır⁹². Stellerin

üretim tarihleri açısından MÖ 183’ten sonra olması gerektiğini, yukarıdaki stilistik karşılaştırmaları ışığında MÖ 1. yüzyıla tarihlenen Delos eserlerine göre ise daha erken bir tarihte yapılmış olduklarını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, Sinop’ta bulunmuş olan bu iki önemli mezar steli, Sinope’de Arkaik Dönem’den bu yana üretim yapan bir atölyenin varlığını tartışmaya açmakta ve Hellenistik Dönem’de Karadeniz Bölgesi’nde Pontus Krallığı yönetimindeki kentlerin, mezar stellerinin konu ve stilleri yardımıyla, aynı dönemlerde ilişki içerisinde olduklarını kanıtlamaktadır.

⁸⁸ Bkz. dn. 9. Geç Arkaik Dönem’den beri üretim yapan ve çevre merkezlere sevk eden büyük bir atölyenin varlığı Samsun Müzesinde bulunan Sinop üretimi olması muhtemel stel ile de kanıtlanmaktadır. Bkz. Temür 2015: 817-826, Fig.1-3; Lafli/Meischner 2015: 63-81.

⁸⁹ Petrova 2007: 125-126.

⁹⁰ Durugönül 1992b.

⁹¹ Bkz. dn. 10.

⁹² Koester 2012: 49. Kentin MÖ 183’te III. Mithradates’in oğlu Pharnakes tarafından işgal edildiği ve Pontus Krallığı’nın başkenti olarak oldukça önemli bir ticaret merkezi haline geldiği görülür.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

AKURGAL, E. 1948.

“Anadolu’da Geç Arkaik Yunan Eserleri”, III. Türk Tarih Kongresi. Ankara: 581- 586.

AKURGAL, E. 1955.

Zwei Grabstelen vorklassischer Zeit aus Sinope, 111. BWPr. Berlin.

AKURGAL, E./ BUDDE, L. 1956.

Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Sinope. Ankara.

AKURGAL, E. 1956.

“Sinop Kazıları”, Türk Arkeoloji Dergisi 6/1: 47-61.

AKURGAL, E. 1961.

Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander. Berlin.

ARSLAN, M. 2005.

Arrianus’un Karadeniz Seyahati (Arriani Periplus Euxini). İstanbul.

AYKANAT, B. B. 2013.

“Sinop’tan Bir Köpekli Mezar Steli”, 1. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi/ 1st International Conference on the Black Sea Regional Culture, 6-9 Ekim 2011/ October 2011 Sinop/Türkiye, Bildiri Kitabı/Proceedings Book (Eds. N. Türker/G. Köroğlu/Ö. Deniz). Karabük: 99-104.

BOYSAL, Y. 1958.

“Sinop’un En Eski Buluntuları ve Kolonizasyonu Hakkında”, Türk Arkeoloji Dergisi 8/2: 23-29.

BUDDE, L. 1956.

“Kurzer vorläufiger Bericht über die Grabungen in Sinope der Kampagnen 1951-1952”, Türk Arkeoloji Dergisi 6/2: 5-10.

BUDDE, L. 1963.

“Eine Tierkampfgruppe aus Sinope”, AntPl II. Berlin: 55-74.

CLAIRMONT, C. W. 1970.

Gravestone and Epigram. Greek Memorials from the Archaic and Classical Period. Mainz.

CLAIRMONT, C. W. 1993.

Classical Attic Tombstones. Kilchberg- Switzerland.

CLOSTERMAN, W. E. 2007.

“Family Ideology and Family History: The Function of Funerary Markers in Classical Attic Peribolos Tombs”, American Journal of Archaeology 111/4: 633-652.

CREMER, M. 1995.

“Die Dexiosis auf hellenistischen Grabstelen”, Studien zum antiken Kleinasien 3. Bonn: 1-7.

CUILLOU, M. T. 1974.

Exploration Archéologique de Délos. Paris.

DAVIES, G. 1985.

“The Significance of the Handshake Motif in Classical Funerary Art”, American Journal of Archaeology 89/4: 627-640.

DONALDSON, J. W. 1860.

“Chapter IV: The Sabello-Oscan Language”. Varronianus: A Critical and Historical Introduction to the Ethnography of Ancient Italy and the Philological Study of the Latin Language. London:126-163.

DOONAN, O. 2003.

“Sinope”, Ancient Greek Colonies in the Black Sea, Vol. 1 (Eds . D. V. Grammenos/E. K. Petropoulos). Thessaloniki: 1379-1402.

DURUGÖNÜL, S. 1992a.

“Grabstele der Nana aus Sinope”, AMS 8, Studien zum antiken Kleinasien II: 97-107.

DURUGÖNÜL, S. 1992b.

“Zwei Grabstelen einer Familie aus Amisos (Samsusn)”, EA, Heft 19: 61-70.

ERZEN, A. 1956.

“Sinop Kazısı 1953 Yılı Çalışmaları”, Türk Arkeoloji Dergisi 6/1: 69-72.

FAIRBANKS, A. 1907.

Athenian White Lekythoi I. New York.

FAIRBANKS, A. 1914.

Athenian White Lekythoi II: New York.

- FERNOUX, F. L. 1999.
 “Guerres, cités et mondes indigènes du Pont-Euxin et de la Propontide au Ve et IVe siècles av. J.-C.”, *Pallas* 51: 173-204.
- FERRARIO, S. B. 2006.
 “Replaying Antigone: Changing Patterns of Public and Private Commemoration at Athens c. 440-350”, *Helios* 33: 79-118.
- FIRATLI, N./ LOUIS, R. 1964.
 Les stèles funéraires de Byzance Gréco-Romaine. Paris.
- FLASHAR, M. 1999.
 “Zur Datierung der Kultbildgruppe von Klaros (Klaros-Studien I)”, *Gedenkschrift für Andreas Linfert: hellenistische Gruppen*. Mainz: 53-94.
- FRENCH, D. 1994.
 “Sinopean Notes 4. Cults and Divinities: The Epigraphic Evidence”, *EA* 23: 99-108.
- FRENCH, D. 2004.
 The Inscriptions of Sinope. Bonn.
- GROSSMAN, J. B. 2001.
 Greek Funerary Sculpture. Catalogue of the Collections at the Getty Villa. Los Angeles.
- HILLER, H. 1975.
 Ionische Grabreliefs der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts v. Chr., *Istanbuler Mitteilungen*, Beiheft 12.
- HIMMELMANN, N. 1956.
 Studien zum Ilissos-Relief. München.
- HIMMELMANN, N. 1999.
 Attische Grabreliefs. Wiesbaden.
- HIND, J. 1998.
 “Megarian Colonisation in the Western Half of The Black Sea” (Ed. G. R. Tsetskhladze). *The Greek Colonisation of the Black Sea Area Historia Einzelschriften* 121: 131-152.
- JOHANSEN, K. F. 1951.
 The Attic Grave-Reliefs of Classical Period. Copenhagen.
- KARLSSON, S. 2014.
 Emotions Carved in Stone? A Study of Hellenistic Grave Stelai from Smyrna and Kyzikos (Dissertation in Classical Archaeology and Ancient History for the Degree of Doctor of Philosophy Submitted to University of Gothenburg). Gothenburg.
- KÄNEL, R. 1989.
 “Drei hellenistische Grabreliefs aus Smyrna in Basel”, *Antike Kunst* 32: 50-58.
- KASSAB-TEZGÖR, D. 2010.
 Les fouilles et le matériel de l’atelier amphorique de Demirci près de Sinope *Varia Anatolica* XXII.
- KLÖCKNER, A. 2013.
 “Dienerinnen der Demeter? Zu einer Gruppe von Grabreliefs aus Smyrna”, in *Cities and Priests* (Eds. M. Horster/A. Klöckner). Berlin: 303-354.
- KOESTER, H. 2012.
 History, Culture, and Religion of the Hellenistic Age, Introduction to the New Testament. Vol.1. New York.
- LAFLI, E./ MEISCHNER J. 2015.
 “Eine frühklassische Stele aus Samsun/Amisos”, *Istanbuler Mitteilungen* 65: 63-81.
- LINFERT, A. 1976.
 Kunstzentren hellenistischer Zeit: Studien an weiblichen Gewandstatuen. Wiesbaden.
- MANOLEDAKIS, M. 2010.
 “On the Cult of Sinope and the Founders of the City”, *Ancient Sacral Monuments in the Black Sea* (Eds. E. K. Petropoulos/A. A. Maslennikov). Thessaloniki: 563-576.
- MACGREGOR, G. 1992.
 Images of Afterlife: Beliefs from Antiquity to Modern Times. New York.
- ÖZGAN, R. 1982.
 “Zur Datierung des Artemisaltares in Magnesia am Mäander”, *Istanbuler Mitteilungen* 32: 196-209.
- ÖZGAN, R. 1999.
 Die Skulpturen von Stratonikeia, Asia Minor Studien. Band 32. Bonn.

ÖZGAN, R. 2009.

“Grabreliefs des 5. Jhs. V. Chr. aus Sinope”, *Der Schwarzmeerraum vom Äneolithikum bis in die Früheisenzeit [5000-500 v.Chr.]*, Band 1: Kommunikationsebenen zwischen Kaukasus und Karpaten. Internationale Fachtagung von Humboldtianern für Humboldtianer im Humboldt-Kolleg in Tiflis / Georgien [17.-20. Mai 2007]. Rahden/Weste: 239- 252.

ÖZTEPE, E. 2004.

“Yunan Heykeltraşlığında Kumaş Dokusuna Dair İzler ve Formlar”, I-II. Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu, Anadolu/Anatolia Ek Dizi No.1. Ankara: 209-219.

ÖZTEPE, E. 2008.

“Zu den Formen der Liegefalten und eingeritsten Linien in der griechischen Plastik”, *Istanbuler Mitteilungen* 57: 251-270.

PEMBERTON, E. G. 1989.

“The Dexiosis on Attic Gravestones”, *MeditArch* 2: 45-50.

PETROVA, A. 2007.

“Some Observations on the Production of the Gravestones in Mesembria During Hellenistic Period.” *Jubileus VI. Сборник в чест на К. и Х. Шкорпил. София*: 124-130.

PETROVA, A. 2015.

Funerary Reliefs from the West Pontic Area (6th-1st Centuries BC). Leuven.

PFUHL, E./ MÖBIUS, H. 1977.

Die ostgriechischen Grabreliefs I. Mainz am Rhein.

POSAMENTIR, R. 2011.

Chersonesan Studies I. The Polychrome Grave Stelai from the Early Hellenistic Necropolis. Austin-Texas.

PRESHLENOV, H. 2003.

“Mesembria”, *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Vol. 1 (Ed. D.V. Grammenos/E.K. Petropoulos). Thessaloniki: 157-208.

RICKS, S. D. 2006.

“Dexiosis and Dextrarum Iunctio: The Sacred Handclasp

in the Classical and Early Christian World”, *FARMS Review* Vol. 18. 1. Maxwell Institute. Provo, Utah: 431-436.

RIDGWAY, B. S. 2000.

Hellenistic Sculpture II. The Styles of ca. 200-100 BC. Wisconsin.

RIDGWAY, B. S. 2001.

Hellenistic Sculpture I. The Styles of ca. 331-200 BC. Wisconsin.

ROBINSON, D. M. 1905.

“Ancient Sinope: First Part”, *The American Journal of Philology*, Vol. 27/2: 125-153.

SCHMALTZ, B. 1983.

Griechische Grabreliefs. Darmstadt.

SCHMALTZ, B. 1998.

“Weiter- und Wiederverwendung klassischer Grabreliefs Attikas”, *AM* 113: 165-190.

SCHMIDT, S. 1991.

Hellenistische Grabreliefs: Typologische und chronologische Beobachtungen. Wien-Köln.

SCHRAUDOLPH, E. 2007.

“Beispiele hellenistischer Plastik der Zeit zwischen 190 und 160 v.Chr.”, *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst. III, Hellenistische Plastik* (Ed. P.C. Bol). Mainz: 189-240.

SEG 44.

Supplementum Epigraphicum Graecum, (Eds. Henry W. Peket/Ronald S. Stroud/Johan H. M. Strubbe). 1995-1997. Vol. 44. Amsterdam.

SOLOMONIK, E. I. 1969.

In Soobshcheniia Khersonesskogo muzeiia (Reports of the Chersonessos Museum) IV. Simferopol, Krym: 55-77.

STEINER, D. 2003.

Jenseitsreise und Unterwelt bei den Etruskern. Untersuchungen zur Ikonographie und Bedeutung, Quellen und Forschungen zur Antiken Welt, Band 42. München.

STUPPERICH, R. 1994.

“The Iconography of Athenian State Burials in the Classical Period”, *The Archaeology of Athens and Attica Under the Democracy*. Oxbow Monograph 37 (Ed. W. Coulson). Oxford: 93-103.

TEMÜR, A. 2015.

“Thoughts on a Grave Stele from the Classical Period in Samsun Museum”, *Belleten* LXXIX/286: 817- 826.

WAELEKENS, M. 1986.

Die Kleinasiatischen Türsteine: typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabsteine mit Scheintür. Mainz am Rhein.

YAYLALI, A. 1979.

Hellenistik Devir İzmir Kökenli Figürlü Mezar Stelleri (Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi). Erzurum.

ESKİ ROMA UYGARLIĞI VE HEYKEL: YAĞMA – KOLEKSİYONCULUK

ANCIENT ROMAN CIVILIZATION AND SCULPTURE: PLUNDER AND COLLECTORSHIP

Özgür TURAK *

Anahtar Kelimeler: Roma Heykeli, Yunan Heykeli, Yağma, Koleksiyonculuk, Antik Kaynaklar
Keywords: Roman Sculpture, Greek Sculpture, Plunder, Collectorship, Ancient Sources

Makale Bilgisi

Başvuru: 30 Haziran 2017
Hakem Değerlendirmesi: 18 Temmuz 2017
Kabul: 8 Eylül 2017
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.21.007

Article Info

Received: June 30, 2017
Peer Review: July 18, 2017
Accepted: September 8, 2017
DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.21.007

ÖZET

MÖ 753'den MS 476'ya kadar Akdeniz'in politik ve kültürel lideri olan Roma uygarlığının görkemli eserleri köklü kültürlerin sanatları ile yoğrularak evrilmiştir. Roma Sanatı içinde heykel ön plana çıkmıştır. Roma Cumhuriyet Dönemi, Romalıların Yunanlar ile karşılaştığı ve onların heykel sanatını tanıdıkları zaman dilimidir. Romalıların Yunan heykelini ilk zamanlarda yağma malzemesi ve değerli bir meta olarak gördüğü ve bu görüşün koleksiyonculuğu ortaya çıkardığı saptanmıştır. Romalı muhafazakarların başlangıçta yağmacılığa karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak ilerleyen yıllarda yağmanın ivme kazandığı ve elde edilen Yunan eserlerinin Romalıları için bir statü simgesi olmasıyla da koleksiyonculuğun yaygınlaştığı görülmektedir. Bu konuda en önemli kaynakları kuşkusuz antik yazarların aktardıkları oluşturmaktadır. Bu kaynaklardan, birçok Romalı aristokratın yanı sıra Romalı devlet adamı, hatip ve filozof Cicero'nun önemli bir koleksiyoner olduğunu öğreniyoruz. Cicero'nun, tuttuğu sanat simsarı ile olan yazışmaları, koleksiyonerliğin ne derece profesyonel yapıldığını ortaya koyar. Kent Roma'nın tüm bu gelişmelere paralel olarak MÖ 1.yüzyılın sonunda bir heykeltıraşı merkezi haline geldiği söylenebilir. Romalıların heykeli Yunan ile birlikte tanıdığını söylemek doğru değildir. Roma heykeli Etrüsk ve yerel İtalik halkların sanatlarını, Yunan sanatı ile birlikte erittiği potanın ürünü olmuştur.

* Yrd.Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Ordu Cad. No: 196, 34134, Fatih-İstanbul, E-mail: ozgurturak@gmail.com

ABSTRACT

Magnificent works of the Roman Civilization, which was the political and cultural leader of the Mediterranean area from 753 BC to 476 AD, has been evolved by intertwining the arts of the well-rooted cultures. The sculpture has come into prominence in Roman art. Republic period of Rome was the timeframe where the Romans have met the Greeks and knew their art sculptures. It was detected that the Romans have estimated those Greek sculptures as looting materials and valuable commodities in the first place, and that point of view has emerged the idea of collecting. It is understood that Roman conservatives have opposed looting in the earlier stages. However, in the following years, it is observed that looting has gained momentum, and obtained Greek works have become a status symbol for the Romans, thus collecting has become widespread. The most important sources on this subject are undoubtedly the narrations and statements of ancient writers. From these sources, we learned that, the philosopher Cicero was a great collector, besides many Roman aristocrats, Roman statesmen and orators. Cicero's correspondence with an art dealer which he held its records, reveals that how collectorship was conducted professionally. In parallel with these developments, it can be said that the city of Rome has become a center for sculptors at the end of the 1st century. It is not right to say that the Romans have met the sculpture thanks to Greeks, but the Roman sculpture has become the product of the pot where Etruscan and local Italic peoples' art were melted with the Greek art.

Roma Uygarlığı yaklaşık MÖ 753'den MS 476'ya kadar Akdeniz havzasının politik ve kültürel lideri olmuştur. Bu zaman diliminde Romalılar üç farklı yönetim süreci yaşadı: Krallık (MÖ 753-509), Cumhuriyet (MÖ 509-27) ve İmparatorluk (MÖ 27-MS 476). Toprakları, MS 2. yüzyılda batıda İber Yarımadası'ndan doğuda Mezopotamya'ya, kuzeyde Britanya'dan, güneyde Afrika'ya yaklaşık 6 milyon km2'lik bir alanı kapsıyordu. Bu büyük uygarlığın sanatı bu geniş coğrafya da evrildi. Kültürün, "Roma Sanatı"¹ terimi içine sıkıştırılan görkemli eserleri, köklü kültürlerin sanatları ile yoğrularak, üretilmiş, eklektik bir "Akdeniz Sanatını" meydana getirmiştir. En büyük şansı, Yunan sanatı ile karşılaştırıldığında başarısız olarak addedilmesidir².

Heykel, Roma sanatında, ona yüklenen politik anlamın da etkisiyle ön plana çıkmıştır. Yerel İtaliyeli kültürler, Yunan ve Etrüsk kültürlerinin sanat öğeleri ile zenginleşen Cumhuriyet Dönemi heykeltıraşısını, Roma sanatı için bir devrim olarak nitelendirmek çok da yanlış olmayacaktır. Romalıların kendilerinden önce büyük bir heykel sanatı yaratmış olan Yunanlar ile karşılaştığı bu dönem, bir Romalının heykelle olan bakışını yansıtır.

Bu makalede Roma uygarlığının Yunan heykel sanatıyla teması, bu sanata bakış açısı, savaşların getirdiği yağmacılık ve bunun sonucunda oluşan koleksiyonerlik incelenmiştir. Bu konu için en önemli kaynak kuşkusuz antik yazarlardır. Söz konusu kaynaklardan yağmacılık, kopyasanaatı, ticaretgibi donelerin yanı sıra koleksiyonerler ve sanat simsarlarının isimleri gibi önemli veriler de elde edilmektedir. Makalede bu kaynaklar değerlendirilerek okuyucunun gözünde bir Romalının Yunan heykeline bakışının yansıtılması amaçlanmıştır. Makalenin zaman sınırını Roma'nın yayılmacı politikasına bağlı olarak sınırlarını genişletmeye başladığı Cumhuriyet Dönem'i oluşturmaktadır. Bu bağlamda yağmacılık ve koleksiyonerliğe ortam hazırlayan dönemin siyasi gelişmeleri üzerinde kısaca durulmuştur. İncelenen antik verilerin yanı sıra makalenin kapsamı dışında tutulan Akdeniz'de bulunan batıklar³ önemli bilgiler içerir ve Romalıların Yunan heykeline olan ilgisini ortaya koyar.

SIYASİ TARİH

MÖ 509 yılında Roma, Krallıktan Cumhuriyete geçmiştir. Geleneksel tarih anlatımına göre bu değişimin son kral Tarquinius Superbus'un Lucretia'ya tecavüzü sebeptir⁴. Yeni kurulan yönetim üç unsura sahiptir: Senato, Magistratlar ve Meclisler (Comitia Curiata gibi)⁵. Başlangıçta bu yeni yönetim anlayışı altında iki sosyal sınıf yer almaktaydı: aristokrat patricii'ler ve fakir pleb'ler. Magistratlar seçimle başa getirilmiş ve imperium yetkisi⁶ ile donatılmışlardır. Bu yetkinin ve Roma ordusunun giderek güçlenmesi öncelikle İtalya ve çevresine ve zamanla Akdeniz'e yayılmaya yol açacaktır.

Yönetimin değişmesi, MÖ 6. yüzyıl Roma'sında kültürel ve sanatsal açıdan önemli farklılıklara yol açmamıştır. Arkeolojik verilerin de desteklediği Etrüsk etkisi MÖ 5. yüzyılın özellikle ilk çeyreğinde kuvvetlidir. Patricii ve Pleb'ler arasındaki sınıf çatışması söz konusu yıllarda başlamıştır. MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte Roma'nın askeri gücü artmış, komşuları kuzeyindeki Etrüskler, doğu ve güneyindeki yerel halklar için büyük bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Özellikle MÖ 396 yılında Veii'nin alınması ile artık Tiber, Roma nehri haline gelmiştir. MÖ 390 yılında Gal kavimlerinin istilasını ile Roma gücünü kısa süreliğine yitirmiştir⁷. Komşularına karşı elde ettiği bu zaferler, Roma heykel sanatına direkt yansır. Elde edilen zaferler sonucunda birçok eser yağmalanmıştır.

Gal istilasından sonra toparlanan Roma komşularına karşı tekrar gücünü hissettirmeye başlamıştır. MÖ 338 yılında tüm Latium'u kontrol altına alan Roma, Campania halkının yardım çağrısı üzerine onları tehdit eden Samnit'lere karşı savaşmak üzere çizmenin güneyine inmiştir. Tarihe Samnit savaşları olarak geçen çarpışmalar sonucunda Roma, MÖ 290 yılında Güney İtalya'ya (bölgede yer alan Yunan kentleri haricinde) hâkim olmuştur⁸. Bu süreçte Roma için bir tehdit oluşturan Gal kavimleri MÖ 280 yılında İtalya'dan sürülmüştür. İtalya'nın güneyindeki Yunan kentleri içinde en güçlüsü olan Tarentum'un Roma'ya karşı Epirus kralı Pyrrhus'dan yardım istemesi Yunan ve Roma'luların karşı karşıya geldiği ilk önemli çarpışmadır. Yaklaşık 10 sene süren ve Piroos savaşları olarak adlandırılan mücadele sonucunda MÖ 270 yılında Roma, Güney İtalya'yı da tamamen zapt ederek çizmedeki tek güç haline gelmeyi

¹ Roma Sanatı terimi, eklektik bir sanatı, geniş bir coğrafyada birçok sanat ekolünü bünyesinde barındıran bir anlayışı bünyesinde barındırır. Dinamiklerini Etrüsk, Yunan ve yerel İtalya kültürlerinin oluşturduğu, sanatçıların genelinin Yunan olduğu bir sanata "Roma Sanatı" denilmesinin sebebi eserleri yaptırılanın, yani ödemeyi yapan patronların Romalı olmasıdır.

² Batı kültürünün temelini oluşturduğuna inanılan Yunan sanatı daha dar bir coğrafyada, bir kültür bütünlüğü içinde gelişmiştir. Bu bağlamda iki farklı karaktere sahip olan Yunan ve Roma sanatını estetik açıdan karşılaştırıp, başarılı ya da başarısız gibi sonuçlara varmak kanımca doğru değildir.

³ Durugönül 2011.

⁴ Pollitt 1983: 14.

⁵ Kershaw 2010: 258, vd., Pollitt 1983: 14-15.

⁶ Imperium, Latince emretmek, hükmetmek anlamına gelir. Bu yetkiye sahip olan kişiler orduya hükmedebildiği gibi yargıyı da ellerinde bulundurur. MÖ 366'da Praetor'luk oluşturulmuş ve bu yetki Konsullerin altında bulunan Praetor'lara da verilmiştir.

⁷ Pollitt 1983: 17.

⁸ Pollitt 1983: 22-23.

başarmıştır. Aynı zamanda Roma'nın kendi içindeki Patriici ve Pleb kavgası da çözülmüştür⁹.

MÖ 3. yüzyılın ilk yarısı Roma'nın Akdeniz'e yayılmaya başladığı dönemdir. MÖ 264 yılında başlayan ve üç muharebe halinde MÖ 146 yılına kadar süren "Kartaca Savaşları" buna ön ayak olmuştur. Mamertinlerin¹⁰ Sicilya'daki Messena kentini kuşatması dönemin Sicilya tiranı Hieron'un Kartaca ve Roma'dan yardım istemesine yol açmıştır. MÖ 264 yılında Romalılar ve Kartacalılar karşı karşıya gelmiş ve 30 yıllık savaş başlamıştır¹¹. Savaşın sonunda Roma mutlak zafer kazanmış ve Kartaca'nın Kuzey Afrika ve İspanya'daki topraklarını ele geçirmiştir. Kartaca savaşları sırasında Roma'nın gücünün bölüneceğini düşünen Makedonya kralı V. Philippos, Makedonya'da Roma'ya karşı örgütlenerek bir birlik kuvveti oluşturmuş ve Roma'nın denetiminde olan Illyria'ya saldırmıştır. Bu durum, MÖ 214-167 yılları arasındaki "Makedon Savaşlarına" yol açmıştır¹². Bu süreç, Roma'nın Yunanistan üzerinde hâkim olmaya başlamasına ön ayak olur. MÖ 197 yılında Konsul Flamininus kendini Yunan dünyasının koruyucusu ilan eder. Yeni Makedon kralı Perseus'un MÖ 171'de Roma'ya başkaldırması, MÖ 168 yılında Paullus'un Pydna zaferi ile sonuçlanacak, MÖ 147 yılında Makedonya'nın Roma eyaleti haline gelmesi ve MÖ 146 yılında Korinthos'un yağmalanması ile sonuçlanacak olaylar zincirini başlatacaktır¹³. Bu olaylar birçok Yunan heykelinin ganimet olarak yağmalanmasına, Roma heykeltıraşlığının Yunan etkisini yoğun olarak hissetmesine ve kopya sanatının başlamasına yol açmıştır¹⁴.

Önemli siyasi ve askeri reformların ardından Roma, MÖ 120-63 yılları arasında Pontos kralı VI. Mithridates Eupator ile bir dizi savaşa girişmiştir¹⁵. Bu savaşları MÖ 88 yılında konsül seçilen Sulla yönetmiş, savaşı kazanmış ve Yunanistan ile Anadolu'ya girmiştir. MÖ 86 yılındaki Atina kuşatması ve kentin yağmalanması, birçok önemli heykelin Roma'ya getirilmesi sonucunu doğurmuştur. MÖ 83 yılında Roma'ya dönen Sulla, diktatör ilan edilmiştir. MÖ 79 yılında yerine daha önce birlikte savaştıkları Gnaeus Pompeius geçmiş, Anadolu'nun güney kıyılarında korsanlara karşı savaşmış, MÖ 66 yılında Mithridates'i yenilgiye uğratmıştır. MÖ 59 yılında konsül seçilen Julius Caesar, Pompeius ve Crassus ile birlikte üçlü yönetim olarak bilinen I.

Triumvirliği kurmuştur. Üçlü yönetimin dağılması ile Caesar MÖ 46 yılında on yıl boyunca diktatör seçilmiş, suikaste uğradığı MÖ 44 yılında ise öbür boyu diktatör olarak göreve gelmiştir. Caesar'ın ölümünden sonra yeğeni G. Octavius, M. Antonius ve Lepidus ile beraber II. Triumvirliği oluştursa da süregelen siyasi anlaşmazlıklar, MÖ 31 yılında Aktium deniz savaşına yol açmıştır. G. Octavius'un MÖ 27 yılında Augustus unvanı ile imparator ilan edilmesi ile Roma Cumhuriyeti son bulmuştur¹⁶.

GLYPTOTHEK: KENT ROMA YAĞMA VE TRIUMPH'LAR

Roma Cumhuriyet Dönemi tarihinde önemli bir yer tutan ve Roma'nın büyük bir imparatorluk haline gelmesine yol açan savaşların heykeltıraşi sanatına doğrudan etkisi vardır. Roma'nın MÖ 5-4. yüzyılda İtalya'daki yayılmacı politikası çok sayıda kentin yağmalanması ile sonuçlanmıştır. Keltler, Etrüsk, Sabin, Samnit ve diğer yerel halklar ile yapılan savaşlar ve çok sayıda heykelin başkent Roma'ya getirildiğini antik kaynaklar aracılığıyla öğrenmekteyiz¹⁷. Roma Cumhuriyet'inin Akdeniz'e yayılması ile başlayan süreç ve özellikle Yunanlar ile yaptıkları savaşlar, Romalıları Yunan heykel sanatı ile tanıştırmış, heykele olan ilgilerini arttırmıştır. Bu savaşlar sonucunda başkentte düzenlenen triumphlar¹⁸, Yunan başyapıtlarının İtalya'ya girmesine yol açmıştır. Getirilen eserler, kamusal alanlarda sergilenmeye başlamış; bunun sonucunda Romalıların Yunan eserlerine olan ilgileri artmış ve zamanla özel koleksiyonerlerin doğması kaçınılmaz olmuştur. Bununla beraber Yunan heykeline olan talebin fazlalığı kopyacılığın da ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur.

Yunan başyapıtlarının teşhir edildiği bu triumphlar, antik yazarlarca güzümüze aktarılmıştır. Söz konusu kaynaklardan bir Romalının yağmacılığa karşı olan bakış açısı, heykellerin elde edilen ganimetler içindeki yeri, yağma edilen eserlerin sanatçıları, eserlerin nitelik ve nicelikleri, yağmacılarının kimlikleri gibi verilere ulaşılmaktadır.

MÖ 264-133 yılları arasındaki dönem Roma'nın Akdeniz'e yayıldığı ve egemenliğini kabul ettirdiği

⁹ Pollitt 1983: 23-24.

¹⁰ Mamertinler (Mars'ın oğulları) Syracusai kralı Agathokles (M.Ö.304-289) emrindeki İtalyan paralı askerler.

¹¹ Tekin 2008: 203.

¹² Tekin 2008: 206 vd.; Faulkner 2008: 120 vd.

¹³ Pollitt 1983: 30-31.

¹⁴ Özgün 2013.

¹⁵ Tekin 2008: 213 vd.

¹⁶ Pollitt 1983: 63.

¹⁷ Pollitt 1983: 24-25.

¹⁸ Triumph'lar yani zafer alayları Roma kültüründe önemli bir yere sahiptir. Roma askeri zaferleri ile baş tanrı Jupiter, doğrudan ilgilidir. Zafer kazanan komutan (triumphator) kente girerek, Kapitol tepesine gelir ve burada Jupiter'e kurban sunar. Jupiter'in atribülerini taşıyan ve onunla özdeşleşen triumphator, askerleri, esirleri ve elde edilen ganimetler ile beraber Jupiter tapınağına gelir. Detaylı bilgi için bkz. Pollitt 1983: 10.

yıllardır. Sicilya, Güney İtalya, Makedonya, Kartaca ve Yunanistan'daki askeri zaferler ve sonucunda düzenlenen triumphlar çok sayıda heykelin Roma'ya gelmesine yol açmıştır.

MÖ 211 yılında M. C. Marcellus, Sicilya'daki Syracusai kentini ele geçirmiştir. Plutharkos, generalin kenti yağmaladığını, birçok heykeli Roma'ya getirdiğini anlatır¹⁹. Kendisinin bu eserlerin triumphunda önemli bir etki yaratacağının ve Roma için önemli süsler olacağını farkında olduğunu aktarır. Ancak metnin devamında Plutharkos'un Marcellus'u övmek yerine yerdiği anlaşılmaktadır. Yazar, Tarentum'u fetheden general F. Q. Maximus'un kentteki heykellere dokunmadığını sadece para ve değerli diğer eşyaları getirdiği için Romalı yaşlıların ona daha fazla saygı duyduğunu belirtir. Marcellus, yaşlıların gözünde tanrılara saygısızlık etmiş, onları bir köle gibi Roma'ya getirmiştir. Livius²⁰, Marcellus'un Syracusai'ı yağmalamasının, ganimetlerin Roma'ya getirilmesinin savaşın bir gereği olduğunu vurgular. Fakat devamında yağmalamanın hemen hemen kutsal olan her yerde arttığını ve bunun bir ahlaksızlık olduğunu anlatır. Tarihçi bir diğer kitabında Cato'nun yaptığı bir söylevi aktarır²¹. Cato, Roma'nın Yunanistan ve Anadolu'daki genişlemesinin sonucunda elde edilecek zenginliğin Roma'ya zarar vereceğini belirtmiş, zenginliğin kendilerini esir alacağını anlatmıştır. Konuşmasında Syracusai yağmasına da gönderme yapmıştır. Birçok insanın Atina ve Korinth'in zenginliklerini, onların eserlerini övmesinden, kendi tanrılarının tapınaklarındaki terrakotta antefikslerle dalga geçmelerinden duyduğu rahatsızlığı da dile getirir.

Plutharkos ve Livius'un aktardıkları bilgilerden muhafazakâr Romalıların, yağmalardan rahatsız olduklarını, bunların Roma geleneklerine zarar vereceğinden kaygı duyduğunu anlıyoruz. Ancak Romalı muhafazakârların bu kaygıları ve karşı duruşlarının pek etkili olmadığı ve yağma ile triumphların artarak devam ettiği de görülmektedir.

MÖ 209 yılında F.Q. Maximus tarafından Tarentum kuşatması ve zaptı, yukarıda da söz edildiği gibi triumphatorun heykelleri ganimet olarak görmemesi ile meşhurdur. Ancak bazı antik kaynaklarda Lysippos'un Herakles'inin Roma'ya Maximus tarafından getirildiği anlatılmaktadır²².

¹⁹ Marcellus 21.

²⁰ XXV, 40, 1-3.

²¹ XXXIV, 4, 1-4.

²² Lysippos'un oturan Herakles heykeli kastedilmektedir. Bu heykel Tarentum'dan Roma'ya getirilmiş daha sonra Constantinapolis'e götürülmüştür. Eser, MS 1204 yılında Frank istilasında yok edilmiştir. Heykel için detaylı bilgi ve Tarentum'dan yağmalandığının söz eden antik kaynaklar için bkz. Pollitt 1990: 101 vd.

Livius²³, Flamininus'un MÖ 198 yılında Euboia adasındaki Eretria kentini zapt etmesini aktardığı kitabında heykel ve resimlerin kentin zenginliğinin üstünde bir kaliteye sahip olduğundan söz eder. Yazar, MÖ 194 yılında yapılan triumph için şu satırları kaleme almıştır: "Triumph üç gün sürdü. İlk gün ele geçirilen silah ve askeri teçhizatlar ile bronz ve mermerden çok sayıda heykel sergilendi. Bu heykeller, Philippos tarafından Yunan kentlerinden yağmalanmış olan eserlerdi."²⁴.

M.F. Nobilior'un MÖ 189 yılında Ambrakia'yı alması ve MÖ 187 yılında Roma'da düzenlediği triumphda Polybios'dan²⁵ öğrendiğimize göre çok sayıda tanrı heykeli taşınmıştır. Livius²⁶, aynı triumphda 285 bronz ve 230 mermer heykelin yer aldığının altını çizmektedir. En görkemli zafer alaylarından biri, A. Paullus'un MÖ 168 yılında yaptığı Pydna triumph'udur. Plutharkos'un aktardığına göre üç gün süren triumph'da heykeller, resimler ve kolosal tasvirler 250 araba ile ancak taşınabilmiştir²⁷. MÖ 148 yılında Makedonya'nın tamamen fethedilmesinden söz eden Velleius Paterculus (I,11,2-5), Q. Metellus'un Makedonya'dan süvari heykelleri getirdiğinden söz eder. Süvarilerden oluşan bu grubun Büyük İskender'in Lysippos'a yaptırttığı grup olduğunu aktarır²⁸. Cicero²⁹, MÖ 146 yılında P. Scipio Afrikanus'un yaptığı Kartaca triumphunda Sicilya'dan yağmalanan çok sayıda heykelin Roma'ya getirildiğini bildirir.

Yine MÖ 146 yılında yapılan Korinthos yağması ile çok sayıda heykel Roma'ya taşınmıştır. General L. Mummius'un kentte bulunan heykel ve resimleri yağmaladığını ve bu eserler ile tüm İtalya'yı donattığını de Viris Illustribus 60'dan öğreniyoruz³⁰. Korinthos yağmasından çok sayıda antik yazar söz etmiştir³¹.

Roma sanatının gelişmesinde önemli yapı taşlarından birini de Doğu Hellen dünyası ile olan temas oluşturur. Sanatın tüm dallarında farkındalık yaratan doğunun bu zenginliği Roma heykeltıraşlığının gelişiminde büyük rol oynamıştır. Asya'nın Roma üzerindeki etkisi antik kaynaklarda da karşımıza çıkar³². Roma'nın L. Scipio ve M. Vulso önderliğinde Seleukos kralı Antiokhos'u

²³ XXXII, 16, 17.

²⁴ XXXIV, 52, 4-5.

²⁵ XXI, 30, 9.

²⁶ XXXIX, 5, 13-16.

²⁷ A. Paullus, 32-33.

²⁸ Pollitt 1983: 45.

²⁹ Verr. II, II, 3.

³⁰ De Viris Illustribus, Roma Cumhuriyet Döneminin önemli kişilerinin biyografilerinin bulunduğu, MS 4. yüzyılda yazıldığı düşünülen bir eserdir. Pollitt 1983: 47.

³¹ Korinthos yağması ile ilgili bkz: Pollitt 1983: 46-47.

³² Detaylı bilgi için bkz. Pollitt 1983: 34-41.

yenmesi sonucunda yapılan görkemli triumph Asya'nın zenginliğinin Roma'ya getirmiştir. Livius³³, Scipio'nun triumphunda alayda bulunan ganimetlerin istatistiki bilgisini verirken 134 kent tasvirinin³⁴ de taşındığından söz eder.

Geç Cumhuriyet Dönemi'nde yağmacılık devam etmiştir. Sulla'nın Atina'yı tahribi ve MÖ 81 yılında Roma'daki triumphu ön plana çıkanlardandır. Antik yazarlar, Atina'dan yağmalanan ve zafer alayında sergilenen eserler içinde heykeller hakkında detaylı bilgiler vermez³⁵. MÖ 61 yılında G. Pompeius'un Asya zaferleri için gerçekleştirdiği triumph'da Pontos kralı Pharnakes I ve Mithridates Eupator'un gümüş heykellerinin taşındığını Plinius³⁶ günümüze aktarmıştır.

Romalıların ilk zamanlarda Yunan heykeline ganimet olarak baktıklarını söyleyebiliriz. MÖ 3.yüzyıla başlayan Yunan zaferleri ve özellikle MÖ 146 yılında Korinthos'un yağmalanması kent Roma'yı Yunan sanat eserleri ile doldurmuş olmalıdır. Bu bölümü Cicero'nun sözleri ile sonuçlandırmak yanlış olmayacaktır³⁷.

“Sanat eserleri bakımından çok zengin olan Syracusai kentini ele geçiren M. Marcellus'a ne diyebilirim? Asya'da savaşmış ve kralları dize getirmiş L. Scipio'ya ne denir? Kral Philippos ve Makedonya'yı Roma'ya bağımlı yapan Flamininus'a ne söylenir? Gücü ve erdemi ile kral Perseus'un üstesinden gelen Paullus'a ne denir? Muhteşem güzelliğe ve sanatsal zenginliğe sahip Korinthos'u tahrip eden, aynı zamanda Boiotia ve Akhaia'yı Roma hakimiyeti altına alan L. Mummius'a ne söylenir? Bu adamların evleri onur ve erdemle dolu, heykel ve resimden yoksundur. Ve tüm kent ile tapınaklar, tıpkı İtalya'nın diğer yerlerindeki gibi bu adamların hediyeleri ve anıtları ile süslüdür.”

KOLEKSİYONERLER, KOLEKSİYONLAR, SANAT SİMSARLARI

Kelime anlamı ile koleksiyonculuk ilgi duyulan bir nesnenin toplanması, korunması ve sergilenmesidir. Antik Romalılar önceki bölümde anlatılan olaylar dizisi sonucunda Yunan olan her şeyi isteyen birer koleksiyonere dönüşmüştür. İlk başlarda birtakım Romalı muhafazakârların-Cato gibi-karşı çıkmalarına

rağmen, orta Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren Yunan eserlerinin toplanmasına mâni olunamamıştır. Ganimetlerin Roma'da boy göstermesi triumphator'un kariyeri için önemli bir basamaktır. Bir Romalı general kentini ele geçirdiği ganimetlerle süslerle kendilerini Roma tarihinin bir parçası olarak görebilecektir. Bu güdüyle kente getirdikleri eserleri beğenen Romalı zenginler onları elde etmek istemiş olmalıdır. Roma koleksiyonerliğinin temelinde, eserlerin onlara sahip olanın bilgeliği, kültürel, politik ve askeri yetilerini göstermesi fikri yatar³⁸.

Romalı birçok zengin aile zamanla koleksiyonlar oluşturmaya başlamış ve MÖ 1. yüzyılda sayıları bir hayli artmıştır. Eserleri, kamu yapıları ve özel villalarında sergiledikleri³⁹ bilinir. Koleksiyonlarını oluşturmak ya da geliştirmek isteyenler eserlere, Yunanistan ya da Sicilya'daki aracılara/simsarlara sayesinde ulaşırdı⁴⁰. Simsarlar eseri seçer, satın alır ve alıcıya ulaşımını sağlardı. Tüm bu verilere antik yazarların detaylı anlatımları sayesinde ulaşıyoruz.

Roma Cumhuriyet tarihi önemli koleksiyonerlerinden biri Gaius Verres'tir. Kendisi MÖ 80 yılında Kilikia valisi, MÖ 73-70 yılları arasında ise Sicilya propractor'u görevlerini üslenmiştir. Verres, koleksiyonerlikten daha ziyade yağmacı ya da hırsız olarak görülmüştür⁴¹. Sicilya'yı o kadar talan etmiştir ki yerli halk onu senatoya şikâyet etmiş ve yargılanmasını sağlamıştır. Bu davada savcı olarak Cicero, savunma avukatı olarak ise Hortensius görev yapmıştır. Aynı zamanda bu iki isim de birer koleksiyonerdir. Cicero, Verres'in davasını kaleme almıştır, Verres'in hangi sanat eserlerini çaldığını, bu işte kimlerin ona aracı olduğu gibi önemli bilgileri aktarmıştır. Cicero ilk olarak Verres'in Yunanistan ve Anadolu'daki hırsızlıklarından söz eder. Metinden, Verres'in Khios, Halikarnassos, Tenedos ve Erythrai'dan heykeller çaldığı daha sonra Samos Hera kutsal alanında da hırsızlıklarda bulunduğunu öğrenmekteyiz. Dava esnasında Cicero, Verres'e dönerek eve çok güzel heykeller ve resimler getirdiğini, bunu inkâr etmemesi gerektiğini söyler. Samos Hera tapınağının girişinde duran iki heykelin şu anda evinin impluviumunda durduğunu bildirir⁴². Savcı, daha sonra davanın asıl konusunu oluşturan Sicilya

³⁸ Rutledge 2012: 33.

³⁹ Koleksiyonculukla doğrudan ilgili olan sergileme konusu makalenin kapsamı dışında tutulmuştur. Bu konu İ.Ü. Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı araştırma görevlisi F. Nihal Köseoğlu tarafından hazırlanmakta olan “Antik Dönem Heykellerinin Sergilenmesi: Sergileme ve Müzecilik Tarihi Açısından Genel Bir Değerlendirme” başlıklı yüksek lisans tezinde incelenecektir.

⁴⁰ Mattush 1997: 52.

⁴¹ Pollitt 1983: 66.

⁴² Verr. II, I, 49-51, 61.

³³ XXXVII, 59-3-5.

³⁴ Yazar burada simulacrum kelimesini kullanmıştır. Kelime, Latince tasvir, biçim, suret, heykelcik gibi anlamlara gelmektedir. Söz konusu triumph'da taşınan kent modelleri ya da kenti simgeleyen heykeller (personifikasyonlar) olmalıdır.

³⁵ Pollitt 1983: 63-64.

³⁶ N.H.XXXIII, 151.

³⁷ Verr. II, I, 55.

yağmalarından söz eder⁴³: “İddia ediyorum çok zengin ve eski, birçok yerleşimi olan Sicilya’da ne Korinth ne de Delos işi gümüş vazolar, altın ya da fildişi eserler, gemma ya da inciler, bronz, mermer ya da fildişi heykeller, bitmiş veya daha bitirilmemiş resimler, yün goblenlerin hepsi, Verres tarafından istenmiş, incelenmiş ve eğer hoşuna gitmişse çalınmıştır”.

Thermaeli (Sicilya) Sytsthenius’un Verres’e karşı tanıklık yapmak için Sicilya’dan kaçıp, Cicero’ya sığınmasının anlatıldığı bölüm oldukça ilgi çekicidir. Verres, Sicilya’da iken zengin bir aile mensubu olan Sthenius’un evinde konuk olmuştur. Sthenius’un Verres’in evindeki değerli eşyaların çalınmasından rahatsız olduğu ve en sonunda Verres’in Thermae’nin kamusal alanlarında duran heykellere göz dikmesine dayanmadığı ve dava için Roma’ya geldiği anlatılır⁴⁴.

Davanın devamında MÖ 1. yüzyıl sanat marketini anlatan önemli bilgilere yer verilir. Cicero, Heius isimli bir sanat koleksiyoncusundan söz eder. Sicilya Messinalı bu kişi Myron, Praksiteles ve Polykleitos’un eserlerinin de içinde bulunduğu önemli bir koleksiyona sahiptir. Heius, eserlerini 6,500 sestersiusa Verres’e satmıştır⁴⁵. Cicero’nun iddiası, bu eserlerin ederinden çok düşük fiyata satıldığını ve dolayısıyla Verres’in Heius’u eserlerini satmaya zorladığıdır. Metinlerde Verres’in sayısız hırsızlıklarından söz edilir. Yağmalanan eserlerde çok fazla sayıda kült heykeli bulunur. Metinler içinde en önemlilerinden biri de Verres’in bu hırsızlıkları yaparken iki tedarikçi tutmuş olduğudur⁴⁶: Hieron ve Tlepolemos. İlki ressam, ikincisi ise balmumundan modeller yapan bir sanatçıdır. Bu ikiliyi sanat simsarı olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Cicero, bu ikilinin Kibyra’lı kardeşler olduklarını, burada yaşarken kendi yurttaşları tarafından Apollon kutsal alanının talanında şüpheli olarak görüldüklerini belirtir. Hieron ve Tlepolemos kardeşler bir süre Verres için çalışmış, ona eser tedarik etmişlerdir.

Bu noktada gerçek anlamda bir koleksiyoner olan Cicero’dan⁴⁷ söz etmek gerekir. Cicero, Yunan sanatına çok büyük ilgi duymuş ve topladığı eserleri Tusculum’daki villasında sergilemiştir. Arkadaşı ve aynı zamanda sanat simsarı olan Atticus’a⁴⁸ mektuplar yazarak eser temin etmesi istemiştir. Günümüze ulaşan mektuplar

bir koleksiyonerin eserlere olan tutkusunu, onları elde etmek için harcadığı serveti, aracılarla kurduğu ilişkiyi ve eserlerin ne şekilde ulaştırıldığı hakkında birçok veriyi bizlere sunmaktadır. Cicero’nun koleksiyonunu MÖ 70’li yıllarda oluşturmaya başladığı söylenebilir.

Cicero MÖ 68 yılında yazdığı mektubunda⁴⁹: “sana rica ediyorum gymnasionum için -ki sen mekanıma yabancı değilsin- uygun olan herhangi bir eser bulursan elden kaçırma.” Aynı yıl yazdığı diğer mektubunda⁵⁰ ise “senin için problem olmazsa Tusculum’daki villam için ne gerekiyorsa al. Orası zor bir günün ardından dinlenebildiğim tek yer”. Bu pasajlardan Cicero’nun Atina’da yaşayan Atticus’un sanat zevkine güvendiğini, Atticus’un evini ve Cicero’nun ihtiyaçlarını bildiği anlaşılır. Tusculum’da⁵¹ villasındaki gymnasionun ise Platon’un Akademisi gibi bir okul olduğu düşünülmektedir.

MÖ 67: “Yazdıkların doğrultusunda Megara heykelleri için L.Cincius’a 20,400 sesters ödedim. Söz ettiğin bronz başlı, pentelikon mermerinden hermeler şimdiden bana büyük bir haz verdi. Bunları bana en kısa zamanda göndermen için ve aynı zamanda mekanıma, zevkime uygun diğer heykel ve eserler için dua ediyorum. Eserlerin bana ulaşması konusunda büyük bir heyecan duyuyorum. Yardımını bekliyorum. Lentulus’a ait gemi yoksa eserleri hangi limandan istersen yükleyebilirsin⁵²”.

Bu metinde iki isim ön plana çıkmaktadır. İlki Lucius Cincius’tur. Bu kişi hakkında çok fazla bilgi bulunmaz. Kendisi Cicero’dan eserler için yüklü miktarda parayı alıp, Atticus’a iletecek kişidir. Atticus’un bölgedeki temsilcisi olabilir. Diğer isim ise gemi taşımacılığından sorumlu Lentulus’tur. Eserler, muhtemelen Atina’nın limanı Piraeus’dan yüklenecektir. Metinden ayrıca Cicero’nun eserleri öğrenince heyecanlandığını ve eserlere bir an önce sahip olmak istediğini anlıyoruz.

MÖ 67: “Mektuplarının araları açıldı. Senin Roma’ya giden birini bulmanın benim Atina’ya giden birini bulmaktan daha kolay olduğunu düşünüyorum. Ben Roma’dan emin olabilirsin, senin Atina’da olduğunu düşünüyorum⁵³”.

“Bana mektubunda söz ettiğin Megara heykellerini ve hermeleri şevkle bekliyorum. Akademim için uygun

⁴³ Verr. II, IV, I.

⁴⁴ Verr II, II, 83-85; Tempest 2011: 48.

⁴⁵ Verr. II, IV, 12-14.

⁴⁶ Verr. II, IV, 30-31.

⁴⁷ Marcus Tullius Cicero, MÖ 106-43 yılları arasında yaşamış Romalı devlet adamı, filozof, hatip ve yazardır.

⁴⁸ Titus Pomponius Atticus, MÖ 109-32 yılları arasında yaşamıştır. Cicero ile birlikte eğitim almıştır. Romalı olmasına rağmen uzun süre Atina’da yaşadığı için Atticus ismini almıştır.

⁴⁹ ad Atticum I, 6,2.

⁵⁰ ad Atticum I, 5,5.

⁵¹ Roma’nın güneydoğusunda yer alan Tusculum’daki villanın yeri tespit edilememiştir. Cicero’nun mektuplarını buradan yazdığı düşünülmektedir.

⁵² ad Atticum I.8.2.

⁵³ ad Atticum I.9.1.

gördüğün eserleri göndermekte tereddüt etme, benim hazineme güven. Gymnasionum için uygun olan şeyleri talep ediyorum. Lentulus gemileri için söz verdi. Sana bu işe özen göstermen için yalvarıyorum⁵⁴”.

Cicero, eserlerin ona bir an önce ulaşması için sabırsızlanıyor. Atticus’dan haber alamadığı için biraz endişe duymuş olmalı, bunu Lentulus’la kendisinin temas kurmasından anlıyoruz. Atticus’un Atina’da olup olmadığından emin olmak istiyor. Atticus’un bir sanat simsarı olduğu kesin, belki de eser temin etmek için Atina dışında dolaşıyor. Acaba Atticus’un Cicero dışında başka müşterileri var mı? Kendisi de bir koleksiyoner mi? Bu iki soruyu cevaplamamız ne yazık ki şimdilik imkânsız. Bir diğer soru ise temin edilen eserler, sevkıyattan önce bir depoda saklanıyor muydu? Mattush, bu eserlerin Atticus’un Atina’da çalışmasından hareketle Piraeus’da bir depo da olabileceğini belirtir⁵⁵. Bu alan Piraeus’daki, Sulla’nın kenti tahrip ettiğinde zarar gördüğü bilinen, içerisinde yüklenmek için bronz ve mermer heykellerin saklandığı tespit edilen depo olabilir⁵⁶.

Cicero’nun MÖ 67 yılında yazdığı diğer bir mektuptan⁵⁷ istediği heykeller ve Hermerakles⁵⁸’in en kısa zamanda gönderilmesini, aynı şekilde gymnasionumu ve güreş sahasına uygun eserlerin temin edilmesini istediği anlaşılıyor. Aynı zamanda bir takım kabartmalar temin edilmesini de rica ediyor. Aynı yılın sonunda yazdığı mektup da şu ibareler yer alır⁵⁹: “Benim için gönderdiğin eserler Caieta’ya⁶⁰ indi. Onları görmeye ve getirtmeye şansım olmadı. Ancak bana ulaştırması için bir adama para verdim. Zahmetlerin için sana teşekkür ederim.”

Cicero MÖ 66 yılının başlarında yazdığı mektubundan⁶¹ beğendiği başka eserler bir sonraki sevkıyatın yeri öğrenilir.

“Hermathena⁶² hakkında yazdıkların tatmin edici. Bu akademi için çok uygun bir eser.....daha önce yazdığın gibi gymnasionumu mümkün olduğu kadar çok sanat eseri ile donatmak istiyorum. Daha önce bana gönderdiğin eserleri daha görmedim. Şu an Formiae’deler⁶³. Onları Tusculum’daki villama getirtmeliyim. Caieta’yı zengin olmaya başlayınca dekore edeceğim”.

⁵⁴ ad Atticum I.9.2.

⁵⁵ Mattush 1997: 57.

⁵⁶ Depoda yapılan kazılarda dört bronz heykel, bronz kalkanlar, bronz tiyatro maskesi, iki mermer herme, iki mermer Artemis Kindyas bulunmuştur. Mattush 1997: 24-25.

⁵⁷ ad Atticum I.10.3.

⁵⁸ Hermes ve Herakles başlı, çift taraflı herme.

⁵⁹ ad Atticum I.3.1.

⁶⁰ Modern Gaeta. Roma’nın 128 km. güneydoğusundaki liman.

⁶¹ ad Atticum I.4.3.

⁶² Hermes ve Athena başlı, çift taraflı herme.

⁶³ Modern Formia. Caieta ile komşu liman. Metinden Cicero’nun Caieta’da mülkü olduğu anlaşılmaktadır.

Cicero’nun eserlerine kavuştuğu daha sonraki mektubundan anlaşılır⁶⁴. Dört yıl sonra MÖ 61 yılında bir başka arkadaşı M.F.Gallus’a, eline geçen eserlerden memnun kalmadığını bildiren bir mektup yazar (ad Familiares VII.23.1-3)⁶⁵. Gallus’un da Cicero’ya eser temin ettiği anlaşılmaktadır. Cicero, bu eserleri kesinlikle beğenmemiş ve ödeme yapmak istememektedir. Gallus’a ‘sadece benim istediğim heykelleri alsaydın, sorun olmayacaktı’ diye serzenişte bulunur. Gallus’un bu eserleri kendi beğenisi ile aldığını, bu bağlamda da onun zevkine aslında güvendiğini yazmıştır. Mektubuna şu şekilde devam eder: “eğer Damasippos şartlara uysaydı daha memnun olurum. Gerçek şu ki bu satın alınanlardan hiçbirini istemiyorum.” Mektubun devamında Cicero için bakkha grup heykelleri satın alındığı okunuyor. Ancak Cicero’nun söz konusu heykelleri beğenmediğini anlıyoruz. Bu durumu Gallus’a şöyle izah ediyor: “Bakkhantes’i Metellus’un Mousaları ile mi karşılaştırıyorsun? Ne benzerlikleri var?en azından Mousaları kütüphaneme koyardım. Bakkhantes heykellerini evimde nereye koyacağım?..... sana benim bildiğim spesifik eserler için para ödedim. Ben daha çok dekoratif etki yapan, palaestrama gymnasionuma uygun eserleri tercih ederim. Mars heykelini ne yapayım.benim tercihim Mercurius heykeli olurdu. Düşünüyorum da Avianus ile iş yapmalıyım”. Mektubun devamında eleştirisini bitiren Cicero, eserleri nereden ve ne zaman alacağını, nakil işlerini nasıl yapacağını sorar.

Cicero’nun Gallus’a yazdığı mektupta iki isim ön plana çıkar. Damasippos ve Avianus. İlki bahçeleri heykel ile süsleyen ve heykel satan bir sanat simsarıdır. İkincisi MÖ 1.yüzyılda Roma’da çalışan, sevilen Yunan eserlerinin kopyasını yapan heykeltıraş Avianus Evander olabilir⁶⁶.

Verres’in savunma avukatı Hortensius⁶⁷ da tıpkı Cicero gibi bir koleksiyonerdir. Plinius⁶⁸, Korinthos heykelticiklerinden söz ederken Hortensius’un da bu heykelticiklere sahip olduğunu belirtir. Aynı zamanda ünlü hatibin Verres’den bir sphenks heykeli aldığını da belirtir. Yazar aynı zamanda Hortensius’un Kydias’ın Argonautların tasvir edildiği resmine 144,000 sestersius ödediğini bildirir⁶⁹.

Roma Cumhuriyet Dönemi’nin en geniş koleksiyonlarından birine, J. Caesar, M. Antonius ve Augustus ile arkadaş olan G. Asinius Pollio sahiptir (MÖ 76-MS 5). Plinius⁷⁰, koleksiyonu hakkında detaylı bilgiler sunar: “zevkli bir adam olan Asinius Pollio, sanat koleksiyonunun

⁶⁴ ad Atticum I.1.5.

⁶⁵ Pollitt 1987: 78.

⁶⁶ Pollitt 1983: 89.

⁶⁷ Quintus Hortensius Hortalus, M.Ö.114-50 yılları arasında yaşamış Romalı hatiptir.

⁶⁸ N.H.XXXIV, 48.

⁶⁹ N.H. XXXV, 130.

⁷⁰ N.H. XXXVI, 33.

görülmesini isterdi. Koleksiyonunda Arkesilaos'un Kenthaurosların taşıdığı Nympheler grubu, Kleomenes'in Thespiades'i, Heniokhos'un Okeanos ve Jupiter'i, Stephanos'un Appiades'i, Tauriskos'un Hermeerotes'i, Papylos'un Jupiter Hospitalis'i, Rhodos'dan getirilen Apollonios ve Tauriskos'un Dirke grubu..... Aynı yerde Eutykhides'in Liber Pater'i yer alırdı”.

Pontos kralı VI. Mithridates ile savaşmış, Lucius L. Lucullus'un da (MÖ 117-56) önemli bir koleksiyonu olduğunu antik kaynaklar vasıtasıyla öğrenmekteyiz. Plutharkos, Lucullus'un yaşamını kaleme aldığı eserinde sanatın her dalına ilgi duyduğunu, çok yüksek paralar harcayarak resim ve heykeller satın aldığını aktarır⁷¹.

Arkeolojik veriler, özellikle de villa kazıları⁷², Romalıların koleksiyonerliğe olan düşkünlüklerini ortaya koyar. Herculanum'daki Villa Papyri örneği Romalı aristokratların eklektik bakış açısını yansıtır. Villa'da bulunan heykeller arkaistik, neoklasik ve Hellenistik Dönem'e ait eserlerdir⁷³.

Küçük bir köyden, Akdeniz dünyasına hükmeden süper bir güç olan Roma Cumhuriyeti, MÖ 2-1.yüzyıllarda bir heykeltıraşlık merkezi haline gelmiştir. Zengin Romalılar, Yunan heykeltıraşlarından kendileri için heykeller, portreler, kabartmalar gibi eserler yapmalarını istiyorlardı. Aynı zamanda Romalı koleksiyonerlerin ve zenginlerin Klasik Yunan heykellerinin kopyalarını⁷⁴ yaptırdıkları da bilinir⁷⁵. Başkentin bu noktaya gelmesinde MÖ 5. yüzyılda sıklaşan, bir politika haline gelen yayılmacılığın ve özellikle MÖ 3.-2.yüzyıllardaki yağmacılığın etkisi olmuştur. Pollitt'in kaynaklar üzerinden yaptığı araştırmaya göre Hellenistik Dönem'in sonunda kamu binaları ve kutsal alanlarda Praksiteles'in 14, Skopas'ın 8, Lysippos'un 4, Euphanor'un ve Myron'un 3, Pheidias ve Polykleitos'un 2 eseri bulunduğu anlaşılmaktadır⁷⁶.

Romalıların, Yunan heykellerine olan bu düşkünlüğü heykeltıraşlara da yeni iş imkânı tanımıştır. Sanatçılar ya kopyalar yapmış ya da Klasik gelenekte varyantlar üzerinde çalışmıştır⁷⁷. MÖ 2. yüzyıldan itibaren kopyaların

artışı, Romalıların Yunan heykeline olan talebi ile doğru orantılıdır⁷⁸. MÖ 1.yüzyılıda iki okulun Romalıların bu taleplerini karşıladıkları görülmektedir: kent Roma'da Pasiteles ve Atina atölyesi. Güney İtalya kökenli bir Yunan olan heykeltıraş Pasiteles aynı zamanda bir yazar ve eleştirmendi. Beş ciltlik kitabı muhtemelen Klasik eserleri konu alıyordu. O ve öğrencilerinin kurduğu okul, geç Cumhuriyet Dönemi'nde Roma pazarına hâkim olmuştur. Diğer bir atölye de eserleri Athenaios olarak imzalayan Atina atölyesiydi. Klasik Atina eserlerini kopya pazarına sokuyorlardı. Bu atölye hem baş eserler hem portreler hem de dekoratif heykeltıraşlık eserleri yapıyordu. Bu dönem sanatçıları arasında Venus Genetrix kült heykelini yapan Atinalı Arkesilaos da sayılmalıdır⁷⁹.

DEĞERLENDİRME

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde gelenekçi Romalıların (Cato gibi) karşı çıktığı ve hırsızlıkla bir tuttuğu yağmacılıktan, Cumhuriyet Dönemi'nin ortalarından itibaren bir tutkuya dönüşen koleksiyonerliğin izlerini takip ettik. Geç Cumhuriyet döneminde (özellikle MÖ 1.yy) kent Roma'nın bir heykeltıraşı merkezi haline geldiğini gördük. Bu noktada bitirmeden önce Romalıların heykele bakış açısını özetlemekte fayda vardır. Romalılar ilk başlarda heykele yağmalanacak bir obje olarak bakmışlardır. Yağmacılığın bu kadar sıradanlaşmasında politik kaygıların yanı sıra heykelin değerli bir ticari meta olması da etkindir⁸⁰. Romalıların, zamanla heykelin sanatsal değerini kavradıklarını inkâr etmek mümkün değildir; keza heykeli bir statü simgesi olarak gördükleri de söylenebilir. Romalıların belki de heykeli bu kadar benimsemeleri onu bir propaganda aracı olarak görmelerinde yatmaktadır. Heykel, Roma'nın tüm siyasi tarihi boyunca, Cumhuriyet Dönemi'nde generaller, yöneticiler, diktatörler, İmparatorluk Dönemi'nde ise imparatorlar tarafından bu amaca hizmet etmek için kullanılmıştır.

Romalıların heykeli Yunan ile birlikte tanıdığını söylemek yanlıştır. Roma heykeli Etrüsk ve yerel İtalik halkların sanatlarını, Yunan sanatı ile birlikte erittiği potanın ürünüdür. Fakat Yunan heykeli, Romalıların heykele bakış açısını değiştirmiştir. Son olarak Yunan heykelini kavramamızı büyük oranda Romalıların borçlu olduğumuzu vurgulamak isterim. Eğer Romalı patronlar, Yunan heykellerini beğenmemiş ve arzu etmemiş olsaydı, bugün Yunan heykellerinin birçoğunu sadece yazınsal kaynaklardan tanıyacaktık.

imagines illustrium (Yunan düşünürlerin portreleri), ornamenta (dekoratif heykeltıraşı). Klasik Dönem eserleri Nobilia opera'yı oluşturur. Diğer ikisi için her dönemden eser kopya edilmiştir.

⁷⁸ Yunan ve Roma heykeli arasındaki ilişki için bkz. Anguissola 2015.

⁷⁹ Waldstien 1887; Richter 19675: 304-305; Anguissola 2015: 246.

⁸⁰ Durugönül 2011: 51 vd.

⁷¹ Lucullus 39.

⁷² Bartman 1991: 71-88.

⁷³ Mattush 2005.

⁷⁴ Roma heykeltıraşlığını önemli özelliklerinden biri olan kopyacılık bu makalenin kapsamı dışında kalmaktadır. Konu hakkında bilgi için bkz.: Zanker 1974, Bieber 1977, Vermeule 1977, Pollitt 1978, Ridgway 1984.

⁷⁵ MÖ 480 ile 330 yılları arasındaki Yunan orijinalerin kopya edildiği bu stile neo-klasik ya da klasisizm adı verilir. Detaylı bilgi için bkz., Kousser 2008; Pollitt 1986:164 vd.; Smith 2002: 262.

⁷⁶ Pollitt 1986: 161; Pollitt 1978: 170-174.

⁷⁷ Smith 2002: 262: kopyalar üç kategori de incelenebilir: nobilia opera (üstat heykeltıraşların yaptığı ünlü eserlerin kopyaları),

BİBLİYOGRAFYA**Antik Kaynaklar**

Cicero The Verrine Orations, Vol. I. Against Caecilius. Against Verres. Part 1-2, Book 1-2, LOEB Classical Library, çev. L.H.G. Greenwood, Cambridge. 1928.

Cicero The Verrine Orations, Vol.II. Against Verres, Part 2, Book 3-5, LOEB Classical Library, çev. L.H.G. Greenwood, Cambridge. 1935.

Cicero Letters to Atticus, Vol.I35, LOEB Classical Library, çev. S. Bailey, Cambridge. 1999.

Plinius Natural History, Volume IX, 33-35, LOEB Classical Library, çev. H. Rackham, Cambridge. 1952.

Plutharkos Lives, Vol. II, Themistocles and Camillus. Aristides and Cato Major. Cimon and Lucullus, LOEB Classical Library, çev. B. Perrin, Cambridge. 1914.

Plutharkos Lives. Vol. V. Agasilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus, LOEB Classical Library, çev. B. Perrin, Harvard. 1917.

Plutharkos Lives. Vol.VI. Dion and Brutus. Timoleon and Aemilius Paullus, LOEB Classical Library, çev. B. Perrin, Harvard, 1918.

Polybius The Histories. Vol.6, 28-39. Fragments, LOEB Classical Library, çev. W.R. Paton, Cambridge, 2012.

Titus Livius History of Rome. Vol.6, 23-25, LOEB Classical Library, çev. F.G. Moore, Cambridge. 1940.

Titus Livius History of Rome. Vol.9, 31-34, LOEB Classical Library, çev. E.T. Sage, Cambridge. 1934.

Titus Livius History of Rome. Vol.10, 35-37, LOEB Classical Library, çev. E.T. Sage, Cambridge. 1935.

Titus Livius History of Rome. Vol.11, 38-39, LOEB Classical Library, çev. E.T. Sage, Cambridge. 1936.

Modern Kaynaklar

ANGUISSOLA, A. 2015.

“Idealplastik’ and the Realitionsip between Greek and Roman Sculpture”, The Oxford Handbook of Roman Sculpture (Ed. E. Friedland). Oxford: 240-259.

BARTMAN, E. 1991.

“Sculptural Collecting and Display in the Private Realm”, Roman Art in the Private Sphere: New Perspectives on the Architecture and Decor of the Domus, Villa and Insula (Ed. E. K. Gazda). Ann Arbor: 71-88.

BIEBER, M. 1977.

Ancient Copies: Contrubutions to the History of Greek and Roman Art. New York.

DURUGÖNÜL, S. 2011.

“Roma Cumhuriyet Dönemi’nde Deniz Yoluyla Yapılan Sanat Eserleri Ticareti”, Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu-III 7-8 Nisan 2011 (Ed. F. Demir). Mersin: 51-55.

FAULKNER, N. 2008.

Roma: Kartalların İmparatorluğu (Çev. Ç. Sümer). İstanbul.

KERSHAW, S. 2010.

A Brief Guide to Classical Civilization. From the Origins of Democracy to the Fall of the Roman Empire. London.

KOUSSER, R. M. 2008.

Hellenistic and Roman Ideal Sculpture. The Allure of the Classical. Cambridge.

MATTUSH, C. 1997.

The Victorious Youth. Los Angeles.

MATTUSH, C. 2005.

The Villa dei Papyri: Life and Afterlife of a Sculptural Collection. Los Angeles.

ÖZGAN, R. 2013.

Roma Portre Sanatı I. İstanbul.

POLLITT, J.J. 1978.

“The Impact of Greek Art on Rome”, TAPA 108: 155-174.

ESKİ ROMA UYGARLIĞI VE HEYKEL: YAĞMA – KOLEKSİYONCULUK

POLLITT, J.J. 1983.

The Art of Rome c.753 B.C.- A.D.337. Sources and Documents. Cambridge.

POLLITT J.J. 1986.

Art in Hellenistic Age. Cambridge.

POLLITT, J.J. 1990.

The Art of Ancient Greece. Sources and Documents. Cambridge.

RIDGWAY, B. 1984.

Roman Copies of Greek Sculpture. The Problem of the Originals. Ann Arbor.

RICHTER, G. M. A. 1967.

The Sculpture and Sculptors of The Greeks. London.

RUTLEDGE, S.H. 2012.

Ancient Rome as a Museum. Power, Identity, and the Culture of Collecting. Oxford.

SMITH, R.R.R., 2002.

Hellenistik Heykel (Çev. A. Y. Yıldırım). İstanbul.

TEKİN, O. 2008.

Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş. İstanbul.

TEMPEST, C., 2011.

Cicero. Politics and Persuasion in Ancient Rome. London.

VERMEULE, C. 1977.

Greek Sculpture and Roman Taste. The Purpose and Setting of Graeco-roman Art in Italy and The Greek Imperial East. Ann Arbor.

WALDSTEIN, C. 1887.

“Pasiteles and Arkesilaos, the Venus Genetrix and the Venus of the Esquiline”, The American Journal of Archaeology and of the History of Fine Arts. 3/1-2: 1-13.

ZANKER, P. 1974.

Klassizistische Statuen: Studien zur Veränderung des Kunstgeschmacks in der römischen Kaiserzeit: Mainz.

ELEMENTAL ANALYSIS OF BEYBAĞ-MUĞLA (TURKEY) BYZANTINE SKELETONS

BEYBAĞ-MUĞLA (TÜRKİYE) BİZANS DÖNEMİ İSKELETLERİNİN ELEMENT ANALİZİ

Seda KARAÖZ ARIHAN* - Ali Akın AKYOL **

İsmail ÖZER*** - Okan ARIHAN****

Keywords: Trace Element, Bone Analysis, Paleopathology, Nutrition, Byzantine Period

Anahtar Kelimeler: İz Element, Kemik Analizi, Paleopatoloji, Beslenme, Bizans Dönemi

Makale Bilgisi

Başvuru: 21 Eylül 2015

Hakem Değerlendirmesi: 9 Aralık 2015

Kabul: 8 Eylül 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.21.008

Article Info

Received: September 21, 2015

Peer Review: December 9, 2015

Accepted: September 8, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.21.008

ABSTRACT

Skeletal material forms the basis of paleoanthropological studies and they are also valuable sources of information for the assessment of elemental analysis which may provide clues about nutritional status of ancient populations. Study material comprises skeletons from the necropolis of Beybağ-Muğla (Turkey) region belonging to Byzantine period and excavated during 2008 period. 52 femoral samples (19 men, 18 women, 15 children) and 3 soil samples were studied with the aid of XRF spectroscopy. Macro elements such as calcium, iron and phosphorus as well as trace elements such as arsenic, barium, lead, strontium and zinc were evaluated in order to figure out nutritional status of this Byzantine population with the help of skeletal elemental analysis. In addition it was also aimed to assess different parts of femoral bone within the study in order to determine the effect of sampling area in this population. Results were evaluated with Kruskal-Wallis and Tukey tests. Strontium values for groups were found significantly higher than soil samples. Similarly zinc and phosphorus values for groups were also found significantly higher than soil. However barium, iron and iodine values were found similar to soil samples and affected by diagenetic rather than a biogenetic source. Phosphorus content of bone material was high and Ca/P rate was found lower than observed values in literature which is possibly due to diagenesis. Log (Ba/Sr) rate was

* Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of Anthropology, Van, Turkey E-mail: sedaarihan@yyu.edu.tr

** Gazi University, Faculty of Fine Arts, Department of Conservation & Restoration of Cultural Properties, Ankara, Turkey E-mail: aliakinakyol@gmail.com

*** Ankara University, Faculty of Language, History and Geography, Department of Anthropology, Ankara, Turkey E-mail: iozer@ankara.edu.tr

**** Yüzüncü Yıl University, Faculty of Medicine, Department of Physiology, Van, Turkey Corresponding Author E-mail: sedaarihan@yahoo.com E-mail: okanarihan@yyu.edu.tr

altered because of possible diagenesis for Ba. Since those two ratios are used as indicators of nutrition of the individual, presence of potent diagenesis prevents conclusion on nutrition and diet choices such as marine/ terrestrial for Beybağ-Muğla population. Since aim of this study was to assess bone material of this high anemia and other paleopathological disease bearing population in elemental analysis a malnutritional situation was expected. However observation of high zinc and phosphorus compared to literature suggests no lack of protein in diet. In addition low lead and low arsenic values suggest no adverse impact of those toxic elements on physiological state of Beybağ people. According to these findings diet of Beybağ population can be considered within omnivorous limits and without apparent insufficiency of nutrition. However presence of anemia in all of the sample material suggests infections diseases and low hygiene conditions in this population and needs further assessment on burial locations and burial types with less influence of diagenetic processes in order to figure out nutritional status of this population.

ÖZET

İskelet materyali paleoantropolojik çalışmaların temel materyalini oluşturur ve element analizinden elde edilen bilgilerle antik toplumların beslenme durumu hakkında ipuçları sağlar. Çalışma materyali Beybağ-Muğla (Türkiye) bölgesi nekropolünden 2008 yılındaki kazıda elde edilmiş Bizans dönemine ait iskeletleri içermektedir. 52 femur örneği (19 erkek, 18 kadın, 15 çocuk) ve 3 toprak örneği XRF spektroskopisi aracılığıyla araştırıldı. Bizans toplumunun beslenme durumunun iskelet element analizi yardımıyla ortaya konulabilmesi için kalsiyum, demir ve fosfor gibi makro elementlerin yanı sıra arsenik, baryum, kurşun, stronsiyum ve çinko da söz konusu çalışmada incelendi. Buna ek olarak femurun farklı kısımlarının örnekleşmesinin bu topluma ait eser element analizindeki etkisini araştırmak da hedeflendi. Sonuçlar Kruskal-Wallis ve Tukey testleri ile değerlendirildi. Gruplar için stronsiyum değerleri toprak örneklerine göre anlamlı derecede yüksek bulundu. Benzer şekilde grupların çinko ve fosfor değerleri de toprağa göre anlamlı derecede yüksek tespit edildi. Ancak baryum, demir ve iyot değerleri toprak örnekleri ile benzer bulundu ve biyogenetik bir kaynaktan çok diyagenetik olaylardan etkilenmiş olarak tespit edildi. Kemik materyalinin fosfor içeriği yüksekti ve Ca/P oranı muhtemelen diyagenezle ilgili olarak literatürden yüksek bulundu. Log (Ba/Sr) oranı muhtemelen baryumun diyagenezden etkilenmesine bağlı olarak farklı bulundu. Bu iki oran bireyin beslenmesinin belirteçleri olarak kullanıldığı için muhtemel diyagenезin güçlü etkisi Beybağ-Muğla toplumunun beslenmesi ve denizel/karasal gibi diyet tercihleri hakkında yargıya varmayı engellemektedir. Bu çalışmanın amacı yüksek oranda anemi ve diğer paleopatolojik hastalıkları taşıyan bu toplumun kemik materyalinin element analiziyle değerlendirilmesi olduğu için bir malnütrisyon durumu beklenmekteydi. Ancak çinko ve fosforun literatüre göre yüksek düzeyde gözlenmesi diyetle protein açısından bir eksikliğin olmadığını düşündürmektedir. Buna ek olarak düşük kurşun ve düşük arsenik değerleri bu toksik elementlerin Beybağ toplumunun fizyolojik durumuna olumsuz bir etkisi olmadığını düşündürmektedir. Bu bulgulara göre Beybağ toplumunun diyetinin omnivor limitler içinde olduğu ve belirgin bir beslenme bozukluğunun gözlenmediği yargısına varılabilir. Ancak incelenen materyallerin tümünde aneminin varlığı bu toplumda enfeksiyon hastalıklarını ve düşük hijyen koşullarını düşündürmektedir. Bu toplumun beslenme durumunun ortaya konulabilmesi için diyagenetik süreçlerden daha az etkilenen gömü alanlarının ve gömü tiplerinin değerlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

1. INTRODUCTION

Human body is composed of elements dominated by carbon, hydrogen and oxygen but also encompasses more than 80 elements classified in the periodic table. Many of them can be incorporated into the bone tissue¹. Amount consumed in foods defines the term macro and microelements in diet. Macro elements which are consumed in large quantities are carbon, hydrogen, nitrogen, oxygen, calcium, potassium, phosphorus (P) and sodium (Na). Whereas strontium (Sr), barium (Ba), selenium (Se), lead (Pb) are classified as micro or trace elements. These are found in very low quantities in bone tissue. This quantity may be as low as parts per million (ppm) or billion (ppb)². However this minute contribution into bone tissue does not lessen the physiological importance of trace elements. In various parts of the world alterations in the trace elements in soil is correlated with certain diseases such as Kashin-Beck disease (osteoarthritis deformans endemica) found in Northern China, Northern Korea and Siberia. This disease is found to be related by low selenium content of soil³.

Use of physicochemical analysis techniques in anthropological studies brought a new area to obtain more data from the skeletal materials in this field. Presence of many of the diseases which existed during historical periods was found with the help of science of paleopathology which deals with the remnant skeleton material of humans. Metabolic diseases which form an important portion of those diseases have direct relation with nutrition. Stable isotopes of some elements and trace elements in the periodic table are among the mostly investigated substances. Both techniques base on the analysis of bone and teeth which are the most durable tissues in the body that can withstand the disintegration occurred during postmortem period. Amount of those elements in those tissues and their ratios to one another gives valuable information in the field of nutrition and related paleopathological conditions⁴. Since elemental compositions of soils from different parts of the world are vastly dissimilar, this situation avoids comparison between anthropological materials from different studies. Nevertheless comparisons of elemental content of skeleton materials from the same burial site give valuable information⁵. Another important detail in this subject is the dissimilarity of data obtained from teeth and skeletal material. Teeth are almost completely formed at the early stages of life. On the contrary bone tissue is a

dynamic structure in which osteoclastic and osteoblastic cells continue to break down and build up bone tissue throughout lifetime. This disparity in the exposure of teeth and bone tissues to different environmental and nutritional impacts give way to assess different conditions faced in distinct phases of lifetime⁶. Elements widely used for clarifying nutritional status and nutrition of past humans are Ba, Sr, Iron (Fe), Copper (Cu), Cadmium (Cd), Silicon (Si), Pb, Se and Iodine (I)⁷. Accumulation of those elements in the bone tissue may be affected from various factors. Food choice of humans may include more animal or plant based food or a balanced diet. This variation is reflected in the bone elemental composition. Calcium (Ca), Ba and Sr which are all members of 2A group of the periodical table are found in soil, plant and animals within the food web. Close physicochemical properties of those elements cause similar accumulation in bone tissue.

Animal body can incorporate all three elements however they favour Ca when it is available. Since absorption of Ca and excretion of Sr is high in the kidneys, Ca accumulation in the organism is much higher than Sr in animals compared to plants and in carnivores compared to herbivores⁸. Sr and Ba are high in plant food resources and so in bones of individuals which have higher plant sources in the daily nutrition. Similarly silicon can be found in higher amounts when plant based food dominates the diet⁹.

Pb is accepted as a toxic element for organisms and its physiological significance is not known yet. Although its toxicity and related symptoms are most visible at central nervous system its accumulation occurs mostly at bone tissue. Copper is another element which can cause toxicity however its adequate amounts are necessary for enzymes of antioxidant system in the body. It also accumulates in the bones. Those elements can occur in food as well as they can be found as a result of contamination from the storage cups to the food¹⁰. Similarly water pipes can contaminate the water inside them. Apart from the accumulation of such elements in the skeleton due to the food or water consumed by the people, diagenesis can be a source of augmented copper or zinc (Zn) content¹¹.

Although Pb and mercury (Hg) can cause very distinct intoxications when they are found in very low quantities, all elements may cause toxicity above certain levels. Fe is an important element for oxygen transport via hemoglobin as well as for oxidant/antioxidant enzyme systems. Its decrease in the body leads to anemia whereas its over accumulation

¹ Smrcka 2005, Bowen 1979, Emsley 1998

² Smrcka 2005.

³ Sokoloff 1988.

⁴ Trimble/Macko 1997; Lee-Thorp/Sponheimer/Vander Merwe 2003.

⁵ Katzenberg/Saunders 2008.

⁶ Grupe 1995.

⁷ Smrcka 2005.

⁸ Smrcka 2005.

⁹ Aksoy 2007.

¹⁰ Smrcka 2005.

¹¹ Zapata/Perez-Sirvent/Martinez-Sanchez/Tovar 2006.

in the body may lead to pathological conditions¹². Under normal circumstances over accumulation of a trace element in the body is rare but it may occur due to geological conditions of the inhabited region, food preparation techniques and used materials for food and water.

Various techniques are applied for the analysis of elements from bone or earth material. Gas chromatography, atomic absorption spectroscopy, atomic emission spectroscopy XRF (X-Ray fluorescence), ICP-MS are examples for such techniques¹³. Such techniques depend on the fact that properties of atoms in absorbing and emitting energy are different. By their different properties elements can be discriminated from each other. The principles of X-Ray Fluorescence (XRF) analysis is related to optical dispersion spectrograph principles. However in the X-ray fluorescence method excitation of atom happens through X-rays (instead of heat). As the atom numbers increase in the elements, the amount of electrons they have and thus their number of orbitals on which the electrons move increase. If any atom is excited with a high energy radiation like X-Ray, this high energy input brings the electrons in the near orbitals to a higher energy level; when the excited electrons go back to the initial energy level, they discharge the extra energy they had gained in the form of X-Rays. This secondary X-Ray emission is called "fluorescence radiation". The wavelength of these radiations that an element emits is characteristic for that element. In other words, these radiations are like fingerprints of the related elements. By identifying the wave-length of the radiation, the type of the element and by measuring the density of this identified ray, the concentration of the element in that substance can be determined¹⁴.

Porous structure which gives bone tissue its strength and flexibility also causes its close interference with blood elemental values such as Ca and P¹⁵. This porous structure is the key for exchange of elements between bone and blood during lifetime and between bone and soil after death. Following the death of individual this close interrelation of bone with blood ends and another interaction starts with soil and burial environment. Some elements in the bone are lost whereas some others may start to accumulate to the bone from the soil such as manganese, Ca and Fe¹⁶. Ba is more affected from diagenesis although it is a better indicator than Sr for plant based food¹⁷. Therefore Ba

content of soil should be assessed prior to the use of Ba as a plant based food in order to discriminate whether this Ba is originated from soil diagenesis or the food consumed by the individual. More abundance of an element in soil rather than bone material suggests a diagenetic process. Since Sr and Zn are less affected from diagenesis unlike the Ba it is much safer to use them in nutrition assessment studies¹⁸. But still soil elemental analysis is essential for confirmation.

In addition to soil analysis, Ca/P ratio in bone can be used as an indicator of diagenesis. Ca/P rate is found at a constant rate in humans. This ratio is 2.16¹⁹. An attenuation of this value or its increase can be considered as a diagenetic process to the skeletal material. Diagenesis is known to effect bone and dental tissue differently. Teeth are more resistant to diagenesis²⁰. Also skeletal tissue is not uniformly affected by diagenesis. Cortical bone is less affected than trabecular bone and surface is more affected than deeper parts of bone²¹. In order to lessen the effect of diagenesis cortical bone surface obtained from areas such as femoral neck is scraped with a suitable material and less affected parts are used for analysis²². There are reports stating the impact of sampling area on the bone on the results. Femoral head (spongiosa part of the femoral head) is used but also compact bone extracted from the proximal part (femoral neck) is also assessed²³ since it is known that compact bone is less influenced from diagenesis²⁴. Even spatial accumulation of elements is also observed in same site of bone²⁵. Therefore additional samplings may aid evaluation of accumulation of elements. Generally bone which have more surface/volume ratios such as ribs are more affected from diagenesis. Due to same physical surface/volume ratio adult bones are less affected from diagenesis compared to children bones²⁶.

Another ratio frequently used is the Sr and Ca ratio. High Sr/Ca ratio is an indicator of plant based diet and vice versa²⁷. Higher levels in food pyramid causes less Sr/more Ca²⁸ since animal tissues prefer Ca in favor and Sr levels attenuate compared to lower levels of this pyramid²⁹. Humans place somewhere in between carnivorous and herbivorous animals because of their omnivorous

¹² Allen/Gurrin/Constantine/Usborne/Delatycki/Nicoll/McLaren/Bahlo/Nisselle/Vulpe/Anderson/Southey/Giles/English/Hopper/Olynyk/Powell/Gertig 2008.

¹³ Katzenberg/Saunders 2008; Smrcka 2005; Johansson/Campbell 1988.

¹⁴ Shackley 2011.

¹⁵ Katzenberg/Saunders 2008.

¹⁶ Sillen/Sealy/vander Merwe 1989

¹⁷ Farnum/Sandford 1997.

¹⁸ Ezzo 1994.

¹⁹ Posner 1969.

²⁰ Kyle 1986.

²¹ Lambert/Weydert-Homeyer 1993.

²² Lambert/Weydert-Homeyer 1993.

²³ Smrcka 2005.

²⁴ Katzenberg/Saunders 2008.

²⁵ Pemmer 2013.

²⁶ Mays 1998.

²⁷ Sillen 1992.

²⁸ Smrcka 2005.

²⁹ Katzenberg/Saunders 2008.

Figure 1: Muğla - Beybağ Region / *Muğla Beybağ Bölgesi*

property³⁰. Also augmented Log Ba/Sr rate in the skeletal material may indicate an augmented marine food in the diet of this human³¹.

Turkey with its long human settlement history starting from prehistoric times provides a vast study area for elemental analysis from burial sites. There are increasing number of studies on the subject presenting different nutritional status of individuals and different burial conditions in the scope of diagenetic processes which alters elemental content of skeletons. Among them Beybağ-Muğla Byzantine population has been studied by different researchers in archaeological and anthropological view. In this population various paleopathological conditions has been found (PhD thesis by S.K. Arıhan). This reminds a possible malnutrition or intoxication case. This study aims to assess nutritional status of this population with the aid of certain chemical elements found in bone material in order to figure out any possible interrelation between those pathologies and nutritional state.

2. MATERIALS AND METHODS

2.1. Skeletal Material

Research material consists of samples from an excavation study conducted at Beybağ Region (Muğla-Turkey-Byzantine Period) by Prof Dr. Ahmet Tırpan from Konya Selçuk University Department of Archaeology in 2008

(Fig. 1). This site had been inhabited between 10th century AD and 13th century AD³² (Fig. 2). Skeletons belonging to 52 individuals were studied in this research. Chronologic determination of skeletons was performed according to archaeological findings. Burials were in different types but all were found with close contact with soil material.

Different settlement periods are shown in different colors as: Bronze age, Byzantine period and Ottoman period

2.2. Age And Sex Determination

Determination of age and sex are important subjects in anthropological studies. Following cleaning and repair on skeletal material age and sex determination were performed. Methods accepted for this purpose were applied according to literature records. Morphological features on pelvis and skull of adult individuals were chosen for sex determination. For sex determination Brothwell³³, Buikstra and Ubelaker³⁴, Krogman and İşcan³⁵, Olivier³⁶, Steele and Bramblett³⁷ and criteria determined at Workshop of European Anthropologists (1980) were used.

³⁰ Lambert/Vlasak-Simpson/Szpunar/Buikstra 1984.

³¹ Smrcka 2005; Burton/Price 2002.

³² Tırpan/Sögüt/Büyüközer 2009.

³³ Brothwell 1981.

³⁴ Buikstra/Ubelaker 1994.

³⁵ Krogman/İşcan 1986.

³⁶ Olivier 1969.

³⁷ Steele/Bramblett 1988.

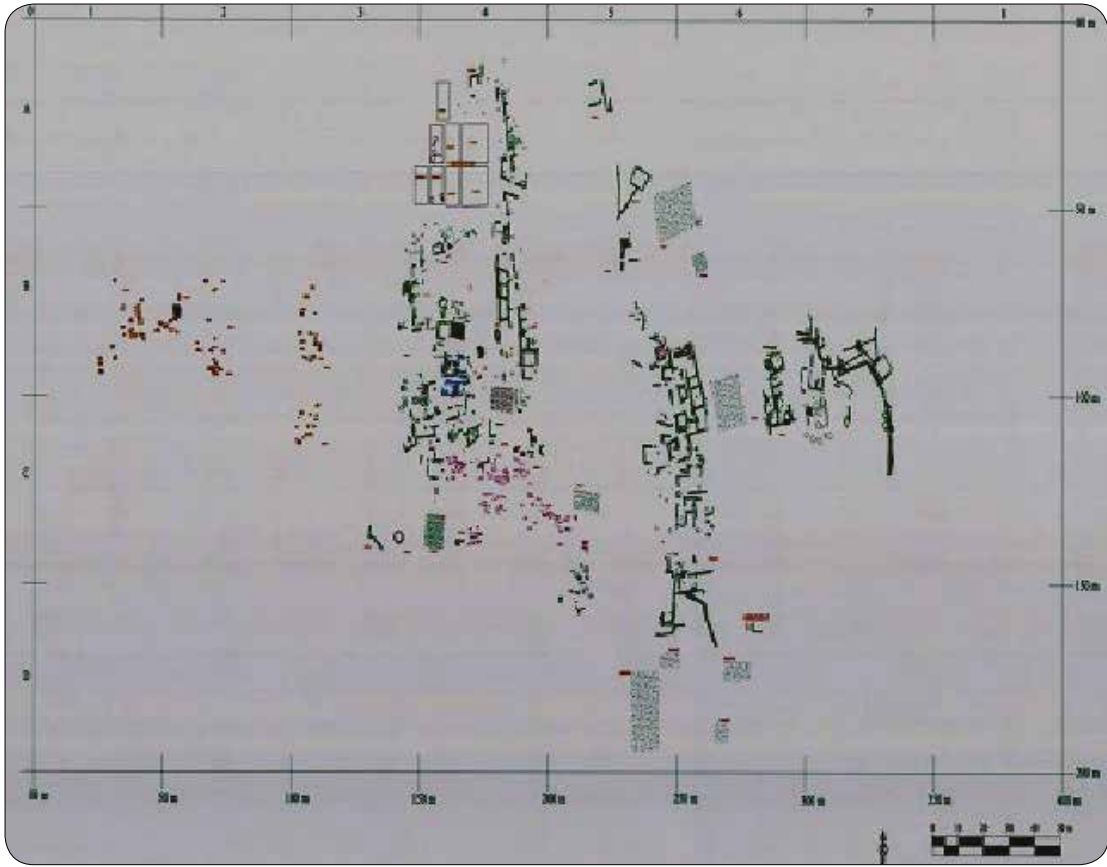

Figure 2: Beybağ Region Excavation Site (Beybağ Excavation Archive) Different Settlement Periods are Shown in Different Colors as: Bronze Age, Byzantine Period and Ottoman period / *Beybağ Bölgesi Kazı Alanı (Beybağ Kazı Arşivi). Farklı Yerleşim Dönemleri Farklı Renklerle Gösterilmiştir: Bronz Çağı, Bizans Dönemi ve Osmanlı dönemi*

For age determination of adults symphysis pubis found on pelvis³⁸ and auricular surface morphology³⁹, degree of sutural closure on skull⁴⁰, cross section of clavicle body⁴¹, teeth erosion⁴², changes of costae on sternal end⁴³ proximal cross section of humerus and femur⁴⁴ were preferred.

For age determination of young adults methods such as epiphyseal aging and symphyseal aging⁴⁵, dental erosion⁴⁶, complex aging⁴⁷ were used.

Epiphyseal aging in young adults⁴⁸ and tooth eruption as well as root length were chosen for children⁴⁹. For aging

of childrens and babies measurement of maximal long bones⁵⁰, and tooth eruption times were⁵¹ chosen.

Mean age of males, females and childrens were 39±12, 41±9 and 5±4 respectively. At least one of the pathological signs of anemia (cribra orbitalia, porotic hyperostosis and thickening of skull bones) were observed in all of the individuals, studied in this research (PhD thesis by S.K.Arihan)

2.3. Elemental Analysis

A total of 52 skeletal (19 male, 18 female and 15 childrens) and 3 soil samples were investigated for this population. 3 samples from man and woman are from the same individuals sampled from two different areas of the femoral bone; femoral head (spongiosa part of the femoral head) and femoral neck (at the opposite position of lesser trochanter). Therefore we aimed to assess different parts of the femoral bone to determine the effect of sampling area.

³⁸ McKern/Stewart, 1957.

³⁹ Lovejoy/Richard/Meindl/Thomas/Pryzbeck/Robert 1985.

⁴⁰ Olivier 1969.

⁴¹ Kaur/Jit 1990.

⁴² Brothwell 1981.

⁴³ Krogman/İşcan 1986; Loth/İşcan, 1989.

⁴⁴ Szilavssy/Kritscher 1990.

⁴⁵ White/Black/Folkons 2012.

⁴⁶ Brothwell 1981.

⁴⁷ Workshop of European Anthropologist, 1980.

⁴⁸ Brothwell 1981.

⁴⁹ Ubelaker 1978.

⁵⁰ Workshop of European Anthropologist 1980.

⁵¹ Ubelaker 1978.

Figure 3: Burning Samples in Stove / Örneklerin Fırında Yakılması

Figure 4: Sample Crushing in Agate Mortar / Örneklerin Agat Havanda Ezilmesi

Samples were prepared for analysis at Historical Material Research and Conservation Laboratory-MAKLAB at Gazi University (Faculty of Fine Arts, Department of Conservation and Restoration of Cultural Properties). By the suggestions made by Katzenberg and Saunders⁵² in sample preparation, our bone samples were processed to make them ready for analysis. Samples were mostly chosen from femoral and humerus head. Contact of samples with metal substances was avoided. All samples taken were washed at ultrasonic bath (Transsonic 470/H) for 10 minutes for each sample with distilled water

⁵² Katzenberg/Saunders 2008.

Figure 5: Prepared Samples of Males, Females and Children (Left to Right Respectively) / Hazırlanmış Erkek, Kadın ve Çocuk Örnekleri (Soldan sağa doğru)

without any hand contact. Ultrasonic device was cleaned with distilled water following cleansing of each sample in order to avoid any cross contamination between samples.

Following washing procedure drying had been performed in stove (Raypa) for 12-15 hours at 100 - 110°C. Dried samples were placed in numbered crucible and burned at stove (Nuve MF 120) for 3 hours at 550°C (Fig. 3). Samples were crushed until they are fine as dust in agate mortar, sieved (Retsch 250 µm) and placed in locked plastic bags. In order to avoid contamination between samples, agate mortar and sieve was cleaned with air pump and alcohol after each sample preparation (Fig. 4, 5).

The element contents of the skeleton/bone samples from Beybağ-Muğla were determined by using X-Ray Fluorescence (XRF) Analysis Method (PED-XRF). After pulverizing the analysis samples selected for the analysis in an agate mortar, 32 mm discs were formed, each disc was mixed with a chemical (wacks) used in the XRF analysis and placed on the sample stage of the device and was analysed. In this study, X-Lab 2000 model PED-XRF (Polarized Energy Dispersive-XRF) brand spectrometer was used. X-Lab 2000 PED-XRF spectrometer has a property of being capable of analysing the elements from sodium (Na) with atom number 11 to uranium (U) with atom number

Element	Man femoral head	Man femoral neck	Woman femoral head	Woman femoral neck	Children	Soil	P
Arsenic	7.4±0.7 ^b	5.8±1.9 ^b	9.0±1.2 ^b	3.2±0.9 ^b	7.5±0.6 ^b	26.5±9.3 ^a	*
Barium	250.7±14.4 ^a	117.5±23.0 ^b	260.1±20.2 ^a	179.3±22.0 ^{ab}	292.4±22.2 ^a	237.9±8.9 ^{ab}	*
Calcium	41.8±1.6% ^{cd}	54.4±0.8% ^{ab}	43.3±1.5% ^{bc}	55.3±0.9% ^a	42.9±1.6% ^c	31.5±4.1% ^d	*
Copper	17.4±1.3 ^{ab}	1.5±0.2 ^b	18.5±1.9 ^{ab}	1.53±0.1 ^b	27.7±5.9 ^a	24.17±4.37 ^{ab}	*
Iodine	10.1±1.2 ^a	3.2±0.7 ^b	9.1±1.1 ^a	2.4±0.0 ^b	7.3±0.9 ^a	6.1±2.0 ^a	*
Iron	2.4±0.3% ^a	0.1±0.1% ^b	2.5±0.3% ^a	0.1±0.0% ^b	2.7±0.3% ^a	3.7±0.3% ^a	*
Lead	13.8±1.1 ^a	4.9±0.8 ^b	14.5±1.0 ^a	4.6±1.1 ^b	16.9±1.2 ^a	17.6±1.5 ^a	*
Phosphorus	27.5±0.9% ^{bc}	36.3±1.4% ^a	25.6±1.2% ^c	34.1±0.9% ^{ab}	25.6±1.2% ^c	2.3±1.3% ^d	*
Strontium	131.2±6.7 ^a	133.0±19.0 ^a	144.6±7.1 ^a	138.4±16.1 ^a	131.9±6.7 ^a	92.9±8.0 ^b	*
Zinc	177.5±31.9 ^a	189.4±65.6 ^a	195.7±45.6 ^a	184.7±74.2 ^a	182.1±47.2 ^a	69.4±23.7 ^b	*

Table 1: Results of Analysis from Skeletal Samples from Femoral Head from Man, Woman and Children and Soil Samples. Data were Statistically Evaluated with Kruskal-Wallis and Tukey Tests. Statistically Homogenous Subsets for Groups are Shown in a, b, c and d Letters. Statistical Significance was Accepted as *P<0.05. Data are Presented as Mean ± Standard Error of Mean. (n=19 for Man, n=18 for Woman, n=3 for Soil). Iron was Given in the Form of % Fe203, Calcium in the Form of % Ca0 and Phosphorus in the Form of P205. / Erkek, Kadın ve Çocuk Femur İskelet Örnekleri ve Toprak Numuneleri için Analiz Sonuçları. Veriler Kruskal-Wallis ve Tukey İstatistik Testleriyle Değerlendirildi. İstatistik Açısından Homojen Gruplar a, b, c ve d Harfleri ile Gösterildi. İstatistik Anlamlılık *P<0.05 Olarak Kabul Edildi. Veriler Ortalama ± Standart Hata Olarak Gösterildi. (Erkekler için n=19, Kadınlar için n=18, Toprak için n=3). Demir % Fe203 Cinsinden Verildi. Kalsiyum % Ca0 Biçiminde ve Fosfor P205 Cinsinden Verildi.

92. The sensitivity threshold of the device is 0.5 ppm for heavy elements and about 10 ppm for light elements. In this study approximately 50 elements could be identified. Because of the weight loss (LOI) at high temperature (950°C) lithium, boron and fluorine cannot be detected. In the analysis major and minor elements are given in the form of oxide percentages (%) and trace elements are given in one in a million (ppm) concentration. In the analysis the USGS (U.S. Geological Survey) standards and as reference GEOL, GBW-7109, and GBW-7309 were used.

2.4. Statistical Analysis

Data were statistically evaluated with Kruskal-Wallis and Tukey test. P<0.05 was accepted as statistically significant. Data is presented as mean ± standard error of mean.

3. RESULTS

Sr values were found as 131.2 ppm±6.7 for man femoral head, 144.6 ppm ±7.1 for woman femoral head, 131.9

ppm±6.7 for children and 92.9 ppm±8.0 for soil samples. Values of all three groups were found significantly higher than soil samples (p<0.05). However, no significance were found between man, woman and children groups. Femoral neck values were found as 133.0 ppm ±19.0 in man and 138.4 ppm ±16.1 in woman (Table 1).

Ca values were found as 41.8 % ±1.6 for man femoral head, 43.3 %±1.5 for woman femoral head, 42.9 % ±1.6 for children and 31.5 % ±4.1 for soil samples. Values of all three groups were found significantly higher than soil samples (p<0.05). Femoral neck values were 54.4 % ±0.8 for man and 55.3 % ±0.9 for woman (Table 1).

Ba values were found as 250.7 ppm ±14.4 for man femoral head, 260.1 ppm ±20.2 for woman femoral head, 292.4 ppm ±22.2 for children and 237.9 ppm ±8.9 for soil samples. No difference was observed with groups and soil (p>0.05). Femoral neck values were 117.5 ppm ±23.0 for man, 179.3 ppm ±22.0 for woman (Table 1).

Zn values were found as 177.5 ppm ±7.2 for man femoral head, 195.7±11.86 for woman femoral head, 182.1 ppm ±12.2 for children and 69.4 ppm ±13.7 for soil samples. All values of groups were found significantly higher than

soil samples ($p < 0.05$) (Femoral neck value was found as $189.4 \text{ ppm} \pm 37.9$ for man and $184.7 \text{ ppm} \pm 42.8$ for woman. Table 1).

P values were found as, $27.5 \% \pm 0.9$ for man femoral head, $25.6 \% \pm 1.2$ for woman femoral head, $25.6 \% \pm 1.2$ for children and $2.3 \% \pm 1.3$ for soil samples. Values found for P for man, woman and children groups were significantly higher than soil samples ($p < 0.05$). No significant difference was found between man, woman and children. Femoral neck values were found as $36.3 \% \pm 1.4$ for man and $34.1 \% \pm 0.9$ for woman (Table 1).

I values were found as $10.1 \text{ ppm} \pm 1.2$ for man femoral head, $9.1 \text{ ppm} \pm 1.1$ for woman femoral head, 7.3 ± 0.9 for children and $6.1 \text{ ppm} \pm 2.0$ for soil samples. Femoral neck values were $3.2 \text{ ppm} \pm 0.7$ for man and 2.4 ± 0.0 for woman. Femoral neck values were found significantly lower than those for femoral head and soil sample values ($p < 0.05$).

Fe were found as $2.4 \% \pm 0.3$ for man femoral head, $2.5 \% \pm 0.3$ for woman femoral head, $2.7 \% \pm 0.3$ for children and $3.7 \% \pm 0.3$ for soil samples. Femoral neck values were found as $0.1 \% \pm 0.1$ for man and $0.1 \% \pm 0.0$ for woman. Femoral neck values were found significantly lower than femoral head samples ($p < 0.05$) (Table 1).

Cu were found as $17.4 \text{ ppm} \pm 1.3$ for man femoral head, $18.5 \text{ ppm} \pm 1.9$ for woman femoral head, $27.7 \text{ ppm} \pm 5.9$ for children and $24.2 \text{ ppm} \pm 4.4$ for soil samples ($p > 0.05$). Femoral neck values were found as $1.5 \text{ ppm} \pm 0.2$ for man and $1.5 \text{ ppm} \pm 0.1$ for woman. Femoral neck values were found significantly lower than femoral head samples ($p < 0.05$) (Table 1).

Pb were found as $13.8 \text{ ppm} \pm 1.1$ for man femoral head, $14.5 \text{ ppm} \pm 1.0$ for woman femoral head, $16.9 \text{ ppm} \pm 1.2$ for children and $17.6 \text{ ppm} \pm 1.5$ for soil samples ($p > 0.05$). Femoral neck values were found as $4.9 \text{ ppm} \pm 0.8$ for man and $4.6 \text{ ppm} \pm 1.1$ for woman. These values found for man and woman were significantly lower other groups ($p < 0.05$) (Table 1).

As were found as $7.4 \text{ ppm} \pm 0.7$ for man femoral head, $9.0 \text{ ppm} \pm 1.2$ for woman femoral head, $7.5 \text{ ppm} \pm 0.6$ for children and $26.5 \text{ ppm} \pm 9.3$ for soil samples. Femoral neck values were found as $5.8 \text{ ppm} \pm 1.9$ for man and $3.2 \text{ ppm} \pm 0.9$ for woman. Values of all groups were found significantly lower compared to soil samples ($p < 0.05$) (Table 1).

Sr/Ca rate was found as 3.14 for man femoral head, 3.34 for woman femoral head and 3.07 for children samples. Same ratio was found as 2.44 for man femoral neck and 2.5 for woman femoral neck samples.

Log (Ba/Sr) rate was found as 0.28 for man femoral head, 0.25 for woman femoral head and 0.35 for children. Same rate was found as -0.05 for man femoral neck and 0.11 for woman femoral neck samples.

Ca/P rates were found as 1.52 for man femoral head, 1.69 for woman femoral head and 1.68 for children. Same rate

was found as 1.50 for man femoral neck and 1.62 for woman femoral neck samples.

4. DISCUSSION

In this study elemental analysis of 52 samples from Beybağ-Muğla (Turkey) Byzantine population was conducted. On the bone samples 3 macro (Ca, P and Fe) and 6 trace elements (As, Ba, Pb, Sr, Zn and I) analyses were performed. For the analyses, femoral head samples were used. In order to determine any possible differences in different parts of bone material, femoral neck from 3 samples of man and woman were compared with samples obtained from femoral head.

Sr values of man, woman and children are significantly higher than soil samples from the graves, suggests that this Sr content reflects food origin rather than diagenesis. Comparison of trace element content of bone material and soil samples are a common method for determining the impact of diagenesis⁵³. Similarly close values observed in femoral neck and femoral head samples for Sr supports the possibility that diagenetic processes did not have a significant impact for this element. No significant difference between man and woman were observed (Table 1). Beybağ values (man 131.2 ppm, woman 144.6 ppm) were similar with an ancient Kelenderis population (man 198.2, woman 179 ppm)⁵⁴ whereas much lower than found in ancient İkittepe population where values for adults vary between 674 to 757 ppm. Soil Sr for İkittepe population (139 ppm)⁵⁵ was also higher than Beybağ population (92.9 ppm).

Ba is a good indicator of plant based diet however it was shown that it is affected from diagenesis⁵⁶. In Beybağ samples diagenesis is also apparent therefore together with Sr values it avoids conclusion on plant or animal based nutrition for man or woman.

Log (Ba/Sr) rate which is an indicator of marine/terrestrial feeding⁵⁷ is found at similar rates in man (0.28) and in woman (0.25) compared to childrens (0.35). It was expected to observe negative values for this ratio whereas we observed altered values compared to literature. Findings for man and woman are at the limit of terrestrial feeding however strong diagenetic impact on Ba avoids such conclusions. Although higher Ba content in children can be related with breast feeding however high diagenesis obscures such conclusions.

⁵³ Smrcka 2005.

⁵⁴ Çirak 2010a.

⁵⁵ Özdemir/Erdal 2009.

⁵⁶ Katzenberg/Saunders 2008.

⁵⁷ Smrcka 2005.

Ca in Beybağ for adults was found higher (adults 41 to 43% and soil 31%) than İkiztepe population (37 to 41% and soil 10%) (Özdemir and Erdal 2009). Accumulation of Ca and Sr may show different patterns according to their presence in the diet and fiber content of the food. Increased plant fiber may decrease Ca but enhance Sr. In addition Ca content in bone tissue may be subject to diagenesis. According to our study results, Ca was found significantly higher than soil samples except males.

Sr/Ca rate is observed higher in woman (3.34) than man (3.14) and children (3.07). These values are higher compared to İkiztepe bronze age population (Özdemir and Erdal 2009).

Phosphorus was observed in similar quantities in man ($27.5 \pm 0.9\%$), in woman ($25.6 \pm 1.2\%$) and in children ($25.6 \pm 1.2\%$). Although P content was significantly high compared to soil samples ($2.3 \pm 1.3\%$) ($p < 0.05$), values observed in Beybağ bone samples were much higher compared to literature. This situation reminds strong diagenesis for this element⁵⁸. were found P as 18 % for adults and 4.3 % for soil. Excessive phosphorus due to agricultural practices interferes with biological content of bone post-mortem. In addition to that in a study by Nielsen and Kristiansen⁵⁹ a prehistoric Celtic field system in Denmark possessed augmented levels in Na, K, P, Ca, Sr and Mn, whereas an attenuation in Co compared to a reference soil. Beybağ site has been inhabited at least since Bronze age therefore such enhancements in soil is also expected which in turn alter chemical composition of buried bones.

One of the most important indicators of diagenesis is the Ca/P rate⁶⁰. Ca/P rates are 1.52 for man, 1.69 for woman, 1.68 for children at femoral bone samples. This rate is lower than 2.16 which is found as a standart value in other studies⁶¹. Ca/P values in our study are much lower than other studies performed in Turkey such as, Özdemir 2008, Çırak 2010a and Özdemir and Erdal 2009. This finding seems related with high P content of sampled bone material due to diagenesis since Ca ratios are in parallel with other elemental analysis studies from Turkey. However there are studies which determine Ca/P rate as 5.3 which suggest that this ratio can change and can not be used as a constant for every site⁶².

Zn was found as 177.5 ± 7.2 ppm for man, 195.7 ± 11.86 ppm for woman and 182.1 ± 12.2 ppm for children and

found statistically higher than soil which is $69.4 \text{ ppm} \pm 13.7$ ppm ($p < 0.05$). Zapata⁶³ found a mean of 133 ppm for a late ancient period, Martinez-Garcia et al (2005) found a mean of 131 ppm in Catagena, Spain. From Anatolian settlements, Ezci⁶⁴ found 102.2 ppm for man, 76.5 ppm for woman and 32.3 ppm for soil and Çırak⁶⁵ found 154.3 for man and 158.5 ppm for woman. Higher values were found by Güner⁶⁶ as 194.3 ppm for man, 156.9 for woman and 72.2 ppm for soil in Adramytteion population. Zn values found for man, woman and childrens in Beybağ population are within the range (150-400 ppm) of omnivors in which the humans are categorized⁶⁷. Conditions where Sr was low whereas Zn was high were related with a diet high in protein with meat, kazein (milk protein), peanut and other protein sources⁶⁸. Çırak⁶⁹ concluded on a vegetation dominant diet in ancient Kelenderis population due to findings on Sr (198.2 ppm for males and 179 ppm for females) and Zn (154.4 ppm for males and 158.7 ppm for females). In Beybağ population Sr values were lower and Zn values were higher than values found by Çırak⁷⁰. Therefore, higher protein intake can be considered for Beybağ population compared to this population. Observation of high Zn in our study suggests a diet high in protein. This protein richness is not just related with meat consumption⁷¹. Therefore according to our results it is not possible to state high meat consumption in this population. Zn is known to incorporate to bone tissue differently due to seasonality⁷². However it is not possible to make such correlations since it is not known the exact burial season of Beybağ samples.

Fe is an important element for nutrition and its low intake may result in diseases such as anemia. Fe was also assessed in our study. Although femoral head has a higher blood circulation compared to femoral neck cortical bone and it's the site of medullary hematopoiesis (blood production) higher Fe content is expected but when high Fe content in the soil samples are considered this discrepancy in both sampling sites reminds an effective diagenesis. In relevant scientific literature Fe in soil was also found in high quantity⁷³. In Beybağ population iron was found as 2.4 % for man, 2.5 % for woman, 2.7 % for childrens and 3.7 % for soil ($p > 0.05$). This situation prevents evaluation of this important element in this aspect. However femoral

⁵⁸ Özdemir/Erdal 2009.

⁵⁹ Nielsen/Kristiansen 2014.

⁶⁰ Zapata/Perez-Sirvent/Martinez-Sanchez/ Tover 2006.

⁶¹ Posner 1969.

⁶² Klepinger/Kurn/Williams 1986.

⁶³ Zapata/Perez-Sirvent/Martinez-Sanchez/ Tover 2006.

⁶⁴ Ezci/Kaya/Erdem/Akay/Kural/Soykut/Boçoğlu/Fenyurt/Kılıç/ Temiz 2013.

⁶⁵ Çınar 2010a.

⁶⁶ Güner/Türksoy/Atamtürk/Duyar 2012.

⁶⁷ Lambert/Vlasak-Simpson/Szpunar/Buikstra 1984.

⁶⁸ Lambert/Weydert-Homeyer 1993.

⁶⁹ Çırak 2010a.

⁷⁰ Çırak 2010a.

⁷¹ Katzenberg/Saunders 2008.

⁷² Lambert/Weydert-Homeyer 1993.

⁷³ Larsen 2008.

neck samples present much less iron content showing impact of diagenesis on femoral heads. Ezci⁷⁴ found 230 ppm for males, 295 ppm for females and 1278 pp for soil in Camihoyuk population.

Woman was expected to have more I than man because of pregnancy and breastfeeding however results for man (10.1 ppm) and woman (9.1 ppm) are similar and also statistical insignificance with soil shows effect of diagenesis. Nevertheless although different from soil, similar results were observed for man (3.2 ppm) and woman (2.4 ppm) for femoral neck samples.

Insignificant results in copper content of man, woman and soil samples in Beybağ population state high diagenesis for this element. In literature records mean Cu value for ancient populations varies as 12 ppm⁷⁵, 13.4 ppm⁷⁶, 28.5 in İkiztepe population⁷⁷, 38.4 in Resuloğlu population⁷⁸ and 52.5 ppm for a Jordanian population⁷⁹. In ancient Tios population Cu was found as 28.2 ppm for males and 35.3 for females. In Adramytteion population Cu values were found as 40.6 ppm for man, 48.3 ppm for woman and 30.6 ppm for soil⁸⁰. Tios population Cu levels are also high (28 ppm for man and 35 ppm for woman)⁸¹ as Adramytteion population. Cu values were 27.3 ppm for males and 29.8 ppm for females in İkiztepe population⁸² which show similar values with Tios population. Since augmented grain consumption attenuates Zn absorption and leading high Cu level in bones⁸³ it can be interpreted as an indicator of animal based diet. In this aspect low Cu content in femoral neck samples (1.5 ppm for males and females) of Beybağ population suggests a low plant based and high animal food based diet. Compared to other literature records, Beybağ population Cu values are similar to Camihoyuk population (1.2 ppm for males and 0.47 ppm for females)⁸⁴.

As values in Beybağ population presents low arsenic content in bones (man 7.4 ppm, woman 9 ppm and children 7.5 ppm) however soil As content was high (26.5 ppm). In another Anatolian settlement Adramytteion population As values were found higher as 26.6 ppm for man, 35.5 ppm for woman and 7.5 ppm for soil

in⁸⁵. Values of As for another population in Anatolia (İkiztepe Early Bronze Age population) were found in between Adramytteion and Beybağ populations. In this population As values were 16.9 ppm for males, 15.0 ppm for females, 14.1 ppm for childrens and 6.0 ppm for soil samples⁸⁶. No metal object findings within graves in Beybağ population eliminates such an interaction with burial objects however significantly lower As content observed in femoral neck samples (5.8 ppm for man and 3.2 ppm for woman) suggests partial impact of diagenesis on this burial site for this element.

Lead is a toxic element with well known physiological outcomes. It accumulates in bones. It has a mean of 5 ppm in ancient populations⁸⁷. Among most potent reasons for lead accumulation in bones, use of lead containing cookware is being accused. In İkiztepe population in Northern Turkey high lead values were related with the use of lead made cookware⁸⁸. In Beybağ population information about lead containing cookware is not present however high lead content of soil compared to finding in Minnetpınarı population (male 5.78 ppm, female 5.67 ppm, children 4.63 ppm)⁸⁹ reminds a strong diagenetic process. Pb values in ancient populations may vary vastly. Zapata et al⁹⁰ found mean Pb for population as 225.0 ppm whereas Gonzalez-Reimers et al⁹¹ found mean Pb for population as 4.06 for a Bronze age population in Spain. Another low Pb finding was from Camihoyuk, Turkey as 3.43 ppm for males, 2.71 ppm for females and 0 ppm for soil samples⁹².

5. CONCLUSION

Results of elemental analysis of Beybağ samples present a high diagenetic impact of burial environment on Ba, I, Fe and P. This situation hampers evaluation of Log (Ba/Sr) and assessment of diet choices of Beybağ population such as animal/plant or terrestrial/marine based diet. Although sample sizes are small for femoral neck samples they show great difference with femoral head samples for the elements Ba, Cu, I, Fe and Pb.

High Ba content in all of the groups, observation of Ca/P rate altered from the standart limits in humans and dissimilarity of femoral neck with femoral head for certain

⁷⁴ Ezci/Kaya/Erdem/Akay/Kural/Soykut/Boçoğlu/Fenyurt/Kılıç/Temiz 2013.

⁷⁵ Zapata/Perez-Sirvent/Martinez-Sanchez/ Tover 2006.

⁷⁶ Martinez-Garcia 2005.

⁷⁷ Özdemir 2010.

⁷⁸ Güner 2011.

⁷⁹ Grattan/Abu Karaki/Hine/Poland/Gilbartian/Al-Saad/Pyatt 2005.

⁸⁰ Güner/Türksöy/Atamtürk/Duyar 2012.

⁸¹ Çırak/Akyol 2015.

⁸² Özdemir/Erdal/Demirci 2010.

⁸³ Ezzo 1994.

⁸⁴ Ezci/Kaya/Erdem/Akay/Kural/Soykut/Boçoğlu/Fenyurt/Kılıç/Temiz 2013.

⁸⁵ Güner/Türksöy/Atamtürk/Duyar 2012.

⁸⁶ Özdemir/Erdal/Demirci 2010.

⁸⁷ Becker/Spadaro/Berk 1968.

⁸⁸ Özdemir 2008.

⁸⁹ Çırak/Akyol 2014.

⁹⁰ Zapata/Perez-Sirvent/Martinez-Sönehez/Tovar 2006.

⁹¹ Gonzales-Reimers/Velasco-Vázquez/Arnay/de/la/Rosa/Santolaria/Fernández/Galindo/Martin 2001.

⁹² Ezci/Kaya/Erdem/Akay/Kural/Soykut/Başoğlu/Fenyurt/Kılıç/Temiz 2013.

elements demonstrate a strong impact of diagenesis for this burial site. When Zn is considered as a non affected element from diagenetic processes it is possible to state that man and woman in this population had similar protein intake. Similar content of Sr in both genders suggests a similar plant source was incorporated into diet. However Sr/Ca rate observed in woman (3.34) is higher than man (3.14) and childrens (3.07). More animal food in the diet was mentioned in past populations such as İkiztepe population⁹³.

Low As, Cu and Pb levels in Beybağ samples show no sign of toxication by those elements. This can be concluded as no potential impact of those elements on the observed paleopathological signs on this population samples.

Although sample sizes are small for femoral necks, comparison of femoral head to femoral neck bone values for certain elements reveals importance of sampling area from bone tissue. In areas such as Beybağ region where burial types are simple earth grave, agricultural practices are frequent and contamination with diagenetic processes are augmented, sampling from femoral neck may prevent loss of information from elemental analysis.

As a result it can be concluded from the data obtained from this study, correlation of reported paleopathological findings in Beybağ Byzantine population with any toxication from assessed toxic elements or any apparent lack of macro or micro nutrients is not evident. However presence of anemia signs in all of the sample material suggests infectious diseases and low hygiene conditions in this population and needs further assessment on burial locations and burial types with less influence of diagenetic processes in order to figure out nutritional status of this population.

This study presents an example for assessment of nutritional status of individuals belonging to a high paleopathological disease bearing ancient population with the help of elemental analysis.

5. ACKNOWLEDGEMENTS

Authors would like to thank to Prof. Dr. Ahmet Adil Tırpan for providing research material and Prof. Dr. Erksin Güleç for scientific contribution to the study. Furthermore, the authors owe a great dept of gratitude to Prof. Dr. Yusuf Kağan Kadioğlu (Ankara University, Earth Science Application and Research Center-YEBİM) for the XRF analyses and project laboratory assistants Gülşen Albuz (Gazi University) and Kıymet Deniz (Ankara University) for sample preparations.

6. REFERENCES

- AKSOY, M. 2007.
Ansiklopedik Beslenme Diyet ve Gıda Sözlüğü. Ankara.
- ALLEN, K.J. / GURRIN, L.C. / CONSTANTINE, C.C. / OSBORNE, N.J. / DELATYCKI, M.B. / NICOLL, A.J. / MCLAREN, C.E. / BAHLO, M. / NISSELLE, A.E., / VULPE, C.D. / ANDERSON, G.J. / SOUTHEY, M.C. / GILES, G.G. / ENGLISH, D.R. / HOPPER, J.L. / OLYNYK, J.K. / POWELL, L.W. / GERTIG, D.M. 2008
“Iron-Overload-Related Disease in HFE Hereditary Hemochromatosis”, N Engl J Med. 358: 221-30.
- ARIHAN, S.K. 2013.
Beybağ Mevkii (Muğla) Bizans Dönemi Toplumunda Beslenmeye Bağlı Gelişen Paleopatolojik Rahatsızlıklar (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji (Paleoantropoloji) Anabilim Dalı). Ankara.
- BECKER, R.O. / SPADARO, J.A. / BERK, E.W. 1968
“The Trace Elements of Human Bone”, Journal of Bone and Joint Surgery 50: 326-336.
- BOWEN, H.J.M. 1979.
Environmental Chemistry of the Elements. London.
- BUICKSTRA, J.E. / UBELAKER, D.H. 1994.
Standards: For Data Collection From Human Skeletal Remains, Arkansas Archeological Survey Research Series No: 44.
- BROTHWELL, D.R. 1981.
Digging up Bones. Oxford.
- BURTON, J. / PRICE, T.D. 2002.
The Use and Abuse of Trace Elements for Paleodietary Research p. Biogeochemical Approaches to Paleodietary Analysis. (Eds. S.H.Abrose/ M.A.Katzenberg). New York: 159-171.
- ÇIRAK, M.T. 2010A
“Eski Anadolu Toplumunda Eser Element Analiziyle Beslenmenin Belirlenmesi”, ZfWT 2: 191-200.

⁹³ Özdemir 2008.

ÇIRAK, M.T. 2010B.

Minnetpınarı Ortaçağ Toplumunda Eser Element Analizi ile Paleodiyetin Belirlenmesi (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

ÇIRAK, M.T. / ÇIRAK, A. / AKYOL, A.A.

“2015 Bizans Dönemi Tios Toplumu İskeletlerinde Bakır (Cu) Birikimi. 2006-2012 Arkeolojik Çalışmaları ve Genel Değerlendirme”, (Eds. S. Atasoy/Ş. Yıldırım) Zonguldak.

ÇIRAK, M.T. / AKYOL, A.A. 2014.

“Kilikya Toplumu İskeletlerinde Kurşun (Pb) Düzeyleri”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 7/1: 36-47.

EMSLEY, J. 1998.

The Elements, 3rd edition. Oxford: 1998.

FARNUM, J.F. / SANDFORD, M.K. 1997.

“Trace Element Analysis of the Tutu Skeletal Remains”, Report Submitted to the Office of Planning and Natural Resources, Division of Archaeology and Historic Preservation, Government of the United States Virgin Islands.

EZCI, Y. / KAYA, S. / ERDEM, O. / AKAY, C. / KURAL, C. / SOYKUT, B. / BAŞOĞLU, O. / FENYURT, Y. / KILIÇ, S. / TEMİZ, Ç. 2013.

“Paleodietary Analysis of Human Remains from A Hellenistic-Roman Cemetery at Camihöyük, Turkey”, Journal of Anthropology 2: 1-7.

EZZO, J.A. 1994.

“Putting The ‘Chemistry’ Back Into Archeological Chemistry Analysis: Modeling Potential Paleodietary Indicators”, Journal of Archeological Science 13: 1-34.

GONZALEZ-REIMERS, E. / VELASCO-VÁZQUEZ, J., / ARNAY-DE-LA-ROSA, M. / SANTOLARIA-FERNÁNDEZ, F. / GALINDO-MARTÍN, L. 2001.

“Paleonutritional analysis of the Pre-Hispanic population from Fuerteventura (Canary Islands)”, Science of the Total Environment 264: 215-220.

GRATTAN, J. / ABU KARAKI, L., / HINE, D. / TOLAND, H. / GILBERTSON, D. / AL-SAAD, Z. / PYATT, B. 2005.

“Analyses of Patterns of Copper and Lead Mineralization in Human Skeletons Excavated from An Ancient Mining and Smelting Centre in the Jordanian Desert: A Reconnaissance study”, Mineralogical Magazine 69: 653-666.

GRUPE, G. 1995.

“Reconstructing Migration in the Bell Beaker Period By $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ Isotope Ratios in Teeth and Bones”, Proceedings Of The 10th International Symposium On Dental Morphology. Berlin: 338-342.

GÜNER, C. / ALİYEV, V. / ATAMTÜRK, D. / DUYAR, İ. / SÖYLEMEZOĞLU, T. 2011.

“Retention of Zn, Cu, Cd, Pb, and As on Human Bones Unearthed at a Central Anatolian Early Bronze Age excavation site (Resuloğlu, Turkey)”, Eurasian Journal of Anthropology 2: 27-39.

GÜNER, C. / TÜRKSOY, V.A. / ATAMTÜRK, D. / DUYAR, İ. 2012.

“Adramytteion (Örentepe, Balıkesir) Erken Bizans Dönemi İnsan İskeletlerinin Kimyasal Analizi”, İnsanbil Dergi: 1/2: 81 -93.

JOHANSSON, S.A.E. / CAMPBELL, J.L. 1988.

PIXE: A Novel Technique for Elemental Analysis. Chichester.

KATZENBERG, M.A. / SAUNDERS, S.R. 2008.

Biological Anthropology of the Human Skeleton. London.

KAUR, H. / JIT, I. 1990.

“Age Estimation from Cortical Index of The Human Clavicle in Northwest Indians”, American Journal of Physical Anthropology 83/3: 297- 305.

KLEPINGER, L.K. / KURN, L.J. / WILLIAMS, W.S. 1986.

“An Elementary Analysis of Archaeological Bone from Sicily as Test of Predictability of Diagenetic Change”, American Journal Of Physical Anthropology 70: 325-331.

KROGMAN W.M., İŞCAN M.Y. 1986.

The Human Skeleton in Forensic Medicine. Illinois.

KYLE, J.H. 1986.

“Effect Of Post-Burial Contamination on the Concentration of Major And Minor Elements in Human Bones and Teeth-The Implivations for Palaeodietary Research”, Journal of Archaeological Science 13: 403-416.

- LARSEN, C.S. 2008.
Bioarchaeology. Interpreting Behaviour from the Human Skeleton. Cambridge.
- LAMBERT, J.B. / VLASAK-SIMPSON, S. / SZPUNAR, C.B. / BUIKSTRA, J.E. 1984.
“Ancient Human Diet from Inorganic Analysis of Bone”, *Acc. Chem.* 17: 298-305.
- LAMBERT, J.B. / WEYDERT-HOMEYER, J.M. 1993.
“Dietary Inferences from Element Analyses of bone”, *Prehistoric Human Bone-Archaeology at the Molecular Level* (Eds. J.B.Lambert/G. Grupe): 226-227.
- LEE-THORP, J.A. / SPONHEIMER, M. / VAN DER MERWE, N.J. 2003.
“What do Stable Isotopes Tell Us About Hominid Dietary and Ecological Niches in the Pliocene?” *International Journal of Osteoarchaeology* 13: 104-113.
- LOTH, S.R. / İŞCAN, M.Y. 1989.
Osteological Manifestations of Age in the Adult. Reconstruction of Life From the Skeleton. New York.
- MAYS, S. 1998.
The Archaeology of Human Bones. London and New York. Routledge.
- MARTÍNEZ-GARCÍA, M.J. / MORENO, J.M. / MORENO-CLAVEL, J. / VERGARA, N. / GARCÍA-SÁNCHEZ, A. / GUILLAMÓN, A. / PORTÍ, M. / MORENO-GRAU, S. 2005.
“Heavy Metals in human Bones in Different Historical Epochs”, *Science of the Total Environment* 348: 51-72.
- MCKERN, T.W. / STEWART, J.H. 1957.
Skeletal Age Changes in Young American Males, Analyzed from the Standpoint of Identification. Headque QM Res and Dev Command. Tech Rep EP-45. Natick, Mass.
- NIELSEN, N.H. / KRISTIANSEN, S.M. 2014.
“Identifying Ancient Manuring: Traditional Phosphate vs Multi Element Analysis of archaeological soil”, *Journal of Archaeological Science.* 42: 390-398.
- OLIVIER, G. 1969.
Practical Anthropology. Illinois.
- ÖZDEMİR, K. 2008.
İkiztepe Tunç Çağı Topluluğunda Element Analiziyle Beslenme Yapısının Belirlenmesi (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.
- ÖZDEMİR, K. / ERDAL, Y.S. 2009.
“Erken Tunç Çağı İkiztepe Topluluğunda Stronsiyum-kalsiyum Oranı ile Sütten Kesme Yaşının Belirlenmesi” *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 52: 128-140
- ÖZDEMİR, K. / ERDAL Y.S. / DEMİRCİ, S. 2010.
“Arsenic Accumulation on the Bones in the Early Bronze Age İkiztepe Population, Turkey”, *Journal of Archaeological Science* 37: 1033-1041.
- ÖZDEMİR, K. / ERDAL Y.S., 2012.
“Element Analizleri ile Erken Tunç Çağı İkiztepe Toplumunun Yaşadığı Ekolojik Ortam ve Besin Kaynaklarının Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma”, *Türkiye’de Arkeometrinin Ulu Çınarları.* Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde İronci’ye Armağan Kitabı. İstanbul.
- PEARSON, K. 1899.
“Mathematical Contribution on the Theory of Evolution. On the Reconstruction of the Stature of Prehistoric Races”, *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series A*, 192: 169-244.
- PEMMER, B. / ROSCHGER, A. / WASTL / A. / HOFSTAETTER, J.G. / WOBRAUSCHEK, P. / SIMON, R. / THALER, H.W. / ROSCHGER, P. / KLAUSHOFER, K. / STRELIA, C. 2013.
“Spatial Distribution of the Trace Elements Zinc, Strontium and Lead in Human Bone Tissue”, *Bone* 57/1: 184-193.
- ROSCHGER, P. / KLAUSHOFER, K. / STRELI, C. 2013.
“Spatial Distribution of the Trace Elements Zinc, Strontium and Lead in Human Bone Tissue”, *Bone* 57: 184-193.
- SHACKLEY, M.S. (ED.), 2011.
X-Ray Fluorescence Spectrometry (XRF) in Geoarchaeology, DOI 10.1007/978-1-4419-6886-9-2.

- SILLEN, A. / SEALY, J.C. / VAN DER MERWE, N.J. 1989.
 "Chemistry and Paleodietary Research: No More East Answers", *American Antiquity* 54: 504-512.
- SILLEN, A. 1992.
 Diagenesis of the inorganic Phase of Femoral neck. *The Chemistry of the Prehistoric Bone* (Ed. T.D. Price) Cambridge: 221-223.
- SMRCKA, V. 2005.
 Trace Element in Bone Tissue. *Univerzita Karlova Praha Nakladatelství Karolinum*.
- SOKOLOFF, L. 1988.
 "Kashin-beck Disease: Current Status", *Nutrition Reviews* 46/3:113-119.
- STEELE, D.G. / BRAMBLETT, C.A. 1988.
The Anatomy of Biology of the Human Skeleton. Texas.
- SZILAVSSY, J. / KRITSCHER, H. 1990.
 "Estimation of Chronological Age in Man Based on the Spongy Structure of Long Bones", *Anthrop. Anz.* 48: 159-164.
- POSNER, A.S. 1969.
 "Crystal Chemistry of Bone Mineral", *Physical Review* 49: 760-792.
- TIRPAN, A. / SÖĞÜT, B. / BÜYÜKÖZER, A. 2009.
 "Lagina, Börükçü, Belentepe ve Mengefe 2008 Yılı Çalışmaları", 31. Kazı Sonuçları Toplantısı-3. Ankara: 505-527.
- TRIMBLE, C.C. / MACKO, S.A. 1997
 "Stable Isotope Analysis of Human Remains: A Tool for Cave Archaeology," *Journal of Cave and Karst Studies* 59/3: 137-142.
- UBELAKER, D. H. 1978.
Human Skeletal Remains. Chicago.
- WHITE, T.D. / BLACK, M.T. / FOLKENS, A.P. 2012.
Human Osteology. Elsevier.
- Workshop of European Anthropologists, 1980.
 "Recommendations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons", *Journal of Human Evolution* 9: 517-549.
- ZAPATA, J. / PÉREZ-SIRVENT, C. / MARTÍNEZ-SÁNCHEZ, M.J. / TOVAR, P. 2006.
 "Diagenesis, Not Biogenesis: Two Late Roman Skeletal Examples", *Science of the Total Environment* 369: 357-368.

SALAT TEPE IV MEVSİMLİK BARINAKLARI: YUKARI DİCLE HAVZASINDA ORTA ÇAĞ VE SONRASINDA GÖÇERLER

SEASONAL DWELLINGS OF SALAT TEPE IV: NOMADS IN THE UPPER TIGRIS REGION SINCE THE MIDDLE AGE

Ayşe Tuba ÖKSE*

Makale Bilgisi

Başvuru: 5 Mart 2017

Hakem Değerlendirmesi: 24 Mart 2017

Kabul: 8 Eylül 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.21.009

Article Info

Received: March 5, 2017

Peer Review: March 24, 2017

Accepted: September 8, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.21.009

Anahtar Kelimeler: Yukarı Dicle, Diyarbakır, Göçer/Göçebe, Salat Tepe, Orta Çağ, Yeni-Yakın Çağ

Keywords: Upper Tigris, Diyarbakır, Nomad, Salat Tepe, Middle Age, New Age

ÖZET

Yaz aylarını hayvan sürüleri ile birlikte Toros Dağlarının yaylalarında, kışları güneydeki ılıman düzlüklerde geçiren göçer topluluklara ilişkin arkeolojik kalıntılar Yukarı Dicle havzasında Ilısu Barajı ve HES projesi kapsamında yürütülen kurtarma kazılarında tespit edilmiştir. Bunlar ince birer kültür tabakası halinde çadırları çevreleyen duvar kalıntıları ile açık alanlarda yer alan çok sayıda ocak ve bazı depolama çukurlarından oluşan zayıf mimari izlerden oluşmaktadır. Salat Tepe IV yerleşimi Roma İmparatorluk döneminden (IV-3) itibaren göçer topluluklar tarafından kullanılmıştır. Yeni Çağda (IV-1) ağırlıklı olarak kerpiç ve pisé, Orta Çağ'da (IV-2) taş ile inşa edilmiş duvarların dairesel, dörtgen ve köşeleri yuvarlatılmış dörtgen biçimli çadırları çevrelediği düşünülmektedir. Tepe üzerine 8-10 çadırın kurulabileceği hesaplanmıştır. Duvar kalıntılarının üzerinde dolgular olmadan üst üste inşa edilmeleri ve bazı taş duvarlarda ve tandırlarda belirlenen yenileme evreleri, tepe üzerinin mevsimlik olarak uzun süre kullanıldığına işaret etmektedir. Duvarlardan bazılarının Orta Çağ mezarları üzerine kurulması, tepenin boş kaldığı dönemlerde mezarlık olarak da kullanıldığını göstermektedir. Bu tabakalara ait olduğu düşünülen bazı depolama çukurlarında arpa, buğday ve mercimek dışında hayvan yemi olarak kullanılan ürünler de depolanmış, ağırlıklı olarak küçükbaş hayvanlar ve av hayvanları tüketilmiştir. Bu dolgularda ele geçen az sayıda malzeme dere taşı ağırlıklar, kırıldığı

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, E-mail: tubaokse@yahoo.com

için geride bırakılmış havan ve öğütme taşı parçaları, ağırşak, demir çiviler, tunç tıp aleti, ok ve olta ucu, takı parçaları, pişmiş toprak lamba ve pipo parçalarından oluşmuştur. Pişmiş toprak çömlek, testi ve pişirme kapları ağırlıklı olarak yalın fabrikasyon mallardan oluşmuş, az sayıda kalıpta biçimlendirilmiş kabartmalı veya sırlı kap parçaları bulunmuştur. Bu malzemeye göre göçerler tepeyi Selçuklu döneminden Osmanlı dönemi sonuna kadar kullanmış, kendilerine yetecek kadar eşya bulundurmuş ve kullanabileceklerini yanlarında götürmüştür. Tarihi kaynaklara göre 11. yüzyıldan itibaren bölgede çeşitli göçer aşiretleri kışlamıştır. Bir göçer topluluk halen yazları Bingöl yaylalarında, kışları Salat Çayı vadisinde geçirmektedir.

ABSTRACT

Archaeological remains related to nomadic communities spending the summer on the Taurus foothills along with their herds, and the winter on the temperate plains to the south, are recovered during the rescue excavations carried out in the frame of the Ilisu Dam and HEPP project in the Upper Tigris basin, as thin cultural deposits with poor architectural traces, such as remnants of walls surrounding tents, several hearths and some storage pits. The settlement of Salat Tepe IV has been used by nomadic communities from the Roman Empire period (IV-3) onwards. In the New Age (IV-1) mud brick and pisé walls, and in the Middle Ages (IV-2) stone walls with circular or rectangular plans or quadrilateral plans with rounded corners seem to have surrounded tents. It is estimated that 8-10 tents can be erected on the mound summit. Walls were built on top of each other, without any debris in-between, and several rebuilding phases are observed at diverse walls and tandoors, reflecting a long-term seasonal usage of the summit. Some of the walls were constructed on medieval tombs, so, the summit should have also used as a cemetery during vacant seasons. In some storage pits belonging to these levels, barley, wheat and lentils as well as fodder had been stored, and predominantly ovine and wild animals are consumed. The few findings recovered in these deposits consist of pebble weights, fragments of stone mortars and grinding stones, spindle whorls, iron nails, bronze medical instruments, arrow heads and fishhooks, pieces of jewellery, as well as fragments of terracotta lamps and pipes. The baked clay jugs, pitchers and cooking pots are mainly composed of mass-produced plain wares; pieces of moulded pottery in relief or glazed pot pieces are found in a small number. According to this material, nomadic communities used the summit from the Seljuk period to the end of the Ottoman period, possessed artefacts sufficient for their daily use, and carried only the artefacts they need. Historical documents refer several nomadic tribes using the region for winter pastures since the 11th century. A nomadic community still spends the summers on the Bingöl Plateau, and winters in the Salat River valley.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin son on iki bin yılında, besinini kendisi üreten topluluklar tarımcı-yerleşik ve hayvancı-göçer (göçebe) gruplar halinde yaşamıştır. İki farklı yaşam tarzı süren topluluklar bazı dönemlerde birbiriyle eşzamanlı olarak aynı coğrafyayı kullanmış, buna karşın, iklim ve çevre koşulları ile siyasi olaylardaki değişimlere bağlı olarak bu iki farklı yaşam tarzından birisi ağırlık kazanmıştır.

Çiftçi topluluklar tarım alanlarını işleyerek geçimlerini sağlayan yerleşik topluluklardır ve hayvanlarını tarım alanları dışında kalan bölgelerde otlatarak kalıcı tek bir yerleşim alanını kullanırlar. Tarımın daha az rol oynadığı, hayvancılığa dayalı besin ekonomisi yürüten topluluklar da kalıcı yerleşimde yaşarlar, ancak, topluluğun bir bölümü bahar ve yaz aylarında hayvan sürüleri ile birlikte yaylalara çıkar. Anadolu’da halen bazı tarımcı köylerin bir ya da daha fazla yaylası olur, yaylalarda evleri ve ahırları bulunur. Bu toplulukların bir bölümü hayvanlarla birlikte kalıcı yayla yerleşimlerini yaz kış devamlı kullanır ve tüm yaşamları yaylalarda geçer¹. Anadolu’da bazı kalıcı yaylalar zamanla yerleşik köylere dönüşmüştür².

Belirli bir coğrafi bölge içerisinde hareket eden ve birden çok geçici ve/veya kalıcı yerleşim birimi kullanan Göçer (Göçebe) topluluklar ise genellikle hayvancılığa dayalı besin ekonomisi sürdürürler (Şek. 1). Bu topluluklar çeşitli nedenlerden dolayı yaşadıkları coğrafyayı terk ederek yaşamlarını sürdürecekleri farklı bir coğrafyaya göç eden ve çoğu da yerleşik yaşam tarzı süren göçmenler değildir. Yaşam tarzları hareketlidir ve tüm üyeleri ve büyük hayvan sürüleri ile birlikte uzun yollar kat ederek, tarım bakımından verimli olmayan otlakları kullanırlar. Otlakların bulunduğu yatay doğrultuda gerçekleşen “Yatay Göçebelik” veya “Sahra Göçebeligi” Avrasya steplerinde veya Büyük Sahra, Arabistan yarımadası gibi geniş düzlük alanlarda sürdürülür. Düzlüklerle dağlık alanlar arasında yapılan “Dikey Göçebelik” (Dağ Göçebeligi) kışları ılıman düzlüklerde, baharları ve yazları farklı yükseltilerdeki yaylalarda geçiren yaşam tarzıdır. Anadolu’da ve Kuzey Mezopotamya’da Toros Dağları, Batı İran’da Zagros Dağları boyunca ılıman kışlakları ile yüksek yaylaları arasında göçen toplulukların konaklama yerleri, göç yolları üzerinde yer alan ve mevsimlere göre değişen, tarım alanlarından uzak

Şekil 1: Yaşam Tarzlarına Göre Yerleşim ve Devinim Tipleri / Settlement and Migration Types According to Lifestyles

su kaynaklarının yakınında, ürünlerini tarım ürünleriyle değiş tokuş edebilecekleri mesafelerde bulunur. Konaklama yerleri başka etkenler neden olmadığı sürece değiştirilmez, her mevsim bir önceki yıl konaklanan alan tercih edilir. Konaklama alanlarında kalıcı yapıların inşasında harcanan malzeme ve iş gücüne oranla çok daha az emek harcanarak ve daha kısa sürede hazırlanan çadır, kulübe, çukur ev gibi barınaklar kullanılır³.

Anadolu ile Kuzey Mezopotamya’yı birbirinden ayıran, yükseklikleri yer yer 3000 metreyi aşan ve yıllık ortalama 750-1000 mm yıllık yağış alan Güneydoğu Toros Dağları meşe ve ardıç ormanları ile kaplıdır, eteklerindeki 600 m yükselti sınırında meyve yetişir. Buralarda yaylayan göçerler kışlak alanı olarak güneydeki ılıman düzlükleri tercih eder⁴. Ortalama 500-750 m yükseltilerdeki Dicle bölümünden (Diyarbakır Havzası) kuzeye bağlanan en önemli geçitler Dicle boğazı, Doğanca geçidi ve Bitlis Çayı koridorudur⁵. Ilısu Barajı ve HES Projesi kapsamında yürütülen arkeolojik kurtarma kazılarında Yukarı Dicle vadisinde farklı dönemlerde yaşayan göçerlerin kullandıkları geçici barınak alanları ile bazı kalıcı yayla yerleşimleri açığa çıkmıştır (Şek. 2).

Arkeolojik kazıların yaylalardaki düz yerleşimlerden çok ovalardaki çok katmanlı höyüklerde yürütülmesi nedeniyle bu toplulukların daha çok kışlık barınaklarına ilişkin veriler elde edilebilir. Geçici yerleşim alanlarında çadır, kulübe ya da çukur barınaklar kullanıldığından, birikerek höyüklere dönüşecek yapı malzemesi kullanılmadığından, yaylak ve kışlaklar düz yerleşim alanları oluşturur. Eski yaylaların saptanması için tüm alanın sık aralıklarla yürünerek taranması gerekir, ancak, yoğun yüzey araştırmaları çok uzun zaman aldığından, genellikle dar alanlarda gerçekleştirilir ve bu nedenle de saptanan mevsimlik konaklama alanlarının sayısı azdır.

¹ Mevsimlik yerleşimler Kom/Gom/Köm (Gülbüz 1998: 97-99, 101; Somuncu 2005: 135; Polat 2013: 52, 59), yayla veya oba/zoma adı ile anılır (Tanoğlu 1954: 4, 8, 15, 17-18, 23-25, 29-30; Yakar 2000: 199-200).

² Gülbüz 1998: 99-103; Polat 2013: 29-30; Kutlu 1992: 59.

³ Berquest 1959: 481; Denker 1960: 136-140; Doğanay/Coşkun 2013: 6, şek. 1.

⁴ Kılıç 2014: 2.

⁵ Sözer 1984: 10-11, 15-20, 24-25; Yiğit 2002: 54-59, 75.

YAŞAM TARZI	BESİN EKONOMİSİ	YERLEŞİM TARZI		KONUT TİPİ		ARKEOLOJİK KALINTILAR		
		YAZ	KIŞ	YAYLAK	KIŞLAK	MİMARİ KALINTI	DOLGU	BULUNTU
GÖÇER	HAYVANCILIK TARIM	MEVSİMLİK YERLEŞİM		GEÇİCİ BARINAK		Çukur ev, kulübe izi, ocak, çadır çevresi duvarları	Çok ince	Çok az
YARI GÖÇER		KALICI YAYLA	YERLEŞİK KÖY	KALICI KONUT		Küçük boyutlu taş, kerpiç, ahşap konutlar, ocaklar, erzak depolama çukurları	İnce	Az
YAYLACI						Çok odalı taş/kerpiç konutlar, ahırlar, erzak depolama çukurları	Kalın	Yoğun
ÇİFTÇİ								

Şekil 2: Geçici ve Kalıcı Yerleşimlerin Arkeolojik İzleri / *Archaeological Traces of Temporary and Permanent Settlements*

Kazılarda mevsimlik barınaklara tarım alanlarındaki höyüklerde kalıcı yerleşimlerin kurulmadığı dönemlerde veya kalıcı yerleşimlerin yanındaki boş alanlarda zayıf mimari izler, terk edilmiş yerleşim yerlerinin üzerine kurulan basit barınaklar, kulübeler, çadırlar veya çukur evler halinde rastlanır. Kalıcı konutlar gibi uzun seneler kullanılmak üzere inşa edilmeyen geçici barınakların malzemesi de hafif ve ince olacağından, arkeolojik dolgularda, ince bir kültür tabakası oluşturur. Örneğin, Salat Tepe'nin ortalama 100 yıl kullanılmış olan Orta Tunç Çağı 2. tabaka yıkıntısı 1,50-2,00 metre kalınlıkta bir dolgu oluştururken, yaklaşık 1800 yıl (Dönem III-IV) boyunca kurulan mevsimlik barınaklar ve açık kullanım alanları toplam 2,50 metre kalınlıkta bir dolgu oluşturmuştur. Bu kalınlık, tarımcı köy yerleşmelerinin bu sürede oluşturabileceği dolgunun onda birinden azdır.

Geçici konaklama alanlarında bir yapı ile ilişkilendirilemeyen çok sayıda ocak bulunur⁶, barınaklar fazla alan kaplamaz, çadırların aralarında hayvanların bekletilebileceği geniş mesafeler bırakılır⁷. Bu nedenle konaklama alanlarında birbirinden fazla uzak olmayan küçük birimlerden oluşan bir doku ortaya çıkar. Bu grupların nüfusuna ve hayvan sürülerinin sayısına göre daha geniş alanlara yayıldıkları durumlarda, birbirine yakın birkaç geçici yerleşim alanının da kullanılması mümkündür⁸.

Günümüzde yaylalar terk edildikten sonra çevrede ve atık küller arasında yiyecek artıkları, kırılan araç ve gereçler, delinmiş su kapları ve benzeri, işlevini tamamen yitirmiş atık malzeme bulunur⁹. Arkeolojik kazılarda ele geçen

malzeme de bu niteliktedir. Kırıldığı için orada bırakılan günlük kullanım kapları, biçim repertuarı zengin olmayan, sadece yiyecek hazırlama ve tüketmeye yönelik olarak sınırlı sayıda pişirme kapları ve derin çanaklardan oluşur. Göçer topluluk ağır olan bu malzemeyi bir sonraki kamp yerine taşınmak yerine yeni kamp yerinde ihtiyacı kadar tekrar üretir. Arkeolojik dolgularda geride bırakılmış az sayıda malzeme arasında bulunan ağır taş dibekler ve öğütme taşları gibi, günümüz göçerleri de tahıl dövmede kullanılan taş dibekler, ahşap balyozlar ve taş havanelerini ardında bırakır¹⁰. Bu topluluklar besin ve günlük eşyalarını (dokuma, hasır, sepet, örgü) ağırlıklı olarak kendileri üretmekle birlikte, yerleşik toplulukların kullandığı eşyaları da kullanır.

MİMARİ KALINTILAR

Ilısu Barajı kurtarma projesi kapsamında 2000-2013 yılları arasında kazılan Salat Tepe'nin Geç Tunç Çağı ortalarında terk edilmesinin ardından yakın zamana kadar göçer gruplar tarafından kışlık konaklama alanı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Salat Tepe III yerleşimleri Demir Çağı boyunca kullanılan açık alanlar ve çukur evlerden oluşmuş¹¹, Roma İmparatorluk döneminden (IV-3) itibaren Orta Çağ (IV-2) ve Yeni Çağda (IV-1) birbiri ile bağlantısı bulunmayan duvar kalıntıları ile çok sayıda ocak ve tandır ile bazı depolama çukurları açığa çıkmıştır¹² (Şek. 3).

En üstteki tabaka (IV-1) taş ve kerpiç duvar parçaları ile bunlarla birlikte kullanıldığı düşünülen tandır kalıntılarından oluşmaktadır. L 12 açması ile K-L 13 açmalarının batı yarısında açığa çıkan duvarlar

⁶ Hüttheroth 1982: 202-283; Cribb 1991: 218-222; Cohen 1992: 110-119; Eldar/Nir/Dahlieli 1992: 212-213; Zarins 1992: 223-230; Haiman 1995: 33; Yakar 2000: 423-424; 2006.

⁷ Polat 2013: 53/54.

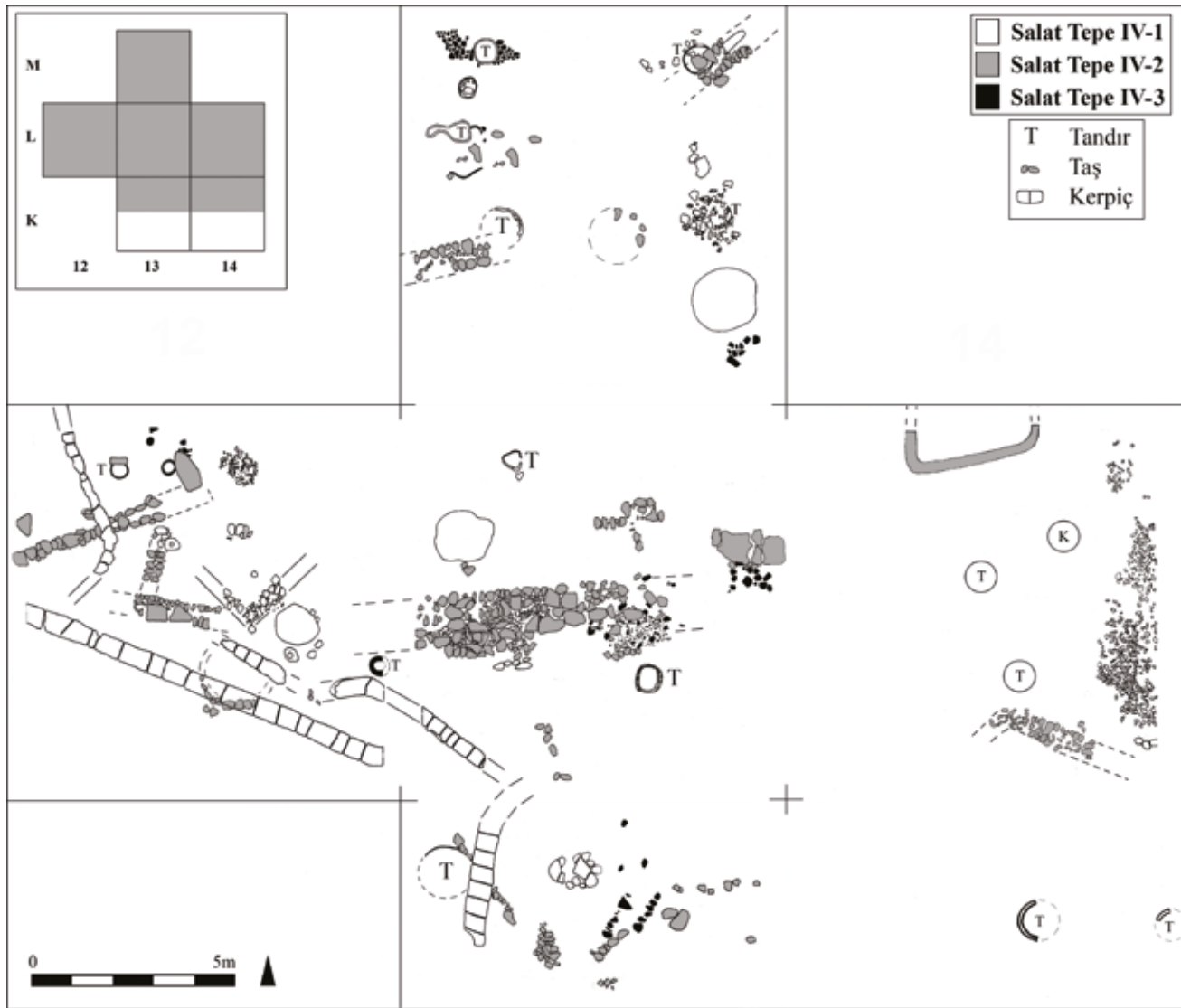
⁸ Ökse 2005: Şek. 3, 6.

⁹ Polat 2013: 75-76, 85; Res. 129.

¹⁰ Polat 2013: 68, Res. 111-113.

¹¹ Ökse 2015.

¹² Ökse 2012: 10-12, Tablo 3.

Şekil 3: Salat Tepe – Dönem IV Planı / Salat Tepe - Period IV Plan

köşeleri yuvarlatılmış dörtgen biçimli birer mekânı çevreleyecek şekilde, 50cm kalınlıkta, tek sıra kerpiçle örülmüş duvar parçalarıdır¹³. Duvarların oluşturduğu planın tahmini tamamlanması, bunların birbirinin üzerine inşa edildiğini göstermektedir (Şek. 4:1). Buna göre kerpiç duvarlar farklı yıllarda kullanılmış olmalıdır. Açmanın kuzey bölümünde yer alan, köşeleri yuvarlatılmış dörtgen biçimli pisé duvar da bu tabaka içerisinde değerlendirilmiştir. Tepenin batısındaki M6 açmasında doğal alüvyon dolgu üzerine kurulmuş kavisli taş temel üzerinde pisé duvar kalıntıları belirlenmiştir¹⁴. Duvarın yuvarlak planlı bir çadırı çevrelediği, dışındaki, kuzeye doğru alçalan bir ot yığını çevresine sıvayan çamura ait hafif yanık hat, burada bir saman deposunun bulunabileceği izlenimini bırakmıştır.

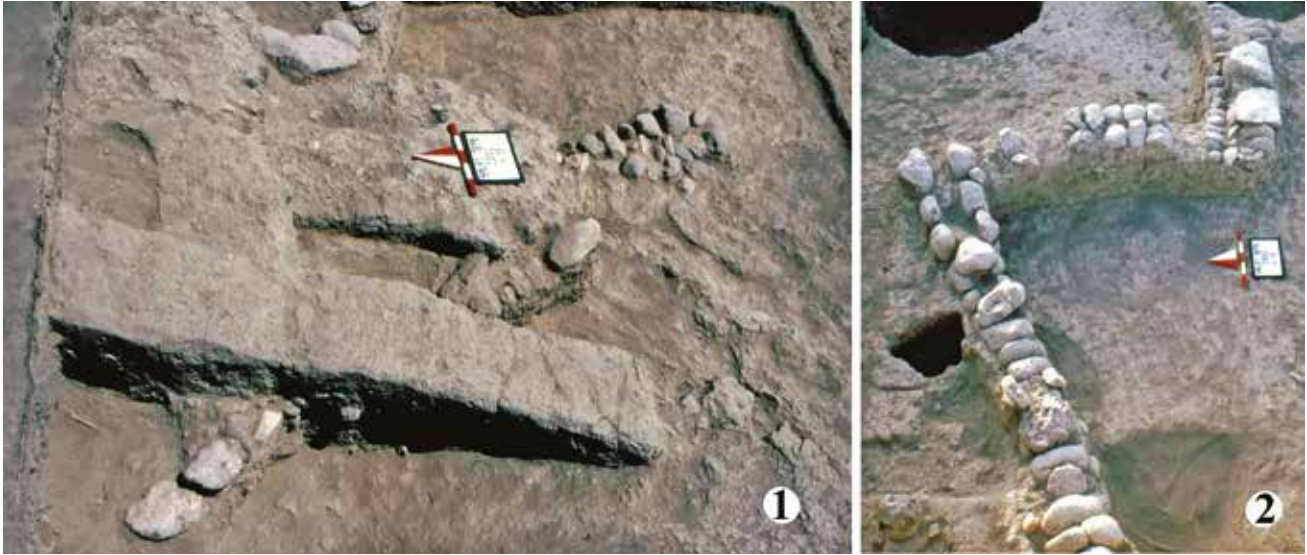
Kerpiç duvarların altında (IV-2) çamur harcı kullanılarak toplama taşlarla örülmüş duvar parçaları açığa çıkmıştır¹⁵ (Şek. 4:2). L 13 açmasının ortasında yer alan doğu-batı doğrultulu taş duvar parçasının taş sıraları arasında saptanan çamur harcı katmanları, duvarın onararak yeniden kullanıldığına işaret etmektedir. Bu tabakaya ait duvarlar açmaların tamamında belirlenmiştir. L 12 açmasında keskin köşeler oluşturan taş duvar parçaları ile yaklaşık 2.5 m çapında dairesel dizilmiş taşlardan oluşan kalıntılar, burada dörtgen ve dairesel çadırların kullanıldığına işaret etmektedir. L 14 açmasının güney tarafında açığa çıkan taş duvarın köşesi yuvarlaktır.

En alt tabaka (IV-3) da taş dizileri ve tandır kalıntılarından oluşmaktadır. K 13 açmasının kuzey yarısında yer alan iki sıra halinde paralel döşenmiş taş dizileri, buradaki bir taş duvarın kalıntısı olup, IV-2 tabakasındaki taş duvar bunun üzerine inşa edilmiştir. L 12 açmasındaki

¹³ Ökse 2005: 792, Fig. 1-2; Ökse/Alp 2002: 645-670: 464, Şek. 2.

¹⁴ Ökse/Alp 2011: 768, Şek. 2b.

¹⁵ Ökse/Alp 2002: 654-656.

Şekil 4: Salat Tepe’de Çadır Çevrelerine Örülen Duvarlar: 1. K13 Açmasında Üst Üste İnşa Edilmiş Taş ve Kerpiç Duvar Parçaları; 2. L12 Açmasında Taş Duvar Parçaları / *The Walls Around the Tents at Salat Tepe: 1. Pieces of Stone and Mud Brick Walls Built on Top of Each Other in Trench K13; 2. Pieces of Stone Walls in Trench L12*

çok evreli geniş taş duvarın altında da IV-3 açmasına ait taş dizilerinin bulunması, bazı barınakların dönemler boyunca aynı konuma kurulduğunu gösterir niteliktedir. Buradaki taş duvarın diğerlerinin 3-4 katı genişlikte olması, buraya özel önem verildiğinin göstergesi olarak nitelenmektedir.

Birbiriyle bağlantısı bulunmayan düz ya da kavisli taş, kerpiç ve pisé duvar parçalarından oluşan mimari kalıntılar çadırların çevresine örülen koruyucu duvarların kalıntıları olarak değerlendirilmektedir. Anadolu’da genellikle yazın faal olan geçici yerleşim birimlerinde kullanılan en yaygın barınak keçi kılından dokunan “Kara Çadır”dır (Kıl Çadır)¹⁶ (Şek. 5). Çadır dörtgen biçimli, 3-5 direk tarafından taşınan 4,5-9 metre uzunluğunda ve 3-5 metre veya daha fazla genişlikte bir üst parça ve ihtiyaca göre artırılabilen, 3-5 kanattan oluşur¹⁷. Anadolu’da yakın zamana kadar kullanılan “Topak Ev”ler, ahşap iskelet üzerine iplerle keçe ya da dokumalar tutturularak kurulan, çapları 3-5 m arasında değişen, 2-2.5m yükseklikte yuvarlak planlı çadırlardır¹⁸. Çadırlara yağmur suyunun veya hayvanların girmesini önlemek amacıyla çevrelerine bir ya da iki sıradan oluşan harçsız taş veya kerpiçten, yaklaşık 1 m yükseklikte, ortalama 50 cm kalınlıkta, çadırın şekline göre oval ya da köşeleri yuvarlatılmış dörtgen biçimli duvarlar örülmektedir¹⁹. Çadırların çevresi bazen dallardan yapılan çit veya çayırdan kesilen çimli toprak karelerinin

üst üste dizilmesiyle çevrenir²⁰. Tek sıra halinde dikey çubukların toprağa saplanması ve yatay dallar ya da ip ile örülmesinden oluşan çitlerin arkeolojik kalıntıları oval ya da dörtgen biçimli bir alanı çevreleyen küçük oyuklar dizisi şeklinde ortaya çıkar²¹.

Çadırlar genellikle taş veya kerpiç dizileri ile çevrenir²². Denizli yakınındaki iki antik kentte, Hierapolis²³ ve Laodekia’da (13. yüzyıl)²⁴ belirlenen dörtgen ve dairesel planlı taş sıraları Ortaçağda konar-göçer çadırlarının çevresine orta büyüklükteki taşların harçsız biçimde birkaç sıra dizilmesinden oluşan alçak duvarlara ait olmalıdır (Şek. 6). Yukarı Fırat havzasında belirlenen, yayılımları 0.5-0.6 hektar arasında değişen iki alan²⁵ ile

²⁰ Polat 2013: 61, Res. 64, 71-72.

²¹ Erken Transkafkas kültürü topluluğunun Malatya-Arslantepe VIB1, Norşuntepe, Sakyol-Pulur ve Sos Höyük’te dal örgü tekniği ile inşa edilmiş ince duvarlı yapılar (Sagona 1984: 80; Cribb 1991: 221; Sagona/Erkmen/Sagona/Thomas 1996a: 33; Sagona/Erkmen/Sagona/Howells 1996b: 184, Lev. 4; Marro 2011: 293, 303-304) ile Geç Tunç Çağında Üçtepe 10-9. Tabakalarının zayıf taş temelli yapıları (Köroğlu 1998: 27-28; Özfiat 2006: 33-34) ve Kavuşan Höyük’te üç yapı katından oluşan dal örgü kulübeler (Kozbe 2008: 292-293), göçer toplulukların kışlık barınaklarıdır.

²² MÖ 1050-300 yıllarında Mersin Yumuktepe V. tabakada açığa çıkan, dere taşlarının çamurla tutturulduğu ince duvar parçası (Vb) ile çakıl döşemeli taban parçası (Va) (Sevin/Köroğlu 2004: 75, Fig. 1, tab. 1) ile Salat Tepe III, Ziyarettepe, Kavuşan Höyük, Hirbemerdon, Hakemi Use ve Kenan Tepe’de açığa çıkan mimari kalıntılar ve çukur evler (Ökse 2015), göçer toplulukların barınakları olarak kullanılmıştır.

²³ Arthur 2006: Res. 14, 69.

²⁴ Şimşek 2013: Res. 276, 284.

²⁵ Özdoğan 1977: 122-124.

¹⁶ Gürbüz 1997: 188-189; 1998: 118-119; Kılıç 2014: 6-7; Kutlu 1992: 63 (dipnot 11: Johansen 1966: 44; Eren 1984: 61).

¹⁷ Güngör 1941: 49; Eröz 1991: 93, 97; Yakar 2000: 214-215.

¹⁸ Güngör 1941: 49; Yalman 1977: 245-246; Gürbüz 1997: 186-190; Yakar 2000: 215.

¹⁹ Dönmez 2016: 132; Yazgan 2013: 104-105.

Şekil 5: Oyuktaş Köyü, Kozluk/Batman (Nurettin Vural 2015): 1. Yaylaya Çıkış Koyun Sürüsü, Arka Planda Çadır İçin Hazırlanmış Dörtgen Taş Duvar; 2. Çadırlar Arasında Bulundurulmuş Koyun Sürüsü; 3. Kara Çadırın Çevresindeki Taş Duvara Sabitlenmesi; 4. Çadır Çevresindeki Taş Duvar Örgüsünün İçten Görünümü / Oyuktaş Village, Kozluk/Batman 1. Sheep Grazing in Highlands, Quadrangular Stone Wall for Tent in the Backplane; 2. Sheep Kept Between Tents; 3. Black Tent Fastened to the Stone Wall; 4. Stone Wall Around the Tent from Inside

Han İbrahim Şah A1 tabakasında açığa çıkan²⁶ (Şek. 7) dörtgen biçimli, yaklaşık 7x3m boyutlarda kıl çadırlar ve ocaklardan oluşan mimari kalıntılar, Yakın Çağ göçerlerinin konaklama alanı olarak nitelenmektedir²⁷. Yukarı Dicle havzasında Ziyarettepe L1a tabakası²⁸ (Şek. 7) ile Hirbemerdon çevresindeki yaylalık alanda yapılan yüzey araştırmalarında çok sayıda dörtgen veya oval/dairesel planlı kuru taş dizilerinden oluşan kalıntılar²⁹ ve Karacadağ yaylakları³⁰ 300 yıldır kullanılmaktadır. Ağrı platosunda yapılan bir araştırmaya göre³¹, terk edilen yayla yerleşimlerinde bu tip yapıların üst örtü sistemleri yakacak olarak kullanıldığından, açıkta kalan duvarların yıkılma süreci hızlanmaktadır. Yirmi yıl boyunca kullanılmayan yaylalarda duvarların yarısından fazlasının yıkıldığı, 50 yıl önce terk edilen yaylalarda duvarların çok az bir kısmının ayakta kaldığı gözlenmiştir. Salat Tepe IV mimari kalıntıları da bu bağlamda çadırları çevreleyen duvarlar olarak nitelenmektedir.

Duvarlar arasında kalan boş alanlarda çok sayıda tandır ve ocak bulunmuş, bunlardan bazılarının iki evreli inşa özellikleri, bozulan tandırların tekrar onararak kullanıldığı izlenimini bırakmıştır (Şek. 8). Hem fırın hem de ocak olarak kullanılabilen tandır, yerleşik tarımcı topluluklarda evlerin arasına, göçer topluluklarda çadırların aralarında kalan boş alanlara inşa ederek ortak kullanılmaktadır³². Dibinde ateş yakılarak tandır duvarlarını ısıtıktan sonra, dipte kor halini alması beklenir ve pide haline getirilen hamur tandırın yan cephelerine yapıştırılarak ekmek pişirilir. Tandırın içerisine etin sarkıtılarak uzun sürede pişirilmesi de yaygın bir uygulamadır. Tandırların içerisinde, ısıya maruz kalmaları nedeniyle rengi kırmızıya dönmüş kil dolguları, dip bölümlerine doğru da küllü yıkıntı karışımları kalır.

Açık alanda yanan ateşin çevresine konulan birkaç yüksek taş üzerine tencere yerleştirilerek yemek pişirmede kullanılan basit ocaklar, daha kolay inşa edilmeleri nedeniyle daha sık kullanılır. Genellikle birbirine paralel ya da at nalı biçimde dizilmiş taş sıraları veya alçak kil duvarları olan bu ocaklar günümüzde açık

²⁶ Ertem 1982: Lev. 34.

²⁷ Cribb 1991: 219-220.

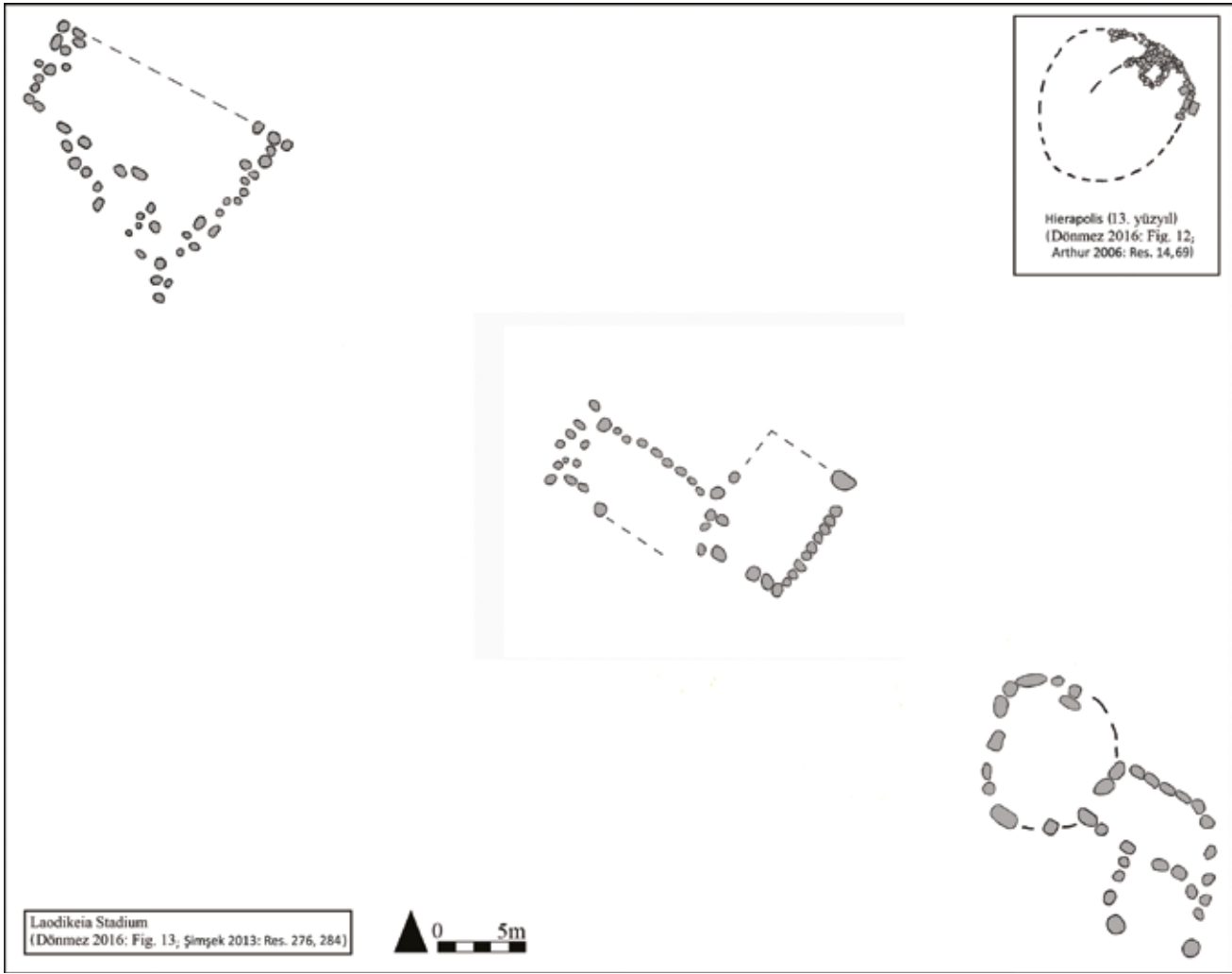
²⁸ Matney/Rainville/Köroğlu/Keskin/Vorderstrasse/Özkul Fındık/Donkin 2007: 59, Fig. 53.

²⁹ Hammer 2014: 274-277, 281-284, Fig. 2-4, 8, 11-14.

³⁰ Kılıç 2014: 5, Res. 1-4, 6.

³¹ Cribb 1991; Polat 2013: 85, 53-54, 57, 59, 62-64, 84, Res. 31-35, 44, 48, 56, 128, 134-136, 147-150.

³² Mulder-Heymans 2002: 2-5, Fig. 1A; Köşklü 2005: 158-159, Fig. 15-18.

Şekil 6: Hierapolis ve Laodikeia Stadium Göçer Barınakları / *Nomadic Shelters in Hierapolis and Laodikeia Stadium* (Dönmez 2016: Figs. 12-13)

havada ya da evlerin içerisindeki dairelumbazlı ocaklar içerisinde kullanılmaktadır. Bu ocaklar sac ya da pişmiş toprak tavada pide pişirmek veya üzerine demir çubuklar yerleştirilerek ızgara için kullanılır³³.

Salat Tepe’de açığa çıkan çukurlar ortalama 1-1.5 m derinlikte ve 2 m ağız çapında, çan biçimli ya da şişe biçimlidir³⁴ (Şek. 9). Çukurların ağız kenarları çevresi yaklaşık 1 m eninde kil ile sıvanarak sağlamlaştırılmıştır. Çukurların kenarlarında karbonlaşmış saman kalıntıları saptanmıştır. Anadolu yaylalarında besin maddelerinin dışarıya göre daha serin bir ortamda korunması amacıyla kazılan 20-50 cm derinlikteki çukurların çevresi taş ile örülüp üzeri branda ya da dallarla örtülmektedir³⁵. Tahıl depolama çukurları genellikle yağmurdan en az etkilenecek tepe üstlerine açılmakta, hava ile temasını daha iyi engelleyebilmek için ağızları dar

kazılmakta, kenarları samanla beslenip ortalarına ürün yerleştirildikten sonra ağızları kil ile sıvanarak çukura nem ve hava girişi engellenmektedir³⁶.

MEZARLAR

Salat Tepe Yeni ve Yakın Çağlarda mezarlık olarak da kullanılmıştır. Bunlar basit toprak mezar tipinde olup, bireyler başları batıya, ayakları doğuya gelecek şekilde sırt üstü yatırılmıştır. Tepe üzerine kazılan 20 mezarın³⁷ bazıları Dönem IV-1 duvarlarının altında kalmış olduğundan Dönem IV ile eşzamanlı olmalıdır. Diğerleri açık kullanım alanlarına gömüldüğünden, stratigrafik konumları tespit edilememiştir. Bir mezarın üzerine yerleştirilen moloz taşlar arasında bir adet yazılı mezar taşı bulunmuştur (Şek. 10). İki parça halinde açığa çıkan taşın başka bir mezardan buraya getirilmiş olabileceği değerlendirilmektedir. Güney etek kesimine kazılan³⁷

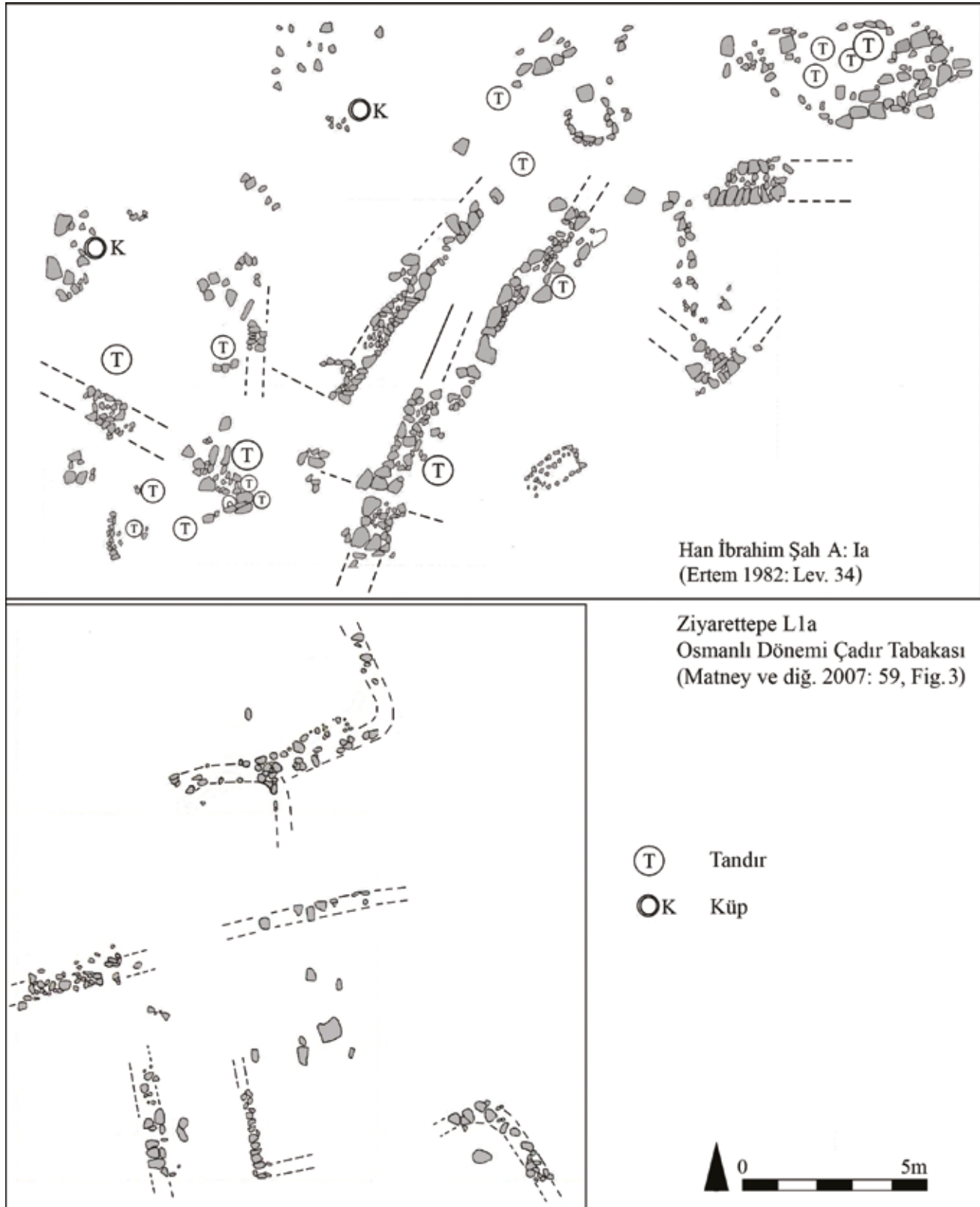
³³ Peters 1972: 166, Pl. 125-2; Akpolat/Aydın/Eser/Tosun 2001: 359.

³⁴ Ökse/Alp 2011: 760-762, Şek. 3, 14-15.

³⁵ Polat 2013: 60, Res. 63.

³⁶ Peters 1979: 127-134: 128-129, Fig. 2; Seeher 2000: 261-269.

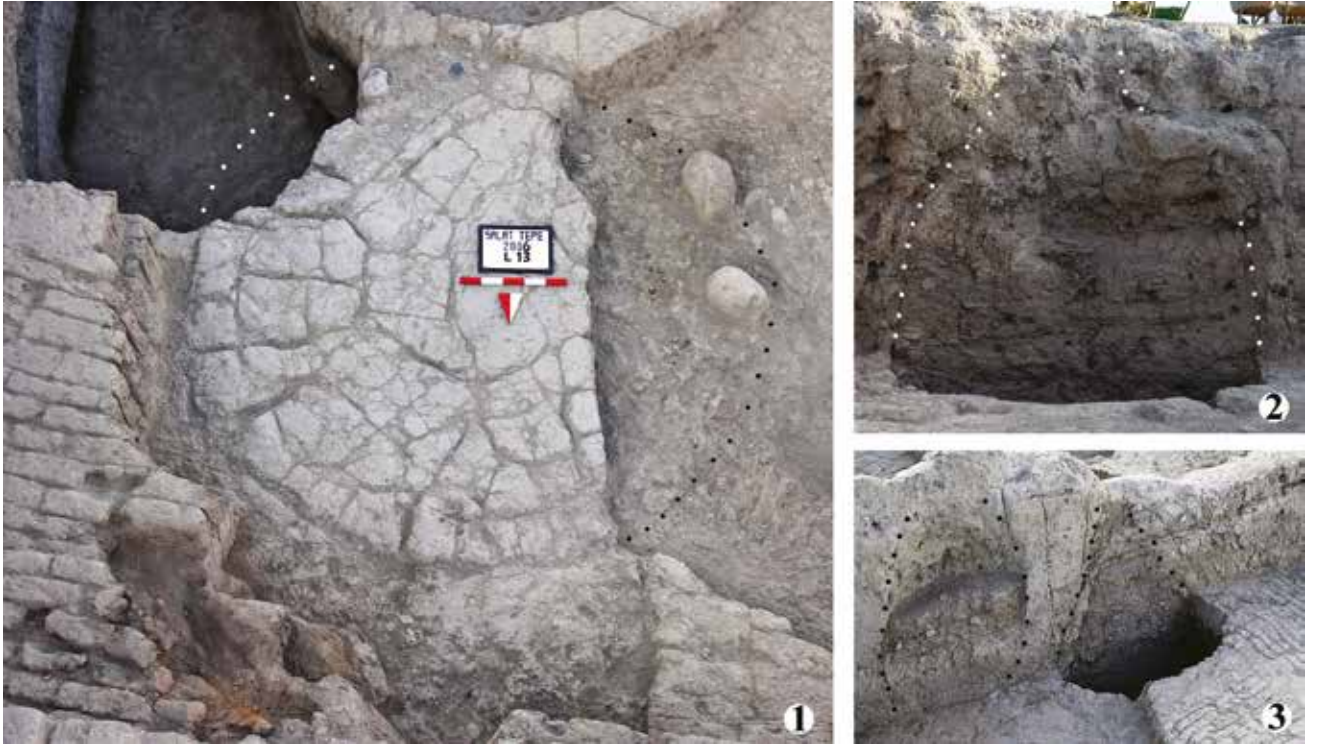
³⁷ Ökse/Alp 2002: 648, Şek. 7-8; 2011: 758.

Şekil 7: Han İbrahim Şah Aia ve Ziyarettepe L1a Planı / Plan of Han İbrahim Şah Aia and Ziyarettepe L1a (Ertem 1982: Pl. 32; Matney/Rainville/Köroğlu/Keskin/ Vorderstrasse/Özkul-Fındık/Donkin 2007: 59, Fig. 3)

Şekil 8: Salat Tepe L14 Açması: 1. Genel Görünümü: Yukarıda Taş Duvar ve Silo, Ortada İki Tandır, Aşağıda Küp (L14/0032/S/01); 2. Ortadaki İki Evreli Tandırdan Ayrıntı / Salat Tepe Trench L14: 1. General View: Stone Wall And Granary Pit Above, Two Tandoors in the Middle, A Pithos Below; 2. Detail From A Two-Phased Tandoor in the Middle

Şekil 9: Salat Tepe Depolama Çukurları: 1. L13 Açması Silo Dibi; 2. L13 Açması Kuzeybatı Kenarında Şişe Biçimli Silo Profili; 3. L12 Açması Doğu Profiline Çan ve Trapez Biçimli Silo Profilleri / Salat Tepe Storage Pits: 1. Floor of A Granary Pit in Trench L13; 2. Section of A Bottle-Shaped Granary Pit at the North-Western Board of Trench L13; 3. Sections of A Bell-Shaped and A Trapezoidal Granary Pit at the Eastern Board of Trench L12

mezarın üzeri ortalama 13cm çapta ağaç gövdeleri ile örtülmüş, bireylerin yüzleri güneye çevrilmiş olup, düzenli bir mezarlık görünümündedir³⁸ (Salat Tepe Dönem V) (Şek. 11).

³⁸ Ökse 2004: 609, Şek. 21.

Burada açığa çıkan 57 bireyin yarısından fazlasını (%53) bebek ve çocuklar, yarısına yakınına erişkinler (%47) oluşturmaktadır. Antropolojik araştırmalara göre erişkin kadınlar ortalama 36-37 yıl, erkekler ortalama 39-40 yıl yaşamışlardır³⁹. En erken ölüm yaşı 0-5, en

³⁹ Uysal 2013: 213, 218.

Şekil 10: Salat Tepe L14 Açması: 1. Silonun Bozduğu Bir Taş Duvar Parçası ile Mezar, 2. Mezar Üzerindeki Yazılı Mezar Taşı (L14/0031/R/01,03) / Salat Tepe Trench L14: 1. Piece of A Stone Wall And Burial Disturbed by A Granary Pit, 2. Inscribed Grave Stone on the Burial

geç ölüm yaşı 50 olarak belirlenmiştir. Bireylerde genel olarak enfeksiyon hastalıkları, bebek ve çocuklarda demir eksikliği anemisi, erişkin bireylerde fiziksel aktivite kaynaklı olduğu düşünülen eklem hastalıkları ve travmalar, üç bireyde cüzam lezyonları belirlenmiştir. Bebek ve çocuk mezarlarında cam boncuklardan oluşan takılar⁴⁰ bulunurken bir erişkin mezarında 33 boncuklu tespih, bir diğerrinin sol elinin yüzük parmağında bakırdan bir yüzük ele geçmiştir. Bebek ve çocukların takılarla gömüldüğü Erken İslami dönem mezarları Mardin Dağlarının güneyindeki Girnavaz'da açığa çıkmıştır⁴¹.

KÜÇÜK BULUNTULAR

Salat Tepe'de çakıl taban, duvar parçaları ve tandırlardan oluşan Orta Çağ ve Yeni/Yakın Çağ kalıntılarına (Dönem IV) ilişkin dolgularda da az sayıda malzeme ele geçmiştir. Küçük buluntuların büyük bölümü işlevi tamamlanmış erzak çukurları içerisinde biriken dolguda veya duvar kalıntılarından bulunduğu seviyedeki kültür dolgusunda ele geçmiştir.

Küçük boyutlu ağırlık taşlarından birisi yassı (ortalama 2cm kalınlıkta), oval biçimli taşların dar ucuna yakın bir deliğin açılmasıyla üretilmiştir; boyutları 10x4cm ile 17x8cm arasında değişen bu ağırlıklar dokuma ağırlığı olabileceği düşünülmektedir (Şek. 12). İkinci ağırlık tipi, doğal delikleri olan gri dere taşlarından, delikleri düzeltilerek üretilmiştir. Deliklerinin matkapla açıldığı,

Şekil 11: Salat Tepe G11-12 Açmalarındaki Mezarlık Alanı / The Cemetery at Salat Tepe Trenches G11-12

deliklerdeki dairesel paralel izlerden anlaşılmaktadır. Bu tip ağırlıkların boyutları 2x3cm ile 5x6cm arasında değişmektedir. Kullanım amaçlarının balık ağı ağırlığı olabileceği düşünülmektedir.

Sert bir kayac olması nedeniyle bazalttan üretilen havanlar ve havanelleri, kırıldığı için kullanılamaz hale gelmesi nedeniyle geride bırakılmış görünmektedir (Şek. 13). Bir havaneli kenarları yuvarlatılmış dörtgen prizma biçimli, ezgi yüzeyi ve tutma ucu bombe biçimlendirilmiş

⁴⁰ Ökse 2004: şek. 25; Ökse/Alp 2002: Şek. 9-10.

⁴¹ Erkanal 1983: 132-133; 1984: 123.

Şekil 12: Salat Tepe’de Bulunan Ağırlık Taşları: 1. Yassı Ağırlık (K12/0013/R/01); 2-4. Çakıl Taşı Ağırlıklar (L13/0040/R/02; L12/0058/R/01; K12/0031/R/01) / *Weight Stones in Salat Tepe: 1: Flat Weight; 2-4: Pebble Stone Weights*

Şekil 13: Salat Tepe’de Bulunan Havanlar ve Havanelleri: 1. Havaneli (L12/0059/R/03), 2. Havan Gövdesi (L14/0004/R/01); 3-5. Havana Dönüştürülen Öğütme Taşı Parçaları (L12/0060/R/02; K13/0025/R/01; K11/0021/R; K12/0015/R/01; L12/0060/R/01) / *Mortars and Pestles Found at Salat Tepe: 1. Pestle, 2. Mortar; 3-5. Pieces of Grinding Stones Converted to Mortars*

olup 8.3 cm uzunlukta, enli öğütme yüzeyi 4.6x3.3 cm boyutlardadır. Sadece dip kısmı korunmuş, üst gövdesi kırılmış ve kenarları aşınmış havan gövdesi derin çanak biçimlidir. Gözenekli bazalt taşından üretilmiş öğütme taşlarının zamanla kırılarak özgün biçimin yitirmesinden sonra düz öğütme yüzeylerine sığ çukurlar açılarak havan olarak kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. Bazalt taşının Salat Tepe çevresinde bulunmayışı ve en yakın kaynağın Karacadağ kütlesi olması nedeniyle

kırılan öğütme taşlarının bu şekilde ikincil olarak küçük malzemenin öğütülmesine kullanılacak biçime getirildiği anlaşılmaktadır. Bu tip havanlar az miktarda malzeme, örneğin baharat veya kök boya ezilmesi için kullanılmış olmalıdır. Salat Tepe’de ele geçen dairesel biçimli, tutamaklı taş ile somun biçimli öğütme taşlarının kırık parçalarından üretilen benzeri örnekler, ikincil kullanıma tanıklık etmektedir.

Şekil 14: Salat Tepe’de Bulunan Somun Biçimli Öğütme Taşları: 1. Öğütme Taşının Öğütme Çanağı Üzerindeki Konumunu Gösterir Temsili Çizim; 2-3. Öğütme Taşları (K13/0025/R/02; K12/0019/R/01); 4. Bulgur Kıрма Taşı (Destar), Büyükmütlü Köyü, Viranşehir, Şanlıurfa, 2015 (Mesut Vural) / *Loaf-Shaped Grinding Stones from Salat Tepe: 1. Representation of the Position of Grinding Stone on Grinding Bowl; 2-3: Grinding Stones; 4. Stone for Grinding Bulgur (Destar), Büyükmütlü Village, Viranşehir, Şanlıurfa, 2015*

Tahıl öğütmede kullanılan somun biçimli taşlar genellikle gözenekli bazalt taşından üretilmiştir (Şek. 14). Ortalama 23-35x15-16 x 5-6cm boyutlardaki bu taşların ezgi yüzeyi düz, elle tutularak hareket ettirilecek olan üst yüzeyi bombe biçimlendirilmiştir. Bu tip öğütme taşları geniş ve üzeri düze yakın biçimlendirilmiş öğütme çanakları üzerine, düz yüzeyi alta gelecek şekilde yerleştirilerek, dizleri üzerinde oturan bir kişinin taşı ileri-geri hareket ettirmesiyle tahılların öğütülmesinde kullanılmıştır. Günümüzde halen bulgur kırmada kullanılan öğütme taşları ise disk biçimli iki taş levhadan oluşmakta, üstteki levhaya açılan bir deliğe takılan kulp yardımıyla çevrilerek kullanılmaktadır.

Salat Tepe’deki topluluğun dokuma ürettiği anlaşılmaktadır. Pişmiş topraktan veya kemikten üretilen ağırşaklar kirmenin ucuna geçirilerek yünden ip eğirmede kullanılır (Şek. 15). Ortalama 2.5-3.5cm çaplarda düzgün dairesel şekilde üretilen ağırşakların bir yüzeyi düz, diğer yüzeyi konik veya basık küresel biçimlendirilir. Uzunlamasına tam merkezden açılan deliğinden kirmenin ucuna takılır, kirmen döndürüldüğünde dengeli dönmesini sağlar. Günümüzde kırsal alanda halen yün eğirmede kullanılan iğ ve kirmenlerin ucuna ağırşaklar takılarak ip eğrilir ve bu yünden kilimler ve çuvallar dokunur (Şek. 16).

El tezgâhlarında çözgü/eriş(dikey sarılan ipler) iplerinin arasından mekikle geçirilen atkı (yatay geçirilen ipler) iplerle dokumanın Salat Tepe topluluğunca da üretildiği

anlaşılmaktadır. Atkı iplerini çözgü ipleri arasından geçirmede kullanılan mekik ince uzun, yüzeyi pürüzsüz bir alettir. Salat Tepe IV dolgularında taşan üretilmiş bir mekik 7cm uzunlukta olup üzerinde kazıma çarpı işareti bulunmaktadır (Şek. 15:4). Deri gibi sert maddeleri dikmek üzere ip geçirmek amacıyla kullanıldığı düşünülen bir kemik delici 3.5cm uzunluktadır (Şek. 15:3). Bir silo içerisinde ele geçen bir yüksük, taşçık katkılı açık kahverengi kil hamurundan kabaca biçimlendirilmiş, yüzeyi işlenmeden bırakılmıştır (Şek. 15:5). Yüksük 3cm yükseklikte, ağız çapı 2cm olup, olasılıkla sert malzemenin dikilmesi sırasında iğneyi itmek için parmağa takıldığı düşünülmektedir.

Demir ve tunçtan üretilmiş çiviler, tunç kazıyıcılar, ok uçları ve olta uçları da Orta Çağ ve Yeni Çağ topluluklarınca kullanılan aletler arasındadır⁴². Salat Tepe IV dolgularında ele geçen tunçtan kulak kaşığı 14cm uzunluktadır ve ucundaki küçük sığ kaşık 1cm çapındadır (Şek. 17:1). Benzeri aletlerin Roma Döneminde yaraların temizlenmesinde kullanıldığı bilinmektedir⁴³. Tunçtan üretilmiş, sap dilli ok ucunun namlusu baklava biçimlidir (Şek. 17:2). Ok ucu bulunması, buradaki topluluğun avlanmak ve savunmak amacıyla bu tip silahları kullandığına işaret etmektedir. Tunçtan üretilmiş bir olta iğnesi de topluluğun besin ekonomisini balıkçılıkla desteklediğini kanıtlar niteliktedir (Şek. 17:3).

⁴² Ökse 2004: 629, Şek. 25.

⁴³ Uzel 2000: 69, Lev. XII-XIII.

Şekil 15: Salat Tepe’de Bulunan Dokuma Aletleri: 1. Kemik Ağırşaklar (L13/0084/Q/01); 2. Pişmiş Toprak Ağırşaklar (M13/0075/S/01); 3. Kemik Bız (L130041h01); 4. Taş Mekik; 5. Pişmiş Toprak Yüksük (L13/0060/S/01) / Weaving Tools in Salat Tepe: 1. Bone Spindle Whorls; 2. Terracotta Spindle Whorls; 3. Bone Awl; 4. Stone Weaver’s Shuttle, 5. Terracotta Thimble

Şekil 16: Göçerlerin Dokuma Üretimi, Yeni Mahalle (Meydana Selik) Köyü, Güçlükönak/Şırnak (Mesut Vural, 2016): 1. Kirmenle Yün Eğiren Hatun (Xate) Timurtaş (57); 2. Çuval; 3. Keçe / Textile Production by A Nomadic Community in Yeni Mahalle (Meydana Selik) Village of Güçlükönak/Şırnak: 1. Hatun (Xate) Timurtaş (57) Spinning Wool; 2. Sack; 3. Felt

Şekil 17: Salat Tepe’de Bulunan Küçük Buluntular: 1. Tunçtan Üretilmiş Kulak Kaşığı; 2. Ok Ucu; 3. Olta İğnesi; 4. Pişmiş Toprak Kandil Parçası (L14/0017/S/01); 5. Pişmiş Toprak Pipo Parçası (K12/0001/S/01) / *Small Finds From Salat Tepe: 1. Bronze Ear Spoon; 2. Arrow Head; 3. Fish Hook; 4. Piece of Terracotta Lamp; 5. Piece of Terracotta Pipe*

Bizans dönemine ait kalıp işi pişmiş toprak kandil parçaları⁴⁴ (Şek. 17:4) ile Osmanlı dönemi tabakalarında sıkça rastlanan pişmiş toprak pipo parçaları (Şek. 17:5) bulunmaktadır. Hasankeyf’te ele geçen benzeri buluntular 16-18. yüzyıllara aittir⁴⁵.

Pişmiş topraktan üretilmiş kapların kırık parçalarının çoğu pişirme, kızarma ve sofra kaplarına aittir ve genellikle kaba kahverengi hamurlu kaplar kullanılmıştır (Şek. 18). Bunlar arasında açık kahverengi yüzeyli kulplu çömlekler, tarak bezemeli çömlekler ve üzerinde parmak baskıları olan kabartma şeritlerle bezeli küplere ait gövde parçaları ile disk biçimli küp kapaklarına ait parçalar bulunmaktadır. Saman katkılı bej hamurdan üretilen çömlekler için parçaların yanı sıra yeşilimsi krem hamurdan üretilmiş yalın yüzeyli testi ve çömlekler en yoğun grubu oluşturmaktadır. Kendinden astarlı sırsız seramikler büyük oranda Hasankeyf’de⁴⁶,

Anadolu⁴⁷, İran ve Suriye’deki⁴⁸ benzerlerine göre 9-14. yüzyıllara tarihlenmiştir. Kaba kırmızı hamurlu kaplar Orta Fırat havzasında Gritille ve Lidar Höyük⁴⁹ ile Tille ve Taşkun Kale’de⁵⁰, Erzurum platosunda Sazpekler⁵¹, Yukarı Dicle havzasında Hasankeyf⁵², Orta Fırat havzasında Samsat⁵³, İran ve Artuklu⁵⁴ seramikleri ile karşılaştırılarak 12-14. yüzyıllara tarihlenmiştir. Kalıp baskı tekniği ile biçimlendirilen kabartma (barbotin) bezemeli⁵⁵, krem rengi sırsız kaplara ait parçalar (Şek. 19) Hasankeyf⁵⁶ ve Samsat Höyük’te⁵⁷ bulunan, 12-14. yüzyıllara tarihlenen kalıplarla benzer niteliktedir. Bu bezeme şekli İran’da 10-14. yüzyıllarda, Suriye’de 12-14. yüzyıllarda uygulanmıştır⁵⁸. Yeşil sırlı kaplara ait

⁴⁴ Ökse/Alp 2002: 657.

⁴⁵ Özkul-Fındık 2008, 135-136, Lev. 43: 793-794; Uysal 2007, Res. 6, 7, 9.

⁴⁶ Özkul-Fındık 2008, Lev. 37: 697, 39: 719-720, 42: 778-779, 136.

⁴⁷ Böhlendorf-Arslan 2007, Fig. 1.

⁴⁸ Bartl 1994, Lev. 23.

⁴⁹ Redford 1998, 107.

⁵⁰ McNicoll 1983, 17-19.

⁵¹ Tekinalp/Ekim 2005, Lev. I: T 6; 18: 12, 35: 7.

⁵² Özkul-Fındık 2008, 129-130.

⁵³ Bulut 2000, 17.

⁵⁴ Mason 1997, 103-135; Özkul-Fındık 2008, 137-139.

⁵⁵ Tunçel 2002.

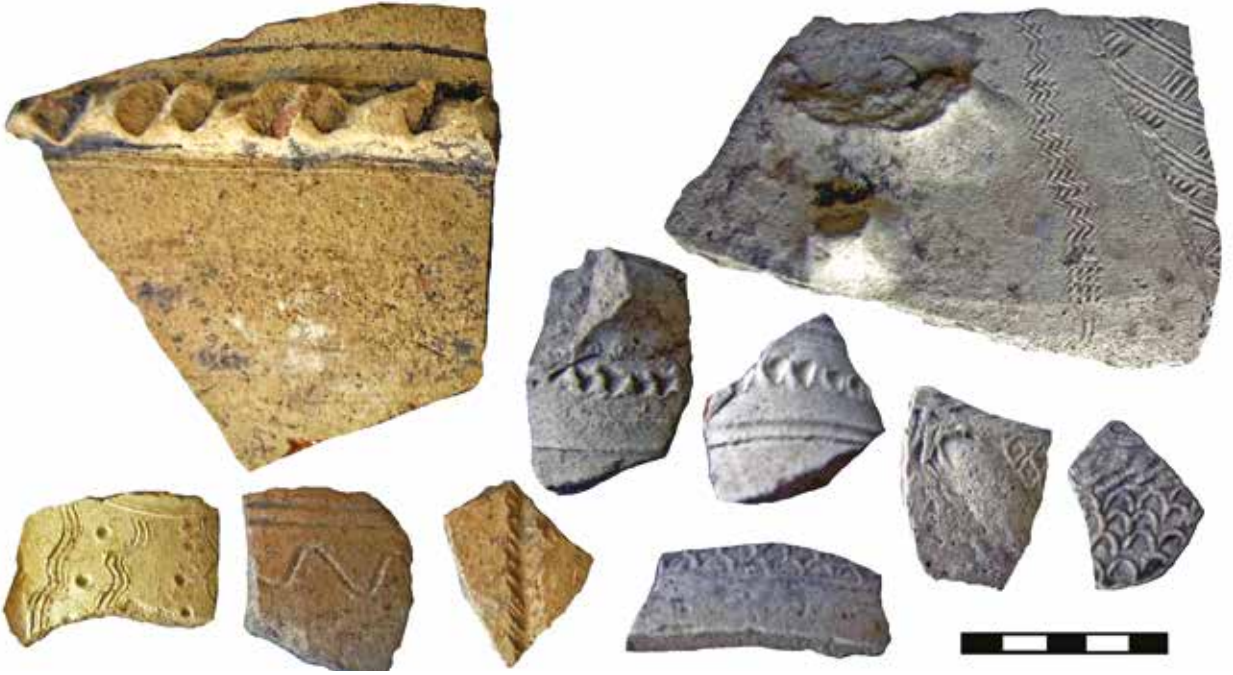
⁵⁶ Özkul-Fındık 2008, 129.

⁵⁷ Bulut 1984.

⁵⁸ Watson 2004, 106-127; Bartl 1994, Lev. 4: 7.

Şekil 18: Salat Tepe’de Bulunan Pişmiş Toprak Yalın Kaplar: 1. Çift Kulplu Testi (K13/0023/S/02); 2. Tek Kulplu Testi (K13/0030/S); 3. Küp (L14/0032/S/01) / *Plain Pottery from Salat Tepe: 1. Double Handled Jug; 2. One Handled Jug; 3. Pithos*

Şekil 19: Salat Tepe’de Bulunan Bezemeli Pişmiş Toprak Kap Parçaları: 1. Kazıma ve Kabartma Bezemeli (L14/0010/S); 2. Kalıp Bezemeli (L13/0070/S, L13/0076/S) / *Decorated Pot Sherds from Salat Tepe: 1. Incised And Relief Decorated; 2. Mould Decorated*

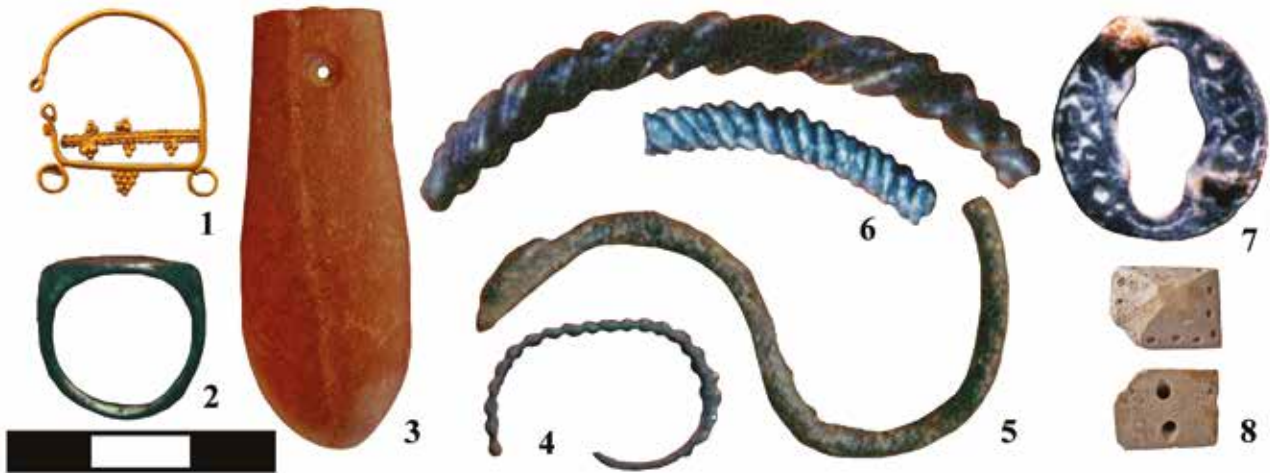
parçalar⁵⁹ Hasankeyf örnekleri ile karşılaştırılarak MÖ 11-13. yüzyıllara tarihlenmiştir⁶⁰.

L14 açmasında yüzey toprağının hemen altındaki moloz taş döşeli tabanda ele geçen takı, altın bir telin kıvrılmasıyla yay oluşturacak şekilde biçimlendirilmiştir (Şek. 20). Yayın iç kısmında iki yanı nokta dizisi

ile bezenmiş 1.48 mm kalınlıktaki şeridin üst ve alt kenarlarında üçer topçuktan oluşan bezekler yer alır. Küpenin alt kısmında aşağıya sarkan bir üçgen de aynı teknikle eklenmiştir. Düz kısmın yay ile birleştiği iki uçta birer halka bulunmaktadır. Depolama çukurları ve dolgularda ele geçen, rengi ve dokusu kaliteli delikli yassı taşların da takı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Dolgularda ele geçen kırmızı kahverengi, oval biçimli yassı dere taşının matkap ile delinmesiyle üretilmiş kolye tanesi, cam bilezik parçaları, yılanbaşı tunç bilezik

⁵⁹ Ökse/Alp 2002: 650-651.

⁶⁰ Özkul-Fındık 2008: 130; Moore 1993; Fehervari 2000: 133-141.

Şekil 20: Salat Tepe’de Bulunan Süs Eşyaları: 1. Altın Takı (L14/0011/V/03), 2. Tunç Yüzük, 3. Taş Kolye Tanesi (L14/0006/R/01), 4. Tunç Halka, 5. Tunç Bilezik, 6. Cam Bilezikler, 7. Tunç Kemer Tokası, 8. Kireçtaşı Düğme (L11/0007/R/03) / *Ornaments from Salat Tepe: 1. Gold Jewellery, 2. Bronze Ring, 3. Stone Pendant, 4. Bronze Ring, 5. Bronze Bracelet, 6. Glass Bracelets, 7. Bronze Belt Buckle, 8. Limestone Button*

parçası, tunç halka (yüzük?), düz kaşlı tunç yüzük ve tunç kemer tokası, takı parçalarını oluşturmaktadır. Beyaz taştan dikdörtgen prizma biçiminde kesilerek üretilmiş düğmenin alt yüzeyi düz olup, iplik geçirilebilmesi için iki delik açılmıştır. Düğmenin üst yüzeyi prizma biçiminde yontulmuş, üstü düzleştirilmiş, üst kenarları boyunca üçer çukurcuk açılmıştır.

BESİN EKONOMİSİ

Yukarı Dicle havzası halen yıllık ortalama 500-600 mm yağış almakta, tahıllar (buğday, arpa) ve baklagiller (mercimek) yetiştirilir; hayvancılığın % 82,5 kadarı koyun ve keçi sürülerinden oluşmaktadır. Salat Tepe’de bulunan silo çukurları ve kül katmanları içerisinde en yoğun grubu yine kabuklu arpa, karıklı buğday, kaplıca buğdayı ve ekmeklik/sert buğday kaydedilmiştir⁶¹. Baklagiller arasında en yoğun grubu mercimek tohumları oluşturmuş, bir silo çukurunda da başta burçak taneleri olmak üzere yonca, üçgül, Trifolieae oymağı gibi yem bitkileri depolanmıştır. Bu bulgular, ağırlıklı olarak hayvancılıkla geçindikleri düşünülen toplulukların tarım ürünlerini hem kendi beslenmeleri hem de hayvan yemi olarak kışlık yerleşimlerinde depoladıklarını göstermektedir. Çukurların hacimleri yaklaşık 8 metreküp (8000 litre) olarak hesaplanmaktadır. Bir litre buğdayın ağırlığı ortalama 0.66 kg olduğundan, Salat Tepe’deki silo çukurlarının her biri yaklaşık 5300 kg arpa depolamaya uygundur. Erişkin bir bireyin yıllık tahıl tüketimi⁶² göz önüne alındığında, bu miktarda arpa yaklaşık 18-19 kişinin yıllık besini olabilecektir.

Orta Çağ ve sonrasına ait az sayıda hayvan kemiğinden %70 kadarını (90 parça) evcil keçiler (caprinae) ve koyunlar (ovis) oluşturmuş, evcil sığır (bovine) kemikleri %20 (24 parça) oranında temsil edilmiştir⁶³. Av hayvanlarına ait kemikler %10 oranında ele geçmiştir; sekiz adet yaban domuzuna (suidae), geyiğe (cervidae) ait üç kemik ve iki boynuz parçası ele geçmiştir (Şek. 21). Tilbeşar Höyük ve Salat Tepe’nin Orta Çağ kontekstlerinde evcil keçi kemiklerinin ağırlıklı olmasına karşın Gritille Orta Çağ tabakasında tüketilen hayvanların yarısına yakını domuz oluşturmuştur. Atgillere (equidae) ait kemiklere Gritille ve Tilbeşar’da rastlanmasına karşın Salat Tepe’de bulunmamıştır. Diyarbakır havzasında halen ağırlıklı olarak küçükbaş hayvan (koyun ve keçi) yetiştiriciliği sürmektedir⁶⁴.

YAŞAM ALANI VE NÜFUS

Salat Tepe’de kazılan 700m² alanda eşzamanlı olarak kullanılmış kaç çadır bulunabileceği belirlenememiş, ancak, büyük bölümünün tandır ve ocakların bulunduğu açık alanlardan oluştuğu belirlenmiştir. Tepe üzerinde çadır kurulabilecek düz alanda en fazla 8-10 çadırın kurulabileceği anlaşılmıştır. Duvar kalıntılarına göre L 12 açmasında açığa çıkan dairesel taş dizisi yaklaşık 2.5m çapında bir dairesel çadırın varlığına işaret etmektedir. Bu küçük çadırın 5m² yüzölçümünde küçük çocukları olan 4-5 kişilik küçük bir ailenin yaşayabileceği hesaplanabilmektedir⁶⁵. L 14 açmasının kuzey bölümünde yer alan pise duvarın çevrelediği alan 3m genişliktedir, ancak uzunluğu ölçülememiştir. Uzunluğu 5m olduğu takdirde bu çadırın 15m² yüzölçümünde olabileceğinden

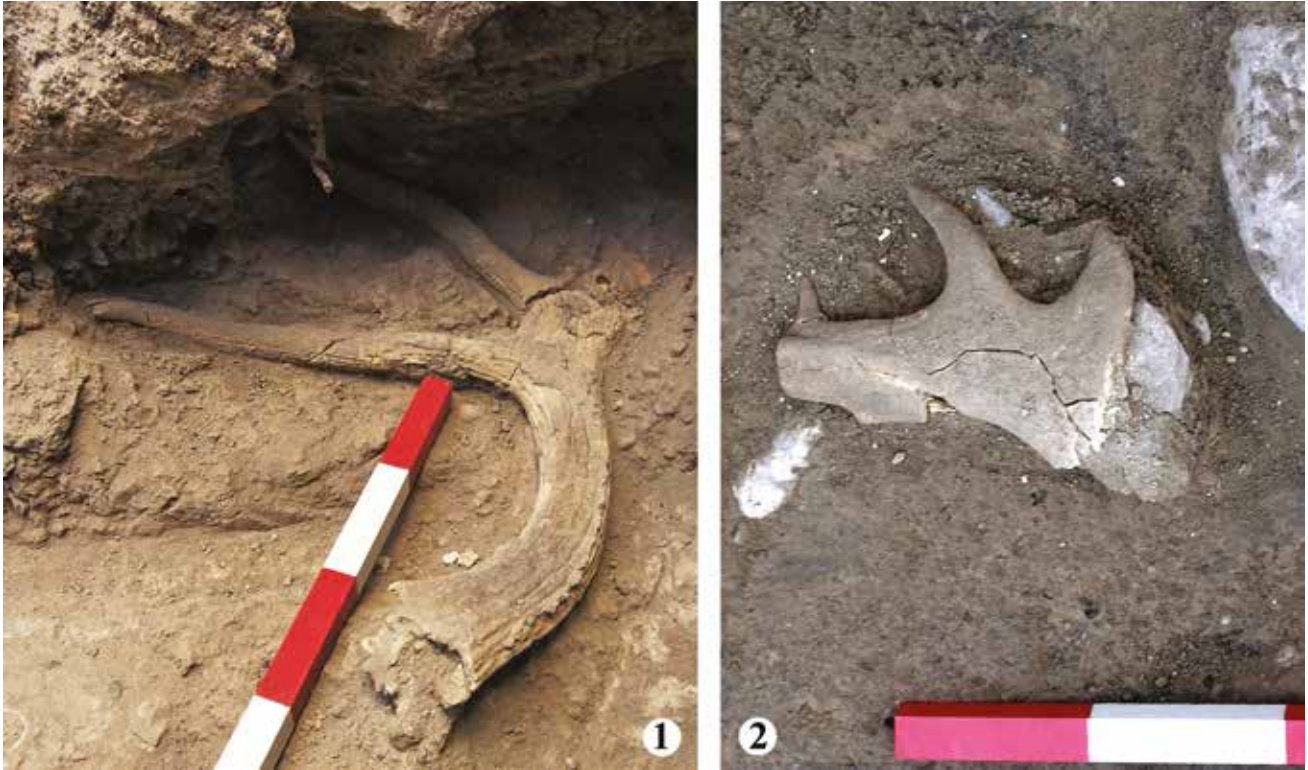
⁶¹ Cihangir 2006: 86-87.

⁶² Yakar 2000: 176, 186, 191.

⁶³ Silibolatlız Baykara 2016: 19-20, Fig. II, IV.

⁶⁴ Çağlıyan/Durmuş 2010: 33-34.

⁶⁵ Ökse 2016: 53.

Şekil 21: Salat Tepe’de İki Çukurda (1. L14/028/Ç; 2. L14/031/Ç) Bulunan Geyik Boynuzları / Deer Horns Found in Two Pits at Salat Tepe

hareket edilerek burada 10 kişilik bir ailenin geceleyebileceği öne sürülebilecektir. Diğer açmalarda belirlenen köşeleri yuvarlatılmış dörtgen mekanları çevreleyen kerpiç duvarların ölçülebilen uzunlukları 1.5-3.5m arasında, taş duvarların da uzunlukları 2-4m arasında değişmekte olup, bunların çevreledikleri mekanların genişlikleri veya uzunlukları ölçülememiştir. Antalya İli Kaş İlçesine bağlı Sarılar Köyü’nün Bağlıca Mevkii’nde oturan Osman Levent’ten Arkeolog Hüsnüye Levent tarafından aktarılan bilgiye göre yaylaya çıkan topluluklar 7-8 çadırdan oluşmakta, mutfak ve yıkama işleri dışarıda yapılmakta, kıl çadırlar ortalama 3x5 metre (15m²) boyutlardan başlayarak ihtiyaca göre büyütülmektedir. Bir kıl çadırlarda en fazla 15 kişinin yaşadığı belirtilmiştir. Doğu Anadolu yaylalarında da Göçer aşiretlerinin ortalama 2000 çadırdan oluşmasına karşın, hayvanların otlaklar arasında paylaştırılmasını sağlamak amacıyla bir kamp yerinde ona yakın çadırın bulunduğu gruplar halinde konaklanmaktadır⁶⁶. Salat Tepe IIIB Dönemine (MÖ 8.-7. yüzyıllar) ait, farklı çaplarda sekiz çukur evden oluşan geçici konaklama alanında en fazla 110 kişilik bir topluluğun konaklayabileceği hesaplanmıştır⁶⁷. Buna göre Salat Tepe IV topluluğunun da yaklaşık aynı sayıda bireyden oluşması mümkündür.

Günümüzde Diyarbakır havzasında çok az sayıda kom (Küçükbaş hayvan çiftliği) ve yayla yerleşmesi bulunmaktadır⁶⁸. Güneydoğu Toros Dağlarında göçer nüfusun beşte birini, kamp yerlerini otlakları daha iyi kullanabilecekleri mesafelerde, yaklaşık 5-10 çadırdan oluşan gruplar⁶⁹, beşte dördünü yaylacılık yapan tarımcı köylüler oluşturmaktadır. Kış aylarını Yukarı Dicle havzasında geçiren göçer grupların nüfusu 30-40 ile 150 aile arasında değişmektedir⁷⁰. Hirbemerdon çevresinde bulunan kışlaklarda ortalama 6 çadırdan yaklaşık 50 kişilik bir nüfus ve 3000-4000 küçükbaş hayvan beslendiği, ancak bazı kamp yerlerinde çadır sayısının yirmiyeye yaklaştığı belirlenmiştir⁷¹.

TARİHİ SÜRECİ

Salat Tepe IV dolgularından ve Hirbemerdon çevresindeki kamp yerlerinden toplanan pişmiş toprak kap parçaları, cam ve metal malzeme parçaları 11. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uzanan zaman aralığına tarihlenmektedir. Bu tarihlerde Salat Çayı vadisinde kışlayan göçer topluluklara ilişkin ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte, tarihi belgelere göre çeşitli göçer gruplar kışları Yukarı Dicle havzasında geçirmiştir.

⁶⁸ Çağlayan/Durmuş 2010: 31. 1997 yılı köy envanter etütlerine göre havzada 1.225 köy, 174 mahalle, 1.140 mezra, 10 kom ve 152 yayla yerleşmesi mevcuttur.

⁶⁹ Yakar 2006: 149.

⁷⁰ Çağlayan/Durmuş 2010: 37-38, 41-42.

⁷¹ Hammer 2014: 275, 285.

⁶⁶ Yakar 2006: 49.

⁶⁷ Ökse 2016: 61-62.

Tarihi belgelere göre de Yukarı Dicle havzası 11. yüzyıldan itibaren Toros Dağlarındaki yaylalarda bahar ve yaz aylarını geçiren göçer grupların kışlak alanı olmuştur. Bölgeye egemen olan Mervani emirliği 11. yüzyılda Büyük Selçuklu sultanı Alparslan ve Nizamülmülk'ü desteklemiş, Sultan Melikşah döneminde Selçuklu egemenliğini kabul etmiş (1086-1093), Diyarbakır'a Sultan Sencer döneminde Tutuş (1097-1102) egemen olmuştur⁷². Sultan I. Kılıçarslan 1105 yılında bölgeyi kendisine bağlayarak⁷³ yönetimini Yınal oğlu İbrahim'e vermiş ve Diyarbakır havzasını 1183 yılına kadar İnal (Yınal) Oğulları yönetmiştir⁷⁴; bu dönemde Süleyman Şah da Birecik, Urfa ve Diyarbakır kırsalında yaylak ve kışlak tutmuştur. Bölgeyi 1222/1223 yıllarından itibaren Eyyubiler, Selçuklular ve Harezmsahlara bağlı Melik Mesud, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyas al-Din Kayhusrav döneminde Konya'ya bağlı subaşılar yönetmiştir. Moğol istilası sırasında bazı göçer aşiretleri bölgeden ayrılmış⁷⁵, Hülagû Han döneminde Musul, Mardin ve Diyarbakır çevresinde kurulan Diyarbakır eyaletini 1259 yılında IV. Kılıç Arslan, 1277-1298 yıllarında Moğollara bağlı Artuklular (İlhanlı dönemi), 1298-1393 yıllarında Mardin Artukluları yönetmiştir⁷⁶. İlhanlı döneminde göçerlerin beslediği her yüz koyundan birisi "Kopçur Vergisi" olarak alınmıştır⁷⁷.

Moğolların 1335 yılında çekilmesinin ardından Doğu Anadolu'ya (Erzurum-Musul arası) egemen olan Karakoyunlu (1380-1469) hükümdarı Bayram Hoca Hüseyin Beg yerel beylerden oluşan orduyu Salat Çayı kıyısında yenmiş ve bölgenin yönetimini, kendisine bağlılığı kabul eden Melik Adil'e vermiştir⁷⁸. Timur'un orduları 1394 yılında Diyarbakır ve Cizre bölgesini istila etmiş⁷⁹, bir aşiretler konfederasyonu olarak Diyarbakır'da kurulan Akkoyunlular'ın

(1403-1508) Fırat ile Dicle arasındaki bölgeye egemen olmasından sonra Erzincan-Urfa-Diyarbakır hattı Akkoyunlu ve Karakoyunlu savaşlarına sahne olmuştur⁸⁰. 1409 yılında Karakoyunlu Kara Yusuf'un Diyarbakır civarında yendiği Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey⁸¹, Timur'a bağlanması karşılığında Diyarbakır'ı iktâ olarak almış⁸², Aras ve Murat Nehirleri havzasından Yukarı Dicle, Yukarı Habur ve Balih Nehirleri havzasına kadar genişlettiği egemenlik alanında göçer nüfus artmıştır⁸³.

Akkoyunlu Uzun Hasan 1457 yılında Karakoyunlu Cihanşah'ı Dicle yakınlarında yenmiş, ancak, 1478 yılındaki ölümünün ardından Akkoyunlu federasyonu dağılmış⁸⁴ ve bölge 1508-1511 yıllarında Safevî Şahı İsmail tarafından fethedilmiştir⁸⁵. Osmanlı Sultanı I. Selim'in (1512-1520) Çaldıran zaferinden sonra Şeyh Hüsamettin oğlu İdris-i Bitlîsî Urmiye Gölünden Malatya ve Diyarbakır'a kadar uzanan bölgede yaşayan göçer aşiretlerini Safevî Şahı İsmail'e karşı örgütlemiştir⁸⁶. 1515 yılında Sivas Beylerbeyi Şadi Paşa ve Erzincan Beylerbeyi Akkoyunlu Bıyıklı Mehmed Paşa, bu aşiretler ile birlikte Diyarbakır'ı fethetmiş, Tunceli-Bingöl bölgesinden Urfa-Sincar hattına uzanan Diyarbakır Beylerbeyiliği (Eyalet-i Diyâr-ı Bekr) kurulmuştur⁸⁷.

Osmanlı arşiv belgelerine göre 16. yüzyılda Anadolu nüfusunun yaklaşık % 15 kadarını konargöçerler oluşturmuş⁸⁸, toplam 7230 göçer aşiretinin yaklaşık dörtte biri Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşamıştır⁸⁹. Diyarbakır havzasında kışlayan, Akkoyunlu Federasyonundan kalan çeşitli "Bozulus" aşiretleri⁹⁰ 1540 yılında toplam nüfusun onda birini

⁷² Bizbirlik 2002: 471; Sevim/Yücel 1989: 205; Biçer 2013: 237 (dipnot 4: Turan 1980: 157, 158, 160; Ripper 2012: 236, 237).

⁷³ Biçer 2013: 241-243 (dipnot 15: Sevim/Merçil 1995: 432 ve dipnot 21: Turan 2004: 438, 439; Beysanoğlu 1999: 64). Sultan I. Kılıçarslan 1105 yılında Silvan/Meyyafarikin'e egemen olmuş, Siverek, Ergani, Çermük, Akil ve diğer kaleler de Selçuklulara bağlamış, Amed emiri İbrahim, Siirt emiri Kızılaslan, Artukoğlu Sökmen, Emir Şahrüh ve Hüsameddin sultana bağlılıklarını bildirmişlerdir.

⁷⁴ Biçer 2013: 241 (dipnot 13: Üremiş 2005: 69). Selçuklu Sultanı Mahmud bölgeyi 1121 yılında İl Gazi'ye iktâ etmiş, 1142-1183 yıllarında Artuklular (Nisanoğlu ve 1179 Selahaddin Eyyubi'ye bağlı Hısn-ı Keyfa Artukluları) yönetmiştir.

⁷⁵ Biçer 2013: 245-248 (dipnot 50: Turan 1973: 128).

⁷⁶ Biçer 2013: 249 (dipnot 56: Sümer 1992: 33).

⁷⁷ Erkoç 2015: 46.

⁷⁸ Biçer 2013: 251 (dipnot 61: Sümer 1992: 39). Karakoyunlu Bayram Hoca Hüseyin Beg ile savaşan yerel beyler Hısn-ı Keyf hükümdarı Melik Adil, Bidlis hâkimi Ziyaeddin, Muş hâkimi Şemseddin, Ahlat hâkimi Bahaeddin ve Silvan hâkimi Zirki Şeyh İzzeddin'dir.

⁷⁹ Biçer 2013: 255, dipnot 79, 257.

⁸⁰ Uzunçarşılı 1984b: 188-190; Sümer 1992: 34; Emecen 2009: 66, 79-80; Biçer 2013: 254.

⁸¹ Biçer 2013: 251 (dipnot 65: Sümer 1992: 80; Akdeniz 2012: 37).

⁸² Biçer 2013: 252 (dipnot 69: Uzunçarşılı 1984a: 269).

⁸³ Biçer 2013: 253 (dipnot 72: Akdeniz 2012: 49, 50). Kara Yülük Osman Bey'in ele geçirdiği bölgeler Bingöl, Harput, Erzurum, Malazgirt, Eleşgirt, Karabağ, Amid, Palu, Kığı, Ergani ve Diyarbakır, Siirt, Mardin, Halep, Urfa ve Sincar Dağları arasındaki ovalardır. Bu dönemde Buldukanî/Mardasî, Döğer, Hamze Hacılu, Haydarlu, Musullu, Purnak, Koca Hacılu, Tabanlı aşiretlerinin yaşam alanları arasında Diyarbakır yöresi de bulunmaktadır; Bkz. Erdem 1991: 248-249, 252-254, 257-258, 264.

⁸⁴ Biçer 2013: 252 (dipnot 68: Aka 1991: 45-46). Akkoyunlu İmparatorluğu 1508 yılında Safevî hükümdarı Şah İsmail tarafından yıkılmıştır.

⁸⁵ Sarwar 1939: 52-53.

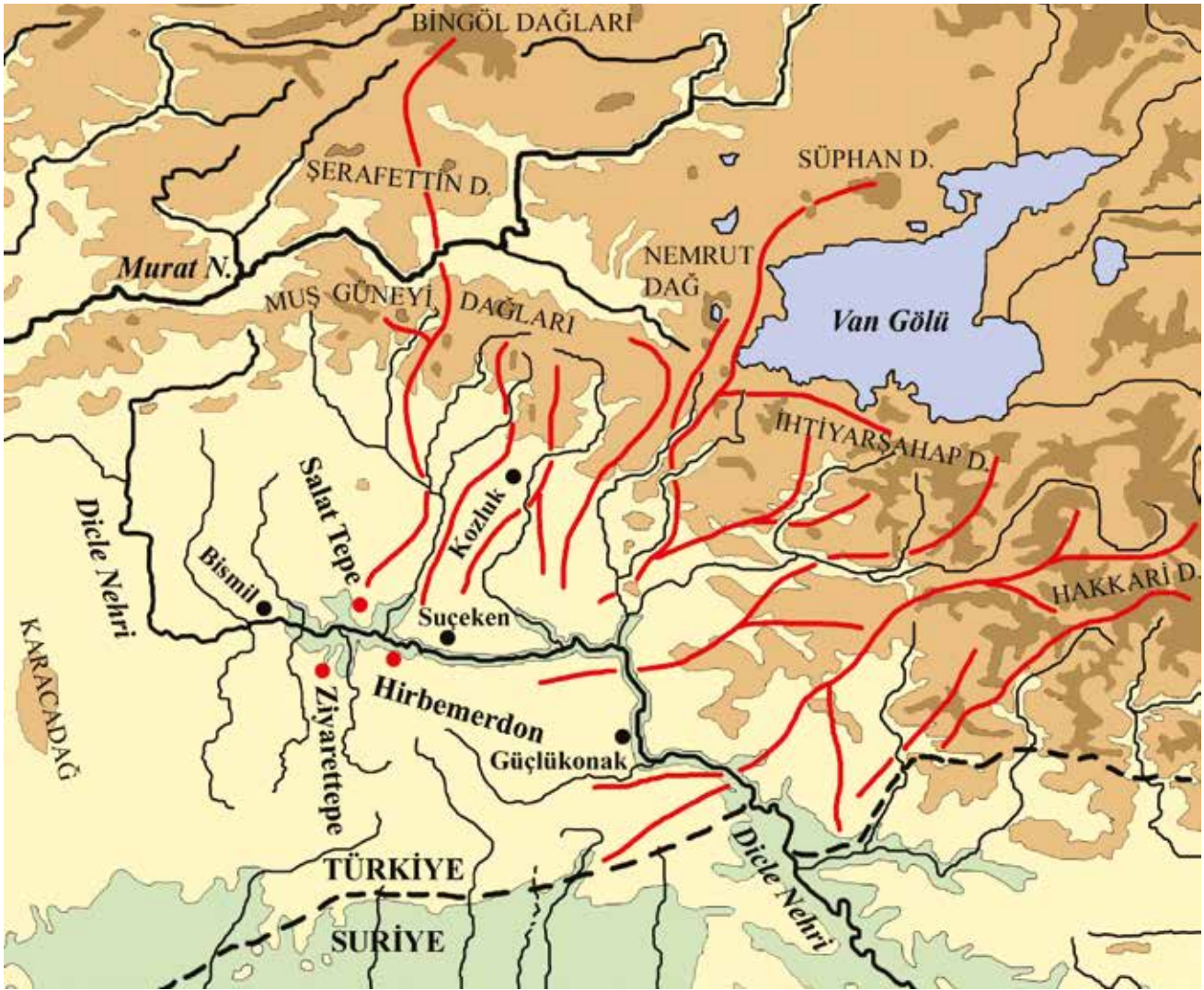
⁸⁶ Kılıç 2004: 575-576.

⁸⁷ Göyünç 1969: 23-26; Uzunçarşılı 1988: 274; Van Bruinessen 1988a.

⁸⁸ Barkan 1958: 30.

⁸⁹ Baran/Yılmaz 2011: 1647.

⁹⁰ Sümer (Demirtaş) 1949: 30-31, 34-35, 39. 1540 tarihli deftere göre bölgede Hamzahacılu, Kocahacılu, Musullu, İzzeddinhacılu

Şekil 22: Yukarı Dicle Havzasında Göçer Kalıntılarının Bulunduğu Kazı Alanları ve Yakın Çağ Göç Yolları / Sites with Nomadic Remains in the Upper Tigris Region and Migration Routes of the New Age (Hütteroth 1982: Abb. 56)

oluşturmuştur⁹¹. Osmanlı Tahrir Defterlerinde bu toplulukların koyun sürüleri iki milyon baş olarak kaydedilmiş⁹², 16. yüzyılda merkezi hükümet adına sancaklara çeşitli vergiler vermişlerdir⁹³. 17. yüzyılda

ağırlaştırılan vergiler ve yöneticilerle yaşanan çeşitli sorunlardan ötürü “Bozulus” batıya göç etmiş, bölgedeki aşiretler 18. yüzyılın başlarından itibaren merkezi idare tarafından yerleşik hayata geçmeye yöneltilmiş, mevsimlik olarak yaylalara çıkmalarına izin verilmiştir.

cılı, Haydarlı, Hüseyinhacılı, İvas, İshak, Yurtçu ve Pürnek, Oğulbeyli, Tabanlı, Süleymanhacılı, Şeyhlü, Danişmendlü ve Alahacılı Türkmen aşiretleri ile Gehverlu, Lek, Anter, Celahir ve Cek adlı Kürt aşiretleri bulunmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman devrine ait defterlerde de Avşar, Begdili, Karkın, Bayat ve Döğer aşiretlerinin adları geçmektedir. Ayrıca Bkz. Van Bruinessen 1988a: 27-28.

⁹¹ Van Bruinessen 1988b: 35.

⁹² Van Bruinessen 1988c: 41, dipnot 15.

⁹³ Sümer (Demirtaş) 1949: 41-42; Gündüz 2002. Lindner 2000: Bölüm 2’de 16. Yüzyılda göçerlerden alınan vergiler Resm-i ganem / adet-i ağnam (koyun vergisi), resm-i kara (sabit vergi), resm-i ağıl (ağıl vergisi), resm-i yaylak (yayla vergisi), resm-i kışlak (kışlak vergisi), resm-i otlak (mera vergisi), resm-i duhan olarak sıralanmıştır. Güneydoğu Anadolu göçerleri ayrıca “adet-i çobanbeyi” adlı bir vergi vermişlerdir. Bu dönemde koyun vergisi 10 koyundan birinin alınmasından başlayarak 2 koyuna 1 akçeye kadar yükseltilmiştir.

Toros Dağları ile güneyindeki ılıman ovalar arasında halen süren “Dikey Göç Hareketi”⁹⁴ (Şek. 22) 19-20. yüzyılda Dicle Nehrinin güneyindeki kışlaklardan doğudaki yaylalara, kuzeyindeki kışlaklardan Nemrut Dağı ve kuzeyindeki Süphan Dağı yaylalarına, Garzan ve Bothan vadilerinden Van Gölünün güneyindeki İhtiyarşahap Dağlarına yönelmiştir. Halen Dicle Nehrinin güneyindeki kalıcı kışlaklarda konaklayan hayvancı topluluklar Hakkâri Dağlarında

⁹⁴ Hütteroth 1982: Abb. 56-57; Cribb 1991: Fig. 1.1; Baran/Yılmaz 2011: 1648-1649; Doğanay/Coşkun 2013: 11; Planhol 1959: 527-530; Denker 1960: 140-141.

yaylaya çıkmakta⁹⁵, Bismil ilçesi kırsalında kışlayan topluluklar⁹⁶ da Mart sonundan Temmuz başına kadar Dicle, Hani, Lice ve Kulp ilçelerinin dağlık alanlarındaki yaylalara, en sıcak dönemde de Muş Güneyi Dağlarından Bingöl Dağlarına kadar uzanan yüksek yaylalara yönelmektedir. Kışın Salat Çayı vadisinde konaklayan bir göçer topluluk çadırlarını yaz aylarında Şerafettin Dağları ile Bingöl ve Karlıova yaylalarına kurmaktadır⁹⁷. Beritan aşiretinin Molla Ömer koluna mensup olan topluluk ortalama 20-25 kişi için 3-5 çadır, ortalama 200-300 koyun ile 30-40 sığır için de 3-5 çadır kurmaktadır⁹⁸.

SONUÇ

Arkeolojik kazılarda birbiriyle bağlantısı bulunmayan düz ya da kavisli taş, kerpiç ve pisé duvar parçalarından oluşan mimari kalıntılar çadırların çevresine örülen koruyucu duvarların kalıntılarıdır. Salat Tepe IV mimari kalıntıları da burada kışlayan bir göçer topluluğun çadırlarını çevreleyen duvarlara ait görünmektedir. Açık alanlarda bulunan tandır ve ocakların da çadırların aralarındaki boş alanlara kurularak ortak kullanıldığı düşünülmektedir. Salat Tepe’de Yeni ve Yakın Çağ dolgularında ele geçen az sayıda eşya günlük kullanım sırasında kırılıp bozulması nedeniyle geride bırakılmış görünmektedir. Dere taşlarından üretilen ağırlıklar doğada bulması ve üretmesi kolay olduğundan, takılara ait parçalar da kaybedilen özel eşyalar olduğundan bu dolgularda kalmış olmalıdır. Bu kontekstlerde rastlanan kemiklerin daha çok küçükbaş hayvan ve av hayvanlarına ait olması, buna karşın daha çok yerleşik tarımcı nüfusun beslediği sığır ve domuz kemiklerinin çok az sayıda bulunması da Salat Tepe topluluğunun göçer karakteri ile uyumludur.

Salat Tepe’deki ve Hirbemerdon çevresindeki kampların kullanıldığı 11-19. yüzyıllarda Yukarı Dicle havzasında kışlayan göçerlere ilişkin tarihi bilgiler kısıtlıdır. Tarihi ve arkeolojik bulgulara göre bölgede

göçer kışlakları 11. yüzyılda Selçuklu döneminde başlamış, Moğol istilasları sırasında bazıları bölgeden ayrılmış, kalanlar 14. yüzyılda Salat Çayı kıyısında Karakoyunlulara yenilmiş ve yaklaşık yarım yüzyıl sonra Timurlu istilasları geçirmiştir. 15. yüzyılda Akkoyunlu dönemi boyunca göçer nüfus tekrar artmış, bölge 16. yüzyılda çeşitli aşiretlerin desteği ile Safevî’lerden Osmanlı idaresine geçmiştir. Bazı aşiretler 17. yüzyılda ağırlaşan vergilerden dolayı bölgeden ayrılmış, kalanlar da 18. yüzyıldan itibaren yerleşik hayata yönlendirilmiştir. Salat Tepe üzerinde arkeolojik kalıntıları açığa çıkan toplulukların mensup olduğu aşiretler bilinmemekle birlikte, Salat Çayı kenarında halen çadırlarda kışlayan topluluğun “Dikey Göç Hareketini” son 900 yıl boyunca uyguladıkları anlaşılmaktadır.

⁹⁵ Halen bahar ve yaz aylarını sürüleri ile birlikte Hakkâri’deki yaylalarda geçiren bazı yarı göçer topluluklara ait kışlak alanları Şekil 16:1’de görülen, Şırnak İli Güçlükonak ilçesine bağlı Yeni Mahalle (Kaynak kişi: Mesut Vural) ile Batman ilinin 20 km güneydoğusunda yer alan Demirbilek köyüne bağlı Suçeken Mevkiinde (Ökse/Görmüş/Atay 2010: Fig. 3-4) bulunmaktadır.

⁹⁶ Hammer 2014.

⁹⁷ Kaynak Kişi: Remzi Aktay, Yukarı Salat beldesi, Bismil/Diyarbakır. Kendisine bu bilgileri sağlaması, Arkeolog Şakir Can’a aktarmasından dolayı teşekkür ederiz.

⁹⁸ Baran/Yılmaz 2011: 1648-1649, Şek. 4, 15. Beritan aşireti Kösan, Karakulak ve Molla Ömer adında üç kol halinde Diyarbakır, Şanlıurfa ve Elazığ illerinde yaşar. Yaklaşık 300/600 yıllık geçmişi bilinen aşiretin bir bölümü 1980’li yıllarda Yukarı Salat beldesini kuzeyine kurulan bazı köylerde yerleşik yaşama başlamış olup, ahır olarak çadır kurmayı sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

AKA, İ. 1991.

Timur ve Devleti. Ankara.

AKDENİZ, V. 2012.

Akkoyunlu-Kürt İlişkileri. İstanbul.

AKPOLAT, M. / AYDIN, S. / ESER, E. / TOSUN, B.Ç. 2001.

“Karkamış Baraj Gölü Çevresinde Kırsal yerleşmeler ve Konutlar 1999 Yılı Çalışmaları”, Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları (Eds. N. Tuna/J. Öztürk/J. Velibeyoğlu). Ankara: 529-546.

ARTHUR, P. 2006.

Bizans ve Türk Döneminde Hireapolis (Pamukkale). İstanbul.

BARAN, M. / YILMAZ, A. 2011.

“Göçebelikten Yerleşik Hayata Geçişte Beritan Aşireti Konutlarında Aidiet Duygusu”, e-Journal of New World Sciences Academy 6/4: 1645-1656.

BARKAN, Ö. L. 1958.

“Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l’Empire attaman au XVe et XVIe siècles”, Journal of the Economic and Social History of the Orient 1: 9-36.

BARTL, K. 1994.

Frühislamische Besiedlung im Balih-Tal/Nordsyrien. Berlin.

BERQUEST, J. 1959.

“Introduction: Nomads and Nomadism in the Arid Zone”, International Social Science Journal 11/4: 481-498.

BEYSANOĞLU, Ş. 1999.

Diyarbakır: Müze Şehir. İstanbul.

BİÇER, B. 2013.

“Ortaçağ’da Kürtler ve Türkler”, International Journal of Social Science 6/6: 231-261.

BİZBİRLİK, A. 2002.

16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği’nde Vakıflar. Ankara.

BÖHLENDORF-ARSLAN, B. 2007.

“Stratified Byzantine Pottery from the City Wall in the Southwestern Sector of Amorium, Italy”x Çanak. Byzas 7 (Eds. B. Böhlendorf-Arslan/A. O. Uysal/J. Witte-Orr). İstanbul: 273-294.

BULUT, L. 1984.

“Kabartma Desenli Samsat Ortaçağ Seramikleri”, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi 7: 1-18.

BULUT, L. 2000.

Samsat Ortaçağ Seramikleri: Sıraltı ve Lüsterler. İzmir. 2006.

CİHANGİR, E. 2006.

Salat Tepe’de Arkeobotanik Çalışmalar (Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.

COHEN, R. 1992.

“The Nomadic or Semi-Nomadic Middle Bronze Age I Settlements in the Central Negev”, Pastoralism in the Levant. Archaeological Materials in Anthropological Perspectives (Eds. O. Bar-Josef/A. Khazanov). Madison: 105-131.

CRIBB, R. L. 1991.

Nomads in Archaeology. Cambridge.

ÇAĞLIYAN, A. / DURMUŞ, E. 2010.

“Diyarbakır Havzası ve Yakın Çevresinde Küçükbaş Hayvancılık”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 20/2: 29-56.

DENKER, B. 1960.

“Güneydoğu Toroslarda Göçebelik (Dr. Wolf-Dieter Hütteroth’a Göre)”, Türk Coğrafya Dergisi 16/20: 136-142.

DOĞANAY, H. / COŞKUN, O. 2013.

“Türkiye Yaylacılığındaki Değişme Eğilimleri ve Başlıca Sonuçları”, Doğu Coğrafya Dergisi 30: 1-28.

DÖNMEZ, Ş. 2016.

“Kızılırmak Havzası ve Yakın Çevresinin Öntarih Dönemi Etnik Yapısı” AntahşumSAR “çiğdem”, Ahmet Ünal Armağanı (Eds. S. Erkut/Ö. Sir Gavaz). İstanbul: 123-148.

ELDAR, I., Y. NIR / DAHLIELI, D. 1992.

“The Bedouin and their Campsites in the Dimona Region of the Negev: A Comparative Model for the Study of Ancient Desert Settlements”, *Pastoralism in the Levant. Archaeological Materials in Anthropological Perspectives* (Eds. O. Bar-Josef/A. Khazanov). Madison: 205-217.

EMECEN, F. M. 2009.

“Fatih Sultan Mehmed ve Etrafındaki Dünya: Osmanlı Devleti’nin Doğu Komşuları”, *Osmanlı Araştırmaları* 33: 65-85.

ERDEM, İ. 1991.

“Akkoyunlu Devletini Meydana Getiren Aşiretler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 6: 243-265.

EREN, N. 1984.

“Yörüklerde Karaçadır,” *Folklor ve Etnografya Araştırmaları* (Eds. İ. Aslanoglu/A. Oy/İ. Gündag Kayaoğlu/M. S. Koz). İstanbul: 59-70.

ERKANAL, H. 1983.

“1982 Gırnava Kazıları”, 5. Kazı Sonuçları Toplantısı. Ankara: 131-135.

ERKANAL, H. 1984.

“1983 Gırnava Kazıları”, 6. Kazı Sonuçları Toplantısı. Ankara: 121-135.

ERKOÇ, H. İ. 2015.

“Anadolu’da Moğol Etkileri (13.-15. Yüzyıllar)”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı* 13/19: 37-64.

ERÖZ, M. 1991.

Yörükler. İstanbul.

ERTEM, H. 1972.

“Han İbrahim Şah Kazısı, 1970”, *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*. Ankara: 63-74.

FEHÉRVÁRI, G. 2000.

Ceramics of the Islamic World in the Tareq Rajab Museum. New York.

GÖYÜNÇ, N. 1969.

“Diyarbakır Beylerbeyliği’nin İlk İdari Taksimatı”, *Tarih Dergisi* 23: 23-24.

GÜNDÜZ, T. 2002.

“Konar Göçer”, *İslam Ansiklopedisi* 26: 161-163.

GÜNGÖR, K. 1941.

Cenubi Anadolu Yörüklerinin Etno-Antropolojik Tetkiki. Ankara.

GÜRBÜZ, O. 1997.

“Türkiye’de Göçebe Mesken Örneği: Çadır”, *Türk Coğrafya Dergisi* 32: 185-195.

GÜRBÜZ, O. 1998.

“Van Gölü Çevresinde Kır Yerleşmesi”, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi* 6: 93-135.

HAIMAN, M. 1995.

“Agriculture and Nomad-State Relations in the Negev Desert in the Byzantine and Early Islamic Periods”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 297: 29-53.

HAMMER, E. 2014.

“Local Landscape Organization of Mobile Pastoralists in Southeastern Turkey”, *Journal of Anthropological Archaeology* 35: 269-288.

HÜTTEROTH, W.-D. 1982.

Die Türkei. Darmstadt.

JOHANSEN, U. 1966.

“Güneydoğu Anadolu’nun Göçmen Çadırları (Ulla Johansen’den Çeviri)” (Çev. A. Ataman), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 24/1-2: 43-49.

KILIÇ, R. 2004.

“Diyarbakır ve Güneydoğu Anadolu’nun Osmanlı Devleti’ne Katılması,” *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu*. Diyarbakır: 575-589.

KILIÇ, T. 2014.

“Karacadağ’da Göçebe Hayvancılık ve Göçerler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/2: 1-12.

KOZBE, G. 2008.

“The Transition from Late Bronze Age to Early Iron Age in the Upper Tigris Region, Southeastern Anatolia: Identifying Changes in Pottery”, *Ceramics in Transitions*:

- Chalcolithic through Iron Age in the Highlands of the Southern Caucasus and Anatolia (Eds. K. S. Robinson/A. Sagona). Leuven: 291-322.
- KÖROĞLU, K. 1998.
Üçtepe I. Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır/Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası. Ankara.
- KÖŞKLÜ, Z. 2005.
“Eski Erzurum Mutfağında Tandır: Yapılışı, Kullanımı ve Doğu Anadolu’daki Yeri Üzerine”, Sosyal Bilimler Dergisi 2005/2: 155-177.
- KUTLU, M. 1992.
“Yaşayan Bir Alt-Kültür Geleneği: Anadolu Göçer Kültürü”, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri I: Genel Konular. Ankara: 59-66.
- LINDNER, R. P. 2000.
Ortaçağ Anadolu’sunda Göçebeler ve Osmanlılar (Çev. Müfit Günay). Ankara.
- MCCNICOLL, A. 1983.
Taşkun Kale Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia. Oxford.
- MARRO, C. 2011.
“Eastern Anatolia in the Early Bronze Age”, The Oxford Handbook of Ancient Anatolia (Eds. S. R. Steadman/G. McMahon). Oxford: 290-312.
- MASON, R. B. 1997.
“Medieval Iranian Lustre-Painted and Associated Wares: Typology in a Multidisciplinary Study”, Iran 35: 103-135.
- MATNEY, T. / RAINVILLE, L. / KÖROĞLU, K. / KESKİN, A. / VORDERSTRASSE, T. / ÖZKUL FINDIK, N. / DONKIN, A. 2007.
“Report on Excavations at Ziyaret Tepe, 2006 Season”, Anatolica 33: 23-74.
- MOORE, J. 1993.
Tille Höyük I: Medieval Period. London.
- MULDER-HEYMANS, N. 2002.
“Archaeology, Experimental Archaeology and Ethnoarchaeology on Bread Ovens in Syria”, Civilisations. Revue internationale d’anthropologie et de sciences humaines 49: 197-221.
- ÖKSE, A. T. 2004.
“Salat Tepe 2001 Yılı Kurtarma Kazısı”, Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları (Eds. N. Tuna/J. Greenhalgh/J. Velibeyoğlu). Ankara: 603-640.
- ÖKSE, A. T. 2005.
“Salat Tepe Kazılarının Stratigrafik Sonuçları”, Belleten LXIX/256: 781-800.
- ÖKSE, A. T. 2012.
“Salat Tepe Stratigrafisine göre Yukarı Dicle Havzası Kronolojisi”, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Dergisi 17: 1-29.
- ÖKSE, A. T. 2015.
“Doğu Anadolu Demir Çağı Kültürünün Güneye Yayılımı: Yukarı Dicle Havzasından Yeni Bulgular”, International Symposium on East Anatolia – South Caucasus Cultures, Proceedings II (Eds. M. Işıklı/B. Can). Cambridge: 262-270.
- ÖKSE, A. T. 2016.
“Yukarı Dicle Havzası Tunç ve Demir Çağları Kırsal Yerleşimlerinde Nüfus Hesabı Üzerine Bir Uygulama”, TÜBA-AR 19: 47-67.
- ÖKSE, A. T. / ALP, A. O. 2002.
“Salat Tepe 2000 Yılı Kazı Çalışmaları”, Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları (Eds. N. Tuna/J. Velibeyoğlu). Ankara: 645-670.
- ÖKSE, A. T. / ALP, A. O. 2011.
“Salat Tepe 2002 Kazısı”, Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları II (Eds. N. Tuna/O. Doonan). Ankara: 757-819.
- ÖKSE, A. T. / GÖRMÜŞ, A. / ATAY, E. 2010.
“A Rural Iron Age Site at Zeviye Tivilki in the Construction Zone of the Ilısu Dam, South-Eastern Turkey”, Antiquity Project Gallery 84/323. Erişim Adresi: <http://www.antiquity.ac.uk/projgall/okse323/index.html>
- ÖZDOĞAN, M. 1977.
Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları. Ankara.

- ÖZFIRAT, A. 2006.
Üçtepe II: Tunç Çağları. Kazı ve Yüzey Araştırması Işığında. İstanbul.
- ÖZKUL-FINDIK, N. 2008.
Hasankeyf Seramikleri (2004-2006). Ankara.
- PETERS, E. 1972.
“Altınova’daki Kerpiç Evler”, Keban Projesi 1970 Çalışmaları. Ankara: 163-182.
- PETERS, E. 1979.
“Altınova’da Halk Mimarlığında Erzak Saklama”, Keban Projesi 1973 Çalışmaları. Ankara: 127-134.
- PLANHOL, X. 1959.
“Geography, Politics and Nomadism in Anatolia. Nomads and Nomadism in the Arid Zone”, International Social Science Journal XI/4: 525-531.
- POLAT, F. 2013.
Doğu Anadolu Yayla Kültürü ve Yayla Mimarisi. İstanbul.
- REDFORD, S. 1998.
The Archaeology of the Frontier in the Medieval Near East: Excavations at Gritille/Turkey. London.
- SAGONA, A. 1984.
The Caucasian Region in the Early Bronze Age. Oxford.
- SAGONA, A. / ERKMEN, M. / SAGONA, C. / THOMAS, I. 1996A.
“Excavations at Sos Höyük 1995: Second Preliminary Report”, Anatolian Studies 46: 22-52.
- SAGONA, A. / ERKMEN, M. / SAGONA, C. / HOWELLS, S. 1996b.
“Excavations at Sos Höyük, 1996: Third Preliminary Report”, Anatolica 23: 181-226.
- SARWAR, G. 1939.
History of Shah Isma’il Safawi. Aligarh.
- SEEHER, J. 2000.
“Getreidelagerung in unterirdischen Grossspeichern: zur Methode und ihrer Anwendung im 2. Jahrtausend v. Chr. Am Beispiel der Befunde in Hattusa”, Studi Micenei ed Egeo-Anatolici 42/2: 261-301.
- SEVİM, A. / YÜCEL, Y. 1989.
Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi. Ankara.
- SEVİM, A. / MERÇİL, E. 1995.
Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür. Ankara.
- SEVİN, V. / KÖROĞLU, K. 2004.
“Late Bronze Age at Yumuktepe: In the Light of New Evidence from Step-Trench South”, Mersin-Yumuktepe: a Reappraisal (Eds. I. Caneva/V. Sevin). Galatina: 73-83.
- SILIBOLATLAZ BAYKARA, D. 2016.
“Faunal Results From Salat Tepe in the Upper Tigris Region, Southeast-Turkey”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 32: 11-26.
- SOMUNCU, M. 2005.
Aladağlar Yaylacılık ve Dağ Göçebeliği Konusunda Bir Araştırma. Ankara.
- SÖZER, A. N. 1984.
“Güneydoğu Anadolu’nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış”, Ege Coğrafya Dergisi 2: 8-30.
- SÜMER (DEMİRTAŞ), F. 1949.
“Bozulus Hakkında”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi 7/1: 29-60.
- SÜMER, F. 1992.
Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah’a Kadar. Ankara.
- ŞİMŞEK, C. 2013.
Laodikeia (Laodiceia ad Lycum). İstanbul.
- TANOĞLU, A. 1954.
“İskân Coğrafyası: Esas Fikirler, Problemler ve Metod”, Türkiye Mecmuası 11: 1-32.
- TEKİNALP, M. / EKİM, Y. 2005.
Sazpegler: Kuzeydoğu Anadolu’da Bir Ortaçağ Yerleşimi. Ankara.

TUNÇEL, G. 2002.

“Anadolu’da Barbutin Dekorlu Küpler”, Prof. Dr. Haluk Karamağaralı’ya Armağan (Eds. H. Acun/H. Çal/M. İbrahimgil/G Tunçel). Ankara: 283-315.

TURAN, O. 1973.

Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi. İstanbul.

TURAN, O. 1980.

Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti. İstanbul.

TURAN, O. 2004.

Selçuklular Zamanında Türkiye. İstanbul.

UYSAL, A. O. 2007.

“Demirköy Fatih Dökümhanesi Kazısı Seramik Buluntuları”, Çanak, Byzas 7 (Ed. B. Böhlendorf-Arslan/A. O. Uysal/J. Witte-Orr). İstanbul: 545-558.

UYSAL, G. 2013.

“Geç Osmanlı Salattepe Populasyonu ve Cüzzam”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 30/2: 209-223.

UZEL, İ. 2000.

Anadolu’da Bulunan Antik Tıp Aletleri. Ankara.

UZUNÇARŞILI, İ. H. 1984A.

Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İ. H. 1984B.

Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri. Ankara.

UZUNÇARŞILI, İ. H. 1988.

Osmanlı Tarihi I-III. Ankara.

ÜREMİŞ, A. 2005.

Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası. Ankara.

VAN BRUINESSEN, M. 1988A.

“The Ottoman Conquest of Diyarbakir and the Administrative Organisation of the Province into the 16th and 17th Centuries”, Evliya Çelebi in Diyarbakir. Evliya Çelebi’s Book of Travels: Land and People of the Ottoman Empire in the Seventeenth Century 1 (Eds. M. van Bruinessen/H. Boeschoten). Leiden: 13-28.

VAN BRUINESSEN, M. 1988B.

“The Population of Diyarbakir: ethnic Composition and Other Demographic Data”, Evliya Çelebi in Diyarbakir. Evliya Çelebi’s Book of Travels: Land and People of the Ottoman Empire in the Seventeenth Century 1 (Eds. M. van Bruinessen/H. Boeschoten). Leiden: 29-35.

VAN BRUINESSEN, M. 1988C.

“Economic Life in Diyarbakir in the 17th Century”, Evliya Çelebi in Diyarbakir. Evliya Çelebi’s Book of Travels: Land and People of the Ottoman Empire in the Seventeenth Century 1 (Eds. M. van Bruinessen/H. Boeschoten). Leiden: 36-44.

WATSON, O. 2004.

Ceramics from Islamic Lands: Kuwait National Museum, the Al-Sabah Collection. London.

YAKAR, J. 2000.

Ethnoarchaeology of Anatolia, Rural Socio-Economy in The Bronze and Iron Ages. Tel Aviv.

YAKAR, J. 2006.

“Traits of Nomadic People: Ethnoarchaeological and Archaeological Research in Turkey”, Die Sichtbarkeit von Nomaden und saisonaler Besiedlung in der Archäologie. Multidisziplinäre Annäherungen an ein methodisches Problem (Ed. S. R. Hauser). Halle: 45-63.

YALMAN (YALKIN), A. R. 1977

Cenupta Türkmen Oymakları I-II. Ankara.

YAZGAN, İ. 2013.

19. Yüzyılda Alman Şarkiyatçıların Bektaşilik Serüveni. Bektaşiler, Tahtacılar, Kızılbaşlar. İstanbul.

YİĞİT, A. 2002.

“Güneydoğu Toroslar’ın Yöresel Etüdü,” Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 12/1: 47-77.

ZARINS, J. 1992.

“Pastoral Nomadism in Arabia: Ethnoarchaeology and the Archaeological Report - A Case Study”, Pastoralism in the Levant. Archaeological Materials in Anthropological Perspectives (Eds. O. Bar-Josef/A. Khazanov). Madison: 220-240.

TÜBA-AR GENEL YAZIM KURALLARI

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayımlanan uluslararası süreli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar (Türkiye Bilimler Akademisi –TÜBA) Akademi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak arkeoloji ile bağlantılı olmak koşulu ile kültürel miras yönetimi, koruma, doğa, fen ve diğer sosyal bilim alanları ile ilgili tüm uzmanlık alanlarında yeni yorum, yaklaşım, analizlere açıktır; bu alanlarda bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, kazı ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Ancak, kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren, özgün buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir.

YAYIN İLKELERİ

Dergide basılmak için verilen yazılar Türkçe, İngilizce, Almanca ya da Fransızca olabilir; Türkçe yazılara İngilizce, diğer dillerde yazılmış olanlara da Türkçe ve İngilizce bir özet eklenmesi gerekmektedir. Resim alt yazıları, biri Türkçe olmak üzere mutlaka çift dilde yazılmalıdır. Anahtar sözcükler ve özetler ise, İngilizce ve Türkçe olan yazılarda Türkçe ve İngilizce olarak çift dilde, diğer dillerde yazılan makalelerde makale dilinin yanı sıra Türkçe ve İngilizce olarak üç dilde verilmelidir.

Yazarlar dergiye gönderdikleri makalenin özgün olduğunu, başka bir dilde dahi olsa makalenin daha önce yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

TÜBA-AR hakemli bir yayındır. Gelen yazıların önkabulü üzerine yayın kurulu görüş bildirir ve hakem önerir. Her yazı en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerin önerileri, eleştiri ve düzeltmeleri yazara hakem adı gizlenerek yollanır; yazarlar hakem görüşüne uymayı kabul etmek yükümlülüğündedir. Yazarların, gerekçe göstererek görüşlerinde ısrarcı olmaları durumunda yayın kurulu yeni bir değerlendirme yapar.

Hakem görüşleri doğrultusunda yayın kurulu tarafından basılabilir kararı verilen yazılar, yazı düzeni, yazım kuralları, kaynakça, görsel malzeme ile yazının ilişkilendirilmesi gibi konular da dahil olmak üzere gözden geçirildikten sonra, önemli bir aksaklık bulunmaz ise son gözden geçirme yayın koordinatörü tarafından yapılır.

YAZIM KURALLARI

Makaleler: Makale metni bilgisayar ortamında yazılmalıdır. Başlık iki kademeli kullanılabilir ve ikinci satıra yazılan başlık ‘alt başlık’ olarak değerlendirilir. Sayfa sayısı için belirli bir sınır bulunmamakla beraber üst sınır 50000 vuruş olarak kabul edilmektedir. Makaleler iki aşamalı olarak teslim edilmelidir; ilk olarak hakeme gönderilecek şekilde tek dosyada metin, kaynakça, düşük çözünürlükte görseller ve resim alt yazıları, ikinci aşamada, makalenin kabulünden sonra ise ayrı dosyalar halinde olmak üzere metin, kaynakça, yüksek çözünürlükte görseller ve resim alt yazıları olarak teslim edilmelidir. Metin, ‘microsoft word’ kelime işlem programında yazılmalıdır. Metin içindeki birinci derece başlıklar büyük harf bold, ikinci derece başlıklar büyük harf normal, üçüncü derece başlıklar sözcük ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harf bold, dördüncü kademe başlıklar sözcük ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harf ve italik yazılmalıdır.

Örnek yazılım:
INTRODUCTION
CULTURAL STAGES
North-Central Anatolia
İkiztepe

Metin içinde geçen yabancı sözcük ve terimler, örneğin ‘in situ’ italik olarak yazılmalıdır. Metin içinde Milattan Önce, Milattan Sonra gibi çok alışlagelmiş kısaltmalar dışında kısaltma kullanılmamalı ve açık yazılmalıdır. Ancak metinde çok sık geçen adlamalar, ilk olarak açık yazılıp yanında kısaltması parantez içinde belirtildikten sonra kısaltma olarak kullanılmaya devam edilebilir; örneğin Maden Tetkik Arama (MTA). Geçerli bazı kısaltmalar:

Milattan Önce’nin kısaltması: MÖ ve tarihten önce; örneğin MÖ 475

Milattan Sonra’nın kısaltması: MS ve tarihten önce; örneğin MS 456

Günümüzden önce: GÖ

Uyarlanmış (kalibre) tarihler: cal. M.Ö.; örneğin cal. MÖ 475

Belirli bazı dönem adları kısaltılabilir; örneğin Erken Tunç Çağı, ETÇ; Geç Demir Çağı, GDC

Bölge adlarının ilk harfleri büyük yazılmalı; örneğin İç Anadolu, Orta Amerika, Güneydoğu Anadolu, Orta Asya, Yakın Doğu gibi. Aynı şekilde yer, coğrafya ve kurum adlarının da ilk harfleri büyük yazılır; örneğin Avrupa, Akdeniz Bölgesi, Barbaros Bulvarı, Kızılırmak, Fırat Nehri, İstanbul Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu gibi.

Görseller: Resimler dijital olmalıdır. Görsellerin yüksek çözünürlükte ve imaj boyutunun büyük olması gerekmektedir. Genelde 20 sayfalık bir metin için 6-8 resim sayfasına girecek şekilde tercihen 15 resim üst sınırdır. Yazı hangi dilde olursa olsun resim alt yazıları biri Türkçe olmak üzere mutlaka çift dilde yazılmalıdır. Görsellerde ve metin içi göndermelerinde tek bir numaralandırma uygulanmalıdır. Fotoğraf, resim, Çiz. hepsi Res.1,2,3... / Fig. 1,2,3... olarak sıralanmalı ve metnin sonunda verilmelidir. Tablo-çizelgeler, görsellerden ayrı olarak Çizelge 1,2,3... / Table 1,2,3... olarak numaralandırılmalı ve metin sonunda verilmelidir.

Her türlü görsel malzemenin sayfa mizanpajında rahat kullanılabilmesi için, yatay ya da dikey A4 normun oranlarına uygun olması gerekmektedir.

Yazara/yazarlara ait olmayan görsellerin kaynağı belirtilmeli, yayım için telif hakkı anlaşması gerektiren googleeearth gibi görseller kullanılmamalıdır.

Dipnotlar: Dipnotlar aşağıdaki örneklerdeki gibi olmalıdır;
Özgüç 1978, Garstang/Gurney 1959; Forlanini 2007: 151.

Kaynakçada verilen tüm kaynaklara metinde gönderme yapılmalıdır.

Kaynakça yazım kuralları aşağıdaki gibidir:

Makale:
ALKIM, U.B. 1979.
“İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları”, Belleten XLIII/72: 890-892.

Kitap Bölümü:
HAMSHIRE, J.D. 1987.
“Data Sources in Historical Geography”, Historical Geography: Progress and Prospect (Ed. M. Pacione). London: 46-69.

Kitap:
HAZENBOS, J. 2003.
The Organisation of the Anatolian Local Cults During the 13th Century B.C. Leiden.

BRYER, A/WINFIELD, D. 1985.
Byzantine Monuments and Topography of Pontus. Washington.

PUBLICATION RULES

TÜBA-AR (Turkish Academy of Sciences, Journal of Archaeology) is an international periodical that is published annually by Turkish Academy of Sciences. The Editorial Board appointed by the TUBA Academy Council makes the decisions as to the publication policy, extent and content of the journal (Turkish Academy of Sciences - TÜBA).

SCOPE OF THE JOURNAL

The journal TÜBA-AR principally involves new research, comment, evaluation and methods conducted in the field of archaeology and in archaeology-related fields without any periodic and geographic area restriction. The journal includes newly conducted studies in the field of archaeology, but as a science academy house organ, it is also open to new comments, approaches and analyses in the areas of expertise like cultural heritage management, protection, nature, science and other fields of social science as long as these areas are related to the archaeology.

Excavational working paper-like reports which only offer a material advertisement or lack of new comments and initiatives about excavation and surface research lie beyond the scope of the journal. However, unique findings that break new ground in terms of cultural history can be accepted to the journal as “news.”

EDITORIAL PRINCIPLES

The manuscripts may be in Turkish, English, German or French; for Turkish manuscripts an English summary must be added and for the manuscripts that are written in other languages, both a Turkish and an English summary must be provided. The official subtitles must certainly be written in two different languages, one of which is to be Turkish. The keywords and summaries for English and Turkish manuscripts must be offered in Turkish and English; the manuscripts written in other languages must be provided in Turkish and English, as well, apart from the source language of the manuscripts.

The authors are assumed to acknowledge that the manuscripts they write for the journal are authentic and have never been published previously even in another language or have not been submitted for publication elsewhere.

TÜBA-AR is a refereed journal. The editorial board expresses an opinion about the preliminary acceptance of the manuscripts and hand it over to the referees. The manuscripts are referred to at least two referees. The suggestions, criticism and corrections made by the referees are redirected to the authors provided that the referees' names remain anonymous; the authors are obliged to take referees' consult. In case the authors are insistent upon their own manuscripts, the editorial board re-evaluates them.

In accordance with the referees' opinions, the manuscripts cleared for publication by the editorial board are reviewed for their format, spelling rules, references and visual materials; the final assessment is conducted by the editorial coordinator provided there is no crucial defect.

SPELLING RULES

Articles: The articles should be prepared in computer environment. Titles up two lines are allowed; the first line as the ‘Title’ and the second line as the ‘Sub-Title.’ Although there is no exact limit on the length of the articles, the average length should not exceed 50000 characters. The articles should be delivered in two phases: first, in a single file, with references and low-resolution illustrations and image subtitles, then in the second phase, once they are cleared for publication, they should be presented in separate files with the text itself, references, high-resolution illustrations and image subtitles. The texts should be prepared in a Microsoft Word processing format. The titles in the texts should be written in bold capitals, the subtitles in capitals, third degree titles in bold, in lower case except for the first letter of the words, and the fourth degree titles in italics, in lower case except for the first letter of the words.

Example:

INTRODUCTION

CULTURAL STAGES

North-Central Anatolia

Ikiztepe

Foreign words and terms found in the texts like “in situ” should be written in italics. Except for the conventional abbreviations like “Before Christ” and “Anno Domini” the abbreviations should not be used and the term should be written in full length. However, frequently-used expressions should first be written in full length with the abbreviations in parentheses, then the abbreviated forms can be used for the rest of the text; for example, General Directorate of Mineral Research and Exploration (MTA). Valid abbreviations:

Abbreviated form of Before Christ: BC and the date, e.g. 475 BC

Abbreviated form of Anno Domini: AD and the date, e.g. AD 456

Before present: BP

Calibrated dates: cal. BC; e.g. cal. 475 BC

Certain period names can be abbreviated; for example, Early Bronze Age, EBA; Late Iron Age (LIA)

The first letter of region names should be in capitals; for example, Central Anatolia, Central America, South-east Anatolia, Central Asia, Near East, etc. Similarly, the first letter of place names, geographic and institutional names is in capitals; e.g. Europe, Mediterranean Region, Barbaros Bulvarı, Kızılırmak, Euphrates, Istanbul University, Turkish Historical Society, etc.

Illustrations: The visuals should be in digital format. They should be in high-resolution and the image size should be large. The maximum image number should be 15 in the way that 6-8 images should be selected for print for a 20-page text. No matter what the language of the text is, one of the image subtitles should definitely be in two different languages, one of which is to be Turkish. All the illustrations and intra-textual references should be numbered in the same format. Pictures, images, drawings, etc. should be numbered as Pic.1,2,3..... /Fig. 1,2,3... and given at the end of the text. Apart from the illustrations, tables-charts should be numbered as Chart 1,2,3.../Table 1,2,3.... and given at the end of the text.

Every kind of illustrations, whether in horizontal or vertical form, should be suitable for A4 format sizes in order to be used comfortably in the page lay-out.

All the illustrations that may or may not belong to the author should be credited and the ones that require a copyright agreement like googleeearth should not be used.

Footnotes: The footnotes should be given as in the examples:

Özgüç 1978, Garstang/Gurney 1959; Forlanini 2007: 151

All the resources presented in the references should make a reference within the text.

Rules for Reference List:

Article:

ALKIM, U.B. 1979.

“İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları”, Belleten XLIII/72: 890-892.

Book Section:

HAMSHIRE, J.D. 1987.

“Data Sources in Historical Geography”, Historical Geography: Progress and Prospect (Ed. M. Pacione). London: 46-69.

Book:

HAZENBOS, J. 2003.

The Organisation of the Anatolian Local Cults During the 13th Century B.C. Leiden.

BRYER, A/WINFIELD, D. 1985.

Byzantine Monuments and Topography of Pontus. Washington.

